ARLENE VOSKI AVAKIAN

aslan kadının mirası

amerikalı
bir ermeni'nin
feminist olma
yolculuğu

ingilizceden
çeviren:
MERAL CAMCI

ARAS

ASLAN KADININ MİRASI
Arlene Voski Avakian
ANI
ARAS

ARLENE VOSKI AVAKIAN

Massachussetts Üniversitesi - Amherst'te Onursal Profesör ve Kadın, Toplumsal Cinsiyet, Cinsellik Çalışmaları Bölümü'nün kurucusu ve eski başkanıdır. *Lion Woman's Legacy: An Armenian American Memoir* **(1992) kitabının yazarı,** *Through the Kitchen Window: Women Explore the Intimate Meaning of Food and Cooking* **(1997) kitabının editörüdür.** *African American Women and the Vote 1837-1965* **(1997) ve** *From Betty Crocker to Feminist Food Studies: Critical Perspectives on Women and Food* **(2005) kitaplarının editörlerindendir. Şu anda, Ayşe Gül Altınay ve Fethiye Çetin'le birlikte, hafıza ile toplumsal cinsiyet, ırk/etnisite ve sınıf arasındaki kesişimlere odaklanan söyleşilerin yer alacağı bir kitap üzerine çalışıyor.**

u s u l g e r e ğ i

Bu kitap, Arlene Voski Avakian'ın 1992 yılında ABD'de yayımlanan *Lion Woman's Legacy: An Armenian-American Memoir* başlıklı kitabının çevirisidir. Özgün kitap, yazarın 1982'ye kadarki yaşamını aktarıyordu. Türkçe baskı ise, Avakian'ın 2009 yılında Türkiye'ye ilk kez gelişini ve sonraki ziyaretlerini; bu dönemdeki tanışıklıkları aracılığıyla yaşadığı dönüşümü anlattığı bir ek bölümle zenginleştirildi (s. 369-399). Yine İngilizce basımda yer alan, Bettina Aptheker'in Sonsöz'ü korunmakla birlikte, kitabın anlattığı yaşamöyküsünü Türkçe okura daha yakından tanıtmak üzere, Avakian'ın yakın dostu akademisyen Ayşe Gül Altınay'ın kaleme aldığı bir sunuş yazısına yer verildi.

Türkçe yazımda Ömer Asım Aksoy'un
Ana Yazım Kılavuzu (Epsilon Yay.) temel alındı.
Necmiye Alpay'ın *Türkçe Sorunları Kılavuzu*'ndan (Metis Yay.)
yardımcı kaynak olarak yararlanıldı.

y a y ı n c ı n ı n n o t u

ASLAN KADININ MİRASI

Amerikalı Bir Ermeni'nin Feminist Olma Yolculuğu

Aras Yayıncılık
İstiklal Caddesi, Hıdivyal Palas 231/Kat 1
34430 Tünel, Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 252 65 18 - 243 06 02
Fax: (0212) 252 65 19
info@arasyayincilik.com www.arasyayincilik.com
Sertifika No: 44967

ARAS - ԱՐԱՍ 249

Aslan Kadının Mirası
Arlene Voski Avakian
Lion Woman's Legacy

Çevirmen
Meral Camcı

Yayına Hazırlayan
Rober Koptaş

Redaksiyon
Sosi Dolanoğlu - Seda Ateş

Kapak Tasarımı
Melisa Arsenyan

Kapak Resmi
Arlene Voski Avakian - anneannesi Elmas Tutuyan ve bebek Arlene - Arlene ve kızı Leah

Düzelti
Ekin Kurtdarcan

© 2019, Arlene Voski Avakian © 2019, Aras Yayıncılık
ISBN 9786052100592

Baskı
Sena Ofset: 2. Matbaacılar Sitesi 4NB7-9-11 Topkapı-İstanbul
Tel: (212) 613 38 46 / Sertifika No: 45030

İstanbul, Mart 2020

ASLAN KADININ MİRASI

Amerikalı Bir Ermeni'nin Feminist Olma Yolculuğu

ARLENE VOSKI AVAKIAN

İNGİLİZCEDEN ÇEVİREN
MERAL CAMCI

AYŞE GÜL ALTINAY'IN SUNUŞUYLA

ARAS

Direnişin seslerine –
usulca ve her şeye rağmen yükselen

Fotograf: Berge Arabian

Arlene Voski Avakian

Aslan Kadınların Mirası

AYŞE GÜL ALTINAY

Bu hikâyede birden fazla "aslan kadın" var. Biri 1915'in cehenneminden Kastamonu'da üç çocuğuyla birlikte geçen, büyük zorluklara göğüs gererek çocuklarını hayatta ve yanında tutmayı başaran ama askerde olan kocasından bir daha haber alamayan, ardından ailesiyle birlikte Amerika'da yeni bir hayat kurmayı başaran ve hikâyesini sevgili torunu Arlene'e "bütün dünyaya anlat" diyerek emanet eden Elmas Tutuyan, ya da soyadının ABD'de yazıldığı şekliyle Tutuian. Diğeri de bu emanetle uzun yıllar ne yapacağını bilemeyen, kendi hayat yolculuğunda bin bir zorlukla cebelleşirken bir yandan Amerikalı bir "beyaz" olarak Afrika kökenli Amerikalılar başta olmak üzere tüm azınlıkların haklarını tutkuyla savunan, bir yandan da cinsiyet eşitsizliği karşısında her alanda mücadele veren ve yıllar sonra yeniden peşine düştüğü anneannesinin hikâyesini önce İngilizce yazdığı kitapla tüm dünyaya, şimdi de anneannenin anadillerinden biri olan Türkçe çevirisiyle bize emanet eden Arlene Avakian.

Elmas ve Arlene'in pek çok ortak özelliği var. Onları "aslan kadın" yapan özelliklerin başında otoriteyle kurdukları ilişkide en zor durumlarda dahi haklarını aramaktan, kendi gerçeklerini dillendirmekten geri durmamaları, "kurban" kimliğini reddederek hayatlarının özneleri olmaya her koşulda devam edebilmeleri ve çok güçlü birer hikâye anlatıcısı olmaları geliyor. "Aslan gibi kadınsın" sözünün anneanneye ilk hangi bağlamda söylendiğini ve torununun bu hikâyeyle nasıl ilişkilendiğini ileriki sayfalarda okuyacaksınız. Benim burada sormak istediğim soru, bu iki "aslan kadın"ın bize, yani Türkçe okura nasıl bir miras bıraktığı.

Elmas ve Arlene'in bir yüzyıla yayılan, Kastamonu'dan İstanbul'a, New York'tan Amherst'e uzanan tanıklıkları hayata, siyasete, soykırıma, hayatta kalmaya, geçmişle yüzleşmeye ve onu bugünde

dönüştürmeye dair katman katman bilgelik barındırıyor. Her iki kadın da yaşadıkları dönemin ve bağlamın sınırlarını zorlayarak kendilerini sürekli yeniden doğuran anka kuşları gibiler. Arlene'in kendini sürekli dönüştürme ve yeniden doğurma hikâyesinde politik bağlamla kişisel bağlam hep iç içe giriyor. Feminizmin "özel olan politiktir" sözü bu kitabın her bir sayfasının gizli anahtarı gibi. Arlene toplumsal ve siyasal olanın her birimizin hayatlarındaki özel yansımalarını sorgularken, bizi toplumsal dönüşümle kişisel dönüşüm arasındaki güçlü bağ üzerine kafa yormaya davet ediyor. Bunu da en başta kendi dönüşüm hikâyesini çarpıcı bir samimiyet, dürüstlük ve cömertlikle paylaşarak yapıyor. Eleştiri oklarını kendine ve sevdiklerine de doğrultmaktan kaçınmayan bir cesaretle, hem kendisini sürekli bir dönüşüme açık tutuyor, hem de iktidarın hayatımızdaki yansımalarını görebilmemiz için okuyucu olarak bize çok sayıda soru ve araç hediye ediyor.

Tabii bu soruları sormak her zaman kolay olmuyor –ne Arlene için, ne de sevdikleri için. Aile ilişkilerinin patriyarkal hallerini ve özellikle siyahlara yönelik bazen örtük, bazen açıkça ifade bulan ırkçı ifadeleri eleştirmesi kitabın aile içinde yok sayılmasıyla sonuçlanıyor. Benzer bir şekilde, Amerikalı Ermeni bir kadın tarafından kaleme alınan ilk otobiyografik kitap olmasına karşın, *Aslan Kadının Mirası*, Amerika'daki Ermeni diasporasının akademik ve siyasi kurumları tarafından da neredeyse yok sayılıyor. Kitabın ana hattını oluşturan feminist ve ırkçılık karşıtı siyasi duruş ve "kurbanlık" üzerine kurulu tüm kimlik siyasetlerine karşı ifade bulan eleştirel bakış açısı bu kitabı zamanının çok ötesinde bir yere taşıyor.

Bu durum Amerika'daki Ermeni kurumları kadar dönemin feminist akademisi için de geçerli. Zira kitabın merkezinde duran ırkçılık teması ve kurumsal norm halini almış beyaz ayrıcalık ve üstünlük eleştirisi bu zor konularla henüz yüzleşememiş feminist akademiyi de zorluyor. *Aslan Kadının Mirası*'nın önemli alt hikâyelerinden biri, Arlene Avakian'ın Cornell ve Massachusetts Üniversitesi gibi önde gelen Amerikan üniversitelerinde yürütülen toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarının merkezine "ırkçılık" tartışması ve farkındalığını yerleştirme çabası ve yaşadığı büyük zorluklar. Kısacası, *Aslan Kadı-*

nın Mirası, Arlene Avakian'ın ne biyolojik ailesinde, ne de akademik ve politik "evi" sayılabilecek Ermeni ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında tam anlamıyla karşılığını bulabiliyor. Bu sürecin kapsamlı hikâyesini kitabın Türkçe baskısı için özel olarak kaleme alınan son bölümünde okuyacaksınız.

Öte yandan, Türkiye'nin resmi inkar siyaseti ve onun uzantısı olan, Talin Suciyan'ın Türkçe literatüre kattığı deyişle "inkâr habitusu"ndan, uzun yıllar toplum, akademi ve yayın dünyasının da nasibini alması, Elmas ve Arlene'in hikâyelerinin bu topraklara ve Türkçeye ulaşmasını da geciktiriyor.

İlk kırılma Hrant Dink ile yaşanıyor. Arlene Avakian, Hrant Dink'ten ancak ölümünden sonra haberdar oluyor ama Hrant'a dair okuduğu her şey onda merak, hayranlık ve yakınlık hissi uyandırıyor. 2009'da, Sabancı Üniversitesi, Anadolu Kültür ve Hrant Dink Vakfı işbirliğiyle Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları kapsamında düzenen Anadolu ve Komşu Bölgelerinde Toplumsal Cinsiyet, Etnisite ve Ulus-Devlet etkinliğine başvurması için onu davet eden e-posta mesajını ilk önce tepkiyle okusa da atölyenin başlığında Hrant Dink adını görmek e-postayı silmesini engelliyor. Mesajı gönderen kişinin –ki o da ben oluyorum– antropoloji doktorasının yanı sıra Kadın Çalışmaları Sertifikası olması ve *Aslan Kadının Mirası*'nı okumuş olması onu atölyeye başvurmaya cesaretlendiren ek sebepler oluyor. 70 yaşında, daha önce ayak dahi basmayı tahayyül etmediği Türkiye'ye gelen Arlene Avakian, anneannesi Elmas'ın hikâyesinin yıllar geçtikçe yeni katmanlar kazanan mirasını İstanbul'da dillendirmeye şu sözlerle başlıyor: "Şu anda burada olmanın hayatımın en önemli dönüm noktalarından biri olduğunu biliyorum ama bunun tam olarak ne demek olduğunu anlamam muhtemelen yıllarımı alacak."

İkinci kırılma 2015 yazında, Arlene'in Türkiye'ye sekizinci gelişinde yaşanıyor. Tam yüz yıl sonra, Elmas Tutuyan'ın torunu Arkene Voski Avakian aslan kadının mirasını bu defa "hafıza çakmaları eşliğinde" Kastamonu'da deneyimliyor ve paylaşıyor.* Arlene'in Kastamonu'da yaşadıklarını yazdığı *Agos* yazısı dört yıl sonra hâlâ

* Arlene Voski Avakian, "Hafıza Çakmaları Eşliğinde Kastamonu'ya Aile Köklerine Bir Yolculuk" *Agos*, 8 Ocak 2016 (http://www.agos.com.tr/tr/yazar/185/arlene-avakian).

yankılanmaya devam ediyor: Neredeyse her ay ya Arlene, ya ben, ya da ayrı dillerde ikimiz birden Kastamonulu bir okurdan mektup alıyoruz. Bu ziyaret ve kısa yazı sayesinde Elmas'ın ismi ve hikâyesi tam 100 yıl sonra memleketiyle ve hemşehrileriyle tekrar buluşmuş oluyor.

Çemberi tamamlayan üçüncü kırılma ise Aras Yayıncılık'ın 2016 yılında *Aslan Kadının Mirası*'nı Türkçeleştirmeyi istemesi ve Meral Camcı'nın bu işi üstlenmesiyle oluyor. Türkiye'nin hem akademik hem siyasal tarihinin en zor dönemlerinden birine denk gelen bu süreçte gerek çeviri gerekse Sosi Dolanoğlu, Seda Ateş ve Rober Koptaş'ın titizlikle yürüttükleri editoryal çalışma biraz yavaş ilerlese de, sonunda yerini ve zamanını bulmuş olarak harika bir kapakla yayına hazır hale geliyor. Soykırımın 105. yılına, 8 Mart Dünya Kadınlar Günü'nün de içinde olduğu "Kadın Tarihi Ayı"na ve Ermeni çalışmalarına taze bir (feminist) soluk getirmeyi hedefleyen Infidelities: New Directions in Armenian Studies* konferansına denk gelen kitap, aslan kadının mirasını Arlene'in devam eden yolculuğu eşliğinde Elmas'ın anayurduna ve ana dillerinden biri olan Türkçeye taşımış oluyor.

Aslan Kadının Mirası'nın Türkçe yayınlanması en az iki çemberin tamamlanması demek oluyor. Bir çember, 1915'te eşini ve pek çok sevdiğini acılı soykırım sürecinde kaybetmiş olarak memleketinden ayrılmak durumunda kalan Elmas'ın hikâyesinin tekrar anayurduna ve anadiline kavuşmasıyla tamamlanıyor. İkinci bir çember de Arlene Avakian'ın 70 yaşındayken ailesinden Türkiye'ye gelen (anneanne dışında) ilk kişi olmasının yolunu açan kitabın 11 yıl sonra Türkçe yayımlanmasıyla tamamlanmış oluyor. Bu ikinci çemberin tamamlanmasının çok özel bir anlamı daha var: Daha 2009'daki ilk buluşmalarında birbirleriyle özel bir bağ kuran Fethiye Çetin ve

* Deanna Cachoian-Schanz, David Kazanjian ve Veronika Zablotzky tarafından düzenlenen ve Arlene Avakian'ın da konuşmacılarından olacağı konferans 27-28 Mart tarihlerinde Pennsylvania Üniversitesi'nde düzenlenecek. *Aslan Kadının Mirası*'nın İngilizcesiyle ve Arlene Avakian'la Sabancı Üniversitesi'nde Kültürel Çalışmalar derslerinde tanışan Deanna Cachoian-Schanz, daha sonra bu kitabı da incelediği bir yükseklisans tezi yazdı.

Arlene Avakian artık *Aslan Kadının Mirası*'nı da paylaşabilecekler. Anneannelerinin hikâyelerini yazarak çok kişinin zihnini ve kalbini açmış olan bu iki kadın, (İngilizce çevirisi üzerinden *Anneannem* kitabı dahil) çok şey paylaşmış olmalarına rağmen, Arlene'in kitabını bugüne kadar konuşamamışlardı. Ve şahsen ben, karşılıklı çevirisini yapacağımı bildiğim bu konuşmayı dört gözle bekliyorum!

Arlene Avakian ve Fethiye Çetin'in arasında 2015'ten bu yana bir kitap çalışmasına yönelik devam eden, benim de üçüncü ses olarak katıldığım sohbetlerin hayatımdaki dönüştürücü etkisini düşündüğümde aklıma hep Hrant ve Rakel Dink'in sık sık tekrarladıkları bir cümle geliyor: Ancak birbirimizle şifa bulabiliriz. Paylaştığımız acılı geçmiş, kendimizi ve hayatı anlama yolculuğunda rehberimiz, yoldaşımız, şifamız olabilecek o kadar çok insandan koparmış durumda ki bizi... Üstelik burada söz konusu olan salt bireysel bir yolculuk da değil. Bazı dönüşümler ancak kolektif olarak yaşandığında ağır tarihsel döngüler kırılabiliyor. Kısacası, şiddet sarmallarında yeni acılar üretmediğimiz bir bugün ve gelecek istiyorsak birbirimize muhtacız. Fethiye Çetin'in her zaman vurguladığı gibi birlikte gülebilmemizin yolu önce birlikte ağlayabilmekten geçiyor. İçinden geçilemeyen acıların, tutulamayan yasların bizi korku, öfke ve şiddet sarmallarına nasıl hapsettiğini on yıllar boyu deneyimledik ve çokça yeni acı biriktirdik.

Şimdi elimizde başka bir şans var. Aynaya ve birbirimizin aynasına cesaretle bakarak acılarımızla yüzleşmemiz, kendi konumumuzun gerektirdiği sorumlulukları fark ederek ve kendimizden başlayarak hep birlikte hayatı daha iyiye, daha güzele doğru dönüştürmemiz ve hep birlikte özgürleşmemiz mümkün. Arlene Avakian'ın 70 yaşında başlayan Türkiye yolculuğu da gösteriyor ki, bunun için hiçbir zaman geç değil!

Peki bunun yolu nasıl bir siyasetten geçiyor? Amerikan akademisi ve siyasetinin yarım yüzyılına Ermeni bir feministin gözünden tanıklık eden bu kitap, bir yandan kimlikleri (özellikle de taşıdıkları ayrıcalıkları ve tarihsel yükleri) çok ciddiye alırken, bir yandan da özcü kimlik varsayımlarına mesafeyle yaklaşan bir siyaset hattı çizi-

yor. Arlene Avakian için hiçbir kimlik masum, saf ve değişmez değil, hepsini tarihsel bağlamında ve diğer kimliklerle kesişiminde ele almamız, eleştiri ve dönüşüm kapısını her an açık tutmamız gerekiyor. Bu kitapta ilmek ilmek örülmüş, cesaret ve samimiyetle paylaşılmış mücadele ve farkındalık hikâyesi gösteriyor ki kendimizi ve hayatı anlamak bir ömür boyu devam edecek, sürprizlerle dolu bir yolculuk. Ve bu yolculukta birbirimizden öğreneceğimiz çok şey var.

İçinden geçtiğimiz bu zor zamanlara çok özgün bir ışık tutabilecek ve ilham olabilecek *Aslan Kadının Mirası* salt bir anı kitabı değil. İki aslan kadının bir yüzyıla yayılan zorlu deneyimlerinden doğan katman katman bilgeliği aktaran bu kitap ve onun üzerinden tanışma şansına eriştiğim Arlene Avakian'ın bana, bize tuttuğu ayna benim için çok dönüştürücü ve öğretici olmaya devam ediyor. Kendisini ve dünyayı önce anlamak, sonra da dönüştürmek için her daim yeni bir dil ve yöntem arayışı içinde olan Arlene Avakian, bugünlerde Amerikan başkanlık seçimleri için yerel taban örgütlenmelerini güçlendiren bir oluşumun içinde yer alıyor. 8 Mart 2020 günü ben bu satırları yazarken Arlene bir konuşma yapmak üzere evinden çıkmaya hazırlanıyor: Feminist barış örgütü Code Pink'in Dünya Kadınlar Günü panelinde, kadınların yüz yıl önceki oy hakkı mücadelesiyle bugünün Amerikasında özellikle "ırk" temelli ayrımcılığa uğrayan azınlıkların süregiden oy hakkı mücadelesi arasındaki ilişkiyi konuşuyor olacak. Bunu da demokratik sistemin dışına itilmiş azınlıkların taban örgütlenmelerini destekleyen Movement Voter Project* (Hareket Seçmen Projesi) deneyimi üzerinden tartışacak.

Leonard Cohen'in unutulmaz ifadesiyle, hayatın içinde her daim yeni çatlaklar bulan ve o çatlaklardan sızan ışığı büyüten Arlene Avakian'ın olağanüstü hikâyesi hepimize ilham olsun!

---

* Bkz. https://movement.vote/

Teşekkür

Bu hatıratı, kültürel ve toplumsal güçlerin tekil bir yaşamı kısmen bile olsa nasıl şekillendirdiğini göstermek için yazdım. Kişinin kendine dair farkındalığının gelişimi ile ilgilendiğimden, hayatımdaki olaylara ve insanlara verdiğim tepkiyi, elimden geldiğince, o zamanlar onları nasıl idrak ettiysem o şekilde yeniden canlandırmaya çalıştım. Bu çalışmada göreceğiniz insanlar anılarımın süzgecinden geçerek, benim onlara baktığım yerden tanımlandılar. Bu anlatıyla hakikati dile getirmeyi istedim, ancak kendi hakikatimin pek çok hakikatten yalnızca biri olduğunun da farkındayım.

Kadın özgürlük hareketi olmasaydı, bu çalışma ne tasavvur edilebilir ne de vücut bulabilirdi. Kültürümüzde kadının rolleri üzerine düşünmemi sağlayan kadın hareketi yaşamıma değdi ve onu kökünden değiştirdi. Kadınlar üzerindeki baskıyı gören ve gerek toplumsal alanda gerek kendi yaşamında bununla yüzleşme cesaretini bulan ikinci dalga feminizmin cesur ve öfkeli kadınlarına çok şey borçluyum. Amerika'da neyin yanlış gittiğini dile getiren ve kendi beyazlığım ve etnik kökenim hakkında farkındalık geliştirmemi sağlayan insan hakları ve siyah güç hareketlerinin sözcüleri de farkındalık geliştirmemde eşit derecede önemli olmuştur.

Başlangıçta bir tez olan bu kitap, ortaya çıkışını, etnisite, ırk ve feminist kuram hakkındaki düşüncelerimi ifade edebilmem için otobiyografinin uygun bir araç olduğuna beni ikna eden John. H. Bracey, Jr. ve Johnnetta B. Cole'a borçludur. Bir otobiyografinin "hakkını verecek" kadar şöhretli ve yeterince yaşlı bir özne olmayan ben, ilkin "ne olmuş yani?" sorusuyla çokça boğuştum ve geçmişimin detaylarıyla kendimden başka kimin ilgilenebileceği sorusuna yanıt bulmak için hatırı sayılır miktarda okurun görüşüne başvurdum. Kendisine okuması için verdiğim her bölüm için, hemen ertesi gün arayıp, "De-

vam et," diyen John Bracey'ye daima müteşekkir olacağım. Lorna Peterson'ın sarsılmaz coşkusu, yaşamımın anlatılmaya değer olduğunu bana sürekli hatırlattı. Joanne Kobin, "gerçek bir yazar" olabileceğimi görmemi sağladı. Özellikle zor bir dönemime rast gelen Bettina Aphteker'ın övgüsünü hiç unutmayacağım. Çalışmamda ilerlememi sağlayan Lisa Baskin, Mary Bowen, Judy Davis, Howard Kobin, Sara Lennox, Alec Martin, Dale Melcher, Leah Ryan, Ruth Thomasian ve Marea Wexler de ayrıca teşekkürü hak ediyor.

Aslan Kadının Mirası, bir tezden bir kitaba dönüşürken arkadaşlarımdan da yardım aldım. Lee Edwards ve Irma McClaurin altı yüz sayfayı nasıl eksiltebileceğime dair önerilerde bulundu. Elizabeth V. Spelman, Clare Coss, Louise Murray, Jay Kidd, Kim Townsend, Sue Thrasher ve Margaret Kandall gibi daha fazla okur sayesinde kitabın önemine olan inancımı sürdürebildim. Otobiyografi yazmamı söylediği günden itibaren kitabın son halini alması ve basım aşamasına kadar geçen süreç boyunca, Johnnetta B. Cole hem kararlılığını hem de hep âdeti olduğu üzere kitaba desteğindeki aktivist tavrını sürdürdü.

Benimle en başından beri kavga etmeye niyetli bir "WASP"* olan Martha Ann Ayres ile yakın ve yoğun duygusal etkileşimim olmasaydı, kendi etnik kimliğimi geri kazanamazdım. Hem kavgalarımız hem de duygudaşlığımız için ona duyduğum minneti hakkıyla ifade etmem mümkün değil. Kavga etmeye devam edeceğimize ve birbirimizi daha uzun yıllar boyunca aşkla seveceğimize inanıyorum.

Son olarak anneanneme teşekkür ederim. Hayatta kalan ve hayata tutunmasının öyküsünü bana aktaran anneanneme.

---

* White Anglo Saxon Protestant: Beyaz Anglosakson Protestan. (ç.n.)

1. Bölüm

1954 yılı, Paskalya Pazarı'ydı, ben ve ailem kiliseden çıkıyorduk. Bu vesileyle diktiğim yeni elbisemi ve yüksek topuklu ayakkabılarımı giymiştim. Ruj dışında makyajsızdım. Bacaklarım tıraşlıydı, kaşlarım ise alınmamıştı.

Manhattan'daki Audubon ve St. Nicholas bulvarlarının arasında kalan 18. Cadde'deki kilise, Surp Haç Ermeni Apostolik Kilisesi, aynı saatlerde muhtemelen kuzinim Susan'ın, diğer "normal" kiliselerde âdet olduğu üzere vaizle el sıkışmak için ayakta beklediği Presbiteryen Kilisesi'nin bulunduğu köşebaşına yakındı. Bizim kilise cemaatimizin böyle bir imkânı yoktu, çünkü hayli törensel bir ayini üç saattir eski Ermenice dilinde yönetmekte olan papaz, ayinden hemen sonra süslerle bezeli sunağın arkasında gözden kaybolurdu.

Kilisede geçirdiğim zaman benim için ilham verici değildi. Dirilişini kutladığımız Tanrı'yla herhangi bir özel yakınlık hissetmemi sağlamazdı. Paskalya Pazarı'nda kiliseye gitmenin ardında yatan asıl neden Amerikalı olmaya çalışmaktı. Ermenilerde de düzenli olarak kiliseye gitmek tıpkı diğer gruplarda olduğu gibi yaygındı. Lakin annem ve babam nadiren kiliseye giderdi. Sadece Paskalya'dan önceki pazar günü, İsa Mesih'in Kudüs'e girişinin kutlandığı Palmiye Pazarı'nda* kilisede hazır bulunurlardı. Annemin her yıl bize bir kez daha açıkladığı üzere bunun nedeni, cemaat üyelerine verilen palmiye yapraklarını eve götürmenin hoşuna gidiyor oluşuydu. Palmiye Pazarı ya da canlı hiçbir bitkiyle bir benzerlik kuramadığım bu kuru yapraklar iyiydi hoştu da, sadece Palmiye Pazarı'nda kiliseye gitmek yeterli değildi. Anladığım kadarıyla, gerçek Amerikalılar ya her pazar ya da en azından her Noel'de ve Paskalya'da kiliseye giderdi.

---

* "Palmiye Pazarı", İngilizce "Palm Sunday"in birebir çevirisidir; Ermeni Kilisesi'nde *Dzağgazart* adıyla kutlanan yortuda cemaate zeytin dalları dağıtılır. (ed.n.)

Yıllar öncesinde, en hakikisinden Amerikalı olma girişimlerimden biri düzenli olarak kiliseye gitmeyi denemek olmuştu. O sıralarda dokuz ya da on yaşlarımda olduğumdan kiliseye gitmek, Pazar Okulu'na devam etmek anlamına geliyordu. Birkaç pazar boyunca anneannemle birlikte kiliseye yürüdüm. Anneannem düzenli olarak kiliseye gitmeyi âdet edinmiş olsa da, bu durum "eski memleketli" oluşundan bir şey eksiltmezdi. Ders, sonsuza dek sürüp gidecekmiş gibi görünen Kutsal Kitap'tan sahnelere dair resimleri boyama faaliyetinden ibaretti. Sonra uzun ayinin son yarım saatine katılmak için eski, karanlık, tütsüye boğulmuş kiliseye doğru yürürdük.

Pazar okulu sınıflarının kiliseye girişi tam da koronun "Göklerdeki Babamız"ı okuduğu ana denk gelirdi. Bu ilahinin evrensel bir Hıristiyan ilahisi olduğunu düşünür, bizim kilisemizde de okunduğuna sevinirdim. Ancak bizim versiyonumuz bir Amerikalıya hiçbir zaman tanıdık gelmeyecekti. Anlam aynı kalmakla beraber, Amerikalıların "Göklerdeki Babamız" olarak bildiği ilahinin melodisine hiç benzemeyen bir melodiyle ve elbette Ermenice okunmaktaydı.

Sadece ilahi değildi yanlış olan. Kiliseyle ilgili her şey yanlıştı. Kilise ayinlerinin dili olan kadim Ermenice sanki anlaşılabilirmiş gibi kullanılıyordu, ama benim için anlaşılmazdı. Papazımızın zaten yeterince yadırgatıcı olan bir dilin daha da tuhaf bir biçimini kullanması da değildi kiliseye dair kaygılarımı arttıran. Sunak küçük çocuklarla ve havarileriyle çepeçevre sarılmış sevgili İsa'nın resimleriyle değil de, beni dehşete düşüren ama ayin sırasında sık sık gözlerimi dikip bakmaktan kendimi alamadığım iki tabloyla süslenmişti. Biri, sunağın tam ortasında duran çarmıha gerilmiş, ellerinden ve böğründen kan damlayan Mesih'in resmedildiği tablo. Diğeri de, alnına batan dikenli taç yüzünden yüzü gözü kan içinde kalmış Mesih'in bir büstü. Vurgu apaçık yüzündeki nurda değil, ıstırabındaydı.

Papaz da dergilerde ya da kitaplarda gördüklerime hiç benzemiyordu. Amerikan vaizlerinin giydiği siyah takım elbise ya da sade siyah pelerin, siyah bir entarinin üzerine giyilmiş işlemeli brokar bir cüppeyle yer değiştirmişti. Göğsünün üzerinde mücevherler ve telkâriyle bezeli, devasa altın bir haç asılı olurdu. Ayin sırasında zaman

zaman sunağın bir ucundan öbür ucuna brokar bir perde çekilir, papaz bu perdenin arkasında kaybolur, birkaç dakika sonra elinde bir asa taşıyarak ve yüksek, işlemeli, kenarsız bir şapka takmış olarak geri dönerdi. Papazımıza dair iyi olan tek şey sinekkaydı tıraşlı ve kısa saçlı oluşuydu. Kimi özel günlerde, yani genelde tüm ailenin kilisede olduğu zamanlarda ise başepiskopos ayini yönetirdi. Göğsüne kadar inen uzun, beyaz sakalı ve başından aşağı çağlayan uzun beyaz saçlarıyla aşina olduğumuz Tanrı tasvirlerine benzese de, papazların aslında olması gerektiği gibi değildi. Papa bile bizim başepiskopos gibi görünmüyordu.

Ne kadar sıkıcı olursa olsun, sınıf arkadaşlarım ve öğretmenim ne kadar rahatsız edici düzeyde Ermeni gibi görünürse görünsün, yine de Pazar Okulu'na katlanabilirdim: Dersler, tam da papaz şu "Göklerdeki Babamız"ın nağmelerini okurken kiliseye girmemizle sonlanmasaydı eğer. Çok geçmeden Amerikalı olmanın yolunun, en azından benim 1949'da tanımladığım haliyle, bu kiliseyi düzenli olarak ziyaret etmekten geçmediğini idrak etmiştim. Bu yaklaşım beyhudeydi. Bütün bu deneyim kendimi daha çok Ermeni, daha az Amerikalı hissettirmişti.

Neden biz de köşebaşındaki "normal" kiliseye gidemiyorduk? Kuzinim gidiyordu ve kendisi en az bizim kadar Ermeni'ydi. Annem orasının bizim kilisemiz değil, "onlar"ın kilisesi olduğunu söylemişti. "Onlar"ı hangi anlamda kullandığını anlamıştım. "Yanlış" demekti. Ama o kilise bana cennet gibi görünüyordu. Hiç içine girmemiş olsam da, biliyordum, bizim kilisemizden farklıydı. Bir kere adı, Surp Haç Ermeni Apostolik Kilisesi değildi. Adında Presbiteryen olan bir Amerikan kilisesiydi. Bunun ne anlama geldiğini bilmiyordum, ama öyle olduğunu duymuştum. Önemli olan şuydu ki, Amerikalılar oraya gidiyordu ve Presbiteryenlik Hıristiyanlığın bir mezhebiydi. Hıristiyan olmanın önemini biliyordum, hatta Amerikalı olmak Hıristiyan olmak demekti.

Kısa süren Pazar Okulu deneyimimden daha önce ise Katolik olmak için yanıp tutuşmuştum. Bana öyle geliyordu ki, Katolikler pek çok açıdan avantajlıydılar. Her iki favori filmim de, *The Bells of St.*

*Mary's** ve *Father Flanagan's Boys Town*** da Katolikler hakkındaydı ve büyük yıldızlar başrolde oynuyordu. Katolikler hem Amerikalı hem de ayrıcalıklıydılar. Her perşembe öğleden sonra bizim okulun öğrencilerinin yarısı eksiliyordu: Katolik çocuklar dini eğitim için fiilen okuldan izinli sayılıyordu. Onlar yokken öğretmenler derslerde kayda değer pek bir şey yapmıyorlardı açıkçası. Ne var ki benim için Katolik olmak söz konusu bile edilemezdi. Mahallemizdeki Katoliklerin çoğu İrlandalıydı ve annem, tıpkı Presbiteryenler gibi onların da yanlış yolda olduğu konusunda çok netti. Çok sayıda çocuk yapıyorlardı ve tembel, pasaklı ve aptaldılar. Bing Crosby, Ingrid Bergman ya da Pat O'Brien'ın canlandırdığı o karakterlerle bir ilgileri yoktu. Bunun yanı sıra anneme bakılırsa, dini inançlarıyla ilgili yanlış olan bir şeyler vardı. Ancak bu konuya bir açıklık getirmemişti. Yine de, bu hayalimin peşinde koşamayacağımı biliyordum. Çünkü aileden Katolik doğulurdu, sonradan Katolik olunamazdı.

1954'te Katolikliğe duyduğum bu hayranlık sönümlenmişti, ancak Amerikalı olma girişimlerim yoğunlaşmıştı. Düzenli kilise ziyareti işe yaramıyorsa, denenecek son bir yol daha vardı. Yortularda, yani Amerikan Yortuları'nda annemle babamı kiliseye gitmeye ikna edebilirdim. Ermeniler her zamanki gibi farklı davranarak Noel'i Ocak ayının 6'sında kutladıkları için Noel Yortusu büyük bir sorun teşkil ediyordu. Aralık ayının 25'inde kiliseye gitmenin bir yararı yoktu, kaldı ki Noel zamanı pekâlâ Amerikalıydık. Daima büyük bir ağacımız ve hediyelerimiz olurdu. Noel yemeği babamızın ağabeyi Alex amca ve eşi Koharig yengenin evinde yenirdi. Westchester County'deki büyük taş evleri ağacın altına konmak üzere hediyeler getiren akrabalarla dolar taşardı. En güzeli de, Koharig yengenin akşam yemeği için hindi pişirmesiydi. Elbette, yanında yaprak sarması, pirinç pilavı, tatlı olarak Ermeni usulü hamur işleri de olurdu, ama yemeğin en can alıcı anı, en azından benim için, Alex amcanın hindiyi dilimlediği gayet Amerikanvâri olan o andı.

* Türkiye'de gösterildiği ismiyle, *St. Mary'nin Zilleri*: 1945, ABD yapımı film, yönetmen: Leo McCarey, oyuncular: Bing Crosby, Ingrid Berman. (ç.n.)

** *Boys Town*: 1938, ABD yapımı film, yönetmen: Norman Taurog, oyuncular: Spencer Tracy, Mickey Rooney. (ç.n.)

Öte yandan Paskalya, kiliseye gitmek için mükemmel bir fırsattı. Hayret verici bir şekilde Ermeni Paskalyası "normal" Paskalya ile aynı güne denk geliyordu. (Yunan arkadaşlarım o kadar şanslı değillerdi. Çünkü Ortodoks Kilisesi başka bir takvim izliyordu. Bu farklılıktan rahatsız olmuşa benzemediklerini gördüğümde şaşırmıştım.) Erkenden plan yapmaya koyuldum, çünkü yapılacak iş çoktu. İlkin annemle babamı kiliseye gitmek için ikna etmeliydim. Her ne kadar bu isteğim onları şaşırtmış olsa da, epeyce kolay oldu. Halbuki o zamana dek birkaç haftalık Pazar Okulu macerası ve o Noel için Kutsal Kitap istemiş olmanın dışında kiliseyle bir ilgim olmamıştı. Her gerçek Amerikalı'nın bir Kutsal Kitabı vardır.

İkinci adım giysilerimizi hazırlamaktı ki, bu gerçekten zorlu bir engeldi. Amerikalılar Paskalya'da kiliseye eski giysilerini giyerek gitmezdi. Kiliseye Paskalya için özel dikilmiş kıyafetlerle gidilirdi. Annem, Paskalya yemeği hazırlıklarını aksatsa da, sırf ben öyle istediğim için kiliseye gidebileceğimizi, ancak Paskalya için yeni kıyafetlerin söz konusu bile edilemeyeceğini anlattı bana. Paskalyalık kıyafetlerin bir Amerikan geleneği olduğunu söyleyerek itiraz ettim: New York'ta her yıl düzenlenen Paskalya Geçidi'nin 5. Cadde'deki herhangi bir kilisenin değil de St. Patrick Katedrali'nin önünden (Katolik gücünün bir başka emaresi) başlamasından belli değil miydi? Yararı yoktu. Bir kez daha denedim. Judy Garland ve Fred Astaire gibi büyük yıldızlar *Easter Parade** adlı filmde bu katedralin önünden yürümüştü. Konuşurken bile aslında bu savımın ne kadar güçsüz kaldığının farkındaydım. Annem çok nadiren sinemaya giderdi ve Hollywood yıldızları ilgi alanına girmezdi. Filmler benim için de, belli ki Amerika'nın geri kalanı için de önemli birer kurum olabilirdi, ama annem için sadece fiyakalı birer teşhirden ibaretti. "Onlar"ın yaptığı bir şeydi, bizim değil.

Bizim Paskalya'da yaptığımız, kiliseden aldığımız palmiye yapraklarından küçük haçlar imal edip paltolarımıza iliştirmekti. O güne özgü yemekler de yerdik. Diğer Ermenilerin yaptığı gibi Büyük Per-

---

* *Easter Parade* (Paskalya Geçidi): 1948, ABD yapımı film, yönetmen: Charles Walters, oyuncular: Fred Astaire, Judy Garland. (ç.n.)

hiz boyunca etsiz yemekler yemeye riayet etmesek bile, Paskalya öncesindeki Cuma günü asla et yemezdik. Yemek geleneksel yumurta savaşıyla başlardı. Bir kâse dolusu haşlanmış, boyanmış yumurta masanın ortasında dururdu. Bazıları bildik renklerdeydi, soluk sarılar, morlar, maviler, pembeler ve turuncular; yumurtalarımız herkes gibi bakkaldan aldığımız yumurta boyalarıyla boyanmış olurdu. Bazıları da koyu kırmızımsı kahverengi renkteydi, mahalledeki manavın Ermeniler ve Rumlar için ayırdığı soğan kabuklarıyla birlikte haşlanırken boyanmış olurdu. Her birimiz bir yumurta seçer, ön dişlerimize vurarak sağlamlığını test ederdik. Sonra masanın etrafında birbirimizin yumurtalarına vurarak dönerdik. Bütün diğerlerini kıran yumurta şampiyon olurdu, onu bir sonraki tura saklardık. Yumurtalar taze dereotu, yeşil soğan ve maydanozla birlikte yumuşak *lavaş*ın içine konur, bu incecik ekmek dürüm yapılarak yenirdi. Herkes yumurtalarını yiyip bitirdiğinde, ikinci bir porsiyon isteyenler şampiyon yumurtayı kırmayı bir kere daha deneyebilirdi. Bu kez kazanan yumurta, yine bir yumurta savaşıyla başlayan Paskalya yemeğine saklanırdı.

Paskalya'ya dair en önemli şey Paskalya yemeğiydi. Anneannem haftalar öncesinden, kendi spesiyalitesi olan *kete*nin hazırlıklarına başlardı. Ailede kimse anneannem gibi kete yapamazdı. Bu nedenle sadece bizim akşam yemeğimiz için değil, Paskalya'da aramızda olamayan diğer aile fertleri için de yapardı. Ziyafetten günler önce, yumurtadan sonra yenecek olan enginarlar, midye dolmalar hazırlanırdı. Her ikisi de hazırlanması meşakkatli yemeklerdi. Önce bütün midyeler tek tek temizlenmeli ve açılmalıydı. İncecik doğranmış kilolarca soğan, pirinç, dolmalık fıstık ve kuşüzümüyle kısık ateşte pişirilir, midyelerin içine doldurulurdu. Doldurma işi tamamlanınca, limon ve zeytinyağında pişirilirdi. Anneannem her birimize dört ya da beş adet düşecek şekilde hazırlardı. Midyenin leziz içi çatal kaşıkla değil, kabuklarından birini kullanarak yenirdi. Enginarlar bu kadar çok zamanını almasa da, anneannem mutfak masasında saatlerce oturup düzinelerce enginar ayıklarmış, kaktüse benzeyen bu bitkinin boğumları arasından özünü kazırmış gibi gelirdi bana. Sonra onları patates ve arpacık soğanıyla birlikte zeytinyağı ve limon suyunda pişirirdi.

Paskalya'dan bir gün önce annem kendi spesiyalitesini hazırlamaya koyulurdu: Acem pilavı. Bu yemek asla bakkaldan alınan pirinçle yapılmazdı. İran'dan gelen pirinç olacak. Büyük kavanozlarda saklanan, ancak özel günlerde ortaya çıkarılan pirinçle. Şark halısı ve kilim ithalatıyla uğraşan amcalarım halı nakliyatı sırasında pirinç de yollanması için tedarikçilerle anlaşma yapmışlardı. Pirincimizi sıradan yollarla değil, halı balyalarının içine istiflenmiş olarak alırdık. Annem bir de but tandır yapardı. Paskalya'da mutlaka kuzu yerdik. Ispanak ve yumurta da. Bütün enerjimizi yemek hazırlığına harcardık, ne giyeceğimize değil.

Annemle babamın Paskalya günü eski kıyafetleri içinde kiliseye gideceklerini kabullenmiş olsam da, bu benim yeni bir kıyafetim olmayacağı anlamına gelmezdi. İstediğim kıyafeti seçmek, son birkaç yılın tartışma konusuydu. Annemin "ucuz" diye nitelendirdiği türden kıyafetler, yani arkadaşlarımın giydiği türde kıyafetler istiyordum. Kendisi bana Best and Company, Lord and Taylor ve B. Altman'dan "doğru düzgün" giysiler almıştı. Şehir merkezine yapılan bu alışveriş gezileri yaşım daha küçükken belki eğlenceliydi, ama ergenliğe yaklaştıkça giderek bir hayal kırıklığı haline geldiler. "Zamansız klasikler" istemiyordum, o sıralar ne modaysa onu istiyordum. Çaresizlikten, metrelerce ucuz pamukludan etekler dikmeye, harçlığımı ve bebek bakıcılığından kazandığım parayı kabarık kollu, boğazda düğümlenen siyah fiyonklu, transparan bluzlar için harcamaya başladım. Kendi Paskalya kıyafetimi kendim dikmeye koyuldum. Neyse ki, ince çorap ve yüksek topuk savaşını bir önceki yıl kazanmıştım ve makyaj konusunda bir ilerleme kaydetmiştim. Bazı kuzinlerimin aksine, bacaklarımı tıraş etmeme ve ruj sürmeme izin vardı. Yine de, daha fazla makyaj yapabilmek ya da kaşlarımı aldırmak için "biraz daha büyümeyi" beklemek zorundaydım.

1954'ün o Paskalya Pazarı'nda dış görünüşümden memnun olmak için yeterince sebebim vardı. Yine de, kilisenin merdivenlerinde etrafım İsa Mesih'in dirilişine Ermenice şükreden insanlarla çevrili halde dikilip dururken, içlerinden pek azının Paskalya'da ne giydiği-

ne önem verdiği anlaşılan bu insanların hiçbir zaman *Life* dergisindeki, *Saturday Evening Post*'taki ya da beyazperdedeki insanlar gibi görünmeyeceklerinin ya da davranmayacaklarının ayırdına vardım. Amerika, Presbiteryen kilisesinin olduğu o köşebaşındaydı. Kutsal Haç Ermeni Apostolik Kilisesi'ne giden yol sizi oraya çıkarmıyordu.

Düşüncelerimi okumuş gibi, yirmilerinde genç bir adam yanıma yanaştı. Adımı sordu, benden sonu karakteristik bir "ian"la biten yanıtı alınca da, kesinlikle bir Ermeni gibi görünmediğimi söyledi. Fazla uzundum, kalçalarım çok dardı, çok inceydim, ayrıca gerçek bir Ermeni gibi görünecek kadar büyük bir burnum ya da gür saçlarım da yoktu. Yorumlarını bir iltifat olarak dillendirmişti, ben de öyle olduklarını varsaydım. Günümü aydınlattılar. Bu insanlardan gelmek ve onları "teğet geçmek" pekâlâ mümkündü. Ayrıca, besbelli Amerikalı gibi görünmeye büyük değer veren tek Ermeni de ben değildim.

2. Bölüm

Amerikalılaşma girişimime bilinçli olarak ilkokul yıllarının sonuna doğru başlamıştım, ancak asimilasyon sürecim aslında doğduğumda bana Arlene Voski adını verdikleri zaman ebeveynim tarafından başlatılmıştı. Ermeni geleneklerine göre, ilk doğan kız çocuk babaannesinin adını alırdı. Amerika'da doğduğum ve muhtemelen tüm hayatım boyunca burada yaşayacağımı öngördükleri için annem ve babam bana bir Amerikan ismi vermeye, babaannemin ismini de ikinci ismim olarak kullanmaya karar verdiler. Annem ve babam Birleşik Devletler'e daha önce göçen, kendilerinden daha yaşlı aile üyelerinin izinden gidiyorlardı. Babamın amcası Mesrop ve karısı Manuş yenge İran'dan göç ettikten sonra çocuklarına yeni isimler vermişlerdi. Annemin ailesinde de bunun örnekleri vardı. George eniştenin adı, buraya küçük bir çocuk olarak geldiğinde Amerikanlaştırılmıştı. O ve teyzem, üç oğullarına George, Howard ve Edmond adlarını vermişlerdi.

İlk adım Arlene olmasına rağmen, asıl vurgunun ikinci adım Voski'de olduğunu düşünürdüm. Arlene dünyayla yüz yüze gelmem için verdikleri isimdi, ama Voski ailemin ve mahallemizin gözünde kim olduğumdu. Sokakların dili de aynen evimizin ve ailemizinki gibi ağırlıkla Ermeniceydi. New York, Washington Heights'taki Ermeni mahallesinin tam ortasında oturuyorduk. Küçük bir çocuk olarak hayatın içine akan yolculuğum annemle birlikte alışverişe gitmekle başlamıştı. 1940'ların New York'unda süpermarketler yoktu, Amerikalılar için bile. Yiyecek alışverişi küçük dükkânlardan yapılırdı. Yuvarlak ve tombik *pide*ler, sandviç ekmekleri almak için sık sık Rum fırınına giderdik. Tahıllı ya da çavdarlı ekmek almak istersek Yahudi fırınına. Balık, canlı balıkların bir tank içinde yüzdüğü balık pazarından alınırdı. Sebze ve meyve ise, Paskalya'da kullanması için soğan

kabuklarını anneme ayıran o manavdan. Söğüş et, sosis, lahana turşusu ve diğer turşu çeşitleri gibi özel lezzetler için Yahudi şarküterisine giderdik. Haftada bir annemin et, konserve ve temel gıda maddesi alışverişi yaptığı bakkal dükkânı Zarifian Kardeşler'e uğrardık.

Küçük bir çocukken Zarifian Kardeşler'e yaptığımız bu yolculuklar benim için mutlak bir mutluluktu. Orası bizim dükkânımızdı. İçindeki insanlar, evimizdeki insanlar gibiydiler. Bizim aldığımız türden yiyecekler alıyorlar, konuştuğumuz dili konuşuyorlardı. Harikulade bir peynir ve zeytin rayihası sinmiş mekânın kokusu bile tam olması gerektiği gibiydi. Küçük dükkân, ekseriyetle annemin tanış olduğu pek çok kadınla dolup taşardı.

Bekleyişimiz genellikle uzun sürerdi, kadınlar ellerindeki listeyi, istenen kalemleri tek tek raflardan indiren kardeşlere ağır ağır okurlardı. Kadınlardan birinin en üstteki raflardan bir şey sipariş etmesini sabırsızlıkla bekler, böylelikle Zarifianlardan birinin ucu kancalı uzun bir sopayla, tepedeki bir kutuyu ya da konserveyi maharetle kavrayıp eline düşürmesini izleyebilirdim. Kaşıklar dolusu zeytin ya da turşu tartar, bazen bana da tadımlık bir miktar uzatırlardı. Cam haznedeki büyük peynir tekerleklerinden iri parçalar keserlerdi. Et, içine girilebilecek büyüklükte bir buzdolabında saklanır, kuzu gövdeleri dışarı taşınır, biz beklerken rostoluk ya da pirzolalık olarak dilimlenirdi. O esnada kadınlar birbiriyle sohbet ederdi, hep Ermenice. Şimdilerde o zamanlar o bakkal dükkânında ne tür bir bilginin paylaşıldığını merak ediyorum, cemaat içinde tartışılan konuların Zarifian Kardeşler'de sıra beklerken muhabbet eden kadınlarca nasıl biçimlendirildiğini. İngilizce konuşan birileri olup olmadığını da merak ediyorum. Ermeni olmayanlar, *odar*lar o küçük dükkâna hiç adım atmışlar mıdır? Muhtemelen bu durum oturma odamızda bir *odar* görmek kadar uzak bir ihtimal olurdu.

Beşinci ya da altıncı sınıftan itibaren arkadaşlarımı okuldan sonra eve getirmeye başlamadan önceleri evimize pek fazla *odar* gelmezdi. İki istisna vardı; Vera ve Sonia yengeler. Sırasıyla İngiliz ve Rus. Babamın iki kardeşinin de *odar*larla evlenmiş olması hayret vericiydi. Ancak görebildiğim kadarıyla, onlar da ailemizdeki herkes kadar

ailenin bir parçası sayılırdı. Vera yenge ve Vağuş amca, İngiltere'den Amerika'ya göç ettiklerinde kısa bir dönem bizimle yaşamışlardı. Sonia yenge de kocası öldükten sonra İran'dan göç ettiğinde bizde kalmıştı. O ve kızı Mary bizde kalırken, oğulları Leopold ve Peter, Alex amca ve Koharig yengede kalmışlardı. Vera yengenin İngiliz aksanı ve Ermeni olmayan alışkanlıkları (cam silmek için sirke ve su yerine Windex kullanmak gibi) onu açıkça *odar* kılıyordu. Ancak İngilizceyi çok ağır bir Rus aksanıyla konuşan ve Ermenicesi de çok akıcı olan Sonia yenge hiç de öyle *odar* gibi durmuyordu. *Odar*ları Amerikalılar olarak tanımlamıştım.

Sonia yengeyi ailedeki bütün kadınlardan farklı kılan, ancak onu yine de Amerikalı yapmayan iki ayırt edici özelliği vardı. Biri, babam ve amcalarımla daha önce hiç duymadığım türden sözcükler kullanarak uzun ve hararetli tartışmalara girişmesiydi. Öteki kadınların hiçbiri bu tartışmalara katılmazdı, belki de bu yüzden bu tartışmalar merakımı celbediyordu. Anneme Sonia yenge ve erkeklerin ne hakkında konuştuğunu sorduğumda, elini şöyle bir sallayarak, konuşuyorlar işte, demişti. Bu konuşmayı yapanlar besbelli "onlar" değildi, dolayısıyla otomatik olarak yanlış değildi, ancak bir şeylerin doğru olmadığını seziyordum. Annemin, konuşmanın içeriğinden çok Sonia yengenin de buna dahil olmasıyla ilgili bir hoşnutsuzluğu var gibiydi. Bu "erkek muhabbeti"ydi, muhtemelen siyaset hakkındaydı ve anneme kalırsa kadınlar bu tür mevzulara karışmazdı. Sonia yengeyi ailenin diğer kadınlarından farklı kılan bir başka özelliğiyse, kendini sanatçı kabul etmesiydi. Resim yapıyordu, çocukları büyüdükten sonra vakit geçirmek için değil, sanatçı olduğu için. Sonia yengenin kendi fikirleri vardı ve bunları erkeklerle tartışmaya istekliydi. Üstüne üstlük çocuklarıyla tamamen bağlantısız bir ilgi alanı vardı. Elbette bunlar bir kadın için alışılmadık özelliklerdi, fakat 1940'lar ve 1950'lerde Amerikan kadınları da kesinlikle böyle vasıflara sahip değillerdi. Yine de bu vasıflar, Sonia yengeyi Rus aksanı nedeniyle olduğundan daha *odar* hale getirmiyordu. Sonia yenge ayrıksıydı.

Yine de onu kafamdaki *odar* imgesine yaklaştıran bir şey vardı: şehri kullanma biçimi. Bu ülkeye yeni gelmiş olmasına ve berbat bir

İngilizce konuşmasına rağmen Sonia yenge düzenli olarak müzelere giderdi. Ailede başka hiç kimse alışveriş dışında bir nedenle şehir merkezine inmezdi. Tek istisna anneannemdi. Noel ve Paskalya gösterileri için beni Radio City Music Hall'e götürürdü. Anneannemin Radio City'yi sevmesi yadırgatıcı gelse de, ki gerçekten seviyordu, ona kalırsa torununu bayram gezmesine götürüyordu o kadar. Sonia yengeyse tek başına ve çok sık giderdi. Sonia ve Vera yengeler bütün tuhaflıklarına rağmen, amcalarımın eşleriydiler ve bu nedenle ailede kabul görüyorlardı.

Okul öncesi yıllarımda kafamı karıştıran pek az şey vardı. Tıpkı annem ve babam gibi benim hayatım da, bu geniş ailenin koruyucu kucağında geçiyordu. Bunun dışındaki tek bağım mahalledeki Ermeni cemaatiyleydi. Evimiz sürekli insanlarla dolu olurdu; değişik zamanlarda evimizin beş odasında beş ila on iki kişi kadar insan yaşadı. Erkekler işsiz kaldığında yahut İran ya da Türkiye'den birileri göç ettiklerinde, bir yer bulup yerleşene kadar yanımıza taşınırlardı. Ama aileyle bağımızın derinliğini sağlayan tek şey, aynı çatı altında olup olmamamız değildi. Annem ya da anneannemle birlikte akrabaları ziyarete gider ve hafta sonlarını hep birlikte geçirirdik. Tek oyun arkadaşlarım kuzenlerimdi.

Bu ziyaretlerden en çok aklımda kalan, törensel bir havada Türk kahvesi içilmesiydi. Birileri çat kapı geldiğinde hep Türk kahvesi ikram edilir ve nadiren reddedilirdi. Türk kahvesiyle ilgili her şey özeldi. Kahve parlak bakır bir *cezve*de pişirilirdi. Çekilmiş kahve ve şeker kıvamlanıp köpükleninceye dek kaynatılırdı. Kahveyi hep annem yapar, dumanı tüten *cezve*yi bakır yuvarlak bir tepside salona taşırdı. Yoğun ve buruk kahve, düz ağızlı küçük fincanlara dikkatlice bölüştürülürdü. Kahve fincanlarının biçimi, kahveyi içmek kadar önemli olan fal bakmak için can alıcı önemdeydi. Kahve ve suyun aynı kapta kaynatılmasından dolayı, Türk kahvesi fincanın dibinde kalın bir tortu bırakırdı. Kahve içilince fincan tabağa kapatılır, sağa doğru üç kere çevrildikten sonra tamamen soğuyana dek ellenmeden beklenirdi. Zamanı gelince, anneannem fincanlardan birini seçer, ters çevirip açar ve telvenin oluşturduğu şekilleri incelemek için dikkatle içine

bakardı. Bazı şekiller ince ve karmaşık örüntüler oluşturur, bazıları da yoğun bir birikinti halinde dökülürdü. Bu yoğun telve pek hayra alamet değilmiş gibi gelirdi bana. Anneannem elinde fincanla öylece dururken, herkes sessizleşir ve onun ne "gördüğünü" duymak için beklerdi. Her ne kadar annem fala inanmasa da, anneannem her daim "gerçeği söyleyen" kişi olarak nam salmıştı. Fal bakmayı reddettiği günler de vardı. Bir de, sadece kendisinin bildiği nedenlerle falına bakmayı reddettiği kişiler.

Bir konuda çok sarihti. Çocukların falına bakılmazdı. Kahve içmeme de izin verilmezdi. En azından kahveyi boşaltıp, telvesi kalmış fincanı kapatmama izin vermesi için ona yalvarırdım. Ama gelenek gelenekti, asla falıma baktıramadım. Hem kahvemi içip, hem fincanımı okutturacak yaşa eriştiğimde ise, tıpkı annem gibi ben de bu saçmalığın bir parçası olmayı reddettim. Üstüne üstlük, Türk kahvesi içmek ve etrafında dönen onca ritüel kafamı karıştırmaya başlamıştı. Tam o sıralarda Ermeni Soykırımı'ndan ve anneannemin "Türk iblislerin elinde" neler çektiğinden bahsedildiğini duymuştum. Ailenin öteki fertlerinden Türkler hakkında duyduklarım da, onları gözümde şeytanın ta kendisi kılmaya yetmişti. Aşot dayım, hiçbir Türk'ün kapısının eşiğinden geçmesine izin vermeyeceğine ahdetmişti. Bütün bunlara rağmen, çoğu öğleden sonra Türk kahvesi içiyorduk ve en sevdiğimiz yemekler arasında Türk yemekleri de vardı.

Lucy yengemin evine ziyarete gitmeye bayılırdım. Babamın amcası olan kocası, şark halısı ithalatı yapan kardeşlerine, Avakian Kardeşler'e katılmak için İran'dan New York'a göç etmişti. Anneme bakılırsa, Lucy yenge İran'dan ayrılmayı, yerini yurdunu bırakmayı istememişti ve bu ülkeye uyum sağlamaya gönülsüz olduğu da halinden tavrından belliydi zaten. Hagop amcanın ilk geldiklerinde kiraladığı 193. Cadde ile Wadsworth Bulvarı'nın köşesindeki o sekiz odalı dairede yaşadı ve öldü. Amerika'da elli yıldan daha fazla yaşamış olmasına rağmen tek kelime İngilizce konuşmadı, bu bazı torunlarıyla iletişim kuramamak anlamına gelse bile. Oğlu Hımayak ve karısı Lucy (aile içinde "küçük Lucy" olarak anılırdı) onun yanına taşındıklarında bu çocuklardan ikisi, Rita ve Susan, Lucy yengeyle

yaşadılar. Birlikte yaşanan o yıllar boyunca, genel bir eğilim olarak, göçmen çocuklarının yeni yurdun yolunu yordamını büyüklerine öğretmesi, onlarda tersine seyretti. Rita ve Susan, büyükanneleriyle asgari düzeyde iletişim kurabilecek kadar Ermenice öğrendiler, ama Lucy yenge hiç İngilizce öğrenmedi. En azından anlayıp anlamadığına dair ufak bir ipucu dahi vermedi.

Bu ülkeye ilişkin Lucy yengenin sevdiği ve itibar ettiği çok az şey vardı. Göçüp geldikten kısa bir süre sonra Hagop amca öldü. Bundan sonra Lucy evden dışarı nadiren çıktı. Yiyecek maddeleri ihtiyacı Zarifian Kardeşlerce tedarik edildi, geri kalan alışverişi de ailenin diğer fertleri tarafından yapıldı. Lucy yenge yeme içme konusunda özellikle seçiciydi. Amerikan etlerinin yenebilir olduğuna inanmayı reddetti. Onlar henüz göçmeden önce, yeğeni Alex Amerika'ya bir ziyaret için gelip İran'a geri dönmüştü. Amerikan rüyasını anlatan pek çok hikâyeyle dönmüştü, bunlardan biri de etin haftalarca tazeliğini muhafaza edebildiğiydi. Lucy yenge de Amerika'ya göçtükten sonra, tuzlanmadan saklanan etin çürüyeceği konusunda ısrarını sürdürdü ve vejetaryen oldu. Etin dondurularak muhafaza edilmesi sürecine dair açıklamalar da işe yaramadı. Bu ülkedeki hayatı boyunca sadece iki kez et yedi. O da Alex, Lucy yengenin kırmızı et yememe kararından kendini sorumlu tutup, canlı kuzu satın alıp, hayvanları kendi elleriyle kestiğinde.

Küçük bir çocukken, Lucy yengeyle ilgili bana tuhaf gelen tek şey, kulağıma annemle babamın konuştuğundan daha farklıymış gibi gelen bir Ermenice ile konuşuyor olmasıydı. Yine de onu anlamakta çok az zorluk çekiyordum. Yazın onun o geniş kucağında oturur, gümüş kakmalı kulplu ince, uzun, cam bardaktaki sıcak çayımı yudumlardım. Ailenin geri kalanı ya soğuk çay ya da başka soğuk içecekler içerdi. Lucy yenge ve dairesinde huzur veren bir şeyler vardı: cilalı, maun mobilyalar, parlak gümüş kahve takımı, tuzlu kabak çekirdeği, kavrulmuş leblebi ve şamfıstığıyla dolu şekerlikler. Dairenin mutfak haricindeki bütün odaları, iki banyosu ve geniş daireyi boydan boya kesen uzun holü bile duvardan duvara Acem halısıyla kaplıydı. Evi onun vatanıydı. Göçmek istememişti. Bu şekilde, aşina olduğu dün-

yaya olabildiğince yakın kalabilirdi. Lucy yengenin iç dünyasında birbiriyle çelişen bir şey yoktu.

Biraz daha büyüyünce Lucy yengenin rahat kucağından mahrum kaldım. Ermenicede akıcılığımı kaybettikçe onunla ilişkim de sönümlendi. Amerikalı olmak için duyduğum istek en az Lucy yenge'nin Amerikalı olmayı reddi kadar güçlüydü. Yeniyetmeliğimin sonlarına geldiğimde, birbirimizi artık çok az anlayabiliyorduk.

Ailenin diğer fertlerinin Lucy yengenin İranlı Ermeni âdetlerini koruma konusundaki ısrarıyla barışık olup olmadığı konusunda emin değilim. Ancak aile içindeki konumu, ne olursa olsun onun isteklerini yerine getirmeyi gerektirirdi. Babamın ailesinin katı hiyerarşik düzende yapılanan bir aile olduğu, bir çocuğun nezdinde bile apaçık ortadaydı. Her ailede baba, işle ilgili olduğu kadar şahsi meselelerde de erki elinde bulundururdu. Ailedeki bütün erkekler, aile şirketinin yönetim kurulunun doğal üyesiydi ve çoğu Avakian Kardeşler'de çalışırdı. Bir kadın olarak Lucy yengenin iş konusunda hiçbir yetkisi yoktu elbette, ancak aile üyelerinin hepsi onu sayar, ona hürmet ederdi.

Lucy yenge ve Hagop amca, onun ölümünden sonra da Mesrop amca hiyerarşinin en üst basamaklarında yer almaktaydılar ve ailedeki herkesten hürmet görmekteydiler. Onların yanı sıra ailenin yaşça büyük olan erkekleri otorite sahibiydi. Alex amcanın küçüğü olan babam ondan bir alt sıradaydı. Büyük Buhran sırasında Alex amca, elbette Mesrop amcaya da danışarak, babamın Cleveland'a taşınıp, oradaki büyük mağazalardan birinde stant açarak Avakian halıları satması gerektiğine karar vermişti. O zamanlar otuzlu yaşlarında, evli ve küçük bir restoranın işletmecisi olan babam da ağabeylerinin bu kararına uymuştu.

Annemin ailesinde ise bu türden bir hiyerarşi yoktu. Ailenin yaşça en küçüğü olan annem, ailenin bütün kadınlarınca erkek çocuk olarak şımartılmış olan dayıma, kendi ağabeyine, ablasına, hatta annesine özgürce karşı çıkardı. Ne var ki anneannem otuzlarındayken, anneannemin ablası aile üzerinde mutlak bir otoriteye sahipti. Turvanda Donigian, Elmas'tan, benim anneannemden on sekiz yaş

büyüktü. Anneannem üç çocuğu ile Türkiye'den çıkabilmeyi başarıp Amerika'ya doğru yola koyulduğunda, ablası New York'ta oturuyordu. Elmas'ın büyük kızı, teyzem Arsenik genç bir Ermeni'ye âşık olmuş ve onunla evlenmek için Türkiye'de kalmaya karar vermişti. Elmas, kocasının kaybını takip eden on bir yıl boyunca ailenin hayatta kalmasını sağlamış kişi olmasına rağmen, kızı Arsenik'i öylece bırakıp ülkeden ayrılma kararını tek başına veremeyeceğini düşünmüştü. Babası, bütün erkek kardeşleri ve eniştesi ölmüş olduğundan, Arsenik'in evliliği için onay istemek üzere ablası Turvanda'ya mektup yazmıştı. Turvanda da, Arsenik'in Amerika'ya gelmesi gerektiğini, birinci derece kuzen olmalarına bakmaksızın onu oğlu George'la evlendirmeye karar verdiğini söyleyerek yanıt vermişti. Anneannem bu karara uymuş, ailece New York'a ulaştıklarında Arsenik doğruca Turvanda'nın evine yollanmıştı. Ailenin diğer fertleri de kendilerine ait bir yer bulana kadar yaşamak üzere anneannemin diğer kız kardeşinin evine yerleştiler. Turvanda iyice yaşlanıncaya dek geçen o yıllar boyunca, ailede başka hiçbir kadın ailenin reisliğine soyunmadı. Ailede annemin kuşağından bazı erkekler vardı ve ailenin kadınlarından saygı görürlerdi. Ancak babamın ailesindeki türden katı bir hiyerarşi asla söz konusu değildi.

Çok küçükken bile farkında olduğum bu hiyerarşik düzen ve ailenin kadınlarının erkeklerine gösterdiği hürmet beni rahatsız etmezdi. Ben on yaşlarındayken kuzinlerim Rita ve Susan Kaliforniya'dan Washington Heights'a taşınana kadar Avakian klanındaki tek çocuktum ve baba tarafından akrabalarımca ziyadesiyle şımartılmıştım.

Halbuki altı buçuk yaşımdayken erkek kardeşim doğmuştu ve hayatım değişmişti. Annemin hamile olduğu haberini nasıl öğrendiğimi hatırlamıyorum, ama bebeğin erkek olduğunu duyduğum anın hatırası çok net. En sevdiğim kuzinim Daisy ile birlikte salondaydım. Telefon çaldı, anneannem koşarak açtı, belli ki uzun sürmüş bir doğumdan çıkan annemden gelecek haberi kaygıyla beklemekteydi. Annemin iyi olduğunu ve bebeğin doğduğunu duyan anneannemin sesindeki heyecanı duyabiliyorduk. Telefonu kapadı ve koşar adımlarla salona geri döndü. Bebek, erkekti!

Daisy'den ya da benden bir yanıt gelip gelmediğini hatırlayamıyorum. Anneannem odadan çıktı, haberi vermek için Ars teyzeyi aradı. Bunun bir felaket haberi olduğunu sezdim. Annemin hamileliği sürecince etrafta bir çocuğun varlığının nasıl olacağını düşündüğüm olmuştu, hatta bunu çok istediğim zamanlar da. Fakat hiçbir fantezimde bu bebek bir oğlan olarak şekillenmemişti. Daisy'ye dönüp, şimdi ne yapacağımı sormuştum. Hiçbir şey demedi. Sadece omuz silkti. Benden on yaş büyük olan Daisy bile derdime deva olamazdı.

Annemle bebeği eve getirmek için hastaneye gittiğimizi de hatırlıyorum. 1936 model Chevy'mizin arka koltuğunda anneannemle birlikte oturuyordum, Ars teyzem de babamla birlikte öndeydi. Doğumdan haftalar önce, eve gelirken bebeği kucağımda tutabileceğim konusunda annemle birlikte plan yapmıştık. Hastaneye varınca babamla teyzem annemi almak için içeri girdiler, ben de anneannemle birlikte arabada bekledim. Sonunda annem kapıda görünüp, kardeşim Paul Khosroff olduğu belli olan bohçayı kucağıma verdiğinde, bir an tereddüt ettim. Bu bebeği kucağıma almak istemiyordum. Anneannemin kolları açıldı ve bebeği kucakladı. Onların yanında öylece otururken, ilk defa içinde bana yer olmayan bir sevgi çemberinin varlığını hissettim. O gün daha sonra, aramıza yeni bir ferdin katılmasını ailece kutlarken, beşiğinde uyuyan bebeğin yanına, annemle babamın odasına gittim. Neden erkek olmak zorunda olduğunu ve onu hiç sevip sevemeyeceğimi merak ederek, uzun uzun bebeği seyrettim.

Birkaç ay sonra, annemle anneannemi yemek odasında bebeğin üzerine eğilmiş ve tamamen ona odaklanmış bir halde gördüm. Onu eve getirdiğimiz gün ayırdına vardığım o sevgi çemberi, annemi de içine almıştı. Onlardan uzakta öylece dikilirken çemberin iki tarafının keskin bir hal alışını seyrettim. İçine giremezdim, ama şurası da açıktı ki, o da dışına çıkamazdı. O an, sadece bir bebek olan kardeşime karşı bir şefkat hissettim. Ama o çember, beni dışarıda onu içeride tutan o çember çok güçlüydü. Şefkatim sönümlendi ve yerini daha çok nefrete ve kıskançlığa bıraktı.

Bazı hafta sonlarını baba kız beraber geçirirdik, o günlerde ikimizin de dışarıda kalmış olduğumuzu hissederdim. Ancak babam

kıskançlık duygumu azaltacak kadar evde olmuyordu ve kardeşimi çevreleyen o sevgi çemberi beni asla içine almadı. Ben de akraba ziyaretlerimi sıklaştırdım. Kardeşimin doğumunu haber aldığımda yanımda olan kuzinim Daisy sadece birkaç blok ötede oturuyordu, ben de okuldan sonraları sık sık onlara uğramaya başladım. Annesi, Vart teyze ailede yediğim en lezzetli *simit*leri pişirirdi. Eve girer girmez mutfağa yollanırdık, teyzem her zaman mucizevi bir şekilde *simit*le dolu olan teneke kutuyu mutfak dolabından çıkarırdı. Tabağıma iki tane koyardı. Asla bundan fazla olmazdı ve ben de daha fazlasını talep etmemem gerektiğini bilirdim. Olabildiğince ağırdan alarak *simit*lerimi yerdim, bitirince de tabağa dökülen susamları parmağımı tükürüğümle ıslatıp toplardım. Daisy liseden dönünce birlikte odasına gider, Billie Holiday plaklarını dinler ya da sadece sohbet ederdik. Akşamüstüne doğru Vart teyze akşam yemeğine kalmak isteyip istemediğimi sorunca yanıtım ekseriyetle evet olurdu.

Hafta sonları annemin ablası Ars teyzemin New Jersey'deki evine gitmeye özellikle bayılırdım. Ars teyzemin üç oğlu vardı ve bana hep bir kız çocuk istediğini anlatırdı. Ben onun kızı gibiydim. Tam zamanlı olarak bir konfeksiyon atölyesinde çalışmasına ve evindeki yemek pişirme, temizlik ve ütü işlerini tümüyle tek başına sırtlanıyor olmasına rağmen, Ars teyzemin bana ayıracak zamanı mutlaka olurdu. Sevdiğim yemekleri pişirir, o çok sevdiğim bozuk İngilizcesiyle bana kitap okurdu. Hatırladığım kadarıyla ne istersem yapmaya gönlü olurdu, birlikte uyumak da buna dahil.

Kardeşim büyürken hep o çemberin içinde kaldı, asla benim gibi akraba ziyaretleri yapmadı. Bu kısmen ailenin geçirdiği değişimle de bağlantılıydı. İnsanlar yaşadığımız mahalleyi terk edip banliyölere taşınmaya başlamıştı. Ben on beş, kardeşim dokuz yaşındayken biz de New Jersey'ye taşındık. Bir akrabanın evine öylece yürümesine, benim yaptığım gibi o evi kendi evi yapmasına imkân kalmamıştı. Zaten mahalleden taşınmadan önce de buna hiç yeltenmemişti. Evde annem ve anneannemle kalmayı yeğlemişti. Onların kralı ya da anneannemin ona hitap ettiği gibi, *paşa*sı olduğu o evde.

3. Bölüm

Ailenin ve Ermeni cemaatinin yörüngesinden çıkma sürecim, aslen devlet okuluna girdiğimde başlamıştı. Ancak Ermeni olmayan bir çevrenin varlığını tam anlamıyla idrak edebilmem yıllar sürecekti. Okulun ilk yılları hakkında çok az şey hatırlıyorum, çünkü o sıralarda İngilizcem akıcı değildi ve okulla hayatımın geri kalanı arasında bariz bir uçurum vardı. Ermeni olmayanlarla temasta olduğum tek zaman, okulda geçirdiğim zamandı. Okuldan sonra, annem veya anneannemin yanına, eve dönerdim ve hem yalnız başına evde oynamak, hem de daha önceleri yaptığımız gibi akraba ziyaretlerine gitmek beni yeterince tatmin ederdi.

Okuldan eve yalnız dönen birkaç çocuktan biri olduğumu gördüğümde, arkadaş edinmemin, ama Amerikalı arkadaş edinmemin zamanı geldiğine karar verdim. Böylesi bir ihtimalin verdiği heyecanla, anneme bu kararımı açıkladım. Uzun uzun bana baktı ve dikkatli olmamı söyledi. Belli ki kan bağım olmayan insanlarla ilişki kurmak tehlikeliydi. Ama ben gözüpek bir çocuktum ve arkadaş edinmek için okuldaki diğer çocuklarla konuşmaya başladım.

İlk zaferim Carol Capps'ti. Uzun sarı lüleleriyle gözüme tam aradığım kişiymiş gibi görünmüştü. Beni okuldan sonra evine davet ettiğinde, öğle yemeği için eve koştum ve bütün öğleden sonrayı bu konuyu düşünmekle geçirecek olan anneme heyecanla bu haberi ilettim. Akşam yemeğinde tabakları masaya koymadan hemen önce anneme bir kere daha sordum ve yanıtı evet oldu. Ancak sadece bir saatliğine gidebilirdim. Sadece okuldan yanımda bir arkadaşımla çıkmakla kalmayıp, bir de birlikte oynamak üzere evine doğru yola koyulduğumuzda bir nevi zafer sarhoşluğu içindeydim.

Oturdukları daireye vardığımızda, orayı benim alışkın olduğumdan çok farklı buldum. Carol'ın anahtarı vardı ve boş dairenin kapı-

sını kendi açtı. Benim hiç anahtarım olmamıştı. Benim evimde her zaman birileri olurdu. Annem alışverişteyse bile anneannem evde olurdu. Carol'ın annesi alışverişte ya da akraba ziyaretinde değildi, işe gitmişti. Ailemde çalışan tek kadın Ars teyzemdi, o da oğulları büyüyüp lise çağına geldiği için çalışabiliyordu.

Dairenin kendisi ise bambaşka bir dünyaydı. Yerlerde serili şark halıları olmadığı gibi, şekerlemelerle dolu tabaklar da yoktu. Buna ilaveten ev, ailemdekilerin evlerinden daha farklı kokuyordu. Okuldan eve döndüğümde ya da öğleden sonra üç sularında akrabalarımdan birinin evine gittiğimde genellikle sobanın üzerinde dumanı tüten bir şeyler olur ya da kokusu ortalığı saran soğanlı, zeytinyağlı, domatesli sosa yatırılıp marine edilen kuzu eti mutfak tezgâhının bir köşesinde dururdu. Bir şeyler yemek için önce mutfağa uğramak yerine doğruca Carol'ın odasına geçtik. Bana giysilerini göstermeye başladı. Carol Capps'in naylon çorapları vardı. Gözlerime inanamıyordum. Ona bunları hiç giyip giymediğini sordum. Sanki aklımı kaçırmışım gibi bana baktı ve her Cuma sinagoga giderken naylon çorap giydiğini söyledi. Carol'ın naylon çorapları olduğu haberiyle eve döndüm. Kendim için de bir çift istemek için değil –naylon çoraplarım olması için yıllar geçecekti– sadece bu durumun beni hayrete düşürdüğünü söylemek için. Annem Carol'ın bir Yahudi olduğu ve Yahudilerin bu tür şeylere sahip olduğunu belirtti.

Bir sonraki arkadaşım biraz daha alışılageldik türden bir arkadaştı. Thalia Marmarinos Yunan'dı. Okuldan sonra evlerine gittiğimizde annesi evde olur ve dairenin içi yemek kokardı. Thalia ile arkadaşlığımız sırasında Athena'yla da tanıştım. Athena'nın ailesi soyadlarını Andrews olarak değiştirmişti, ancak üstlerinden Yunanlık akıyordu. Athena'nın annesi o okuldan döndüğünde evde oluyor, İngilizceyi zorlukla konuşuyor ve genellikle yemek pişiriyor olurdu. Andrews'ların dairesi Yunanistan gibi görünüyor ve kokuyordu.

Her ne kadar Yunan arkadaşlarım da tıpkı benim gibi Amerikalılardan farklı olsalar da, Yunan olmak Ermeni olmaktan daha kolaymış gibi görünüyordu. Okulda Yunanistan hakkında öğrendiklerimiz vardı. Uygarlığımızın ve demokrasinin beşiğiydi. Sonia teyze-

nin beni zaman zaman götürdüğü şehir merkezindeki Metropolitan Sanat Müzesi'nde de Yunanistan'a ait bir şeyler sergilenmekteydi. Bütün salonlar Yunan heykelleriyle doluydu. Eczanenin duvarlarında bile Yunanların resimleri olurdu. Bol entarileri ve sandallarıyla göze garip görünüyor olsalar bile, neticede Yunan'dılar, öyle ya da böyle Thalia ve Athena ile ilgileri vardı.

Ne var ki Ermeni olmak, büyük bir Ermeni cemaatinin yaşadığı Washington Heights sınırlarında bile bu kadar net bir konu değildi. Mahallelerde Yunanlar, Alman Yahudileri, Rumenler ve İrlandalılar yaşardı ve etnik kimlik bu çevrede hayati önem arz ederdi. Biriyle yeni tanıştığınızda adınız etnik kökeninize dair bir ipucu vermiyorsa, hemen hangi milletten olduğunuz sorulurdu. Diğer çocukların "Sen nesin?" diye sormasından çok korkardım. Çünkü "Ermeniyim" dediğimde karşılığı ya boş bir bakış ya da bir başka soru olurdu: "O ne ki?"

Ermeni'nin ne olduğu sorusuna yanıt vermek zordu. Olduğum ve hayatım boyunca bildiğim bir şeydi, ama nasıl tanımlanabilirdi ki? Annemin Türkiye'den, babamın da İran'dan geldiğini biliyordum, ama ne Türk ne de Farsi'ydiler. Ermenistan haritada neredeydi? Anneme bu soruyu sorduğumda, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Rusya olarak adlandırılan yerin bir bölümü olduğunu söylemişti. Üniversiteye dek Sovyetler Birliği adını duyduğumu hatırlamıyorum. Babamın Rusya'da yaşamış olduğunu, Alex amcamın Rus ordusunda savaştığını bilmekle birlikte, Rus olmadığımızı da biliyordum. Ermeni olmak hakkında hiçbir şey net değildi. Ne olduğum sorusuna yeterince açık bir yanıt veremediğimde, bir sonraki soru genellikle, "Peki, hangi dindensin?" sorusu olurdu. Buna verilen yanıt ise kafaları daha da karıştırırdı. Surp Haç Ermeni Apostolik Kilisesi, en az hangi memleketten olduğum kadar gizemli gelirdi kulağa. Katolik miydim? Protestan mı? Bu soruya ancak, annemin bana daha önceleri söylemiş olduğu şekliyle, bizim kilisemizin İngiltere'deki Anglikan Kilisesi gibi olduğunu söyleyerek yanıt verebilirdim. Ne anlama geldiği konusunda hiçbir fikrim olmasa da, bu yanıt soruları genellikle durdururdu.

İlkokulda Yunan olmayan tek arkadaşım Rachel Herzberg'di. Ailesi Almanya'dan göç etmiş Yahudilerdendi. Tıpkı Yunan arkadaşlarımınki gibi, Rachel'ın da milliyeti ve dini netti. Aslında Yahudi olmak da bir şekilde tartışmaya açıktı. "Gerçek" Amerikalılar Yahudi değildi mesela. Yine de insanlar bana sordukları soruları Rachel'a sormazdı. Belli ki azınlıklar içinde bir azınlıktım.

Öteki Ermeni çocukları tanırdım. Okulda Elise Najarian vardı. Annelerimiz arkadaştı, biz de aynı sınıftaydık. Çok utangaç ve ürkekti, arkadaş olmaya karar verdiğim tipte bir arkadaş değildi. Elbette, bir de kuzenlerim vardı. Lucy yengenin torunu Susan'la ailece mahalleye taşındıklarında yakın arkadaş olmuştuk. Ablası Rita gibi "kadınsı" kadınlar olmayacağımız konusunda gizli bir anlaşmamız vardı. Annelerimizi bize blucin almaları için ikna etmiştik. Elbette 1950'lerin ilk yarısında henüz bu kadar popüler bir marka olmasa bile Levi's olmalıydı. Ağır, kalın, siyah deri, sarı metal tokalı asker kemerlerinden almak için para biriktirmiştik. Blucinlerimizin paçalarını kıvırarak katlar ve üzerlerine babalarımızın beyaz gömleklerini giyerdik. Okuldan eve gelir gelmez, üstümüze değiştirir, "asıl" giysilerimizi giyerdik. Susan'la ikimiz hakiki beyzbol severlerdik, "Kadınlar Günü" maçlarını hiç kaçırmazdık. Açık tribünden biletlerimizi alır, ilk fırsatta daha iyi yerlere doğru kayardık. Okul arkadaşlarım da blucin giyip asker kemeri takıyorlardı. Ama Susan'la ikimiz gerçek birer "erkek Fatma"ydık.

Ermeni çocuklarla birlikte olduğum bir başka mekân da dans okuluydu. Annem hem dans, hem de piyano dersleri almam konusunda ısrarcıydı. Böylelikle, bana sıkça söylediği gibi "bir yabani ot değil de bir çiçek gibi" büyüyebilirdim. Bu derslerde karşıma çıkacak fırsatların düşüncesi bile beni heyecanlandırdı. Anneme Thalia'nın gittiği dans okuluna gidip gidemeyeceğimi sordum. Thalia step dansı dersleri alıyordu, step ayakkabısı almış ve siyah deri ayakkabısının büyük metal parçalar gömülü ökçelerini göstermişti. "Hayır," dedi annem. Ona göre "step dansı çok avam"dı. Oğlu Rus Balesi'nin baş dansçılarından olan Madam Seta'nın bale okuluna gitmeliydim. Thalia ile step derslerine gidemeyecek olmaktan dolayı hayal kırık-

lığına uğrasam da, Madam Seta'nın okulundaki ilk dersime yine de keyifle gittim.

Ne var ki hem okul hem de öğretmen keyfimi kaçırmıştı. Sadece huysuz, yaşlı ve Rus-Ermeni aksanıyla bizlere komutlar yağdıran Madam Seta değildi keyfimi kaçıran. Sınıftaki öğrencilerin tamamı Ermeni'ydi. Madam Seta'nın derslerinde geçen altı ayın sonunda dans okulunu bırakmak istedim. Bu öğretmen ve bu öğrencilerle bu dans okulunda olmaktansa, hiç dans dersi almamayı yeğlerdim. Ben herkes gibi olmak istiyordum ve bunun ilk adımı, Ermenilerle çepeçevre sarılı olmaktan kaçınmaktı.

Bu hedefe doğru attığım her adımda annemin muhalefetiyle karşılaştım. Sürekli bir Avakian olduğumu, bu yüzden hiçbir şeyi alelade yapamayacağımı, aksine "en iyisi"ni yapmak zorunda olduğumu hatırlatırdı. Piyano derslerim de bu mesajın altını bir kez daha çizmekteydi. Arkadaşlarım gibi bir piyano öğretmenim olamazdı, müzik okuluna devam etmeliydim. Okuldan sonra bir gün annemle birlikte 125. Cadde metro istasyonunda indik ve "seçmeler"e katılmak için Juilliard Müzik Okulu'nun yolunu tuttuk. Hayatımda gördüğüm en büyük piyanonun olduğu geniş bir salona çağrıldığımda, annem koridorda kaldı. Uzun, siyah bir masanın ardında oturan üç kişi vardı ve içlerinden biri çalmamı söyledi. Hiç ders almamıştım ama kuzinim Daisy "Beautiful Dreamer"ı çalmayı öğretmişti. Tabureye oturdum ve tek parmakla notaları seçerek çaldım. Teşekkür ettiler, odanın dışına kadar bana eşlik ettiler ve annemle eve döndük. Hayret verici bir şekilde, bir hafta sonra arayarak kabul edildiğimi ve öğretmenimin Miss Hull olduğunu bildirdiler. Daha sonra, rutin ders günüm olacak olan bir salı günü onunla tanışmaya gittik. Bu özel dersin yanı sıra her cumartesi sabahı kuram derslerine gitmek zorunda olduğumu Miss Hull'dan öğrendim. Bütün bunlar gözüme arkadaşlarımın yaptıklarından meşum bir biçimde farklı görünmüştü.

Tek başlangıç seviyesi öğrencisi olduğum ve düzenli olarak aşağılandığım kuram derslerine birkaç ay dayandıktan sonra, anneme Juilliard'ı bırakıp bir piyano öğretmeni tutup tutamayacağımızı sor-

dum. Her gün piyano çalışma saatimizde yinelenen bütün tartışmalarımıza rağmen annem bu talebimi duymazdan geldi. Artık Juilliard'a gitmekten kaçış olmadığını düşündüğüm sırada, hiç ummadığım bir şekilde Miss Hull imdadıma yetişti. Anneme hiç söylemesem de, ondan azıcık da olsa hoşlanıyordum. Miss Hull Greenwich Village'daki evinde öğrencilerinin bir resital vermesini ayarlamıştı.

Uzun metro yolculuğumuz boyunca annem, Miss Hull gibi hoş bir kadının nasıl olup da böyle bir batakhanede yaşıyor olabildiğini yüksek sesle merak edip durdu. Küçük dairesine vardığımızda, içerisi hepsi benden yaşça büyük ve bazıları uzun saçları ve sakallarıyla tekinsiz bir biçimde "iddialı" görünen diğer öğrencilerle dolup taşıyordu. Bir şey çok açıktı ama. Hepsi son derece zor müzik parçalarını icra ediyordu. Nota defterleri çiziktirmelerden kapkara olmuştu. Sıra bana geldiğinde, küçük parçamı çaldım, iyi de çaldığımı düşündüm. Tek bir nota kaçırmamıştım ve pedalı hep doğru yerde kullanmıştım. Çalarken ellerimi nasıl kaldıracağımı bile düşünmüştüm, ama diğerleri çaldıktan sonra kopan alkışın yerine ben bitirdiğimde bir kahkaha koptu. Miss Hull ayağa kalktı ve öğrencilerini haşladı. Hepsinin bu parçayı çalarak başladığını söyleyip beni alkışladı. Ancak anneme o zamana dek kabul ettirmeye çalıştığım husus o öğleden sonra bariz bir şekilde su yüzüne çıkmıştı. Yanlış yerdeydim. Resitalin ardından çok geçmeden Juilliard'ı bıraktım ve bir piyano öğretmenim oldu.

Annemle bir sonraki büyük kavgamız hangi liseye devam edeceğim üzerineydi. Altıncı ve yedinci sınıflarda, küçük arkadaş grubum içinde kendimi enikonu rahat hissetmeye başlamıştım. Thalia, Athena ve Rachel en iyi arkadaşlarımdı, yani annem ve ailem izin verdiği ölçüde öylelerdi. Annem, hafta içi beş günün üçünde, öğleden sonraları arkadaşlarımla olmama izin veriyordu. Hafta sonları bütün yalvarmalarıma karşın talebim mütemadiyen reddediliyordu. Arkadaşlarımı ailem kadar önemli görmem annem için kabul edilebilir bir durum değildi. Teyzelerim ve amcalarımı ziyarete gitmeyip, onları üzmeyi nasıl göze alabildiğime şaşırıp kalıyordu. Annemin mesajı açıktı: Arkadaşlar eğlenceli olabilirdi, ancak önemli olan aileydi.

İlköğretimin sonuna doğru annem liseler hakkında fikir yürütmeye başladı. Evimizden üç blok ötedeki büyük bir devlet okulu olan George Washington Lisesi'ne gideceğimi düşünmüştüm. Başka bir şehirde bulunan bir sanat okuluna yetenek sınavıyla kabul edilen Rachel dışında bütün arkadaşlarım bu liseye devam edecekti. Annemse Barnard ya da Hunter'a gitmemi istiyordu. Bu okulların "vasat" öğrenciler için uygun olmadığı, mahalleye uzak olduğu ve kız okulu olduğu dışında bir fikrim yoktu. Arkadaşlarım George Washington'a gidecekti. O zaman ben de oraya gidecektim. Kavga başladı. Mevzimi korumakta kararlıydım.

1951'de 12 yaşındaydım ve annemle tartışmak konusunda uzmanlaşmıştım. Benim için en iyisini istediği argümanına karşı tam donanımlı olarak hazırlıklıydım. George Washington alelade, hatta avam takımından insanların çocukları içindi. Bu sefer "avam" ile ne kastettiğini sordum. O zaman bana, o okuldaki çocukların yarısının "Zenci" olduğunu söyledi. İşte bu beni sarsmıştı.

Ailem Amerikan kültürüne tamamıyla adapte olmamış olabilirdi, ancak Amerika'nın ırksal teamüllerini son derece iyi alımlamışlardı ve bana aktardıkları kod da buydu. Okul öncesi yıllarım boyunca, *beyaz* Amerikalı olmanın ne demek olduğu bilgisini edinmiştim. Annemle birlikte şehir merkezine yaptığımız yolculuklar çok özel bir keyifti, ancak otobüs Harlem'den geçerken karmaşık duygularla boğuşurdum. Çünkü neredeyse caddedeki herkes Zenci'ydi. Hatta tanıdık bildik ürünlerin reklam panoları bile gözüme farklı görünür, *Coca Cola* içen yahut *Lucky Strike* tellendiren Zenci insanlar kendimi başka bir ülkede hissettirirdi. Bu da yolculuğumuzu olağanüstü bir maceraya çevirirdi.

Korkardım da, ama yanımda oturan annemin varlığı ve dışarıyı bir otobüsten izliyor oluşum içimi rahatlatırdı. Hatırlayabildiğim en güçlü duygu, caddelerdeki köpeklere duyduğum sempatiydi. Köpekleri severdim. O küçük yaşımda, köpekler kadar iyi ve sevilebilir bir varlığın Zenci olamayacağı bilgisine sahiptim. Köpekler beyaz olmalıydı o halde. Onlara acırdım, çünkü Zenci sahipleri vardı ve Zencilerle yaşamak zorundaydılar. Anaokuluna gittiğim sıralarda,

otobüste annemleyken hissettiğim bu korku giderek daha da arttı ve özellikle siyah erkeklere odaklandı. Okul yolunda her sabah, bir binanın merdivenlerine oturmuş Zenci bir adamın yanından geçerdim. Sanırım binanın kapıcısıydı. Bedenini görürdüm ama yüzünü seçemezdim. Bizim apartmanın kapıcısıyla dostane bir ilişkimiz vardı; bodrum kattan korkardım, ama kapıcımızdan korkmazdım. O beyazdı. Sokağın, Zenci adamın oturduğu tarafına doğru hiç yürüyüp yürümediğimi hatırlamıyorum, ister orada olsun ister olmasın.

Beyaz olmayan diğerleri konusunda ise arkadaşlarımla benim bu türden korkularımız yoktu. Aksine Porto Riko'dan henüz göç edip gelmiş birkaç oğlanla son derece arkadaşça ilişkiler kurmuştuk. Onları Yunan kilisesindeki hafta sonu danslarına davet etmiştik. Biz onlara lindy, onlar da bize mambo, çaça ve mereng gibi danslar öğretirken birlikte saatler geçirmiştik. Bazı insanların Porto Rikoluların tehlikeli olduğunu düşündüğünün farkındaydık, ama bizim arkadaşlarımız tıpkı bizim gibiydi. Onlar ve aileleri tıpkı bizler gibi başka ülkelerden gelmişti. Evlerinde başka bir dil konuşuluyor ve "farklı" yiyecekler yeniyordu. Yine de, Ermenilere göre daha avantajlı oldukları durumlar vardı. Porto Riko'nun tam olarak nerede olduğu konusunda emin olmasam da, dünya üzerinde kendi başına bir yer kaplayan bir ülke olduğunu biliyordum. Ermenistan gibi, Türkiye'nin bir köşesi ya da Rusya'nın bir parçası değildi. Dilleri de İspanyolcaydı. Bununla ilgili gizemli hiçbir şey yoktu. Zenciler ise bildiğim herhangi bir yerden göç edip gelmiş değillerdi ve bana öyle geliyordu ki, ne bana, ne de tanıdığım herhangi bir arkadaşıma benziyorlardı.

Sonunda, Zenciler ile aynı okula gitmek konusunda bazı kuruntularım olsa da, gitmek istediğim okulun halen George Washington olduğuna kanaat getirdim. Anneme ve kendi kendime, Zenci öğrencilerle herhangi bir temasım olmayacağını söyledim. Kendi arkadaşlarım vardı ve hepsi Yunan'dı. Anneme, beni Barnard ya da Hunter konusunda ikna etmesinin mümkün olmadığını da söyledim. George Washington'a gitmeyeceksem, okula da gitmeyecektim. Ne demek istediğimi sordu, ben de ona açıkça okula gitmeyeceğimi, bunun da ev dışında beni kontrol edemeyeceği anlamına geleceğini

anlattım. Eğer George Washington'a gitmeme izin verirse, her gün öğle yemeğinde eve geleceğime de söz verdim. Kazandım.

Zaferim tam anlamıyla bir zafer olamamıştı elbette. Sıradan arkadaşlarımla, sıradan bir okul olan George Washington'a gidebilmiştim ama farklı sınıflara düşmüştük. Sıradan olma girişimim engellenmişti. Hayal kırıklığı içinde, onur sınıfında olduğumu gördüm. İyi öğrencilere ayrılmış sınıftaydım. Bunun da bir çaresine bakacaktım.

4. Bölüm

Anneme hiç belli etmesem de George Washington Lisesi'yle ilgili gözümü korkutan birçok şey vardı. Hatta okulun ilk haftaları boyunca, orayı seçmekle bir hata yapıp yapmadığımı sorguladım. Çok büyük bir yer olduğunu önceden de biliyordum, ama altı bin öğrencili devasa bir okula devam etmek ezici bir deneyimdi. 1952 yılında bile George Washington kale gibi bir yerdi. Öğrenci nöbetçiler kapılarda durur, okula sadece öğrencilerin, öğretmenlerin ve diğer okul personelinin girip çıktığından emin olurlardı. Ziyaretçilere, ancak meşru bir iş için geldikleri takdirde bir izin kâğıdı verilen ofislere dek eşlik edilirdi. Okul içinde öğrencilerin hareketliliği de son derece sıkı bir şekilde kontrol edilirdi. Ders esnasında izin kâğıdı olmaksızın koridorlarda gezinirken yakalananlar ceza alırdı. Akademik kredi biriktirmenin yanı sıra, mezun olabilmek için hizmet kredisi biriktirmekle yükümlü olan öğrencilerin yardımıyla, düzen bizzat öğretmenlerce sağlanırdı. Kapıları, koridorları ve yemekhaneyi gözetlemek, öğrenciler için pek çok idari hizmet işinden sadece biriydi. Okuldan sonra ise, elbette ne olup bittiğini kontrol altında tutan gözetim ortadan kalkıyordu ve hatırladığım kadarıyla, hemen her gün okul çıkışı kapıların dışında en az bir arbede yaşanırdı. Bu kapışmalara hiç yanaşmasam da, Porto Rikolu ve Zenci çetelerin başının altından çıktığını işitirdim.

Dövüşler, çeteler ve sustalı çakı, tabanca vs. kullanıldığına dair söylentiler ortamın bir parçasıydı, ancak arka plandaydılar, anneme "bu insanlar"la bir ilgim olmayacağına dair sağlam bir söz vermiştim. George Washington Lisesi'nin nüfusunun yarısını Porto Rikolular ve Zenciler oluştursa da, ama sınıf arkadaşlarım, tıpkı ilkokulda olduğu gibi çoğunlukla Avrupalı ya da Ortadoğulu göçmenlerdi. Çoğunlukla onur dereceli diğer öğrenciler ve üniversite hazırlık sınıfı

öğrencileriyle sınırlı kalan bir çevredeydim. George Washington çatısı altında barınan iki ayrı okul varmış gibiydi.

"Öteki" okulu sadece beden eğitimi ve daktilo derslerinde görüyordum. Daktilo dersinde onur sınıfından birkaç kişiydik ve azınlıktaydık. Arka sıralar deri ceketli çocuklarla dolu olurdu. 1950'lerde bizim muhitte ancak "haytalar" deri ceket giyerdi. Ellerinin daktilolara değdiği hiç görülmemiştir, ama aynı eller sıraların üzerinde ritim tutardı. Arada sırada, öğretmen gürültüyü kesmeleri için onlara bağırırdı. Omuz silker, bir süre ara verir ve hemen akabinde sessiz ve ağır aksak ritim tekrar başlardı. Bazen öğretmen onları sınıftan kovardı. Öyle zamanlarda koridorda izin kâğıdı olmaksızın ne yaptıklarını merak ederdim, ancak bana o kadar yabancıydılar ki, ne yapıp ne ettikleri hakikaten umurumda olmazdı.

Beden Eğitimi dersindeyse onur sınıfından daha kalabalık olan daktilo dersinin üç ya da dört katı öğrenci vardı. Bir avuç sporcu için tasarlanmış olan spor salonu, her bir köşesine kırk ya da elli kişi alacak şekilde yeniden düzenlenmişti. Birkaç öğrenci derse aktif olarak katılırken, pek çoğumuz kenarda ayakta dizilip sohbet ederdik. Beden dersine giren hocalar da, tıpkı daktilo dersinin hocası gibi derse katılmayanları görmezden gelirdi. Ayda bir dans dersimiz vardı, benim açımdan Zenci kızların dansını izleyip adımlarını taklit etmek için bulunmaz bir fırsattı. Arkadaşlarımla kendimizi iyi dansçılar olarak nitelerdik, ama çoğu öğleden sonramızı dans çalışarak geçirsek de Zenci sınıf arkadaşlarımızla aşık atamayacağımızı bilirdik. Dans becerilerimizi geliştirmek isterdik istemesine ama onlardan asla yardım istemezdik. Sadece hünerleri karşısında büyülenmiş gibi kalakaldığımızdan değil, daha ziyade Zenci öğrencilerle konuşmadığımız için.

Yüksek sesle hiç dile getirilmemiş olan bu kuralı sadece bir kez, havuz bakım işim sırasında bozdum. Katılım kayıtlarının takibiyle, mayo ve havluların dağıtılmasını içeren bu işte çalışan dört öğrenciydik ve içlerindeki tek beyaz bendim. Başlangıçta kendimi biraz rahatsız hissetmeme rağmen, zamanla iş arkadaşlarımdan Madeline'le birlikte olmayı dört gözle beklemeye başlamıştım. Madeline'in sadık bir

dost olduğunu keşfetmiştim. Bir gün, yoklama yapmak için ofisten havuza doğru yollanmışken dört Zenci kız tarafından durduruldum. Bir önceki hafta havuz dersi yoklamasında onları yok yazdığımı söylediler. Porto Rikolu ve Zenci kızların jilet taşıdığına dair hikâyeler bir anda zihnime üşüştü ve korku içinde öylece kalakaldım. Bir daha onları yok yazarsam beni bir güzel pataklayacaklarını söylediler. İçlerinden biri, söylediklerini yapmazsam başıma gelecek olanların hemen şimdi azıcık tadına baktırabileceklerini de söyledi. Tam o anda imdadıma Madeline yetişti ve benim "iyi bir kız" olduğumu söyledi. Mucizevi bir şekilde dağıldılar. Dönemin geri kalanında derse katılım eksiksizdi ve Madeline'le daha da yakınlaşmıştık.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Madeline beni evlerine davet etti. Başka türlü dostluğun doğal bir emaresi olabilecek bu durum, bu kez beni şaşırtmıştı. Madeline havuzdaki iş arkadaşımdı, ondan hakikaten hoşlanıyordum, ama iş dışında bir dostluğumuz olabileceğine hiç ihtimal vermemiştim. Tedirginlikle, ona nerede oturduğunu sordum ve verdiği adresin Harlem'de olduğunu çıkarsadım. "Ötekilerin ülkesi"ne dair, annemle 3 numaralı otobüsle seyahat ederken edindiğim o eski korkuları hâlâ taşıyordum. Madeline'e anneme sormam gerektiğini, sonucu ona bildireceğimi söyledim. Annemin gitmeme izin vermeyeceğine inancım tamdı ve elbette beni hayal kırıklığına uğratmadı. Yine de, bu tür bir durumda âdetim olduğundan onunla tartışmaya giriştim. Arkadaşımı ziyarete gitmenin olanaksız olduğunu biliyordum ama annemin bu kadar katı ve dar kafalı oluşu karşısında da hiddetleniyordum. Ve dipte bir yerde bir parçam Madeline'le arkadaşlığımızın sınırları olmasına gerçekten üzülüyordu. Keşke Madeline beyaz olsaydı ya da hiç değilse Harlem'de oturmasaydı. Ona annemin izin vermediğini söylerken, aslında ne kadar istediğimi anlamasını sağlamaya çalışsam da pek ikna edici olmadığımın da farkındaydım. Aramıza bir soğukluk girdi. Onu bizim eve davet etmek ise hiç aklımdan geçmedi.

George Washington'daki Zenci öğrencilerle aramızda çok bariz bir ayrım vardı var olmasına ama arkadaşlarımın çoğuyla da aslında aynı okula devam etmiyorduk. Onur sınıfında benimle birlikte

olan sadece Athena Andrews vardı. Sınıftan atılmak için elimden geleni ardıma koymamak fikriyle bir süre oyalandım, ne var ki böyle bir şey yaparsam ailemin nasıl hiddetleneceğini de biliyordum. Okulda başarılı olmamı ve üniversiteye devam etmemi umuyorlardı. Üniversiteli olmanın ne anlama geldiği konusunda pek bir fikrim olmasa da, üniversiteye gitmeyi ben de istiyordum. Üstüne üstlük öğretmenlerimden bazılarını ve onur sınıfında az sayıda öğrenciyle birlikte ders alıyor olmayı da seviyordum. Sıradan biri olmayı istesem de, ahmak olmak istemezdim. Bir gün Fransızca dersinde, bir şeyi ne kadar iyi öğrenebileceğim konusunda bir seçimim olduğunu fark ettim. Çiftler oluşturarak sözcük çalışması yapıyorduk ve Athena ile eşleşmiştik. İkimizin de bilmediğimiz bir sözcüğe geldiğimizde, sözcüğün ne anlama geldiğini bağlamdan ya da İngilizce bir sözcükle benzerliğinden çıkarmama gerek olmadığını fark ettim. Ne anlama geldiğini bilmediğimi rahatça söyleyebilirdim ve söyledim. "Zeki" olduğu konusunda hiç tereddüdü olmayan Athena ise, daha önce benim de hep yaptığımı yaptı ve anlamı doğru tahmin etti. Ona sözcüğün anlamını nasıl bulduğunu sordum, ama yanıtını dinlemedim bile, nasıl bulduğunu biliyordum zaten. Fransızca öğrenmeye ilgimi giderek kaybettim. Onur sınıfında istisnai olmaya çabalamaksızın kalmanın yolunu böylece bulmuştum.

On dört yaşımdayken başıma gelen bir olay herkes gibi olma isteğimi bir kez daha kamçıladı. Geriye dönüp baktığımda hatırlayabildiğim kadarıyla, anneannem daha önce bir vesileyle bana kendi hikâyesini anlatabileceğini, ama bunun için doğru zamanı beklediğini söylemişti. Büyüyüp ısrarlarım arttıkça başını iki yana sallamakla yetinmiş, bana çok derin ve gizemli görünen bir sessizliğe gömülmüştü. On dört yaşına geldiğimde, nihayet bana hayat hikâyesini anlattı.

İlk olarak dedemi ve Kastamonu'daki yaşamlarını anlatarak başladı. Ailenin onunla ilgili anlatılarından daha önce de bildiğim gibi, dünyanın en harika, akıllı ve zarif adamlarından biriydi. Bu kez bu bilgiye, ailesine ve üç çocuğuna nasıl iyi baktığına dair övgüler de eklenmişti. O evini tarif ettikçe, kaç hizmetkârı olduğunu, yaşamlarının nasıl harikulade olduğunu anlattıkça, o güne kadar uzun süredir

duymayı beklediğim bu hikâyenin de eski memlekette, ailenin deyişiyle "öte yaka"da hayatın nasıl daha iyi olduğuna dair anlatılan bildik hikâyelerden birine döndüğünü düşündüm. Ars teyzeyle George amca, kuzenlerimle bana sık sık "öte yaka"da sebzelerin nasıl daha çabuk boy verdiğini anlatır dururdu. Limonlar greyfurt kadar büyüktü, lahanalar o kadar büyüktü ki, bir tanesi el arabasına ancak sığardı. Kuzenlerimle birlikte harikalar diyarı Türkiye'yi dinlerken kapıldığımız şüpheye, şimdi anneannemi dinlerken de kapılıyordum.

Dedemin günün birinde Türk ordusuna alındığını ve ondan bir daha ses seda çıkmadığını ve onu bir daha görmediğini anlattığında, hikâyesinin pastoral tonu kayboldu. Bir süre sonra bir pazar günü kiliseden evine döndüğünde, kapılarını mühürlenmiş halde bulmuştu. Evlerine girişleri benzer şekilde engellenmiş diğer Ermenilerin toplanmaya başladığı kasaba meydanına doğru koşmuştu. Kasabada görevli memurlar da oradaydı, ahaliye yakın bir zamanda ülkenin iç bölgelerine yollanacaklarını, o vakte dek evlerinin sadece bir odasına girebileceklerini söylemekteydiler. Vaktiyle dedemin ahbabı olan bir polis komiseri anneanneme yardım etmek istemişti. Türk olmasını, yani Hıristiyanlığı reddedip Müslümanlığı seçmesini tavsiye etmişti. Kendisinin ve üç çocuğunun karşı karşıya kalacağı büyük tehlikeden de bahsetmişti. Buna rağmen, anneannem dininden vazgeçemeyeceğini ve bunun doğuracağı sonuçlarla halkıyla birlikte yüzleşebileceğini söylemişti.

Evlerini terk etmeleri gereken gün gelip çatmıştı. Anneannem ve çocukları diğer akrabalarıyla birlikte sürüldüler, hepsi kadın ve çocuktu. Çünkü kasabanın bütün Ermeni erkekleri dedemle aynı kaderi paylaşmıştı. Anneannem başlarına nazik bir asker atandığı için şanslı olduğunu anlattı, yine de, yolculuğun kendisi dayanılmayacak kadar olanaksız değilse de, o ve diğerleri Hıristiyanlar hakkında daha önce hiçbir şey duymamış insanların yaşadığı "barbar" diyarlara sürülmüşlerdi. "Uygarlık"tan nasibini almamış olsalar da, bu insanlar anneanneme ve ailesine oldukça iyi davranmışlardı. Ona ve akrabalarına bir oda tahsis edilmiş, biraz yiyecek verilmişti. Ama yine de kadınlar korku içindeydi. Bazı geceler dışarıdan sesler duyuluyordu,

hepsi odanın bir köşesine siniyor ve sesler kesilinceye kadar öylece kalıyorlardı. Bir gece dışarıdan gelen sesler ısrarla kesilmek bilmedi, sabaha kadar çöktükleri yerde kaldılar. Sabah olup, sesin bacaya düşmüş bir kuşa ait olduğunu keşfedene dek.

Bir süre sonra iki asker gelip sekiz yaşındaki oğlunu, anneannemin deyişiyle Türkleştirmek için, ondan koparıp almışlardı. İki kızını akrabalarına emanet edip, yanında gizlice getirdiği birkaç mücevheri Türk elbiseleriyle takas edip, oğlunun götürüldüğünü düşündüğü yere doğru yola koyulmuştu. Onu Ermeni erkek çocuklarının tutulduğu bir kampta bulmuştu. Gerisingeri, onu bekleyen tehlikeden haberdar eden komiserden yardım istemeye Kastamonu'ya dönmüştü. O da, ona tek bir koşulda yardım edebileceğini, Türk olması gerektiğini bir kez daha söylemişti. Bu kez anneannem kabul etmişti. Komiser, oğlunun kamptan salıverilmesini, kızları ve diğer akrabalarının sürgünden geri getirilmesini sağlamıştı.

Hepsi Kastamonu'da yeniden bir araya gelmişlerdi gelmesine, ama hayat çok zordu. Anneannem, Müslüman ibadetlerini yerine getirip getirmediklerinin komşularca gözetlendiğini öfkeyle hatırlıyordu. Çok fakirlerdi, anneannem civardaki köylere gidip dikiş malzemesi, iğne, iplik satmaya başlamıştı. Yıllar sonra, dedemin yeğeni olan Charlie amca başlarına gelenden haberdar olmuş ve çocukları da alıp Amerika'ya göç edebilsin diye anneanneme para yollamıştı.

Hikâyesini bitirince, sırtını arkaya yasladı ve sonunda anlatmış olmanın verdiği iç huzuruna kavuşmuş gibi göründü gözüme. "İşte benim hikâyem *yavrus*,"* dedi. "Bu hikâyeyi bütün dünyaya anlatmanı istiyorum."

Kimseye anlatmak istemedim. Dinlediğime pişman olmuştum. Dedem ailesinden koparılmış ve ortadan kaybolmuştu. Anneannem, teyzem, dayım ve hatta benim annem barbarların yaşadığı topraklara bir başlarına sürülmüş ve hayatta kalabilmek için ellerinden geleni yapmışlardı. Sonra Türk olmaya zorlanmışlardı, tuhaf ve gayrimedeni bir dinin gereklerini yerine getirmeye zorlanmışlardı. Neden? Neden bu korkunç şeyler başlarına gelmişti? Anneannem,

* Yavru kelimesine Ermenice iyelik eki "*s*" getirilmesiyle, "yavrum" anlamında.

Türklerin Ermenilerden nefret eden iblisler olduğunu söylemişti, yine de bütün bu hikâye benim için tamamıyla idrak edilemez ve dehşet verici bir anlatıydı. Dünyanın geri kalanınca bilinmeyen bu insanlar hakkında daha ne duymak isteyebilirdim ki. Tanıyanlarca o kadar çok nefret edilmişti ki kendilerinden, evlerini terk etmeye ve dinlerinden feragat etmeye zorlanmışlar, hatta öldürülmüşlerdi. Anneannem bana bu hikâyeyi anlattığı için çok üzgündüm. Ona anlatması için baskı yaptığım için pişmandım. Bilmek istemiyordum. Bilinmez, tuhaf ve herkesten farklı olmak yeterince kötüydü zaten. Ama hakir görülmek dayanılmazdı. Unutmayı istedim.

Görünüşte anneannemin hikâyesini düşünmemek kolaydı. Ailede kimse bu konudan bahsetmezdi. Anneannem hikâyesini anlatırken annem de evde olmasına rağmen, bizim oturduğumuz yemek odasından uzak durmuştu. Bu konuda bana hiçbir şey sormadı, bana öyle gelmişti ki o da anneannemin olan biteni anlatmasını istememişti. Dayım bazen Türklerden nefret ettiğini söylerdi, zaman zaman diğer aile fertlerinden "şeytan Türkler" hakkında yorumlar duyardım, ama zaten ailemin pek çok insan grubu için olumsuz düşünceleri vardı. Türklere duydukları nefret, özellikle kafa karıştırıcıydı. Türkiye'ye çok bağlı gibiydik. "Öte yaka" denilen yer Türkiye'ydi her şeyden öte. En sevdiğimiz yemeklerden bazıları Türk yemekleriydi. Anneannemin *etliekmek* yapması çok özel bir olaydı. Bunları tek tek pişirir, o pişirdikçe de annem yemek odasına taşırdı. Yerdik, yedikçe ne kadar leziz olduğuna dair methiyeler düzerdik. Mutfaktan içeriyi rahatlıkla görememesine rağmen, anneannem her birimizin kaç *etliekmek* yediğini adı gibi bilirdi. Türk müziğiyle Türk ve Ermeni dansları yapardık, ailenin erkekleri saatler süren *tavlu** turnuvaları düzenlerdi, her zar atışta Farsça sayılar zikredilirdi. Ailenin daha yaşlı fertlerinin Türkçesi akıcıydı ve çocukların kendilerini anlamasını istemedikleri zaman kendi aralarında bu dili konuşurlardı. Öğleden sonraları kahve sefamızı Türk kahvesi ile sürerdik.

Yaşamlarının dokusuna böylesine işlemiş olandan nasıl olur da bu kadar nefret edebilirlerdi? *Etliekmek*ler, *tavlu*, müzik, kahve ga-

* Tavlanın Ermenice söylenişi.

yet gerçekti, ama anneannemin anlattığı hikâye uzak ve bir o kadar inanılmazdı. Uydurmuş olabilir miydi? Neden başka hiç kimse bu konuda konuşmuyordu? Anlattıklarına dair ciddi şüphelerim olsa da, bu konuda hiç kimseyle konuşmadım. Belki de, hikâyesinin teyit edildiğini duymak istemedim. Bir öğleden sonra bana anlatılıp, sonra neredeyse ağza bile alınmayan, tüm dünyaya benim tarafımdan anlatılması istenen bir hikâyeydi. On dört yaşında bana anlatılan bu hikâye, ancak herkesten farklı oluşumu reddedişimin daha da güçlenmesine yaradı.

Alışkanlıklarımı değiştirebilirdim, ailemin de değiştirmesi için çaba harcayabilirdim. İlkokulda başlayan aile kavgaları daha da yoğunlaştı. Ermeni yemeklerinin çoğunu sevsem de, bazı özel tarifleri yemeyi reddetmeye ve annemi önümüze Amerikan yemekleri koymadığı için fırçalamaya başladım; Amerikan sandviç ekmeği, patates cipsi, Lipton tavuk suyuna şehriye çorbası, biftek ve patates gibi. Bu Amerikan lezzetlerine küçümseyerek bakmak dışında bir şey yaptığı yoktu. Amerikalılar pek çok konuda aptaldı, yemek konusu da bir istisna değildi. Bana Amerikalıların, Ermeniler kadar temiz olmadığı da öğretilmişti. Mesela, yemek pişirme dersinde, tabak çanağı kuruladıktan sonra mutfak havlularını yıkardık. Amerikalıların temizlik konusunda ne kadar özenli olduğunu, her kullanımdan sonra havluları yıkadıklarını haber etmek üzere eve döndüm. Annemin yanıtı çabuk ve kati oldu. "Onlar" bunu yapmak zorundaydı, çünkü "onlar" bulaşığı olması gerektiği kadar temiz yıkamıyordu. Yemeklerine gelince, mesele daha da tehlikeli bir boyut alıyordu. O patatesler, makbul yegâne yağ olan tereyağı ya da zeytinyağında değil, ne olduğu belli olmayan bir çeşit yağ içinde kızartılıyordu muhakkak. Babam toptan yumurta ve tereyağı satış işindeydi ve o da buna Amerikalıların yediği peynirler ile ilgili bilgilerini ekledi. Eve hakiki peynir getirmişti, yaklaşık iki buçuk kiloluk bir Münster kalıbı. Annemle anneannem peynir kalıbını soyup dilimlemiş ve tuzlu suda salamuraya yatırmıştı. Babama bakılırsa, annemi eve alması için zorladığım Velveeta peyniri peynir değil, çok miktarda yenmesi sağlığa zararlı olabilecek türden bir "peynir taklidi"ydi. Gelinen noktada, Velvee-

ta'nın kalitesi mercek altına alınmış olduğu için, yiyecek meselesini açtığıma pişman olmuştum.

Bir tek hamburger saygıyı hak ediyordu, fakat Amerikalılar gibi hamburger yapmak ailenin kadınlarının hünerlerini aşıyordu. Herkesin bu basit ama tarifi zor yiyeceği hazırlamak için kendine has bir formülü vardı. Kimi etin içine kıyılmış maydanoz ve ekmek içi ekledi. Kimi köfteyi buzlu suyla yoğurdu. Kimine göre et fazla ellenmemeliydi, diğerlerine göre var güçle yoğrulmalıydı. Bütün girişimlerine rağmen ailedeki herkes iyi bir hamburgerin Amerikalıların elinden çıkabileceğinin farkına varmıştı. Yine de, tamamen şans eseri elde edilmiş bu başarılarına rağmen, Amerikalıların yemek konusunda Ermenilere öğretebileceği başkaca bir şey yoktu. Bir Ermeni deyişi ailenin Amerikan damak tadı konusundaki görüşünü özetler gibiydi: "Kendi ağızlarının tadını bile bilmiyorlar."

Ailemin yeme içme alışkanlıklarını değiştirme girişimlerimin önemli olduğunu düşünsem de, asıl kavga, annemle babamın ve akrabalarımın üzerimdeki baskısı etrafında kopuyordu. Hafta sonlarını aile ziyaretiyle değil de arkadaşlarımla geçirmeyi tercih etmem konusunda annemle yaptığımız münakaşalar artık muazzam boyutlara ulaşmıştı. Sorun yalnızca arkadaşlarımla zaman geçirmeyi istemem değildi, aynı zamanda aileden uzak durmaya da çalışıyordum. Elbette bazı istisnalar hâlâ vardı. Kuzinim Susan'la yakınlığım devam ediyordu ve Ars teyzemi hâlâ çok seviyordum. Ne var ki, pek çok aile etkinliğine katılmayı reddetmeye başlamıştım. Anneannemin anlattıklarını çok düşünmüyordum, ama bilinçaltımda bu kadar hâkir görülen bir halkın mensubu olduğum bilgisi, Ermeni olmaktan mümkün olduğunca sakınma eğilimimi güçlendirmişti. Bütün o eski geleneklere bağlılığıyla, aile Ermenistan demekti.

Öfke patlamaları başladı. Anneme, üzerimdeki ağır baskısı nedeniyle; aileye, zamanımı işgal ettikleri için; Türklere, aileme yaptıkları için ve anneanneme, bunca zulmü yaşadığı ve bunu bana anlattığı için. Arkadaşlarım gibi olmaya kararlıydım. Kaşlarımı alacaktım. Ruj sürecektim. Erkeklerle çıkacaktım. Hepsinden önemlisi, olabildiğince çabuk aqilemden uzaklaşacaktım.

Arkadaşlarım müttefiklerim oldular. İlkokuldaki yakın çevrem, yeni arkadaşlarla genişledi, ancak temelde aynı kaldı. Başka bir okula gitmesine rağmen Rachel en iyi arkadaşım oldu. Ağırlıkla Yunan olan arkadaş çevremdeki tek Yahudi oydu. Rachel ve benim ortak bir tarihimiz olduğunu, en azından bilinçli olarak hiç idrak edememiştim. Ailesinin Yahudi oldukları için Almanya'yı terk etmek zorunda kaldığını biliyordum. Ama Yahudi Soykırımı hakkında bildiklerim çok azdı. Rachel'ın Almanlara özellikle bir kini yok gibiydi ve Yahudi olmak konusunda asla konuşmazdı. Yeni Alman arkadaşımız Marjorie Bismark'a ikimiz de çok acıyorduk, çünkü babası yoktu, ikisi de İngilizce bilmeyen annesi ve teyzesiyle birlikte yaşıyordu ve çok yoksullardı. Marjorie'nin annesini ya da teyzesini, Rachel'ın ailesinin başına gelenden sorumlu tutmak hiçbir şekilde aklımıza gelmezdi. Rachel, benimki gibi sorunlu bir geçmişe sahip değil gibiydi. Evde Yunanca konuşan ve coşkuyla Yunan kültürüne katılmaya meraklı olan Yunan arkadaşlarımız gibi de değildik. Rachel ve ben Amerikalı olabilmek için elimizden geleni ardımıza koymuyorduk.

Asıl ilgi alanlarımız oğlanlar, dans ve kılık kıyafetti. Thalia'nın elbiselerini annesi dikerken, Rachel ve ben, annelerimize aldırtabildiğimiz ve bize anca yeten kılık kıyafetlere eklentiler yapmanın yollarını bulmakla meşgulduk. Dikiş dikmeye çalıştık, ama tüm çabalarımız ancak bel kısımları acınası bir şekilde kemerle örtülme ihtiyacında olan, adına etek denebilecek işlerle sonuçlandı. Bluz ve elbise dikmekse bizi aşıyordu. Günün birinde Rachel, arkadaşlarından bazılarının kullanılmış giysiler satın aldığı ve hemen yakınımızdaki bir mahallede, Inwood'da ikinci el giysi satan mağazalar olduğu haberiyle çıkageldi. Dykeman Caddesi boyunca yürüdük ve o dükkânları bulduk. Kıyafetler kirli gibi görünüyordu, kendimizi almaya ikna edemedik. Ama sadece kemer satan bir dükkân bulduk, kutu kutu, her çeşit ve boyda, üstüne üstlük hiçbiri elli senti aşmayan kemerler. Öğleden sonralarımızı kıyafetlere bakarak geçirmeye başladık. Kıyafet filan aldığımız yoktu, ancak her ikimizin de hatırı sayılır büyüklükte birer kemer koleksiyonu olmuştu.

Öğleden sonraları sıkça Thalia'yla dans adımlarımızı mükemmelleştirmek için çalışırdık. Dans sosyal hayatımızın merkezindeydi. Cuma akşamları Yunan Kilisesi'nde müzik kutusundan yayılan ezgiler eşliğinde dans ederdik. Bazen de içimizden biri bir parti verir, plak dinleyip, dans ederdik.

Arkadaşlarımdan çoğu için oğlanlar sadece dans partneri demekti. Bense erkek arkadaş edinme konusunda istinaiydim, arkadaşlarımla aramdaki temel fark buydu. Danstan ya da partiden sonra, onların aksine, son tutulduğum çocukla birlikte eve kadar yürürdüm. Oturduğum binaya ulaşınca, birkaç dakika boyunca öpüşürdük, elbette dudaklarımız kapalı olarak. Lisenin ilk yılının sonlarına doğru resmi bir flörtüm olmuştu. Son sınıf öğrencisi Dickie'yle bir süredir görüşüyordum ve mezuniyet gecesine birlikte gitmeyi teklif etmişti. George Washington Lisesi'nde dans geleneği, hatta mezuniyet balosu da olmadığından, son sınıflar şehir merkezindeki gece kulüplerinden birine hangi gece topluca gideceklerini kendileri seçerdi.

İzin vermesi için annemi nasıl ikna edecektim? İlk randevum olduğu gibi, ilk defa bir gece kulübüne gidecektim. Dickie başlı başına bir engeldi zaten. Annemin ilk tepkisinin ya "hayır" ya da "kimlerden?" olacağından adım gibi emindim. Hemen gidemeyeceğimi söylemek yerine, sordu. Yanıtım hazırdı, "İspanyol ama çok iyi bir aileden." Sonra, hayır dedi. Haftalarca tartıştık, genellikle televizyon açıkken. Annem öğleden sonraları normalde televizyon izlemezdi. Okuldan eve dönüp, televizyonu açık, annemi de karşısında oturmuş, kaygılı ve ciddi bir ifadeyle ekrana bakarken bulunca hayrete düştüm. Dickie'yle çıkmam hakkında ilk kavgamız esnasında ben de ekrana baktım ve bir oyun ya da eğlence programı yerine, masaların etrafında oturmuş konuşan, bazen de birbirine bağıran adamlar gördüm. Bu program neyle ilgili diye sorarak kavgaya ara verdim. Annem, Washington'dan, Joe McCarthy adındaki bir adamın duruşmaları olduğunu söyledi. En sonunda da Dickie ile çıkmama izin verdi. McCarthy duruşmaları dikkatini mi dağıtmıştı, yoksa benim bitmeyen ısrarlarımdan mı yorulmuştu, bilmiyorum.

Ondan sonra bir yıl boyunca kimseyle çıkmadım. O esnada, arkadaş grubumla danslara ve partilere gitmekten yeterince memnundum, benimle eve kadar yürüyecek bir sevgilinin varlığını umursamıyordum. On beş yaşıma geldiğimde özgüvenim oldukça gelişkindi ve arkadaşlarımla aram iyiydi. Ama bu böyle devam etmedi.

5. Bölüm

1954 yılının ilk aylarında annemle babam New Jersey'e taşınmayı düşündüklerini söylediler. Dehşete kapılmıştım. Bunu nasıl yaparlardı? İyi bir muhitte yaşıyorduk. Okulumu ve arkadaşlarımı seviyordum. Annemle babam, mahalleye göç eden Porto Rikolular nedeniyle muhitimizin artık o kadar da iyi olmadığını belirttiler. Kardeşimin New York'ta büyümesinden yana olmadıklarını da ekledi. Ben büyürken bundan şikâyetçi olmadıklarını söyleyip, karşı çıktım. Liseden mezun olana kadar iki yıl daha sabredemezler miydi? Ama onlar kardeşimi mahalleden kurtarmaya kararlıydı ve hafta sonlarını emlakçı gezerek geçirmeye başladılar.

Benim de onlarla birlikte ev aramaya geleceğimi zannettiklerinde karşı çıkmadım. Hem yeni evin neye benzeyeceğine olan merakımdan, hem de onlarla gidersem en geç akşamüstü döneceğimizi ve akşamı arkadaşlarımla geçirebileceğimi bildiğimden. Komisyoncunun annemle babama nasıl bir ev arzu ettiklerini sorduğu bir emlakçı ofisinde güne başlardık. Sorulan sorular arasında, evin büyüklüğü, ederi ve yerinin yanı sıra mutlaka hangi kilisenin cemaati olunduğu sorusu da olurdu. Bunu genelde annem yanıtlardı: "Episkopaliz". Bu yalan beni allak bullak ederdi. Annem daha önce de kilisemizin Episkopal Kilisesi'ne benzediğini söylemişti evet, ama devam ettiğimiz kilise Ermeni Kilisesi'ydi. Anneme kalırsa emlak komisyoncularının bize ev göstermeden önce öğrenmek istedikleri asıl nokta Hıristiyan olup olmadığımızdı. Yahudilerin oturmasına müsamaha gösterilmeyen bir bölgede oturacağımız için memnun görünüyordu. Sessizce Rachel'ı düşündüm. Hepsi birbirine benzeyen caddelerdeki küçük evlere bakarak geçen birkaç haftadan sonra, annemle babamı ev bakmaya giderken beni yanlarında götürmemeye razı ettim. Taşınacaklarına içten içe inanmıyordum ve bütün o evlerden ve emlak komisyoncularının sorularından nefret etmiştim.

Ben ne kadar olmaz dersem diyeyim, sonunda olan oldu. Annemle babam Glen Rock, New Jersey'de üç yatak odalı, çiftlik evi tarzında bir ev satın aldı. O yılın haziranında taşındık. Onlarla birlikte ev bakmaya gitmeyi reddettiğim için, taşınmamızdan önce evimizi hiç görmedim. Taşındıktan sonra, son derece ölçülüp hesaplanmış bir alana sahip küçük odalarında dolaştım. Öyle uzun koridorlar, derin yüklükler yoktu. Alçak tavanlar her şeyi olduğundan daha kasvetliymiş gibi gösteriyordu. Bu evde gidilecek hiçbir yer, saklanılacak hiçbir delik yoktu. Şehirdeki evimizde telefon, ayakaltından uzakta, uzun koridorun sonundaydı. Bu evde ise mahremiyete şans tanımayacak bir şekilde mutfak tezgâhının tam ortasında. Ölmek istedim. Nasıl olur da, bu kutu gibi evde yaşamamızı bekleyebilirlerdi? Ebeveynim ise evden çok memnun görünüyordu. Bir tek ayrı bir yemek odası olmamasından şikâyetçiydiler. Onu da kendileri inşa etmeye karar vermişlerdi.

Benim açımdan bu evin sadece tek bir olumlu özelliği vardı. Anneannemle oda paylaşmama artık gerek kalmamıştı. Hayatımda ilk defa sadece kendime ait bir odam olacaktı. Evin arka tarafındaki küçük odayı anneannemle kardeşim paylaşacaktı. Birbirlerine ne kadar yakın oldukları düşünüldüğünde, ikisinin bir odayı paylaşması daha uygun görünüyordu, yine de benim kendime ait bir odam varken, dokuz yaşındaki erkek kardeşimin odasını müzelik bir kadınla paylaşacak olması içimi burkmuştu.

Evin kendisinden rahatsız olduğum gibi, muhitten de hiç hoşlanmadım. Evi çevreleyen tüm sokaklar metreyle ölçülmüş gibi düzgün parsellere bölünmüştü. Her parselin orta yerinde, tıpkı bizimkine benzeyen bir çiftlik evi ya da onun odaları farklı katlara dağılmış bir versiyonu vardı. Sekiz blok ötedeki alışveriş merkezi haricinde hangi tarafa yürürsem yürüyeyim, karşıma çıkan manzara aynıydı. Bir park alanı ile çevrelenmiş bir süpermarket, bir eczane, bir süt ürünleri dükkânı ve bir fırın. New Jersey'de kimse hiçbir yere yürümüyor gibiydi. Sabahları erkenden bizim evin önünden New Jersey otobüs durağına yürüyen erkekler dışında. Oradan kendilerini New York'taki işlerine ulaştıran otobüse biner, akşamları aynı yoldan geri

dönerlerdi. Gün içinde kaldırımları sadece postacı arşınlardı. Çocuklar bile çok nadiren sokağa çıkardı, hepsinin evinde kendilerine ait bir arka bahçe vardı. Glen Rock'ta karşılıklı iki sıra dükkân, belediye binası, kütüphane ve tren istasyonuyla bir çeşit ana cadde olsa bile, insanların çoğu çalışmak için şehre gittiğinden, bana sunabileceği hiçbir şey yoktu.

Bir mahalle bulma umuduyla günlerce sokakları arşınladıktan sonra, sonunda vazgeçtim. Kasabada benimle yaşıt birilerinin var olması gerektiğini biliyordum. Ancak, bütün olasılıkları tükettikten sonra, neden kimsenin ortalıkta görünmediğini de anladım. Yürünecek bir yer yoktu. Sokaklarda dükkân yoktu. New Jersey'de insanlar kılık kıyafet ve yiyecek alışverişine arabayla gidiyordu. Burada kimse bir büfeye kadar yürüyüp, bir saat boyunca orada oturup taze sıkılmış portakal suyunu yudumlarken, kapıdan girip masasına oturacak arkadaşların yolunu gözlemiyordu.

Kardeşim hemen arkadaş edinmişti, çünkü adına hiç mahalle diyemediğim bizim bölge, genç evli çiftler ve onların henüz ergenlik çağına gelmemiş küçük çocuklarıyla doluydu. Görünüşe bakılırsa onun için doğru, benim için yanlış yere taşınmıştık. Zamanımın çoğunu evin arka bahçesinde, parlak New Jersey güneşinin altında uzanıp bronzlaşmaya çalışarak ve bu tuhaf yerde yaşıtlarımın nasıl vakit geçirdiğini merak ederek geçirdim. Bitişik kasabada bulunan, o yıl devam edeceğim Ridgewood Lisesi hakkında ise çok az şey biliyordum. Annemle babama kalırsa çok iyi bir okuldu, o kadar iyiydi ki onur sınıfı gibi ayrı bir sınıfa bile ihtiyaç duyulmamıştı. Öğrencilerinin çoğu, orayı bitirdikten sonra üniversiteye devam ediyordu. Taşındıktan sonra küçük bir ziyaret için beni oraya götürmüşlerdi. Sonra arabayla beni götürecek birini her bulduğumda, fırsatı kaçırmayıp birkaç kez daha gitmiştim. Duvarları sarmaşıkla kaplı geniş tuğla bina ve saat kulesi, sekilenmiş çim alanlar ve dev ağaçlarla çevrelenmişti, liseden çok üniversite kampüsüne benziyordu. Binaya ve iki yanında gayet muntazam tribünler bulunan futbol sahasına bakarak, bu okulda danslar, balolar, yıllıklar ve Şükran Günü'nde düzenlenecek büyük futbol maçları olabileceğini düşlemiştim. Böyle anlarda,

annemle babamın taşınma kararının isabetli olduğunu da düşünmeye başlamıştım. İşte böyle bir yerde hakikaten Amerikalılaşabilirdim.

Aylar süren bekleyişten sonra, okulun ilk günü erkenden kalktım ve sahip olduğum en iyi kıyafeti giydim. En kabarık eteğimle, eteğin kumaşındaki su mavisi baskıyla uyumlu renkteki yeni bluzumu giymeye karar vermiştim. Bir de Rachel'la Dyckeman Caddesi'nde bulduğumuz kalın kemerimle, kırmızı düz pabuçlarımı. Paramın yetmeyeceği Capezios marka olmasa da iyi bir taklitti. Otobüs durağına vardığımda, otobüs bekleyen bir grup kız görünce çok mutlu oldum. Hepsi bu bölgede oturuyordu ve yeterince dost canlısı gibiydiler. Otobüse bindik, ama otobüsün kasabanın merkezine kadar gittiğini görünce şaşırdım. Uzun bir yürüyüşten sonra, nihayet okula vardık. Sınıfımı aradım. Sınıfımı bulduğumda içerideki herkes daha önce tanış oldukları birileriyle sohbete dalmıştı bile, sessizce oturdum ve öğretmenin gelmesini bekledim. Güne Kutsal Kitap'tan bir parça okuyarak başladık. Okuma esnasında başımı eğip eğmeyeceğimi ya da bittiğinde haç çıkarıp çıkarmayacağımı bilmemek biraz rahatsızlık verse de, nihayet Amerika'ya geldiğimi biliyordum ve halimden memnundum.

Son ders için sınıfa döndüğümde, yeterince iyi bir başlangıç olduğunu düşündüm. Ne olduğunu dile getiremeyeceğim bir biçimde buradaki sınıf arkadaşlarım New York'takilerden çok farklıydılar. Ama arkadaş canlısı görünüyorlardı, en azından ilk gün için. Zil çalınca öğretmen beni yanına çağırdı ve müdüriyete gitmemi söyledi. Gün boyunca çok sessiz durmuştum, görev bilinciyle öğretmenlerimi dinlemiş, not bile almıştım. Acaba bilmediğim bir kuralı mı ihlal etmiştim? Yine de müdüriyetin yolunu tuttuğumda iyimserliğim geri geldi ve belki de okul rehberinin ilk günümün nasıl geçtiğini öğrenmek istediğini düşündüm.

Müdüriyetin kapısına yaklaştığımda, bir adam aksi bir ses tonuyla ve soyadıma vurgu yaparak Arlene Avakian olup olmadığımı sordu. Ta kendisi olduğumu söyleyince, bir süre okulda alıkonacağımı söyledi. Ona bakakaldım, kafam karışmıştı. Alıkonmak kulağa hoş gelmiyordu, bunun ne demek olduğu ya da bunu hak etmek

için ne yaptığım hakkında en ufak bir fikrim yoktu. Aynı aksi ses tonuyla, bunun bir ceza olduğunu ve okuldan sonra bir ders saati kadar okulda kalmak zorunda olduğumu söyledi. Daha ne yaptığımı soramadan, davranışlarıma dikkat etmemi sağlayacağını ve hemen şimdi benim gibi "şehirli çocuklar"a bir ders vermesi gerektiğini söyledi. Ne yaptığımı bir kez daha soramadan arkasını döndü ve odayı terk etti. Öfke ve acı ile gözyaşlarımı tuttum ve beni böyle bir yere getiren annemle babama sessizce lanet okudum. Bekleme süresinin ardından otobüs durağına giden uzun yolu tek başıma yürüdüm. Eve vardığımda annem kızgındı, çünkü eve çok geç kalmıştım. Olan biteni anlattığımda, sessizleşti. Bu konuda bir daha hiç konuşmadık. İlkokulum P.S.189 ve George Washington Lisesi anneme ve babama göre yabancıysa, Ridgewood Lisesi bambaşka bir dünyaydı. Eğer okuldakiler cezalandırılmamı uygun görmüşlerse bunu kabullenip bir daha başıma böyle bir şey gelmemesini ummak en iyisi diye düşünmüş olmalıydı.

Ertesi sabah otobüs durağına gidip, önceki gün tanıştığım kızlarla buluştuğumda okuldan sonra nereye kaybolduğumu sordular. Onlara başıma gelenleri anlatınca tıpkı annem gibi sessizleştiler. Böyle kötü bir muamele görmüş olmanın bende yarattığı öfkeyi anlattım. Bu okuldakiler benim onur sınıfından geldiğimi bilmiyorlar mıydı? Adını ilk kez onlardan duyduğum Mr. Lindenmeyer'ın çok kötü biri olduğunu ve herkesin ondan nefret ettiğini söylediler. Ne var ki, müdür yardımcısının fazlasıyla katı olduğunu düşünseler de, onların da şehirli çocuklarla ilgili benzer duygular taşıyor olabileceklerini sezdim. Bunlar New York'ta yaşayan insanları ne sanıyorlardı ki? George Washington'ı *Blackboard Jungle*'da* betimlenen okulla bir tutup tutmadıklarını merak ettim. Ancak ne otobüs durağındaki kızlar ne de Mr. Lindenmeyer beni New York'tan geliyor olmam dışında bir nedenle suçlamış değildi.

Haftalar ilerledikçe okulda daha çok huzursuz olmaya başladım. Şehir hakkında garip sorular soran bir sürü insanla karşılaştım.

---

* *Blackboard Jungle*, 1955, ABD yapımı film, yönetmen: Richard Brooks, oyuncular: Glenn Ford, Sydney Poitier. (ç.n.)

Madde kullanmış mıydım? Hiç satmış mıydım? Kötü çocukların kullandığı bir şey olduğu dışında maddenin ne olduğunu bile bilmiyordum. Daha önce hiç ağaç görmüş müydüm? Bu insanların hepten ahmak olduğunu düşünmeye başlamıştım artık. Central Park'tan, Bronx Hayvanat Bahçesi'nden hiç mi haberdar değillerdi? Nasıl olur da dünyanın en büyük kentlerinden birine 20 km. uzakta yaşarken o kent hakkında bu kadar cahil olabilirlerdi? Sabırla sorularına yanıtlar verdim ve onları aydınlatmak için elimden geleni yaptım. Ama cidden ilgili değillerdi.

Sınıf arkadaşlarımın ilk günlerdeki dostane görünen tavırları, sonrasında bunun ötesine geçmedi. Okuldan sonra ne bir kimsenin evine ne bir sosyal aktiviteye davet edildim. Tahmin ettiğim gibi okulda dans partileri vardı, ancak kızlar birinden çıkma teklifi almadıkça gitmiyorlardı. Belli ki New Jersey'de çıkma teklifi gelmeden hiçbir şey yapılamıyordu. Bana sonsuzluk kadar uzun gelen bir süreden sonra, nihayet sınıfımdaki çocuklardan biri beni dansa davet etti. Neredeyse hiç tanımadığım biriyle çıkmak tuhaf gelse de, en azından dansta arkadaşlarıyla tanışma imkânı bulabileceğimi düşündüm.

Phil ne benimle ne de bir başkasıyla konuşmaya istekli görünüyordu. Akşam uzadıkça uzadı. Okuldaki pek çok öğrenci gibi Phil'in de kendi arabası vardı ve bir şeyler yemek için arabaya servis yapılan bir restorana gittik. Sessizlik içinde sosisli sandviçlerimizi ve alkolsüz biralarımızı beklerken biraz müzik dinlemenin iyi olabileceğini düşünüp, radyonun düğmesine doğru uzandım. Daha düğmeye erişemeden, Phil elimi yakaladı ve bana arabanın onun olduğunu, müzik dinlenip dinlemeyeceğimize ancak kendisinin karar verebileceğini söyledi. Sosisli sandviçimi çabucak yiyip beni eve bırakmasını gerginlikle bekledim. Ama belli ki onun planları başkaydı. Issız bir yola doğru sürüp, arabayı park etti ve beni öpmeye davrandı. Hamlelerine karşı gelince de öfkeden çılgına dönüp, şehirden olmamla ilgili ağzının içinde bir şeyler geveledi ve arabayı çalıştırdı. Bu randevu Ridgewood Lisesi'nden bir oğlanla son randevum oldu. Öyle sanıyorum ki, düşündüğü kadar kolay bir lokma olmadığımı diğerleriyle paylaşmış olmalıydı.

Bariz bir şekilde herkesten farklıydım ve farklılığım kesinlikle kıymetli bir vasıf değildi. Öteki öğrencileri incelemeye başladım. Ne bana ne de şehirdeki arkadaşlarıma benziyorlardı. Hepsi sarışın değildi, ama öğrencilerin çoğu, özellikle de okul liderleri, saçları kahverengi olsa bile, mutlaka açık tenliydiler. Adları genelde bildik adlardı, ancak o güne dek tanıdığım insanların adlarından farklıydı. Doris Lane, Muffy Tipton, Yvonne LaGuerre, Chuck Anderson, Carol Smith, Roger Wolf. Adları filmlerdeki karakterlerinki gibiydi, eski mahallemdeki insanların adları gibi değil. Birkaç İtalyan vardı, daha az Yahudi ve iki ya da üç Zenci. Bildiğim kadarıyla ben tek Ermeni'ydim, hiç Yunan yoktu.

Koridorlarda yürürken, yemekhanede ya da etüt salonunda otururken etrafımda dönen sohbetleri dinlerdim. Çoğunun annesi Ridgewood Kadınlar Kulübü'nün üyesiydi. Belli ki ebeveynleri birbirini tanıyordu. Kızların çoğu kasabanın orta yerindeki pahalı dükkândan alışveriş etmek için annelerinin kartlarını özgürce kullanıyordu. Öğleden sonralarını Dalton marka kaşmir kazaklar ve İngiliz yününden etekler almakla geçiriyor gibiydiler. Annemin bana daha küçükken aldığı o "klasik", B. Altman ve Lord and Taylor marka giysilerden giyiyorlardı.

Dinledikçe, izledikçe ve benimle konuşan az sayıdaki birkaç kişiye sordukça, Ridgewood'un civar kasabalarından gelen bizlerin, Ridgewood'da yaşayanlardan "daha aşağıda" addedildiğimizi anladım. Ridgewood içinde bile ayrımlar vardı. Okul liderlerinin çoğu Yukarı Ridgewood'da oturuyordu, anladığım kadarıyla kasabanın en zenginlerinin yaşadığı en pahalı bölge orasıydı. Ridgewood'a civar kasabalardan gelenlerin çoğunun maddi durumu iyi olmamasına rağmen, öğrencilerin çoğunun uymak için çabaladığı ölçütler Yukarı Ridgewoodlularca belirleniyordu. Hayatımda ilk defa kendimi yoksul hissettim, dahası, kendimi daha önceleri de dışarıdan biri gibi hissetmiş olduğum halde, Ridgewood Lisesi'nde dışlanmış hissettim.

İlk dönemin sonlarına doğru kendim gibi "dışlanmış" birkaç kişi daha buldum. Okula duyduğumuz ortak nefreti paylaştık. Mimi Kopecky sarışındı, aşırı soluk bir teni vardı, ancak bu fiziksel özel-

liklerine rağmen okuldakilerle ortak noktaları benimki kadar azdı. Ridgewood'a benim gibi şehirden taşınmıştı, ancak benden farklı olarak, kasaba merkezinde kiralık bir evde oturuyor olmanın yükünü de taşımaktaydı. Annesi ölmüştü, babasıyla ve ağabeyi Freddy'yle birlikte yaşıyordu. Freddy, Ridgewood'da son sınıftaydı, o da sarışın, uzun boylu ve yakışıklı bir genç olmasına rağmen "popüler" güruhtan biri değildi. Ama en azından "sokak serserileri" adlı küçük bir gruba dahildi. Kötü çocuklar olarak nam salmışlardı ve bunu neye borçlu olduklarını bilmiyordum. Saçlarını uzatıp, jöleleyerek geriye doğru tararlardı. Motorsiklet kullanırlardı ve genellikle de dudaklarının kenarına iliştirilmiş bir sigara olurdu.

Mimi sayesinde, arkadaş ortamlarında kendisine Pitzie denilen Octavius Pitzalis Jr. ile tanıştım. Ridgewood'da doğmuş ve büyümüştü, anne ve babası da son derecede zengindi ama, Pitzie'nin de Ridgewood Lisesi'ndekilerle arası iyi değildi. Pitzie'nin ailesi İtalya'dan göçmüştü ve kasaba merkezinde bir güzellik salonu işletiyorlardı. Evine gitmeyi, ailesinin kendi aralarında İtalyanca konuşmalarını dinlemeyi seviyordum. Sanırım Pitzie ile onun İtalyan köklerini hiç konuşmamıştık, sadece Ridgewood hakkındaki olumsuz görüşlerimizi paylaşır, buradaki dar görüşlü taşralılığı yerer, New York'a hayranlığımızdan dem vururduk. Mimi ve birkaç arkadaşla okuldayken, Pitzie ile okuldan sonra, uzun ve yalnız günlere katlanabiliyordum. Annemle babamın izin verdiği ölçüde şehre kaçıp, tanıdığım insanlarla buluşup rahatlıyordum.

Ridgewood'da sadece öğrenciler tarafından değil, öğretmenler tarafından da dışlanıyordum. Mr. Lindenmeyer'la başka bir sorun yaşamamıştım, ancak buradaki öğretmenlerimin benden çok az beklentileri varmış gibi geliyordu bana. George Washington'da özel bir muamele görüyordum, çünkü onur sınıfındaydım. Burada, Ridgewood'da ise öğretmenlerim, benim üniversiteye devam etmeyecek az sayıdaki öğrenciden biri olduğum kabulüyle hareket ediyordu. Her iki durum da akademik ilgi eksikliğime katkı sağlamıştı. Son senemde rehber öğretmen, dikiş dersine kayıt olmamı önerdiğinde karşı çıkmadım.

Onur öğrencisi olduğum o yıllar katiyetle geride kalmıştı. Vasat olmaya çalışmıştım, artık besbelli ki öyleydim. Kardeşimin yüksek bir IQ'ya sahip olduğunun keşfedilmesi ve annemin bu konudaki coşkulu sevinci de bana pek yardımcı olmadı. 1950'li yıllarda okul çocukları üzerinde uygulanan testlerden elde edilen sonuçların genetik zekânın mutlak göstergesi olduğu kabul edilirdi. Bu sonuçlar o kadar etkiliydi ki, sadece okul personelince bilinen sırlar olarak saklanırdı. Hep kendi sonuçlarımı merak etmişimdir, ancak öğrenmemin hiçbir yolu yoktu.

Test ofisinde çalışan Ermeni bir kadın, kardeşimin sonuçlarını fark etmişti. Soyadının sonundaki "-ian"dan dolayı Ermeni olduğunu biliyordu elbette. Ermeni ailelerin çocuklarının test sonuçları kayda değer şekilde yüksekse aileyi haberdar etmeyi bir alışkanlık haline getirmişti. Bizi tanımamakla birlikte, bütün arkadaşlarına sormuş ve sonunda Avakian ailesini tanıyan birini bulmuştu. Bu kadın da annemi arayıp, kardeşimin çok yüksek bir puanı olduğunu, ancak arkadaşının tam sayıyı belirtmediğini ona iletmişti. Annem sevinçten deliye dönmüş ve eğer çocuklarından sadece biri çok akıllıysa, erkek olduğu için bunun Paul olmasından büyük memnuniyet duyduğunu söylemişti. Bütün o yıllar boyunca sıradan olmaya uğraşmama rağmen, bunun inkâr edilemez bir biçimde tescillenmesi, yani hakikaten sıradan olduğumu duymak yüreğimi acıtmıştı. Bu kadın yıllardır o merkezde çalışıyor olmalıydı. Demek ki benim puanım onu o kadar da etkilemiş değildi. Ama anneme hak vermiştim. Paul'ün bu genleri devralması daha iyiydi. Oğlanlar kızlardan daha akıllı olmalıydı.

Paul'deki zekâ pırıltısından zaten hep haberdar olduğunu iddia eden anneannem dışında, ne kadar zeki olduğu kanıtlanınca ailemin kardeşime olan düşkünlüğü daha da yoğunlaştı. Genellikle fazla heyecanlı bir adam olmayan babam bile, Paul'ün gelecek planlarının içine çekilmişti. En iyi arkadaşı Paris'te doktorluk yapmaktaydı. Belki Paul de Tıp Fakültesi'ne gitmek isterdi. Annemin rüyalarını ise West Point süslüyordu. Kim bilir, belki Paul de annemin "tam bir centilmen" diyerek hayranlık beslediği Başkan Eisenhower gibi bir

general olurdu. Paul daha on yaşındaydı ve annem babam şimdiden onun için kariyer planları yapıyordu. Bense on altı yaşındaydım, üniversite başvurularım başlamıştı ama annemle babam nereye gideceğim ve ne yapacağımla ilgili en ufak bir kaygı taşımıyorlardı. Babama kalırsa kız kolejine gitmeli ve öğretmen olmalıydım. Gülünç olduğunu düşündüm. Erkeklerden hoşlanıyordum ve nüfusun yarısından soyutlanmış bir ortamda olmamaya kararlıydım. Kolej diploma alınacak yer olduğu kadar, aynı zamanda koca bulunacak yerdi. Öğretmenliğe gelince, okuldan bu kadar nefret ederken bütün yaşamımın okulda harcanıp gitmesi düşüncesi bile tiksindiriciydi. Babam başını iki yana sallamakla yetinip, öğretmenliğin bir kadın için iyi bir meslek olduğunu söyledi.

Ne yapmak istediğim konusunda en ufak bir fikrim yoktu, ancak üniversite hakkında bildiğim bir şey vardı. Benim için evden kaçmanın tek yoluydu ve bunu canıgönülden istiyordum. Ridgewood'daki deneyimimden sonra biraz olsun rahat edebileceğim bir yer istiyordum. New York'taki arkadaşlarımdan bazılarıyla birlikte gitmeyi çok isterdim, ancak üniversiteye gitme kararı vermiş olanların uzağa gitme niyeti yoktu. Şehirde kalıp, Hunter'a ya da Şehir Koleji'ne gideceklerdi.

Öncelikle bir üniversitenin beni kabul etmesi gerekiyordu elbette. Ama böyle bir üniversite bulmak ciddi bir sorundu. Okuldaki danışmanımın da gerçekten yardımcı olduğu yoktu. Bana kalırsa tıpkı öğretmenlerim gibi o da, bende "üniversiteye devam edecek kumaş" olmadığını düşünüyordu. Yine de, düzenli olarak okulumuzu ziyaret eden üniversite temsilcilerinin sunumlarını dinlemem konusunda beni yönlendirdi. New York eyaletinin batısında küçük bir üniversite olan Alfred'den gelen temsilci, kampüsün nasıl da dost canlısı olduğundan dem vurduğu anda beni kazanmıştı. Seçimimle ilgili konuşmak için, danışmanımla yapılması zorunlu toplantıya gittim. Alfred'in iyi bir akademik başarı durumu olduğunu söyledi. "Senin için yeterince iyi" demiş olabileceğini düşünmedim değil, ancak cidden umurumda değildi. Annemle babama seçimimi söyledim. Babam karma bir okula karşı olduğunu yineleyerek itiraz etti. Ama ben

kararlıydım. O da izin vermek zorunda kaldı: "Eğer girebilirsen." Girebileceğimi düşünüyordum. Mezuniyet gününü, Ridgewood'dan ve evden çıkıp gidebileceğim o günü, iple çektim.

6. Bölüm

Alfred Üniversitesi'ne kabul edilmiştim. Tanıdığım hiç kimsenin New York eyaletinin batısındaki bu küçük beşeri bilimler (yanı sıra seramik tasarımı ve seramik mühendisliği bölümlerini de içeriyordu) üniversitesinden haberi olmasa da, doğru tercihi yaptığımı biliyordum. Arkadaşlarımın ve ailemin seçimime verdikleri tepki, ağırlıkla "Alfred mi? Nerede o?" sorusunu sormak olmuştu. Alfred'in yerini tarif etmek, neredeyse Ermenistan'ın yerini tarif etmeye çalışmak kadar zordu, ancak duygusal etkisi açısından kıyas kabul etmezdi. Alfred'in harita üzerinde bulunması zor küçük bir kasaba olması ve tanıdıklarımın bilebileceği herhangi bir yere en az iki saatlik mesafede olması umurumda bile değildi. İşte bu tanınmamış okula gitmeyi seçmiştim. Bu özgüvenim, Ridgewood Lisesi'ne gelen Alfred temsilcisinin kampüsteki dostane ortamdan bahsetmesine dayandığı kadar, başvuru formuma yanıt olarak yollanan tanıtım dosyasında dostluğun vurgulanmasına da dayanıyordu. Bunlara ek olarak, gerek benim açımdan, gerek Ridgewood Lisesi'nde tanıdığım bütün kadın öğrenciler açısından önemli bir ölçüt daha vardı: erkek öğrencilerin kadın öğrencilere nazaran yüksek oranı. Diğer okullarda da erkeklerin sayısı kadınların sayısından yüksekti, ama Alfred'de bu oran her kadına iki erkek düşecek şekildeydi. Kesinlikle kabul edilebilir bir oran. 1956'da bu sayılar sadece okulların kadınlara karşı ayrımcılık yapıp yapmadığını anlamak açısından değil, aynı zamanda çıkma teklifi alma olasılığını göstermesi bakımından da önemliydi.

Koleje hazırlıklarım gardırobumu yenilemekten ibaretti. Annemle kılık kıyafet üzerine yaptığımız kavgalar, kendi kıyafetlerimi kendim satın alabilmek için okuldan sonra ve yazları çalışma kararı aldığımda sona ermişti. Titizlikle seçerek alınmış olanların yanına kendi diktiklerimi ekleyerek giysilerimi çoğalttım. Lise son sınıfta aldığım

dikiş dersleri becerilerimi geliştirmişti. Eli yüzü düzgün etekler, bol pantolonlar, bermuda şortlar, hatta bir ceket bile dikebilmiştim.

Hummalı bir şekilde bir yandan dikiş dikip, bir yandan ucuzluklara bakarken, annemle anneannem de bana yorgan dikmeye giriştiler. İstemediğimi söyledim, öylesine bir battaniye de yeterli olurdu. Ancak, her ikisi de dünyanın bir ucuna gittiğime inanmıştı. Muhtemelen çok soğuk bir yer olmalıydı. Onları Alfred'in Alaska olmadığına, yurtların ısıtıldığına ikna etmeye çalışsam da, Türkiye'den gerekli malzemeyi sipariş etmişlerdi bile. Türkiye'deki kuzenlerim iç dolgusu olacak ham yünü ve yorgan yüzü olacak işlemeli ipeği gönderdiler. Ev günlerce ıslak yün koktu. Annemle anneannem yünleri yıkayıp, paket kâğıtlarının üzerine serdiler ve keçeleşip, topaklanıncaya dek kuruttular. Günleri, en sonunda devasa bir yumak halini alana dek yünü kabartmakla geçti. En sonunda hacimli ve geniş bir yorgan çıktı ortaya. Koleje götüreceğim yığına gönülsüzce bu yorganı da ekledim. Okulda bu türden bir şeye sahip olan tek kişinin ben olacağımdan emindim, ama sıcak tutacağından da. Eylül gibi, kendime aldığım kareli desenli bavul seti doğru şeyler olarak telakki ettiğim giysilerle doldu. Keşke daha fazla alabilseydim ya da yapabilseydim diye düşündüm, yine de sonuç hayli tatminkârdı.

Alfred'e doğru sekiz saat sürecek olan yolculuğumuza başladığımızda kendimi çok iyi hissediyordum. Catskills'de verilen öğle yemeği molasından sonra, o zamana dek gördüğüm en ıssız taşraya doğru, batıya yol aldık. Araya birkaç ev serpiştirilmiş dağlar ve ağaçlık alanlardan oluşan manzaraya baktıkça, sessizce nasıl bir yere gittiğimi düşündüm. Manzara giderek daha da seyrelen bir nüfusa ev sahipliği ettikçe, endişelerim arttı. Medeniyetten bu kadar uzak bir okula gitmeyi seçenler nasıl insanlardı ki? Alfred'de New York'tan gelen öğrenci var mıydı acaba? Yoksa herkes taşralı mıydı? Annemle babam Catskills'deki dinlenme yerinden beri ne kadar sessizleştiğimi fark etmediği için müteşekkirdim. Boğazımdaki yumru o kadar büyüktü ki, bir soru soracak olsalar konuşamayacağımın farkındaydım.

Alfred'e girdiğimizde, ıssızlık yerini üniversiteye yeni başlayanların koşuşturmacası içinde olan küçük bir üniversite kasabasına bı-

raktı. Kasaba gayet tenha görünümlü tepelerin ortasına kurulmuştu. Modaya uygun giyinmiş öğrenci kalabalığıyla dolu caddeden görünen tepelere baktığımda, gözüme neredeyse güzel göründüler. Babam, yeni başlayan kadın öğrenciler yurduna çıkan dik yokuşa sapar sapmaz iki yakışıklı genç adam arabaya doğru yaklaştı. Kuruntularım azalmaya başlamıştı. Eşyalarımı odama taşımak için gelmiş futbolcular dı. Oda arkadaşım babasına veda ettiği esnada yurttaki odama vardık. Çizgili takım elbisesi içindeki Mr. Lanzi kendini tanıtıp Buffalo'lu olduğunu söylediğinde annemle babam birbirlerine bir bakış attılar. Oda arkadaşımın İtalyan ve şehirli olmasına sevinmiştim, ancak annemle babamın, kızın babasının muhtemelen bir gangster olduğunu düşündüğünün de farkındaydım.

Son yükü de odaya taşımamıza yardımcı olan genç adam, banka da dahil olmak üzere, kasabadaki bütün dükkânların yeni gelenlere hizmet vermek amacıyla bu pazar günü açık olduğunu söyledi. Babam bana bir çek hesabı açmak istiyordu. Ana caddeye inen kısa yolu yürüdük, babam bankaya girince annemle bekledik. Neden bir çek hesabım olsundu ki? Ama yapılması gereken de bu gibiydi. Küçük banka yeni başlayan öğrenciler ve ebeveynleri ile doluydu. Babam dönünce elime bir çek defteri tutuşturdu ve nasıl kullanacağımı anlatmaya başladı. Başımı sallayarak onu anladığıma kani olmasını sağladım, aslına bakılırsa ne olup bittiğini zerre kadar anlamamıştım.

Ayrılmayı dört gözle beklemiş olsam da, annemle babam arabayla uzaklaştığında dehşete kapıldım. Hayatımda ilk kez tek başınaydım, en ufak bir aşinalığım olan her şeyden kilometrelerce uzaktaydım. Boğazımdaki yumru geri döndü. Araba gözden kaybolmadan arkamı döndüm, yurt binasına koştum, merdivenleri koşarak çıkıp henüz yeni tanışmış olsam da, tanıdığım tek kişinin yanına vardım. Tina ise çok sakin görünüyordu. Kıyafetlerini çıkarıp dolabına dizmişti ve oryantasyon toplantısı için üstünü değiştirip değiştirmeyeceğine karar vermeye çalışıyordu. Bir toplantıya gitmemiz gerektiği hakkında hiçbir fikrim yoktu, ona nasıl öğrendiğini sordum. Belli belirsiz tanıdık görünen bir paket dokümanın içinden, ilk günlerde yapılacak etkinlikler takvimini çıkardı. Yakın zaman önce bana da böyle

bir paket geldiğini hatırladım, ama okuyamayacak kadar telaşlıydım. Tina'nın soğukkanlılığına hayran kalıp, kendi takvimimi bulmak için deli gibi valizlerimi karıştırmaya başladım. Koleje ayak uydurup uyduramayacağımı merak etmeye başlamıştım, fakat şimdi gitmek zorunda olduğum bir toplantı vardı, rujumu tazeledim, çorabımda kaçık olup olmadığını kontrol ettim ve Tina'yla birlikte toplantı salonuna doğru yürüdüm.

Sonraki birkaç saat içinde yeni başlayan kadın öğrencilerin çoğuyla, erkeklerin de bazılarıyla tanışmıştım. Çoğunun ya New Yorklu ya da yakın zamanlarda taşınmış oldukları banliyölerden geliyor oluşu içimi ferahlatmıştı. Tıpkı oda arkadaşım gibi onların da etnik kimliklerini belli eden soyadları vardı. Bense tek Ermeniydim ve bir tek Yunan ile karşılaşmamıştım. Heyecanım sönmeye yüz tutmuştu. Soyadları İngiliz ya da Alman atalarını anıştırmayan, ama Ridgewood Lisesi'ndeki öğrencilerin çoğu gibi Amerikalı olanlar da vardı. Eski sınıf arkadaşlarımın aksine, bu Amerikalılar en az herkes kadar dost canlısıydılar. Bu ders yılı sona erene kadar pazartesiden cumaya takacağım yeşil sarı renklerdeki yeni başlayanlar beresiyle, ezberlemekle yükümlü olduğum yeni başlayanlar el kitabıyla ve yanımda yeni arkadaşım Shirley Brown ile toplantıdan ayrılırken, hayatta kalıp üstesinden gelebileceğime dair güvenim geri gelmişti.

Shirley New Jersey'de doğup büyümüştü. Ama New Jersey'nin nefret ettiğim banliyölerinde değil de Yahudi bölgesi olan Newark'ta. Soyadına bakarak Amerikalı olduğunu düşünmüştüm. Neden anne ve babasının o bölgede yaşamayı seçtiğini sordum. Kendisinin Yahudi olduğunu söyledi. Brown gerçek soyadı değildi. Dedesi bu ülkeye göçtüğünde kulağı tırmalamayan bir soyadı almanın akıllıca olduğunu düşünmüştü. Shirley'nin Amerikalı olmayıp da benim gibi farklı olması kendimi güvende hissettirmişti. Çabucak birbirimizin "en iyi arkadaş"ı olduk.

Alfred'de arkadaş edinmek inanılmaz kolaydı. Yeni başlayanlar sınıfında yüzden biraz daha fazla kadın öğrenci vardı ve bir yurtta yaşıyorduk. Bu eski, üç katlı binayı sevmiştim, bana şehirdeki eski apartmanımızı hatırlatıyordu. "Tuğla" adıyla anılan bu binada, çok

kısa sürede kendimi New York'ta olduğum kadar rahat hissettim. Birkaç hafta içinde, artık yurttaki herkesi tek tek adıyla tanıyordum. Shirley ile birlikte arkadaş çevremizi genişletmeye başladık. Hiçbiri New York'tan değildi ve çoğu Amerikalıydı, ama artık içim rahattı.

Kolejin akademik yönü ise bambaşka bir hikâyeydi. Nasıl ders seçeceğim konusunda hiçbir fikrim yoktu. Bazı derslerin zorunlu olması işimi kolaylaştırdı. Felsefe gibi temel alanlar bana tamamen yabancıyken, öteki alanların, örneğin Siyaset Bilimi'nin erkeklere ait olduğunu düşünüyordum. Danışmanım öncelikle gerekli dersleri alarak kredilerimi tamamlamamı salık verdi. Matematik/Bilim grubundan Biyoloji'yi seçtim. Jeoloji'nin ne olduğunu bilmiyordum, New York eyaleti genelindeki Geometri ve Cebir sınavlarından geçmiş yıllarda doksanlık dilimde notlar almış olsam da, Matematik'te berbat olduğuma kaniydim. Almanca hocası Dr. Buchanan'ın çok hoş olduğunu, arka sıralarda oturur ve göz göze gelmezsen sana seslenmeyeceğini söyledikleri için de, yabancı dil olarak Almancayı seçtim. Seçmeli ders için ise Müziğe Giriş'te karar kıldım. Caz ve Latin müziklerini seviyordum, ama "ciddi" müzikle ilgilenmenin zamanı gelmişti.

Derslerin ilk gününün sonunda, hocaların okutacakları kitapları lisede olduğu gibi dersin sonunda vermediklerini fark ettim. Kendimiz satın almalıydık! Miktarın çek hesabımdaki yekûndan daha fazla tuttuğu da açıktı. Arkadaşlarımın kitap parası vardı. Belli ki ebeveynler kitap satın alınacağını biliyordu ve ona göre para yatırmışlardı. Para istemek için babamı aradığımda, yakında yollayacağını, o vakte dek kütüphanedeki kitapları kullanmamı söyledi. Annemle babama kitap almam gerektiğini bilmedikleri için öfkelenmiş, kendi cehaletimden de utanmıştım. Gözlerimde yaşlarla, herkesin kendi kitabı olduğunu ve acilen almam gerektiğini haykırdım. Babam ertesi gün havale talimatı vermeyi kabul etti.

Kitapları edindiğimde, bu kez de onlarla ne yapacağımı bilemedim. George Washington'da "parlak zekâ" olmamak uğruna harcanan yıllar ve Ridgewood'da hissettiğim yabancılaşma beni nasıl çalışacağımı bilemez hale getirmişti.

Dönem ortası notlarım kıt kanaat geçer notlardı. Bu esnada sosyal hayattaki notum ise A'ydı. Bir sürü kız arkadaşım olduğu gibi, her hafta sonu bir erkekle çıkıyordum. Sarsakça bir başlangıcın hemen akabinde "doğru" erkek öğrenci birliğinden erkeklerle çıkmaya başlamıştım. Okulun ilk birkaç haftası boyunca sadece Yahudi erkeklerle çıktığımı fark etmiştim. Yahudilerle çıkmak benim için dert değildi de, bağlı oldukları öğrenci birliklerini yeterince iyi bulmuyordum. Alfred'de sosyal hayat, okul kısıtlamaları ve kasaba kuralları nedeniyle daha çok öğrenci birlikleri çerçevesinde yürüyordu. 1950'lerde iyi vakit geçirmenin olmazsa olmazı alkoldü, Alfred'de ise hiç bar yoktu, çünkü kasaba Yedinci Gün Adventistlerinin* hâkimiyetindeydi ve alkol satışı yasaktı. Alfred öğrencilerinin uğrak yeri olan bir barın bulunduğu komşu kasabaya gitmek için ise araba gerekliydi. İnsanlar elbette evlerinde alkol tüketebilirdi, ama öğrencilerin çoğu kampüste yaşıyordu. Bekâr kadınların kendi daireleri olması yasaktı, üstüne üstlük kendilerine usulünce refakat eden yaşça büyük bir kadın olmaksızın bir erkekle aynı dairede bulunmaları bile yasaktı. Birden fazla suçüstü yakalanmak demek, okuldan atılmak demekti. Bu kuralı bozan hiç olmuş muydu, bilmiyordum. Haftalık öğrenci birliği partilerine fakültedeki hocalardan bir çift nezaret ederdi. Öğrenciler kampüsteki sosyal hayatın belkemiğini oluşturan bu partilerde fıçı bira içerlerdi.

Kişinin hangi erkek öğrenci birliğine gireceğine karar vermesinin de kısıtları vardı. Kampüsteki altı birlikten üçü sadece beyaz ve Hıristiyan erkekler içindi. Geriye kalan üç birliğin içinde yalnız yerel olan bir tanesi, üyeleri arasında mezhep ayrımı yapmıyordu. Geri kalan ikisi de mezhep ayrımı yapmamakla birlikte, üyeleri Yahudi'ydi. Ancak bunların birinde iki Zenci öğrenci de vardı. Bu iki Yahudi öğrenci birliği, en azından benim arkadaşlarımın gözünde popüler olan erkek öğrenci birliklerinden değildi.

Bu sorunumu Shirley'ye açtım. Erkeklerin benim Yahudi olduğumu düşündüğünü söyledi. Haçlı kolyemi takmam gerektiğine ka-

* Bir Protestan Hıristiyan mezhebi olan ve İsa Mesih'in dünyaya ikinci gelişinin yakın olduğuna inanan Yedinci Gün Adventist Kilisesi mensupları. (ç.n.)

rar verdik. Shirley'yi de Hıristiyan zannediyorlardı, o da çok tercih edilen birliklerden birine mensup bir erkekle henüz çıkmaya başlamış olmasına rağmen, yıldızlı kolyesini takmasının eğlenceli olacağını düşündü. Ertesi gün dini inançlarımız boynumuzda asılı halde caddelerde yürürken, başlar bize doğru dönüyordu. Hemen o hafta sonu Hıristiyan bir erkekten çıkma teklifi aldım.

Yahudilere karşı ayrımcılık çoğu kişi tarafından kampüs hayatının bir gerçeği gibi algılanıyordu. İlk dönemimin sonlarına doğru, okul gazetesinin editörü Nate Lyons, okulu, kısıtlayıcı öğrenci birliklerinin üniversite bünyesinde faaliyet göstermelerine izin verdiği için antisemitizmle suçlayan bir yazı yazdı. *Antisemitizm* terimini kullanmaya cesaret edebilmesi beni çok şaşırtmıştı. Bana New Jersey'deki emlak komisyoncularını ve onların soruları karşısında duyduğum tiksintiyi hatırlatmıştı. Yine de bundan konuşmanın yanlış olacağını düşünmüştüm. Shirley'nin de Nate'in yazdıklarından rahatsız olduğunu görünce rahatladım. Onun işleri daha da kötü bir hale getirdiğini ileri sürdü. Şimdi herkesin öğrenci birlikleri politikasını tartışmaya başlayacağını, o güne dek Yahudilere aldırmamış olan Hıristiyanların Nate'in suları bulandırmasıyla Yahudiler aleyinde düşünmeye başlayacağını söyledi. Çıktığı çocuk Shirley'nin Yahudi olmasının sorun yaratmadığını, çünkü onun öteki Yahudilere benzemediğini söylemişti. Nate'in başyazısından kısa bir süre sonra ilişkileri son buldu.

Nate Lyons'un antisemitizm suçlaması içeren yazısı kadın öğrenci birlikleriyle ilgili tartışmalarımızı da etkiledi. Henüz herhangi birine gelecek dönem için taahhütte bulunmamış olmamıza rağmen, ben ve arkadaşlarım düşündüğümüz iki birliğin niteliklerini tartmaya başladık. Kampüste dört kadın öğrenci birliği vardı, ancak ikisi kaale bile alınmazdı çünkü üyeleri olan kızlar hiç popüler değillerdi, bu kadar küçük bir kampüste bile kim olduklarını doğru dürüst bilmezdik. Theta ve Sigma birliklerindeki kız kardeşler arasında ise, okuldaki liderlik pozisyonlarını ellerinde tutan birkaç kadın öğrenci bulunuyordu. Bizim için daha da önemlisi, Askeri Balo'nun, Birliklerarası Balo'nun, Kış Karnavalı'nın ve Saint Patrick Festivali'nin kraliçeleri

onlardı. Bir konuda karar aldık. Hepimiz aynı birliğe başvuracaktık. Haftalarca, asıl sorunu hiç gündeme getirmeden, iki birliğin üyelerini, binaların yerini ve büyüklüğünü tartıştık, halbuki içimizden biri için gerçekten seçme şansı yoktu. Sigma, Yahudileri kabul etmiyordu. Şimdi bir de Nate'in yazısı yayımlanmışken, kadın öğrenci birlikleri hakkında konuşulacak pek fazla bir şey de kalmamış oluyordu.

Bir gün, hep beraber akşam yemeğindeyken biri konuyu açmaya cesaret etti, daha bir-iki hafta öncesine kadar süren hararetli tartışma da yerini gerginliğe bıraktı. Penny Allen aniden Shirley'ye baktı ve Yahudi olmanın nasıl bir şey olduğunu sordu. Shirley'nin kendini toplayıp yanıt vermeye çalıştığı esnada Penny, "Keşke Hıristiyan olsaydım diyorsundur," dedi. Shirley ayağa kalkıp Penny'ye bir şeyler söyledi, ancak Penny'nin dedikleri beni öyle bir bozguna uğratmıştı ki ne dediğini bile duyamadım. İkisinin arasına girip, bir arkadaşımı diğerinin sözlerinin şiddetinden korumak istedim. Shirley'nin peşi sıra yemekhaneyi terk ettim ve Penny'nin söylediklerini kabul edilemez bulduğumu, arkadaşım olsa da olmasa da Sigma'ya başvurmayı gerçekten hiç düşünmediğimi söyleyerek onu rahatlatmaya çabaladım. Son kısım hakkında yalan söylemiştim. Shirley en yakın arkadaşım olmasaydı, öğrenci birlikleri konusunda ne yapardım gerçekten bilmiyordum. Ama en yakın arkadaşımdı ve onsuz herhangi bir birliğe katılmak istemiyordum. Shirley, Penny'nin de çıktığı çocuktan farklı olmadığını söyledi, o da onun Yahudi olduğu gerçeğini asla kabul etmek istememişti. Güvenilebilecek pek az *goy** var, diye ekledi. Bunlardan biri olduğumu umut ettim.

Antisemitizm hakkında az da olsa düşünmeye zorlanmışken, sessiz ve "dostane" kampüsümüzde başka ne tür önyargılar barındığından habersizdim. Üç yüz kişiyi bulan yeni başlayanlar sınıfımızda iki Zenci öğrenci vardı: bir kadın ve bir erkek. Alfred'de neden bu kadar az Zenci öğrenci olduğunu hiç sorgulamamıştım. Orada olanlar açısından ne kadar zor olduğunu düşündüm, özellikle de tek siyah kadın olan Norma için. Alfred'deki birkaç Zenci erkeğin birileriyle çıktığına hiç şahit olmamıştım, ama üst sınıfta olanların hepsi öğren-

* *Goy*: Yahudilere göre, Yahudi olmayan (çoğulu *goyim*). (ç.n.)

ci birliklerine dahildi ve Charles Axt, Yahudi birliklerinden birinin başkanıydı. Erkekler yanlarında kız arkadaşları olmadan da partilere katılabiliyordu en azından. Norma'yı ise hafta sonları dışarıda hiç görmemiştim.

Öğrenci davranışlarını düzenleyen yönetmeliklerin çoğu sadece kadın öğrencilere yönelikti ve arkadaşlarım gibi ben de bu durumu kabullenmiştim. Sokağa çıkma yasağı saatlerimizin çok erken olduğunu düşünsek bile, kimsenin aklına buna itiraz etmek gelmiyordu. Odalarımıza erkek almanın ya da erkekleri dairelerinde ziyaret etmenin hakkımız olduğunu hiç düşünmedik. Ebeveynim okulda ya da okul dışında kendime ait bir dairede oturmamı asla kabul etmeyeceği için, bu yasak bana doğal gibi geliyordu. Sokakta sigara içememek ya da akşam yemeğinde pantolon giyememek canımı sıksa bile, kadınlar ve erkeklerin farklı biçimlerde davranmaları gerektiğini kabul etmiştim.

Okuldaki ilk yılımda tepemi attıran iki olay olmuştu. İkinci dönem Alfred'e "daha yaşlı" bir kadın öğrenci katıldı ve bizlerle aynı yurda yerleşmesi istendi. Bizimle aynı yurtta kalmasının adil olmadığını düşündüm, çünkü kendisi yirmili yaşlarının sonundaydı. Okul hiçbir zaman daha yaşlı bir erkeğin on sekizlik, on dokuzluklarla aynı yurtta kalmasını şart koşmazdı, ama o bir kadın olduğu için daha genç kadınlara uygulanan kurallardan azade tutulmamıştı. İkinci olay da, arkadaşlarımdan biri olan Linda'nın başına gelmişti. Linda hamile kalmış ve başka bir okuldan bir erkekle evlenmişti. İkinci dönemin sonlarına doğruydu, okulun son altı haftasını tamamlamak istiyordu. Kurallardan birini, hem kadın hem erkek öğrencilere uygulanan kurallardan birini halihazırda ihlal etmişti. Evlenmek niyetinde olan öğrenciler idari işler dekanını planlarından haberdar etmek zorundaydı. Linda evlenmiş olduğu için, yönetim bu ihlali görmezden gelme kararı aldı. İkinci sorun ise çok daha ciddiydi. Evli kadınların yurtta kalmasına izin yoktu, ancak Linda kocasıyla oturmadıkça kampüs dışında da yaşayamazdı. Linda'nın kocası da okulunun son haftalarını tamamlamak istemişti ve Alfred'de değildi. Arkadaşlarım ve ben çok öfkeliydik. Linda'nın hamile kalması yete-

rince kötüydü, ama yönetimin onun nerede yaşayacağına bir türlü karar verememesi yüzünden okulu terk etmeye zorlanması hiç adil değildi. Kadın öğrencilerden sorumlu dekan ile yapılan toplantılar ve Linda'nın ilk yılında bile en iyi öğrencilerinden olduğunu söyleyen hocalarınca kaleme alınan mektuplardan sonra, nihayet yönetim onun yurtta kalmasına izin verebildi. Yine de hamile olduğu için ikinci kattaki odasından birinci kata taşınacaktı.

Alfred'de kadınların gördüğü muamelede benim açımdan bir başka sorun da, yemekhanede sadece erkeklerin ikinci bir kap yemeği alabilme haklarının olmasıydı. Muazzam bir iştaha sahiptim ve pek çok erkekten daha fazla yerdim, ancak tüm o kıt öğünlerden sonra aç kalmama rağmen, ikinci bir kap yemek alma imkânım yoktu. İlk haftalarda yemeğin kalitesi ve miktarını protesto etmek için bir boykot örgütlemeye çalışmıştım, ama benden başka kimsenin ne yediğimize taktığı yoktu. Bu sorun arkadaşlarımın çoğunlukla diyette olmasından dolayı, onların patates ve ekmeklerini yiyebilmemle hallolmuştu. Annemle babamdan kolilerce peynir ve salam geliyordu, ama ilk dönem boyunca sürekli yemek hayal ederek yaşadım, çoğunlukla da yığınla *lahmacun* hayaliyle.

O ilk yıl boyunca, yemek mevzuu haricinde Ermeni olduğumu pek de aklıma getirmedim. Altı kredilik yeni başlayanlar için Kültürel Mirasımız dersinde Ermenilere dair hiçbir gönderme yoktu, ben de okulda bizimle ilgili bir şey duymayı zaten beklemiyordum. Antik İran ve "Avrupa'nın hasta adamı" Osmanlı İmparatorluğu'na dair bilgi vardı, fakat anneannemin bana anlattığı kıyıma dair hiçbir şey yoktu. Yine de bu kıyım hakkında bir ödev yazdım. Türklerce Ermenilere uygulanan zulme dair anlatıları okudukça, anneannemin hikâyesinde pek çok şeyi anlatmadığını fark ettim. Dedem, anneannemin ima ettiği gibi Türk ordusunda asker değildi, muhtemelen bitap düşüp ölünceye dek bir yük hayvanı gibi işe koşulmuştu. Bu kıyım hakkında okuduklarım beni dehşete düşürmüştü, ama ödevi bitirince bu konu üzerinde çokça düşünmedim. Anneannemin hikâyesini bir kere daha bir kenara koydum. Bununla birlikte bu ödev, içine bu kadar gömüldüğüm tek ödevdi. Benim açımdan da, kız ar-

kadaşlarımın çoğu açısından da dersler sadece Alfred'e devam etmek için alınması zorunlu şeylerdi.

O ilk yıl eğitimin nasıl olmasına gerektiğine dair bir nebze olsun düşünmüşsem bile, bunu derslerime değil, ikinci dönemin sonuna doğru çıkmaya başladığım gençle olan ilişkime borçluydum. Gözde erkek öğrenci birliklerinden birine dahil olmasına ve Seramik Mühendisliği okuyor olmasına rağmen Dave Robinson, kampüsteki sosyal hayata katılmamayı yeğleyen küçük bir öğrenci çevresiyle takılıyordu. Cumartesi geceleri dans etmek ya da içme yarışmalarına katılmaktansa, bu öğrenciler bir evde toplanır, bazen refakatçiyle, çoğu zaman da refakatçi olmaksızın, edebiyattan konuşurlardı. Kimi zaman gruptan biri, kadın ya da erkek, kendi yazdıklarını okur, diğerleri de gece boyunca bunun üzerine konuşurdu. Bu toplantılarda genellikle kendimi çok yetersiz hissetsem ve çoğu zaman bir erkek öğrenci birliği partisinde olmayı dilesem bile, ilgimi çekmiyor da değildi. Bu insanların farklı olmak gibi bir dertleri yoktu. Gruptaki kadınlar entelektüel kapasitelerinden gurur duyar görünüyorlardı. Gelecek dönem ders seçimim konusunda daha dikkatli olmaya karar verdim. Ayrıca bir şeyler öğrenmeye çalışmalıydım.

Annemle babama Dave hakkında çok az bilgi vermiştim, çalışarak öğrenimini sürdürüyordu, çünkü ailesi üniversite giderini karşılayabilecek maddi güçte değildi. Onun fakir olmasıyla ilgili hiçbir şey demeseler bile, herhangi biriyle "ciddi" olabilmek için henüz çok genç olduğumu söylediler. Çok çalışmalı ve çok arkadaş edinmeliydim. Arkadaş derken, çıktığım çocukları kastettiklerini biliyordum. Yaz tatilim esnasında, annem Avakian ailesine mensup olmanın ne anlama geldiğini açık sözlülükle anlatmaya başladı. Bu ülkede zengin bir aile olmasalar da, İran'da aristokrat olduklarını belirtti. Avakianların aile mührü olduğunu söyledi, tam tekmil bir hizmetkâr kadrosuna sahip olduklarını da. Bu ülkede de Avakian Kardeşler şark halısı ithalatındaki öncü şirketlerden biriydi ve Avakianların tümü –elbette, erkekleri demek istiyordu, ancak dillendirmedi– saygıdeğer tüccarlardı. Meslek sahibi olmuş Avakianların başarılarını da tek tek sıraladı: Suren, ailenin ismiyle anılan bir enzimi keşfetmiş bir kim-

yagerdi; Peter, Massachusetts Institute of Technology'ye tam bursla devam etmişti; Juilliard'da tam bursla okuyan kardeşi Leo, Carnegie Hall'daki ilk resitaline hazırlanıyordu; George, Columbia Records'da başkan yardımcısıydı, onun kardeşi Albert ise film yapımcısıydı.

Vurgusu Avakian ailesindeydi. Kendi akrabaları için söylediği tek şey, Türkiye'de "daha önce" seçkin bir aile olduklarıydı, bununla kastettiğinin "kıyımdan önce" olduğunu belli belirsiz bilirdim. Anneannem o büyük evi ve hizmetçileri anlatmıştı. Annem bu konuda pek konuşmasa bile, ailenin iki tarafı arasında bazı ciddi farklılıklar olduğunu sezerdim. Çocukken bile Avakianların akrabalık bağlarının, Tutuianlardan ya da Donigianlardan daha resmi olduğunu fark etmiştim. Başka farklılıklar da vardı. Baba tarafımın dili, anne tarafımındakinden az biraz farklıydı. Daha da önemlisi, iki tarafın yemek alışkanlıklarındaki farklardı. Elbette hepimiz, çeşitli biçimlerde pişirilmiş kuzu eti yiyorduk; şiş kebap gibi, kuzu kıyması ve pirinçle doldurulup salçayla ya da soğan, pirinç ve kuru üzümle doldurulup limon ve zeytinyağında pişirilen sebze dolması gibi. Her iki ailede de haftada en az üç kez pirinç pilavı yenirdi, ancak değişik pişirme yöntemleriyle. Babamın ailesi pilavı İran usulüne göre pişirirdi. Pirinç geceden tuzla suya yatırılır, ertesi sabah süzülüp yıkanarak yarı kaynatılır, eritilmiş tereyağı eklenerek pişirilirdi. Türk usulü pilavı hazırlamak daha az karmaşıktı. Şehriye tereyağında kavrularak pembeleştirilir, pirinç eklenir, pirinç taneleri de tereyağını çekene dek kavrulurdu. Kaynamış tavuk suyu eklenir ve pilav kısık ateşte tane tane oluncaya dek demlenirdi. Annem her iki versiyonunu da yapardı, ancak Avakianlar arasında İran usulü pişirdiği pilavıyla meşhurdu. Bu bana göre, onun ne kadar Avakian olduğunun somut bir göstergesiydi.

Türk usulü pilavı tercih ederdim, sadece onu değil, anne tarafımın yaptığı bütün yemekleri; *lahmacun* ve *etliekmek*, *enginar* (limon suyu ve zeytinyağında kısık ateşte pişmiş) ve çiğköfte (çiğ kuzu kıyması bulgurla yoğrulur, ince doğranmış soğan ve maydanozla yenirdi). Çiğköfteyi babamın evde olmadığı nadir zamanlarda yerdik, çünkü etin çiğ yenmesini barbarca bulurdu.

Türkiyeli ve İranlı Ermeniler arasındaki farklılıkların sadece dil ve mutfakla sınırlı kalmadığını da sezebiliyordum. Doğrudan söylenen bir şey yoktu, ama ailenin iki kanadı bir araya geldiğinde, ki bu çok sıklıkla gerçekleşirdi, annemin ailesinin Avakianlar karşısında bir ölçüde hürmetkâr olduğunu gözlemlerdim. Birkaç kez Ars teyzemin Avakianlardan bahsederken, sadece gelinen yere atıf yapmayan bir tonda *Barsgahayer* (İranlı Ermeniler) dediğini duymuştum. Bir keresinde, babamın ailesinden birine kızgındı. Onları neden İranlı Ermeniler olarak adlandırdığını sordum. Aslında ne kastettiğini söylemesi için üstelediğimde, İranlı Ermenilerin kendilerinin herkesten daha iyi olduklarını düşündüklerini söyledi. Nedenini açıklamadı, ama onların bu kendilerini üstün gören tutumunun Türkiye'de yaşamadıkları için kıyımdan kurtulmuş olmalarıyla bir ilgisi var mıdır acaba diye düşünmüşümdür. İki aile arasındaki diğer farklılıklar bu faktörün önemini açığa çıkarmayı engelliyordu. Bariz olan bir diğer nokta, Avakianların Tutuianlardan ve Donigianlardan daha çok parası olduğuydu. Avakian Kardeşler'in şark halısı ithalatında geldikleri mevki, onları Ermeni cemaati içinde saygın bir yere oturtmuştu.

Ancak iki aile arasındaki statü farkını ortaya çıkaran tek neden ekonomik değildi. Annemin erkek kardeşi örneğin, eşinin çalışmasına gerek kalmayacak kadar çok para kazanıyordu. Babam evimizi almadan bir yıl önce, Aşot dayım Westchester County'de daha geniş, daha eski ve iki katlı bir ev satın almıştı. Bu evin değerinin, bizim New Jersey'deki beş odalı çiftlik evimizden daha çok olduğunu biliyordum, ama Aşot dayım, daha pahalı evine rağmen, herhangi bir Avakian'dan farklı bir kategorideydi. Kendi jenerasyonundaki pek çok Ermeni gibi fotoğraf basım işindeydi ve annemle babamın sohbetlerinden anladığım kadarıyla bir sendikaya mensuptu. Sendikanın ne olduğu hakkında hiçbir fikrim yoktu ama annemin sözcüğü telaffuz ediş şeklinden çıkarsadığım kadarıyla, kötü bir şeydi. Dayımın sendikası, pazar günleri mesai yaparsa üç katı ücretlendirilmesini sağlıyordu, bu da bana iyi bir şey gibi geliyordu. Ayrıca Ars teyzemin sendikasının, o ülsere yakalandığında tedavi masraflarını karşıladığını duymuştum. Bu da iyi bir şeydi. Annemin sendikaya

üye olunması hakkındaki dile dökülmemiş olumsuz yaklaşımı, kafamı karıştırıyordu. Besbelli sendikalar işçiler içindi. Belki annem, kardeşlerinin işçi olmasından hicap duyuyordu.

O yaz boyunca, Dave ile ilişkimi hiç ağzına almaksızın, annem kimlerin kabul edilebilir kimlerin kabul edilemez olduğunu anlattı durdu. Her ikimiz de Dave'in seramik mühendisi olarak yeterli bir aylık gelirden muhtemelen daha fazlasını kazanacağını biliyorduk, ama yine de münasip bir aday olarak görülmeyeceği aşikârdı.

Ama o yaz onu özledim. Hâlâ şehirdeki arkadaşlarımla görüşüyordum, ama değiştiğimi, arkadaşlarımın ise yerinde saydığını hissediyordum. Bendeki değişiklikte üniversite için uzaklara gitmiş olmamın bir etkisi vardı. Onların görüşlerini sınırlayan o şeyden kaçmak istemiştim. Ebeveynleriyle aynı evde yaşamaktan, çalışmaktan ve üniversiteye gidip gelmekten memnunlardı. Ne istediğim hakkında bir fikrim yoktu, ama memnun değildim. Davranışlarımda net olan tek şey vardı, düşüncelerimde olmasa da. Artık şehirdeki arkadaşlarıma eskiden olduğu gibi ihtiyacım yoktu. Yeni hayatımın odağında üniversitedeki arkadaşlarım vardı ve sonbaharda okulun açılmasını hevesle bekliyordum.

Eylül 1957'de ailem beni arabayla Alfred'e götürürken, geçen yıl gözüme tenha görünen o tepelere bu sefer sevgiyle baktım. Şimdi çok uzun zaman önceymiş gibi gelen o ilk tanıştığımız gün Tina Lanzi'nin göründüğü kadar sakindim. Odamda annemi almaya razı ettiğim yeni battaniyeyi ve yatak örtüsünü yatağıma sererken gülümsedim. Bu yıl oda arkadaşım Sally Henderson'du. Herhangi birinin olabileceği kadar Amerikalıydı. Sarışındı, küçük, kalkık burunluydu ve New York eyaletinin batısındaki küçük bir kasabadan geliyordu. Çoğu arkadaşımın aksine, Sally ciddi bir öğrenciydi. Onun alışkanlıklarının beni de etkilemesini ümit ettim. Öğrenmeyi denemeye karar vermiştim ne de olsa.

Ders seçimim daha ziyade hangi hocanın notu bol olmakla tanındığına dair arkadaşlarımdan edindiğim bilgiye dayanıyordu halen, ama bu sefer Sanat Tarihine Giriş'i de seçtim. Dr. Klitzke'nin iyi bir öğretmen olduğunu duymuştum.

O dönem zihnimi meşgul eden en önemli mesele, arkadaşlarım ve kendim için iki kadın öğrenci birliğinden hangisine başvurmamızın daha iyi olacağıydı. Hepimizin aynı çatı altında olacağımız muhakkaktı ve Shirley okula dönmediği için Sigma'nın ayrımcı politikasının bir ehemmiyeti kalmamış gibiydi. Yine de ne zaman bu birliği seçmeye meyletsem zihnimde Shirley'in yüzü belirdi. Ben de Theta lehine kampanyaya başladım ve sonunda hep birlikte Theta'ya başvurmaya karar verdik. Çoğunluğun kendi birlikleri aleyhine karar alması karşısında, Sigma çok dar bir Hıristiyan grup ile çok geniş bir "karma" grup arasında karar vermek durumunda kaldı. Yerel ve kendi yönetmeliklerini değiştirme yetkisini haiz bir birlik oldukları için, geniş, karma grubu seçtiler. Ertesi gün Sigma'nın birkaç Yahudi kadını da kabul etmiş olduğunu duyduğumda küçük çaplı bir zafer coşkusu yaşadım.

O dönem diğer odak noktam Dave'di. Ona karşı hislerim, o ve arkadaşlarının benim gözümde temsil ettiği şey –çekici olduğu kadar tarifi zor bir dünya– ile iç içe geçmişti. Hayatta erkeklerle çıkmaktan, giysilerden ve partilerden fazlası olduğu düşüncesi cazip geliyordu, ancak bu öteki dünyanın gerçekten ne olduğu konusunda kafam karışıyordu. Okumak ve düşünmekle bir alakası vardı ama bu illa derslere çalışmak demek değildi. Dave ve arkadaşları, Alfred'deki öğretim elemanlarının çoğunun yetersiz ve fena halde muhafazakâr olduğunu düşünüyordu. Daha yaşlı akademisyenlerden birkaçı ile arkadaş gibi gördükleri bir avuç genç akademisyen istisnaydı tabii. Alfred'in onlara sunabileceği çok az şey vardı. Bir parçam arkadaşlarımdan ve kampüsteki sosyal hayattan hoşnuttu, ancak başka bir parçam daha fazlasını istiyordu. Okulu ciddiye almaya karar verdim, ancak Dave ve arkadaşlarının temsil ettiği şeyin derslere çalışmakla ilgili olmadığını biliyordum. Bunu fikirlerle ilişkili bir şey olarak tanımlayabilirdim sadece. Gerçekten onlar gibi olmaya çalışırsam, halihazırda sahip olduğum arkadaşlıklar tehlikeye girebilirdi. Öğretmenlerimden değilse, bilgiye nereden ulaşacaktım? Eminim aptal bir kadın öğrenci olduğumu düşünen bu insanlara başvuramayacağım apaçık ortadaydı. Kendimi olduğum kişi ile –onlara göre bir kişi-

nin olmaması gereken her şeydim– Dave'in arkadaşlarının tuhaf bir biçimde çekici gelen hayatı arasında ipte yürüyen bir cambaz gibi hissettim.

Sanat Tarihi dersim biraz olsun yardımcı oldu. Dr. Klitzke'nin yaratıcı üretime dair görüşü, yaratıcı üretimin içine doğduğu sosyal ve entelektüel akımlarla çok yakın ilişkide olduğu yönündeydi. Sanatı gerçekten anlamak –gerçek anlamını çözümlemek– için, sanat eserinin yaratıldığı bağlam her açıdan araştırılmalıydı. Hayatımda ilk defa bir fikirden etkilenmiştim. Ödevlerimi kısıtlı yetilerimin elverdiği ölçüde, en ince ayrıntısına kadar okuyup, Dr. Klitzke'nin derslerini iple çekmeye başladım.

Sosyoloji dersinde okuma ödevi olarak verilen iki kitap da hayatın anlamına ilişkindi: William H. Whyte'ın *The Organization Man** ile David Riesman'ın *The Lonely Crowd*** adlı kitapları. Bu kitaplardan anladığım kadarıyla çoğu insanın hayatı başkalarının ne istediğine göre şekilleniyordu ve sadece çok istisnai bir azınlık hayatını kendi ihtiyaçlarına göre belirliyordu. Bana göre Dave ve arkadaşlarının kitaplarda bahsedilen türden "kendi yönlendirmesiyle yaşayan" o insanlardan olduğu çok açıktı. Onlar gibi olmayı isterdim ama "kendi ihtiyaçları"mın ne olduğu konusunda en ufak bir fikrim yoktu. Bütün bu kafa karışıklığıma rağmen, ya da aksine tam da bu yüzden, bu yeni hayat görüşünün savunucusu haline geldim. Arkadaşlarımın da bu yeni yolda benimle ilerlemesini istedim ve onları daha ciddi olmaya davet etmeye çabaladım.

Dave'in bana akıl hocalığı etmeye gönüllü olması da bir şanstı. Onun rehberliğinde belki de kendi içsel yönelimimi bulabilecektim. İlişkimiz ilerledikçe, okul bittikten sonra evlenebileceğimizi konuşmaya başladık. Evlilik planını geleceğe attığımız için çok mutluydum, çünkü Dave'in anlattıklarına bakılırsa ailesinin fakir olduğu can yakıcı ölçüde apaçık ortadaydı. Yetiştiğimiz ortamların farklılığını ve nasıl bunun üstesinden gelebileceğimizi konuştuk. Dave ailesiyle tanışmam için onunla Buffalo'ya gelmemi istediğinde gönülsüzce ka-

* Örgüt İnsanı. (ç.n.)

** *Yalnız Kalabalık*, çev. Yeşim Erdem, Heretik Yay., 2016.

bul ettim ve kendimi olabildiğince karşılaşacağım şeye hazırlamaya çalıştım. Zihnimdeki imge, küçük bir ev, muhtemelen biraz köhne olmakla birlikte esasen hoş bir kulübeydi.

O hafta sonu gördüklerime hazırlıklı olmanın imkânı yoktu. Dave'in anne ve babasının yaşadığı evin mutfağı, tuvaletten sadece bir perde ile ayrılıyordu. Küçük bir oturma odası, sadece çift kişilik bir yatağın sığabileceği bir yatak odasından bir başka perde ile ayrılmıştı. Giysiler ya yere yığılmış ya da duvarda çivilere asılmıştı. Dave ve erkek kardeşi ısıtması olmayan tavan arasında yere serili döşeklerde yatıyorlardı. Dehşete düşmüş ve zihnimdeki fakir ama gururlu ve tatlı çift imgesine pek de uymayan anne ve babasıyla neredeyse hiç denecek kadar az konuşabilmiştim.

Okula dönerken onunla zar zor konuştum. Ailelerimiz ve farklılıklarımızla nasıl başa çıkacağımız hakkındaki tartışmalar, gözüme artık fazlasıyla akademik geliyordu. Geri püskürtülmüştüm ve söylenecek bir şey yoktu. Çalkantılı geçen birkaç haftanın sonunda ilişkimizi bitirdim. Kendimden memnun değildim, ancak Dave'in ailesinin bir parçası olamazdım. Gelecek dönem okula devam edecek parası olmadığını biliyordum, bir dönem çalışmak için okula ara verdiğini söylediğinde rahatladım.

Dave gidince, kendimi karşılaştıracağım kimse kalmadığı için biraz hafifledim. Ama bana bunca çekici gelen hayat görüşünden tamamıyla vazgeçmiş de sayılmazdım. Dr. Klitzke'nin Sanat Tarihi dersini ikinci dönem de aldım ve dersin malzemesine ilk dönem olduğundan daha çok gömüldüm. Ama aynı zamanda erkek öğrenci birliklerinden gençlerle tekrar çıkmaya başladım. Yeni "sevgilim" sporcuydu. Basketbolun yanı sıra ana ilgi alanı bendim. İlkin Chris Holmes'ün uzun, biçimli vücuduna ve yakışıklılığına kapılmış olsam da, çok geçmeden fark ettiğim yumuşak başlı karakteri, Dave'le yoğun geçen bir ilişkiden sonra iç ferahlatıcıydı. Chris "sporcu tayfası" öğrenci birliklerinden birindeydi. Delta Sig birliğinin üyelerinden bazıları eski askerdi ve askerlere sağlanan eğitim fonundan yararlanarak okula devam ediyorlardı. Bu daha olgun görünümlü adamlarla buluşmaktan keyif alıyordum. Bazıları öğrenmeyi çok ciddiye alıyor-

du, ama Dave'in arkadaşları gibi kendilerini kampüs hayatından izole edecek kadar değil.

İkinci yılın sonuna yaklaştığım sıralarda, ciddi, içsel yönelimine göre hareket eden bir insan olmak ile aptal bir üniversiteli olmak arasındaki kutuplaşma dağılmaya yüz tutmuştu. Yine de, sık sık kafam karışıyor ve yardıma ihtiyaç duyuyordum, ama nereden yardım alacağımı bilemiyordum. Psikoloji derslerinden birinde psikanaliz diye bir şey duymuş ve içten içe terapi fikrinin cazibesine kapılmıştım, fakat ne zaman bir terapiste gitmeyi düşünsem, içimi bir korku kaplıyordu. Psikiyatrlar deliler içindi. İçlerinden birine görünmeyi istediğime göre, ben de deli olabilir miydim? Psikanaliz ihtimali beni bu kadar korkutmasaydı bile, nasıl olup da bir psikiyatr bulacağım başlı başına bir muammaydı. 1950'lerde üniversitemde danışabileceğim bir merci yoktu. Anneme ve babama bir psikiyatra görünmek istediğimi söylemek ise söz konusu bile olamazdı. Psikolojiye Giriş dersini veren öğretmen, kafamdaki ideal terapist tanımına tıpatıp uymaktaydı: Sakin, orta yaşlı, uzun boylu ve yakışıklı bir adamdı. Bizden istediği psikolojik özgeçmişi yazarken, zaman zaman sorunlarım hakkında "biriyle konuşmak" isteğinde olduğumu özellikle belirttim, belki beni görmek ister umuduyla. Dolaylı olarak talep ettiğim yardıma yanıt yerine, ödev notu olarak "A" alınca hayal kırıklığına uğradım.

Ne olmak istemediğimi biliyordum. Sadece iyi bir sosyal hayat artık yetmiyordu. Olgunlaşmam gerektiğini hissediyordum, ama bunun ne demek olduğunu aslında bilmiyordum. Kesinlikle annem gibi olmak istemiyordum, her ne kadar evden ayrıldığımdan beri aramız düzelmiş olsa da. Elbette evlenmek ve bir aile kurmak istiyordum, ama annemin, teyzelerimin ve bazı büyük kuzinlerimin hayatı bana çok boş geliyordu. Yemek ve temizlik yapmaktan, bir kocaya ve çocuklara bakmaktan daha fazlasını istiyordum. Bir şekilde hayatımın daha farklı olması konusunda gayet nettim. Arkadaşlarım olacaktı, ama Ermeni olmayacaklardı. Kocam beni sevecek ve bana sevgisini göstermekten çekinmeyecekti, benim fikirlerimle de ilgilenecekti. Aile ve koca dışında da ilgilendiğim konular olacaktı, ama ne olacağını tahayyül edemiyordum.

Bunları düşündüğümde, kimi zaman ne istediğimi bulup bulamayacağıma dair şüpheye düşüp yıldığım da olurdu, ama hayatım ve hayatta izleyeceğim yolla ilgili kafa karışıklığım bir yana, 1958'in sonbaharında üçüncü yılıma başlarken iyimserdim. Olaysız bir yaz geçirmiştim. Chris annemlere yakın oturuyordu ve düzenli olarak görüşmüştük. Geçen bahar döneminde mezun olmuştu ve ordudan görev emri gelmesini bekliyordu. Zaman zaman biraz sıkılsam da, Chris'le olmak keyifliydi. Eylül ayı geldiğinde okula dönmek için sabırsızlanıyordum, Chris'i bırakmak anlamına gelse bile.

O yılımı geçireceğim kadın öğrenci birliği evine arabayla geldiğimizde, annemle babam evin görüntüsünden hoşlanmadılar. Dik bir yokuşun tepesindeki eski ahşap bina babama kalırsa tam bir yangın tuzağıydı. Odama vardığımızda endişeleri daha da arttı, çünkü odada yatak yoktu. Son iki yıldır olduğu gibi biriyle oda paylaşmak yerine, on kişilik bir yatakhanede uyuyacaktım. Bir gömme dolap, takım olmayan çalışma masası ve şifonyerlerden ibaret eşyasıyla daha küçük bir odayı da üç kadınla paylaşacaktım. Birlik yaşantısının, kız kardeşlerinle aynı evde kalmak anlamına geldiğini anlatsam da, annemle babam neden modern bir yurdu bırakıp, böyle eski ve virane bir binaya taşındığımı anlayamıyorlardı. Yemeklerin bu evde muhtemelen yurttan daha iyi olacağı ve atıştırmak için mutfağa gitme imkânım olması konusunda benimle hemfikirlerdi ama doğru seçimi yaptığıma ikna olmamışlardı. Yurtta kalmam için ısrar etmediklerine memnundum, taşınmadan önce evi görmemiş olmalarına da. Eşyalarımı açmama yardımcı olup, şüphelerini de yanlarına alarak gittiler.

Gerçekten kim olduğuma ve ne istediğime dair bir içgörü geliştirme umuduyla Psikoloji lisansı yapmaya karar vermiştim ve ders seçimleri göreceli olarak daha kolaydı. Dr. Klitzke'den alabileceğim ders olmadığını görünce hayal kırıklığı yaşasam da, döneme öğrenme azmiyle başladım. Dönem başladıktan kısa bir süre sonra, o ilk iyimserliğim sönümlenmeye yüz tuttu. Derslerim kendimi ve diğerlerini anlamama bir yarar sağlamadığı gibi, gerçek hayat ve gerçek insanlarla da pek az ilişkili gibiydi.

Okulun akademik yönüyle ilgili dönem başındaki hayal kırıklığım rahatsız ediciydi, ama sosyal hayatta olan bitenler bilhassa endişe vericiydi. Arkadaşlarımı tekrar görmenin mutluluğuyla geçen ilk birkaç haftadan sonra, erkekler ve erkeklerle çıkmaktan başka bir şey konuşmayan bu kadınların çoğuna karşı eleştirel bir tutum geliştirdiğimi hissettim. Dave ve arkadaşlarının benim gözümde temsil ettikleriyle ilgili olarak hâlâ kafam karışıktı, ama birlikte yaşadığım kadınların çoğunun bu denli uçarı olması asabımı bozuyordu. Tanıdığım erkekler gibi olmalarını istiyordum, yani hayat ve hayatın anlamı hakkında konuşmalarını.

Bununla birlikte, evde, kendini önemli bir şeye adayabilir gibi görünen ve bu yüzden çok takdir ettiğim bir grup kadın vardı. Seramik Tasarımı okuyorlardı ve evin arkasındaki tepede eski bir seramik fırını bulmuşlar ve restore etmeye karar vermişlerdi. Diğer tasarımcıların da ilgisini çekmişlerdi ve Seramik Okulu malzeme almaları için finansal destek vermişti. Haftalar boyunca cumartesi ve pazar sabahları onlarla kalkıp, seramik fırınındaki çalışmalarını izledim. Fırın ateşlenmeye hazır hale geldiğinde, en az onlar kadar heyecanlıydım. Sürecin sona ermesinin geceyi bulacağını öğrenince, onlarla kalıp kahve ve sandviç servisi yapmayı teklif ettim. Kili fırınlamak ve sırı doğru biçimde eritmek için fırının çok yüksek bir sıcaklığa ulaşması gerekiyordu, farklı sıcaklıklarda eriyen kilden konilerle ölçülebilen bir dereceye. Her koni eridiğinde onlarla birlikte tezahürat yaptım. Fakat sonunda, son kalan koniler erimedi. Proje başarısızlıkla sonuçlanmış olsa da, bir amaç için uğraşan bu öğrencilere ve iş esnasında birbirlerine besledikleri duygulara imrenmiştim. Fırının restorasyonunda aylar süren ekip çalışmasını seyretmek, kendi durumumla ilgili tatminsizliğimi daha da artırmıştı.

Bir konuda ciddi olmak istiyordum, fakat ne olduğunu bulamıyordum. Evdeki farklı karakterleri analiz etmeye başladım. Bu durum elbette popülerliğimi artırmadı. Özellikle, ilişkileri beni rahatsız eden iki kadın üzerinde yoğunlaşmıştım. Okula ilk başladığımız yıldan beri Jean ve Amy'yi tanıyordum. Okulun ilk haftalarından beri çok samimi olan ilişkilerinin, diğer "en iyi arkadaş"lardan bir farkı

yok gibiydi. Öğrenci birliği evinin sıkışık mekânlardaki birlikteliğimiz esnasında, birbiriyle ilişki kurma biçimleri beni rahatsız etmeye başladı. Jean, Amy'nin sözünden çıkmıyordu. Bazen onu Amy'nin yatağının kenarına oturmuş görüyordum; yatakhanede olmayan nadir yataklardandı. Jean, Amy'yi uyurken seyrediyordu. Aralarında ne olup bittiğine dair en ufak bir fikrim yoktu, fakat olup biten her neyse, bana yanlış geliyordu. Bununla ilgili bir şey yapmak istedim. Bu konuda konuşmaya başladım, çoğu kişi bu konuyu deşmekle hata ettiğimi söyledi. Bana göre doğru olmadığı apaçık olan bir durumu düzeltmenin bizlerin yükümlülüğü olduğunu nasıl olup da göremediklerini anlayamıyordum. Kadın öğrencilerden sorumlu dekanla görüşmeyi salık verdiğimde, yüzüme karşı gülünç olduğumu söylediler. Hepsinin aptallık ettiğini ve benim gördüğümü göremediklerini düşünmüştüm.

Birlik içindeki insanları eleştiriyor oluşum erkeklerle ilişkimi etkilememişti. Her hafta sonu bir sürü çıkma teklifi alıyordum, hafta içi zamanımın çoğunu Chris'in arkadaşlarından Tom O'Brien ile geçiriyordum. Chris'in öğrenci birliğindeki eski askerlerden olan Tom, çok akıllı biri gibime geliyordu. Çekinerek birlik evinde yaşadıklarımı anlatınca, kendi öğrenci birliğinin lideri olmasına rağmen, öğrenci birliklerinin saçmalık olduğunu ve muhtemelen benim oradaki pek çok kadın öğrenciye göre fazlasıyla düşünceli olduğumu söylemişti.

Dönem ortasına doğru, ertesi gün beni evine akşam yemeğine davet eden Dr. Klitzke'ye rastladım. Çok şaşkındım. Dr. Klitzke tanıdığım en zeki insandı ve benimle arkadaşlık etmeye niyetliydi. Evine giden kısa yolu yürürken, verdiği dersleri ve sanatla, içinde yaratıldığı çağın ruhunu bağdaştırdığı anlatımlarının beni nasıl heyecanlandırdığını düşündüm. Bu dönem hiçbir ders onun bir yıl önceki dersi kadar ilgimi çekmemişti. Mrs. Klitzke ile tanışmaya da can atıyordum. Kadın öğrencilerden sorumlu dekan vekiliydi.

Akşam rüya gibi geçti. Klitzkeler mükemmel bir çiftti. Mrs. Klitzke çok zeki ve konuşkan bir kadındı. Alfred'de kadınlarla ilgili kuralların pek çoğunun saçmalık olduğunu söyleyerek beni afallattı.

Kadın öğrencilere muamele tarzının yanı sıra okulla ilgili pek çok konudan şikâyetçiydi. Ona göre okul fazlasıyla muhafazakârdı. Sadece bir öğrenci olan bana bu kadar açıkyürekli davranması gururumu okşamıştı.

Yemekten sonra Dr. Klitzke taşbaskı resim koleksiyonundan bazı parçalar gösterdi. Çoğu, derste de konu ettiği Alman sanatçı Käthe Kollwitz'e aitti. Savaşa ve yoksulluğa isyan eden bu güçlü taşbaskı resimler hakkında söylediklerini dinlerken, bir kez daha bu dönem derslerimin ne kadar sıkıcı ve alakasız olduğunu düşündüm. Saate bakınca, sokağa çıkma yasağının başlamasına sadece on dakika kaldığını gördüm ve kalkmaya hazırlandım. Dekan Klitzke istersem kalabileceğimi, sokağa çıkma yasağından sonra eve girişimde bir sorun yaşanacak olursa, yurt sorumlusuna onunla irtibat kurmasını söyleyebileceğimi belirtti. Sokağa çıkma yasağını delersem olabilecekler-den korktuğum için, yorgun olduğumu söyleyip, Dr. Klitzke'nin eve kadar arabayla bırakma önerisini kabul ettim.

Sonraki günlerde Dr. Klitzke'nin Kollwitz hakkında, Dekan Klitzke'nin de Alfred hakkında söylediklerini dinlerken duyduğum heyecanı düşündüm. Belki de burayı aşmıştım. İlk iki yıl okulun bana verdiklerine ihtiyacım olduğu muhakkaktı, ama belki artık ilerleme vakti gelmişti. Sanat Tarihi lisansı hakkında konuşmak için Dr. Klitzke'den randevu istedim. Çok cesaretlendiriciydi. İyi bir sanat tarihçisi olabileceğimi düşünüyordu ve Alfred'den ayrılmam gerektiği konusuna da katılıyordu. O da eşi gibi, okulun fazlasıyla taşralı olduğunu düşünüyordu. Onlar da bu okul yılı sonunda ayrılmaya karar vermişlerdi. Ona, eve dönmeyi planladığımı, kampüsteki sosyal hayattan yorulduğumu söyledim. Bana ünlü sanat tarihçisi Meyer Shapiro'nun orada ders verdiğini söyleyerek, Columbia'ya gitmemi salık verdi. Ofisten çıktığımda havalarda uçuyordum. Hayatta ne yapmak istediğimi nihayet bulmuştum. Alfred'den ayrılıp Sanat Tarihi okuyacak ve kendimi o konuda ne varsa öğrenmeye adayacaktım.

Yurda çıkan dik yokuşu neredeyse koşarak tırmandım, bu yeni keşfimi geçen yıl oda arkadaşım ve hâlâ yakın arkadaşım olan Sally ile paylaşacaktım. Müzik lisansında karar kılmıştı. Sık sık farklı ta-

rihsel dönemlerdeki müzik stilleri ve görsel sanatlar hakkında sohbet ederdik. Sally heyecanımı paylaşacağı konusundaki beklentimi boşa çıkarmadı. Yeni hayatım hakkında konuştuk, entelektüel çalışmaya gömülme isteğimi. Aklıma Tom düştü. Sally'ye öğrenci derneğinde her zamanki masasında bulabileceğimizi bildiğim Tom'u görmeye gitmeyi teklif ettim. Tom bu haberleri birkaç birayla kutlamamız gerektiğini söyledi. Komşu kasabada müdavimi olduğumuz bara doğru arabayla giderken, Alfred'den ayrılmakla ilgili verdiğim hızlı kararı düşündüm, yakında öğrenci birliği yurdundan da ayrılacağımı düşünerek rahatladım. Annem ve babamla tekrar birlikte yaşamanın nasıl olacağını hiç aklıma bile getirmemiştim.

Hemen ertesi gün, Columbia'ya başvuru mektubumu yazdım. Bir mektup da annemlere, planlarımı anlatmak için. Endişelenmişlerdi. Onlara, bahar döneminde başlayabilmek için çok geç kaldığımı, gelecek sonbahara dek beklemem gerekebileceğini yazdım. Babam, dokuz aylık bir bekleme faslından sonra muhtemelen okula dönmeyeceğimi söyledi. Tabii, artık bir gayem olduğumun farkında bile değildi: Nihayet, okula okumak için gideceğimin. Sanat Tarihi hakkındaki düşüncelerimi anlatmaya çalıştım, ancak ona göre, bu son derece mantığa aykırıydı. Neden öğretebileceğim bir şey okumuyordum ki? Bir tek Metropolitan Müzesi'nin hediyelik eşya dükkânında çalışmak dışında, öğrenim göreceğim bu yeni alanda ne iş yapılabileceği hakkında hiçbir fikrim yoktu. Ama iş umurumda değildi. Ciddi bir öğrenci olacaktım, çünkü sanatın gerçek anlamını bulmak, sanat aracılığıyla da çağın yaşam tarzını bulmak için yüzeyin altındakini derinlemesine araştıran bir dalda çalışıyor olacaktım. Babamın şüphelerine rağmen, sonunda ebeveynim, eğer gerçekten Alfred'den ayrılmayı bu kadar çok istiyorsam kararımı kabul edeceklerini söylediler.

Columbia'da akademiyle gerçekten tanışıp, New York'taki galeri ve müze bolluğundan sonuna dek yararlanmayı iple çekiyordum. Eğlence kotamı doldurmuştum, artık öğrenci olmanın zamanı gelmişti.

7. Bölüm

Glen Rock'a geri dönmek başlangıçta zor gelmedi. Hâlâ kendime ait bir odam vardı. Kardeşim ergenliğe yaklaşmış olmasına rağmen, anneannemle aynı odayı paylaşmaya devam ediyordu. Chris'in görev emri henüz gelmemişti ve onu tekrar görmekten memnumdum. Shirley'yi de sık sık görüyordum. Alfred'e başlamadan önce tanışmış olduğu bir adamla evlenmiş ve ilk çocuğunu doğurmuştu.

Eve geri döndüğüm ilk haftalardan itibaren bir iş bakmaya başladım. Bütün iş tecrübem, mağazalarda tezgâhtarlık yapmaktan ibaretti. Başka bir şey denemek isterdim, ama ne yapabileceğimi bilemiyordum. Garsonluk yapamazdım, çünkü babam para için insanlara hizmet etmenin bir Avakian kızına yakışır bir iş olmadığı konusunda gayet netti. Annem ve babamla kavga etmeyi göze almak istemiyordum. Glen Rock ve Ridgewood'daki birkaç iş bulma ajansına gittim. Aklıma gelmeyen işler çıkabileceğini umut ediyordum. Ancak daha kapıdan girer girmez benim gibi birine uygun işleri olmadığını söylediler. Ev işleri konusunda uzmanlaşmışlardı. Neden böyle bir işle ilgilenmeyeceğimi düşündüklerini anlayamamıştım, ama tabii hizmetçi olmaya hiç niyetim yoktu. Satış elemanı olmanın dışında yapabileceğim iş yok gibiydi. Garden State Plaza'daki nispeten daha küçük dükkânlardan birinde iş buldum.

Yeni hayatımın başlangıcında olmanın verdiği coşku, günde sekiz saat bir tezgâhın arkasında durmanın bunaltıcı ağırlığı altında yitip gitmişti. Okul dışında geçireceğim bu zaman boyunca, Alfred'deki iki buçuk yılda kaçırmış olduklarımı öğrenmeye niyetliydim, ama kendi başıma okuma disiplinini yitirmiştim. Ailemle yaşamanın düşündüğümden daha zor olduğu da su yüzüne çıkmıştı. Annem, bütün aile etkinliklerine katılacağımı ve bana ne yapacağımı dikte edebileceğini zannediyordu. Ben uzakta, üniversitedeyken, erkek kardeşimle iyiye gitmiş olan ilişkimiz de günden güne kötüleşmeye

başladı. Annemle anneannem hâlâ üzerine titriyorlardı. Onun hiçbir sorumluluğu yokken, benden ev işlerinde yardımcı olmam beklentisi içinde olmaları da gücüme gidiyordu.

Alfred çevresinin dışında Chris'le birlikte olmak, geçen yaz olduğundan bile daha az tatmin ediciydi. O zaman sadece sıkılmıştım. Şimdi ise içimde gitgide artan bir his onun, zihnimde tasarladığım yeni hayata adanmışlığıma uygun olmadığını söylüyordu. Nihayet nisan ayında görev emri gelince, yokluğunun nasıl olacağını merak ettim. Bir yandan da gidişinin, ilişkimizi sonlandırmak için iyi bir fırsat olabileceğini düşünüyordum. Ama gidişinin hemen akabinde kendimi çok yalnız hissettim.

Kalkıp Alfred'e gitmeye karar verdim ve arabayı almak için babamı ikna etmeye çalıştım. Reddetti. Üç yıldır araba kullanıyor olmama rağmen, yalnız başına uzun bir yolculuğa çıkacak kadar tecrübem olmadığını düşünüyordu. Arabanın bozulması halinde, ki araç bana göre çok iyi durumdaydı, ne yapacağımı bilemeyeceğimden emindi. Onunla tartışmanın bir yararı olmadığını gördüm. Fan kayışı kopsa bunu nasıl anlayıp tamir edeceğimi ya da lastiği patlasa nasıl değiştireceğimi bilmediğim doğruydu, ama yine de yola çıkmak için bir tamircinin becerilerine sahip olmak mı gerekliydi ille de. Babamın "farz edelim"leriyle baş etmeye çalışmaktan yorulmuştum, tartışmaya bir son verip trene atladım. Uzun tren yolculuğu esnasında Tom'u düşündüm. Ona yazıp, geleceğimi haber vermiş, beni istasyondan alıp alıp alamayacağını sormuştum. Eyaletin batı yakasına yaklaşırken, kondüktör özel birini görmeye gidip gitmediğimi sordu. Tom'u düşündüm ve galiba öyle diye yanıt verdim.

Tren istasyona vardığında Tom'un eski kahverengi arabası gözüme çarptı ve o an, Alfred'i ziyaretimin asıl nedeninin o olduğunu fark ettim. Ama onu gördüğümde yalnız değildi. Theta öğrenci birliğindeki kız kardeşlerimden Teddy Saltzman yanındaydı. Hem onun varlığı, hem de kıskançlığım beni hayrete düşürmüştü. Oldukça sessiz geçen bir yolculuktan sonra, birlik evinin önünde beni bıraktılar. Tom beni daha sonra göreceklerini söyledi. "Onlar"ı görmeye hiç istekli olmadığımdan, ne yapacağım da muğlaktı.

İşin tuhafı, birlik evine dönmek iyi geldi. Bazı bakımlardan burada, Glen Rock'ta ebeveynimin evinde hissettiğimden daha çok kendimi evimdeymiş gibi hissediyordum. İnsanlar beni görünce şaşırmıştı, ama çoğu sevinçle karşılamıştı. Sally odama geldiğinde, bir an neden burayı terk etmiş olduğumu sorguladım. Sonra, sanki sıradan bir şeyden bahseder gibi, ona Teddy ve Tom'u sordum. O da birkaç aydır süren istikrarlı bir ilişkileri olduğunu söyledi. O öğleden sonra Tom'dan haber çıkmadı, akşam yemeğinden sonra Sally ve birkaç arkadaşla bara gittik.

Kapıdan girer girmez, Teddy'siz bir Tom'un da orada olduğunu görünce sevinçten havaya uçtum. Gece boyunca konuştuk ve dans ettik, ayrılma zamanı yaklaştıkça gerginliğim artmaya başladı. Tom'un beni Alfred'e bırakma teklifini kabul ettim ve arabaya yürürken, kendimi ona ilanıaşk ederken duydum. Ağzımdan çıkanlar, Tom'u olduğu kadar beni de şoke etmişti. Birlik evine dönmemin imkânsız olduğuna karar verdik. Sokağa çıkma yasağına sadece yarım saat kalmıştı ve bizim bundan daha fazla zamana ihtiyacımız vardı.

Arabayla gözlerden ırak bir noktaya gittik ve gecenin geri kalanını arabada geçirdik. Tom geçen yıl bana nasıl âşık olduğunu anlattı, ama o zamanlar Chris'in kız arkadaşı olduğum için beni aklından çıkarmaya çalışmıştı. Teddy'yle çıkmaya başladığında benimle ilgili hislerini yendiğini düşündüğünü, ama bu gece onları tekrar uyandırdığımı söyledi. Mest olmuştum. Tom istediğim gibi bir adamdı. Hayranlık duyup örnek alacağım biriydi. Benden altı yaş büyüktü, geleceğe dair planları benimkilerden çok daha ilerideydi. Ben ciddi bir lisans öğrencisi olmayı planlarken, o üniversitede profesör olma kararını almıştı. Sonraki iki gün boyunca birlikte zaman geçirdik. Beni trene bıraktığında, bana sık sık yazacağına söz verdi.

Glen Rock'a geri dönüş yolculuğunda yeni bir insan olduğumu hissettim. Mutluydum ve kendimi güvende hissediyordum. Tom'dan öğrenecek çok şeyim vardı. Onu elimde tutacak kadar akıllı olup olmadığım konusunda biraz kaygılıydım, ancak Tom üzerinde bir gücüm olduğunu da biliyordum, çünkü o bir erkekti. Bana bakınca içimi okuyabildiğini düşündüğüm kadınların karşısında kendimi

daha kırılgan hissediyordum. Erkekler ise, cilveli ve davetkâr bir tavırla kolayca kandırılabilirdi. Elbette kişi, işveli kadın ile "kötü" kadın arasındaki ince çizgiyi aşarak adını çıkarmamaya dikkat etmeliydi, ancak o zamanlar bu gergin ipte yürümekte bir hayli maharetli olduğumu düşünüyordum.

Eve varmamdan kısa bir süre sonra Columbia'dan haber geldi. Kabul edilmiştim, ancak Alfred'deki çok da fevkalade olmayan derecem ve giriş sınavının kompozisyon yazma kısmındaki düşük notumdan dolayı, bir yıl boyunca deneme sürecinde olacaktım ve ileri kompozisyon dersine devam etmem gerekecekti. Söz konusu sınavın olduğu gün o kadar gergindim ki, annem bana kendi haplarından vermeyi teklif etmişti. O güne dek annemin sakinleştirici aldığını bilmiyordum, ama bir önceki yıl çok sinirli ve patlamaya hazır bir ruh hali içinde olduğunu fark etmiştim aslında. Hem hapı, hem de yakın ilgisini memnuniyetle kabul ettim.

Yaz yaklaşırken, Bambergers'deki eski işime tekrar başvurmaya karar verdim ve Tom'un gelişini sabırsızlıkla bekledim. Öğle yemeği arasında önceki yazlarda olduğu gibi ucuzluktan kıyafet bakmak yerine, vaktimi alışveriş merkezindeki plakçı dükkânı Sam Goody's'de geçirmeye başladım. Sık sık uğradığım için, dükkândaki tezgâhtarlardan bazılarıyla hayli samimi olmuştum, özellikle de genç bir adamla.

Richard Brooks üniversite öğrencisiydi. Benim gibi, o da gerçek bir caz müziği hayranıydı. En sevdiğimiz cazcılardan konuşur ve birlikte olabildiğince çok vakit geçirirdik. Bir gün sohbetimiz araya giren müşteriler tarafından o kadar çok bölündü ki, Richard bir başka gün öğle yemeğine çıkmayı teklif etti. Teklifi bir yandan çok hoşuma gitmişti, öte yandan afallamıştım, çünkü Richard Zenciydi. Elbette, bir ara mutlaka yapalım, dedim. İçten içe hemen ertesi gün buluşmayı istemeyeceğini umut ediyordum. Ancak, yarın nasıl olur diye sorduğu zaman yanıtım evet oldu.

Richard'la öğle yemeği yeme fikrini biraz düşünmeye vakit bulduğumda, bunda yanlış bir şey olmadığına karar verdim. Üniversite öğrencisi, son derece terbiyeli ve çok yakışıklı bir gençti. O gün boyunca lisenin havuzundaki iş arkadaşım Madeline'i ve

onun sayesinde Zenciler hakkındaki görüşlerimin nasıl değiştiğini düşündüm. Onunla arkadaşlığımızdan önce, benim için bütün Zenciler olabildiğince uzak durulması gereken yabancılardı, ama Madeline "onlar"dan biri değildi. En azından, okulda benim arkadaşımdı. Alfred'de de Warren Sutton'la tanışmıştım. Basketbol takımının yıldızıydı. Bir akşam Chris'le erkek öğrenci birliklerinden birinin partisindeyken görmüştüm, tek başına ayakta dikiliyordu, partideki tek Zenciydi. Kendini tuhaf hissedebileceğini düşünüp, konuşmak için yanına gitmiştim. Ona, benim açımdan oradaki herkes gibi olduğunu göstermek istemiştim. Bence Richard'la da böyle olmalıydı. Derisinin kara olması neden sorun olsundu ki?

Ertesi gün öğle vakti yaklaştığında, Sam Goody's'deki arkadaşımla bir saat geçirmekte hiçbir olağanüstü durum olmadığına kendi kendimi ikna etmiştim. Lezzetli hamburgerleri ve şarküteri usulü turşuları nedeniyle seçtiğimiz restoran, alışverişe çıkmış, çoğu kadın olan müşterilerle doluydu. Bir masaya oturup siparişimizi verdiğimizde Richard'la öğle yemeğine çıkmakla hata ettiğim de belli olmuştu. Öbür masalardan bir sürü kadın, birkaç da erkek, gözlerini dikmiş bize bakıyordu. Plakçı dükkânında kolayca yapageldiğimiz gibi sohbete dalabilmek için her davrandığımızda, bir kadının, "İyi bir kıza benziyor. Ne utanç verici," dediğini duyuyordum. Olabildiğince hızlı bir şekilde yemeğimizi yiyip, oradan çıktık. Gerisingeri Bambergers'e doğru yürürken, bize doğru dönen kafaları fark edebiliyordum. Hem öfkeliydim, hem de biraz korkmuştum. Beni hiç tanımayan bu insanlar arkadaş seçimim hakkında yorum yapma hakkını kendilerinde görüyorlardı.

Burası Güney değil, diye düşündüm, ancak Richard sabırla bana Kuzey'deki insanların da sanıldığı kadar özgürlükçü olmadığını anlattı. Halihazırda yüzeye çok yakın duran New Jersey nefretim, hemen su yüzüne çıktı. Richard'a, New York'taki insanların tepkisinin, bu aptal banliyö sakinlerinki gibi olmayacağından adım gibi eminim, dedim. O ise, bundan çok da emin değildi. Ertesi gün de öğle yemeğini birlikte yemeyi, ancak bu kez sandviçlerimizi alıp, dışarıda oturarak yemenin daha iyi olacağını düşündük.

Bana çıkma teklif edene dek anneme Richard'dan hiç bahsetmedim. Biriyle çıkmak için ondan izin almayı zaten bırakmıştım, ancak Richard'ın bir Zenci olduğunu ona söylemem gerektiğinin farkındaydım. Lise yıllarında Madeline'in evine gidip gidemeyeceğimi sorduğum zaman yaptığının aksine, bu kez karşı çıkmamasını gerçekten diliyordum. Annemle babam pek çok konuda muhafazakârdılar ve ırklar arası ilişkilerde özgürlükçü bir tutum sergiledikleri pek söylenemezdi, ancak Zencilerle gözle görülür, elle tutulur bir temasımız yoktu ve nedense annemin Richard'ı eve kabul edebileceği yanılsamasına kapılmıştım. Richard'ın ne kadar akıllı olduğunu anlatarak işe başladım. Fairleigh Dickinson Üniversitesi'ne gidiyordu ve benimle çıkmak istiyordu. En sonunda onun bir Zenci olduğunu söyledim. Annem bana aklımı kaçırmışım gibi bakıyordu. Bu konuda tartışmaya girmek niyetinde bile değildi. Bir Zenci ile çıkamazdım. Onun umurunda olmasaydı bile, ki kesinlikle umurundaydı, komşular ne derdi? Herhangi bir Zencinin mahalleye adım atmasına aracı olmamak, annemin komşularına karşı sorumluluğuydu. Mahalleye taşınmadığını, sadece gelip beni kapıdan alacağını söyledim. Arkasını döndü, odamdan çıkarken artık çok ileri gittiğimi söyledi. O an bunun kazanamayacağım bir tartışma olduğunu anladım ve annem daha fazla çileden çıkmadan, tartışmayı bırakmaya karar verdim. Yine de beni hayal kırıklığına uğrattığını, çünkü onun bu ahmakça önyargıyı aşmış olduğunu sandığımı söylemeden edemedim.

Ne olursa olsun, Richard'la çıkmaya kararlıydım. Onunla gerçekten iyi vakit geçiriyordum, pek çok ortak noktamız vardı. Richard'da bir erkekte aradığım temel kriterlerden biri de bulunuyordu: Bana öğretecek bir şeyi vardı. Şiir yazıyordu, hiç akıl erdiremediğim bu yazma biçimiyle ilgili bir şeyler öğrenmeye hevesliydim. Richard'a olanı biteni anlattım ve onunla hâlâ çıkmak istediğimi söyledim. Beyaz arkadaşlarından birini beni evden alması için ayarladık. O akşam, Richard'ın arkadaşıyla buluşacağımız pek çok "randevu"dan ilkiydi. Bir hafta her ikimizin de boş günü aynı güne denk gelince, birlikte plaja gitmeye karar verdik. Bu sefer yalnız olmak istediğimiz için, anneme işten arkadaşlarla denize gideceğimizi söyledim ve Ric-

hard'ın Teaneck'teki evine doğru arabayı sürdüm. Nerede yaşadığını göreceğim için gergindim. Oturduğu caddeye vardığımda, iki katlı evlerin, herhangi bir başka caddede olabilecek evlerden bir farkı olmadığını, ancak etraftaki herkesin Zenci olduğunu gördüm. Bu bana çok güzel geldi, derimizin rengi dışında hiçbir farkımız yoktu. Hava açık ve sıcaktı, Richard'la geçireceğimiz koskoca bir günümüz vardı.

Plaja vardığımızda, kıyıya vuran dalgaların köpüklerinde oynadığım çocukluğumdaki harika günlerin anıları ile dolup taştım. Havlularımızı ve öğle yemeğimizi çıkarıp örtümüzün üzerine yerleşince, insanların bizi seyrettiğinin farkına vardım. Burası New Jersey değildi. New York'tan pek çok insanın Jones Beach'e geldiğini biliyordum, ancak yüzlerdeki ifade, Garden State Plaza'dakilerin ifadeleriyle aynıydı. Richard haklı çıkmıştı. Bakışları görmezden gelmeye çabaladım, ama günümüze gölge düşmüştü.

O yaz, bana sunacak bu kadar çok şeyi olan iki ayrı adamla çıktığım için kendimi çok talihli addediyordum. Tom'la birlikteyken genellikle Greenwich Village'a gider, saatlerce oturup, fincanlarca espresso içerken koyu bir sohbete dalardık. Tom çok fazla şeyin üstesinden gelmişti ve gerçekten çok zeki olduğunu fark etmiştim. Ebeveyni onu bir Katolik Lisesi'ne göndermek dışında eğitimiyle alakadar olmamıştı. Lisedeki çoğu arkadaşı gibi, o da mezun olunca orduya katılmıştı, sırf askeriyenin eğitim fonundan yararlanıp üniversiteye gidebilmek için. Yetiştirilme tarzının tüm dezavantajlarına rağmen, bir entelektüel olabilmişti. Siyaset Bilimi alanında lisans yapmıştı ve dünyada olup biteni hakikaten anlayabiliyordu. Onunlayken kendimi çok iyi –çok zeki– hissediyordum. Tom, söylediklerimi dikkatle dinliyordu, benden çok daha olgun olmasına rağmen, onun yanında kendimi rahat hissediyordum. Alfred'le ilgili iyi anıları paylaşıyor ve aynı şeylere gülebiliyorduk.

Richard da birlikte eğlenebildiğim ve bir araya gelmeyi dört gözle beklediğim bir insandı. Ama Richard'la olmanın bu kadar hoşuma gitmesi, bir yandan beni korkutuyordu. İlişkimizin ciddi bir boyuta evrilmesi halinde neler olabileceğini bilemiyordum. Ailem beni evlatlıktan reddeder miydi? Bu ilişkiyi onaylamayan bir dünyayla baş

edecek gücüm var mıydı? Richard'la arkadaşlığımın bedelini zaten ödemiştim. Bambergers'in Üniversiteliler Takımı'na seçildiğim iki yılın ardından –üniversiteye gidecek müşterilere kıyafet konusunda akıl vermekte uzmanlaşmış tezgâhtar kızlara Üniversiteliler Takımı denirdi– bu yaz pas geçilmiştim. Patronum öğle yemeklerini birlikte yemekte ısrar ettiğim arkadaşımın, dükkânın etrafa yaymak istediği imaja aykırı olduğunu dolaylı yoldan belirtmişti.

Dave'le aramızdaki farklılıklarla baş edecek cesarete sahip değildim. Richard'la ise aramızda bu tür sorunlar yoktu. Besbelli, anne ve babasının Teaneck'te yeni bir ev satın alabilecek kadar parası vardı ve Richard'ın anlattıklarına bakılacak olursa, Dave'in ya da Tom'un anne babasından çok, benimkilere benziyorlardı. Tom'un babası gaz şirketinde sayaç okuyucusuydu, annesi de ailenin geçimine katkı sağlamak için çalışıyordu. Bronx'ta içinde tek kitap bile olmayan, üç odalı bir dairede yaşıyorlardı. Tom'un üniversiteye gitmek istemesini kabul etmişlerdi ama yüksek lisansa devam etmek istemesine bir anlam veremiyorlardı. Richard ise bir Zenci'ydi, bense beyaz. Yabancılar bile, ilişkimizi onaylamadıklarını bize bildirme hakkını kendilerinde görüyordu. Tom yüksek lisans için Syracuse Üniversitesi'ne gitme kararı almasına rağmen, Richard'a gitgide ciddileşen bir başka ilişkim olduğunu söyledim. Tom'la aramızdaki bağ derinleşiyordu derinleşmesine ama, âşık olabileceğimden korktuğum için Richard'la görüşmeye bir son vermek istediğim de doğruydu.

Richard'la ilişkimi sonlandırmama ve Tom'un Syracuse'da uzaklarda olmasına rağmen, o eylül halimden memnundum ve okula başlamak için sabırsızlanıyordum. Kayıt günü gelip çattığında, kendimi yeniden birinci sınıftaymış gibi hissettim. Columbia'da kuyrukların sonu gelmiyordu, kafam o kadar karışmıştı ki yanlış sırada bir saat kadar bekledim. Danışmanların, öğrencilerin ders çizelgesini doldurmak için neredeyse hiç vakitleri yok gibiydi. Sıramı beklerken, yeni danışmanımla uzun uzun sohbet edebileceğim beklentisinin Columbia'da karşılık bulamayacağını görmüş oldum. İleri kompozisyon dersi almam gerektiğini biliyordum, Columbia'nın üç yıllık yabancı dil dersi zorunluluğunu da. Alfred'de zorunlu olan iki yıl boyunca,

arka sıralarda oturup Dr. Buchanan'la göz göze gelmeden, sınavlardan geçmeme yetecek kadar Almanca öğrenmiştim. Danışmanımı Almancanın ikinci yılını tekrarlamam konusunda ikna ettim. Bir dönem Bilim derslerinden D ile geçtiğim için, Columbia'nın zorunlu kıldığı krediyi tamamlayamıyordum ve bir yıl Bilim okumam gerekiyordu. Bir yıl da Matematik. Hiç bu kadar çok ders yüküm olmamıştı, giriş sınavı sonucuma göre, yazma becerilerim de yetersizdi. Sadece Sanat Tarihi'nde iyiydim. Ancak, tüm korkularıma rağmen, yeni hayatımın ilk dönemine ciddi bir öğrenci olarak başlamaya istekliydim.

Dönem ortasına doğru, besbelli, bir çalışma disiplini edinmiştim. Matematiğin en iyi dersim olması beni hayrete düşürmüştü. Asıl hayal kırıklığı Sanat Tarihi derslerimdi. Hiçbir tartışmanın olmadığı çok geniş katılımlı derslerdi. Hocaların sanata yaklaşımından da rahatsız olmuştum. Sanatı tarihsel ve kültürel bağlamı içinde inceleyen Dr. Klitzke'nin aksine, sadece yapısal açıdan bakıyorlardı. Dr. Klitzke Columbia'yı Meyer Shapiro'nun öğretim kadrosunda olmasından dolayı tavsiye etmişti, ama o sadece yüksek lisansa ders veriyordu ve derslerine talep o kadar yüksekti ki, ancak bir yıl önceden kayıt yaptıranlar kabul ediliyordu. İkinci dönem, bakış açısı Klitzke'ye yakın olan bir hocaya rastlamayı ümit ettim. Profesör Shapiro'nun dersini alabilme ümidim tükenmişti. Derslerde iyi olmakla birlikte, "çizgilerin güzelliği"ne ya da farklı dönem resimlerini birbirinden ayıran etmenlere karşı özel bir ilgi beslemiyordum.

Üniversite hayatımda ilk defa, dönemi vasat notlardan daha iyi bir dereceyle tamamladım ve yine ilk defa başarımla gurur duydum, kendimden utanmadım. İkinci dönem daha da iyi notlar aldım, ancak Sanat Tarihi derslerimde yaşadığım hayal kırıklığı öncekine göre daha fazlaydı. Bende mi bir terslik var, diye düşünmeye başladım. Neden sanat yapıtının estetik vasfını takdir etmek bana yetmiyordu? Diğer öğrencilerin hiçbiri, hocaların sanat yapıtlarına yaklaşımının kısıtlı olduğunu düşünmüyordu. Derslerdeki kimi okumalar ilgimi çeken kimi bağıntılar sunuyordu, özellikle Erwin Panofsky'nin *Early*

Netherlandish Painting'i* benim için çok kıymetliydi. Kuzey Rönesans Resmi dersinin sonunda, dersin hocası, elbette resimlerin yaratıldığı dönemin felsefesine hâkim olmadan, bütün dönem boyunca üzerinde çalıştığımız yapıtı anlayamayacağımızı söylediğinde, kendimi kandırılmış gibi hissettim. Gerçekten söylediği şeye inanıyorsa, ne demeye yıl boyunca gerekli malzemeyi ders içeriğine yedirmemişti?

Sanat Tarihi'ndeki tüm zorlanmalarıma karşın Columbia'da olmaktan yine de mutluydum, ama Tom'u özlemiştim. Her iki dönemde de yalnızca birkaç hafta sonu uğramıştı. Okulda notlarımın iyi olması özgüvenimi ikiye katlamıştı katlamasına ve yeni edindiğim birkaç arkadaşla da aram iyiydi, ama sadece Tom'la birlikteyken kendimi bir bütün gibi hissediyordum.

Tom ayrıldıktan birkaç gün sonra, bir akşam anneannem odama geldiğinde kendimi özellikle çok yalnız hissetmekteydim. Neden böyle kederli olduğumu sordu. Hem odamı ziyareti, ki hatırlayabildiğim kadarıyla bir ilkti, hem de duygularıma ilgi göstermesi, ki bu da sadece onun açısından değil ailenin tamamı açısından alışılmadıktı, beni şaşırtmıştı. Ona, Tom'u özlediğimi söyledim. Üzerine gölge düşmüş ilişkimizin yapısına aykırı bir empatiyle duruma yaklaştı. Tom'un Ermeni olmaması onun için sorun değil gibiydi. Üniversitede hoca olacaktı ve sevdiğim adamdı. Çok şey söylemedi ama, bir kadının sevdiği adamı özlemesinin ne demek olduğuna dair, benim asla bilemeyeceğim kadar çok şey bildiğini anladım. O an iki kadın olarak yan yanaydık, anneanne ve torun olarak değil. Bir erkeğim vardı ve anneannemin gözünde artık bir çocuk değildim.

Bahar dönemi sona yaklaştığında, yazın ne yapacağımı düşünmeye başladım. Beni Richard'la gördükleri için cezamı kesen Bambergers'e dönmemeye kararlıydım. Kılık kıyafet satışıyla da artık ilgilenmiyordum. New York'ta, şehirde olmak istiyordum. Columbia'da geçen bir yılın ardından, New York yine evim olmuştu. Avakian Kardeşler'de çalışmak için babamla konuşmaya karar verdim. Kuzenlerimin çoğu bir ya da iki yaz boyu orada çalışmıştı, bu yaz muhtemelen benim sıram gelmiş olmalı diye düşünmüştüm. Kararım

* Erken Dönem Hollanda Resmi. (ç.n.)

babamın hoşuna gitmişti ve Alex amcamla konuşacağına söz verdi. Amcamı bir sonraki görüşümde, bu yaz ofiste bulunmamdan çok mutlu olacağını söyledi.

Çift kanatlı kapıdan girdiğim ilk gün, Lucy yengemin kucağına oturma ve cam bardakta sıcak çay özlemiyle allak bullak oldum. Çocukken Avakian Kardeşler'e gitmeye bayılırdım. Yüksek tavanlı, devasa bir oda, yerden tavana kadar kimi boyumu aşan, kimi kolayca tırmanabildiğim boyutlarda şark halısı rulolarıyla tıka basa doluydu. Kuzinlerim Rita ve Susan'la ebeveynlerimiz izin verdiği sürece bu ruloların üstünde oynardık. Avakian Kardeşler'de çalışan hemen herkes ya akrabamızdı ya da aile dostuydu. Tanımadığım birkaç sima bile aşinaydı, çünkü herkes Ermenice konuşurdu. Alex amcam beni karşıladı, sekreterle ve muhasebeciyle tanıştırdı ve bana masamı gösterdi.

Aile toplantılarındaki hiyerarşi Avakian Kardeşler'de çok daha barizdi. Mesrob amca, firmanın en yaşlı üyesi olarak, yapının en tepesindeydi. Sekreter ve muhasebeciden uzakta kendine ait büyük bir ofisi vardı ve herkesten büyük saygı görüyordu. Alex amca bu hiyerarşik yapıdaki ikinci kişiydi, onun da özel ofisi vardı ama kapısı sekreter ve muhasebecinin oturduğu bölmeye açılıyordu. İşletmenin en genç üyeleri olan Hımayag ve Amis'in ofisleri yoktu. Bir de tezgâhtar vardı. Akraba değildi, ama Ermeni'ydi. Büyük odanın ön tarafında çalışanlardan, statüsü en düşük olan oydu. Arka tarafta çalışan adamlar, ambalaj ve nakliyat görevlisiyle halıları taşıyıp müşterilerin önünde açan ve toplayanlar, Ermeni değildi. Arka tarafta çalışan tek Ermeni, halı örücüsüydü. Ve bu adamların hepsi, "çocuklar"dı. Ancak ön tarafa geçtiklerinde sekreter beni onlarla tanıştırdı. Halıları tamir eden yaşlı adamı ise hiç görmedim.

Telefonlar çalmaya başladı ve çift kanatlı kapıdan ilk müşterinin girmesiyle birlikte mesaimiz başlamış oldu. Sekreter, sevkiyat siparişlerini ve faturalarını daktilo etme görevini bana verdi. Bütün sabah müşterilerin geliş ve gidişlerini haber veren kapı zilini duymak, bana doğru kararı aldığımı hissettirdi. Avakian Kardeşler'de çalışmak iyi gelecekti.

İlk haftalar geçince, geçmişe özlemim de sönümlendi. O ilk sabah çift kanatlı kapıdan girdiğimde aklıma neden Lucy yengemin düşmüş olduğunu anladım. Avakian Kardeşler'de olmak, onun evinde olmak gibiydi; Ermenistan'dan küçük bir parçaydı. Sekreter ve muhasebecinin oturduğu bölüm ve dükkânın arka tarafı, benim gözümde Amerikan adaları gibiydi, gerçi ön taraftaki iki kadın da Yahudi'ydi, "çocuklar"ın çoğu da Porto Rikolu. Müşterilerin tamamı kısa boylu, esmer erkeklerdi, onlar da amcalarım ve kuzenlerim gibi gerekmedikçe İngilizce konuşmuyorlardı. Her şey çok eski moda görünüyordu. Mesela, havalar iyice ısınıp da yün ve naftalin kokusu dayanılmaz bir hal aldıkça, mağazada bir klima olmaması bana tuhaf geliyordu. Muhasebeciye, kimsenin aklına bir klima taktırmak gelmedi mi diye sordum. Bunu sen daha iyi bilirsin dercesine bana baktı ve Avakianların böyle gereksiz bir lükse para harcayacaklarını mı sandın gerçekten diye sordu. Yok, sanmadım, dedim ve kendime o ezeli soruyu sordum yine: Neden ailem bu kadar eski memleketli olmak zorundaydı? Bu büyüklük ve tanınmışlığa sahip herhangi bir Amerikan şirketi, kendileri ve çalışanları için değilse bile, müşterilerini rahat ettirmek için ofis ve mağazalarını muhakkak yeniden düzenlerdi.

Öte yandan akrabalarım, ırk ilişkileriyle ilgili tutumlarında gayet Amerikalıydılar. Bir sabah Mesrob amca mağazaya girip, doğruca muhasebecinin masasının önünde ayakta duran Alex amcaya doğru yürümüştü. Önemli bir şey olmuş olmalıydı, çünkü normalde doğruca odasına gider, Alex amca, Amis ve Hımayag'ın yanına gelmelerini beklerdi. Elinde bir *New York Times* gazetesi vardı ve besbelli ki bir şeyden rahatsız olmuştu. Bağımsızlığını yeni kazanmış Afrika devletlerinden birinin liderini işaret etti ve Ermenice "takım elbiseli hayvanlar," dedi. Alex amca, Amis, Hımayag, hepsi dehşete düşmüş ifadelerle, başlarını iki yana salladı, amcalarının yorumuna değil, liderlik pozisyonuna ulaşmış Zencilerin ürkütücü görüntüsüne. *Times*'ın ilk sayfasında yer alan o fotoğrafın kime ait olduğu ya da Afrika siyaseti hakkında herhangi bir fikrim yoktu, ancak ailemin bu derece bariz bir önyargıya sahip oluşu beni öfkelendirmişti. Onlara ne diyeceğimi bilemedim, ama o an onlardan nefret ettim. Kara saçlı

akrabalarıma baktım ve Richard Brooks'tan ziyade kendilerinin bir gorile benzediğini düşündüm.

O akşam annemle babama Mesrob amcanın sözlerini ve bunun beni ne kadar öfkelendirdiğini aktardım. Babam, ırklar arasında farklılıklar olduğunu ve Zencilerin beyazlar kadar gelişmemiş olduğunun bilimsel olarak kanıtlandığını söyledi. Bu, kendisi de Columbia'da öğrenciyken öğrendiği bilimsel bir gerçeklikti. Zencilerin beyinlerinin, beyazlarınkinden daha küçük olduğunu kanıtlayan bulgular vardı, Zenci bebekler, beyaz bebeklere nazaran daha hızlı büyüyordu, ancak gelişimleri daha aşağı bir seviyede duruyordu. Bu anlamda Zenciler, gelişim hızları insanlarınkinden kesinlikle daha yüksek, ancak ilerleme seviyeleri daha düşük olan hayvanlar gibiydiler. Zencilerin, beyazlara nazaran hayvanlara daha yakın olduğu fikrini ilk duyduğum zaman olduğu kadar dehşete düşmemiştim ve artık nasıl yanıt vereceğimi de daha iyi biliyordum. Ancak, bilimi de yanına aldığını söyleyen babamla tartışacak halim yoktu.

Avakian Kardeşler'de zamanım başlangıçta umduğum kadar iyi geçmese de, Tom'la birlikte olduğum yaz günleri tam da beklentilerime uygundu. Bazen benimle ofiste buluşurdu ve Otuz Üçüncü Cadde'den aşağı, New York'taki en sevdiğim yerlerden biri olan Greenwich Village'a yürürdük. Bana öyle gelirdi ki, Village'da insanlar olmak istedikleri gibiydiler. Bazen caz dinlemeye giderdik, çoğu zaman ise yemek yiyip, sohbet edip yürüyerek akşamı tamamlardık.

Tom'la istediğim her şeyi konuşabilirmişim gibime geliyordu. Sanat Tarihi derslerindeki hoşnutsuzluğumu ilgiyle dinliyor ve fikirlerimi destekliyordu. Annemle aramızdaki sorunları da onunla paylaşabiliyordum. Anneme karşı daha nazik olma çabalarım çok da uzun sürmemişti. Sürekli bir şeyler hakkında kavga eder gibiydik – giydiğim kıyafetler, dinlediğim müzik, görüştüğüm arkadaşlar. Anneme bakılırsa, aileye hiç uygun değildim. Artık aileyi bir ahtapot gibi görmeye başlamıştım. O hafta ailenin bir kısmı herhangi bir talepte bulunmuyorsa, mutlaka diğer kısmı bulunuyordu. Annemle tıpkı lise yıllarımda olduğum gibi kutuplaşmıştık. Onunla yaşamak, sürekli güreşe tutuşmak gibiydi.

O yılın başlarında kuzinim Elise, otuzlu yaşlarının başında bir kadındı, kendi apartman dairesine taşınmıştı. Elise'i hep çok seven annem, annesini terk ettiği için onu resmen dışladı. Öfkeden kudurmuştum. Elise yetişkin bir kadın, demiştim, evli olmasa da. Üstüne üstlük annesi tek başına kalmamıştı. Küçük kızı ve kocası yanındaydı. Ancak annem, Elise'in anne babasını bırakıp taşınmaya hakkı olmadığı konusunda ısrarcıydı. Elise erkek olsaydı, bu kararını kınamayacağını söyledim. Buna da, erkek kuzenlerimden hiçbirinin evlenmeden ebeveynini terk etmediğini söyleyerek yanıt verdi. Mutfaktan dışarı attım kendimi. Bir yandan da, sıradan insanların – Amerikalıların– çocuklarının yirmilerinde kendi evlerine taşınmalarına izin verdiğini, Elise'in ise otuzlarında olduğunu haykırıyordum.

Biraz sakinleşince, erkek kuzenlerimi düşünmeye başladım. Biri dışında hepsi ancak evlendiklerinde aile evinden çıkmışlardı. Elise çok cesurdu ve bu cesaretine hayrandım, ancak sırf ailesinin yanından taşınmak için bir kahraman olması gerekmesine de çok öfkeleniyordum.

Annemle babamın rızası olmaksızın taşınmaya cesaretim –ya da imkânım– yoktu. Hâlâ okuldaydım ve maddi yönden onlara bağımlıydım. Dahası, yalnız yaşamak istemiyordum ve bütün kadın arkadaşlarım ya nişanlı ya da evliydi. Columbia'da Genel Çalışmalar alanında okuyanlara yurt imkânı sunulmuyordu. Görebildiğim kadarıyla evden çıkış yolum yoktu, en azından mezun oluncaya ya da bir iş buluncaya kadar. Mezuniyetten sonra ne yapacağıma dair bir planım yoktu ve sadece bir yıl kalmış olmasına rağmen, mezuniyet gelecekte çok uzak bir zamandaydı sanki.

O yazın sonuna doğru, Tom evlenme teklif etti, ben de mutlulukla kabul ettim. Birlikte geçireceğimiz bir hayat, gözüme cennet gibi görünmüştü. New York'ta bir apartman dairesinde yaşayacaktık, çok az mobilyamız, oraya buraya serpiştirilmiş beyaz kitaplıklar, iyi bir FM radyo ve müzik seti olacaktı, televizyon ya da şark halıları olmayacaktı. Elbette, nihayetinde çocuk istiyordum, ama ilerde. 1960'larda bir kadının çocuk sahibi olup olmamayı tartışması bile norm dışıydı, olsa olsa erteleyebilirdi. Henüz anne olmaya hazır ol-

madığımı biliyordum. Kim olduğum konusunda kendimle henüz barışmaya başlamıştım ve Tom'la evliliğin bu süreci zenginleştireceğini düşünüyordum.

Tarihe karar verir vermez, annemle babama söyledik. Bu kararımdan hoşnut olmadıkları apaçık ortadaydı. Çok gençtim. Henüz üniversiteden mezun olmamıştım. Ancak kararlı olduğumuzu gördüler ve tartışmaya girişmediler. Sadece anneannem mutluydu. Artık bir erkeğim vardı. Tom'a hemen kral muamelesi yapmaya başladı, onun için özel yemekler pişiriyor ve her fırsatta zekâsını övüyordu. Tom'u yedirip içirmesi ve hizmetine koşmasından rahatsız olmuştum, ama en azından benim adıma seviniyordu.

Annemle babama evleneceğimi söylemek, evliliğimin onaylandığı anlamına gelmiyordu. Babam, en büyük ağabeyine sormak zorundaydı. Alex amcayı ziyarete gittik. Tom davetli değildi. Akşam yemeğinden hemen sonra, tam da Tom'un ona açıldığı gibi, babam Alex amcaya konuyu açtı ve Tom'la evlenmek istediğimi söyledi. Alex amca, Tom'un aile geçmişini ve gelecek planlarını sordu. Babam, Tom'un sıradan biri olduğunu söyleyerek lafa girince, olumlu birkaç bilgi vermek ihtiyacı duydum. Söz almaya çalıştığım o anda, kurallarından birini ihlal ettiğimi fark ettim ve sustum. Babam Tom'un yüksek lisans derecesi olduğunu ve doktoraya devam etmek istediğini, çünkü üniversitede öğretim elemanı olarak kalmaya niyetlendiğini söyledi. Tom'la tanışmış olan kuzenim Emik, araya girip babasına Tom'u çok zeki bulduğunu söyledi, ancak hem babasından hem de benim babamdan bir yanıt alamayınca, o da sessizliğe gömüldü.

Babamdan çok daha müşkülpesent biri olan Alex amcaya göre, Tom doktorasını alana ve bana daha iyi bakabilecek duruma gelene kadar beklememiz daha akıllıca olurdu. Gidişattan hiç hoşnut değildim ve kural mural dinlemeyip kendi adıma söz almaya karar verdim. Beklemek istemediğimi söyledim. Birbirimize âşıktık ve hemen evlenmek istiyorduk. Muhtemelen, artık susup oturmayacağımı fark etmiş olan Alex amca da kuralı bozdu ve bir öğrencinin karısı olarak, fakir bir hayattan ne kadar tatmin olacağımı sordu. Ona, birlikte olduğumuz sürece, bunun benim için bir önemi olmadığını söyledim,

çok paraya ihtiyacım olmadığını da. Çok fazla şeyde gözüm yoktu, iyi bir birliktelikten başka.

Kurallar halihazırda bozulmuş olduğundan, Koharig yenge bana dönüp, kendisinin de Alex amcayla o askere gitmeden evlenmek istediğini, ama anne ve babasının beklemesi gerektiğine karar verdiklerini anlattı. O da beklemişti ve her şey rayına oturmuştu. Ben de ona, sakince, işlerin onun açısından yolunda gitmiş olduğuna sevindiğimi, ama artık o eski memlekette olmadığımızı, ne zaman istersem o zaman evleneceğimi söyledim. Her iki büyükannemi düşündüm, tanımadıkları adamlarla evlenmişlerdi. Başka bir zaman ve mekâna ait bu kuralların bana da dayatılıyor olması asap bozucuydu. Ben Amerikalıydım ve Amerikalı çiftler anne babalarının ya da akrabalarının onlara ne zaman evleneceklerini söylemesine izin vermezlerdi.

Amcam sonunda rıza gösterdi, ardından da Koharig yenge beni tebrik etti. Alex amcanın onayının, sadece süregiden bir ritüelin bir parçası olduğunu bilsem de, evliliğim artık gözüme çok daha gerçek görünüyordu. Kararımızı Tom'un annesine söylemenin çok daha kolay olacağını sanmıştım. Bu haber onu çok şaşırttı halbuki. Hatta bazı açılardan bunu kabul etmesi, benim aileminkinden daha zor oldu. Tom tek çocuğuydu, kocasını önceki yıl kaybetmişti. Zamanla kararımızı kabul edeceğini ummaktan başka çare yoktu.

Nasıl bir eş olmak istediğimi düşünmeye başladım. Ailemdeki kadınlar gibi olmak istemeyeceğim aşikârdı. Kocaları ister Aşot dayım gibi ister George amca gibi otoriter olsun, ister babam gibi karılarının sözüne değer vermeye meyil göstersin, ailemdeki bütün kadınlar kendilerini erkeklerine ve ailelerine adamışlardı. Ben kendime ait bir hayat istiyordum, başkalarının hayatını yaşayan biri olmayı değil. Tom ve ben ayrıntıları konuşmamıştık, evliliğimizin nasıl işleyeceğine dair plan da yapmamıştık, ama prensipte evliliğimizin yüzde elli-elli şeklinde bir ortaklık olması gerektiğinde hemfikirdik. Kesin olan tek bir şey vardı: Tom doktoraya girmeyi planladığı ve benim de evi desteklemem gerekeceği için hemen çocuk sahibi olmayacaktık.

Columbia'daki bir arkadaşım, en güvenli doğum kontrol aracının diyafram olduğunu söylemişti. Onun tavsiye ettiği bir jinekologdan

randevu aldım. Aletin takılması için hazırlanmaya dair prosedürden bihaber olduğumdan, doktorun muayenehanesine giderken çok gergindim. Doktor muayene odasına girdiğinde o kadar endişeliydim ki, kan basıncım korkutucu derecede yükseldi. Dr. Kerman, otuzlarında, uzun boylu bir adamdı, elimi okşadı ve bir şey mi oldu diye sordu. Ben bir yanıt bulmaya çabalarken, hemşiresi ona, "siz de ilk vajinal muayenenizi bekliyor olsaydınız, bu kadar gergin olurdunuz," dedi. Ona şükranla baktım ve ne kadar müteşekkir olduğumu hissetmiştir diye umdum, çünkü konuşma yetimi kaybetmiş gibiydim. Elimi tuttu ve rahatladım. Muayenehaneden çıktığımda diyaframım takılmıştı. Bir başka kadın ile ortak bir tecrübeyi yaşamak üzerinden gelişen ilk bilinçli bağlantım kurulmuştu. Hemşire haklıydı. Dr. Kerman'ın, bir kadının vajinal muayene esnasında yaşadıklarını bilmesine imkân yoktu.

Eve gidince, annemle diyafram meselesini konuşmaya çalıştım, ancak konu cinsellikle bağlantılı olduğu için, konuşmamız imkânsızdı. Meşgul olduğunu söyleyip, odayı terk etti. Muayene olmanın bana neler hissettirdiğini onunla paylaşacağımı ummuştum, ama annem bunu konuşmaya açık olmadığı için cinsellik konusundaki bu "modern" olma girişimim başarısızlıkla sonuçlanmıştı.

Annemle babama göre bizim eski mahalledeki Ermeni kilisesinde evlenmeliydik. Tom, Katolik olarak büyütülmüştü, ancak liseden sonra dinden uzaklaşmıştı ve annemle babamın isteklerine karşı çıkmak niyetinde değildi. Surp Haç Ermeni Apostolik Kilisesi'nde evlenmek konusunda karmaşık duygular içerisindeydim, ancak bunun dışında ne yapılabileceğini de cidden araştırmamıştım. Bir yandan, annemle babamın evlendiği, ben, erkek kardeşim ve kuzenlerimin çoğunun vaftiz edildiği kilisede evlenmek, bu devamlılık hoşuma gidiyordu. Öte yandan, farklılığımı tartışma götürmez bir şekilde ortaya koyan bu kiliseyle ilgili eski duygularım yerli yerinde duruyordu. Çoktandır, gerek tinsel, gerek sosyal ihtiyaçlarımı giderebilecek bir dini inanç arayışından vazgeçmiştim. Alfred'deki ilk yılımda *agnostik* kelimesiyle tanışmış ve Tanrı karşısındaki tutumumu belirleyecek etiket olarak üzerime yapıştırmıştım. Bir sonraki yıl, eşik atlamış ve

ateist olmuştum. Şehirdeki kilise dışında hiçbir kiliseye gitmediğim için, telefon rehberinden bir kilise seçip, hiç tanımadığım biri tarafından evlendirilmek de istemiyordum. Ama yine de, bir saatten çok süreceğini bildiğim merasimi kısa tutması konusunda papazla konuşmaya karar verdim.

Küçüklüğümden beri, *Der Hayr*'ın kiliseden sonra ara sıra evimize akşam yemeğine geldiği zamanlardan beri bir papazla konuşmamıştım. Düğünden önce Tom ile benim onunla görüşmemiz gereken toplantıyı da o kadar istekle beklemiyordum. Kutsal evlilik ritüelinden önce safiyetimi güvence altına almak için, düğünden önceki gün komünyon almam gerektiğini anlatmasını dinledim. Tom'un ise bizim kilise cemaatinden olmadığı için böyle bir yükümlülüğü yoktu. Yine de *Der Hayr*, Tom'un da kendi kilisesinin papazını görmesini umut ettiğini söyledi. Saf ve temiz olmadığım varsayımı tepemi attırmıştı ama bu ritüele riayet etmekten başka seçeneğim yok gibi görünüyordu. Komünyondan önce bir şey yememem gerektiğini hatırlattı, ben de başımı salladım. Sözlerini bitirdiğinde, merasimi yarım saate indirmesinin mümkün olup olmadığını sordum ve o da elinden geleni yapacağından emin olmamı istedi.

Düğünden bir önceki sabah uyandığımda heyecanlı, gergin ve açtım. Annemle anneannem prova sonrası akşam yemeği için hazırlıklarla meşguldü. Mutfaktan yükselen kokular iştahımı kabartmıştı, yemeye karar verdim. Annem oruçlu olmam gerektiğini hatırlattı, ben de ona aç olduğumu, bu zırvalara zaten inanmadığımı söyledim. Şaşılacak şey; ne o ne de anneannem iştahla kahvaltı etmeme ses çıkardılar. O gün komünyon için papazla buluştuğumda, yemek yiyip yemediğimi sordu, kendimi "evet" derken buldum. Aslında, yalan söylemeye niyetliydim, ama vakti geldiğinde *Der Hayr*'a karşı çıkmaktan gizli bir zevk aldığımı fark ettim. Komünyon alamayacaktım. Tom'un beni bu saf ve temiz olmayan halimle de kabul edeceğini zannediyordum.

O akşam bütün misafirler gittikten sonra, Tom'la birlikte, annem, babam ve anneannemle yemek masasının etrafında oturup son bir fincan kahve içtik. Annem bir ara odadan çıktı ve elinde pembe

bir kurdeleyle bağlanmış bir tomar küçük kâğıtla döndü. Kâğıtları Tom'a uzattı. Tom, tomara şaşkınlıkla bakarken, annem ona bunların çocukluğumdan bugüne kadar bana ait tüm doktor faturaları olduğunu, bana çok iyi baktıklarını ve ondan da aynısını beklediğini söyledi. Yerin dibine geçmiştim.

Düğün sabahı rüya gibiydi. Vaftiz annem, iğneyle sanat eseri yaratabilen bir kadındı, diktiği ipek satenden gelinliğimin üzerinde brokar ipekten ikinci bir kat daha vardı. Dar, uzun kolları, sekiz adet minik saten kaplama düğmeyle bileklerde ilikleniyordu. Düz etek, önde ayak bileklerime gelirken, arkada uzayarak bir kuyruk oluşturuyordu. Gelinliğin dikilme aşaması, benim için katıksız bir mutluluktu. New York'un en iyi mağazalarına gelinlik "alışveriş"ine gitmiştik ve nihayet istediğimi bulduğumda, tezgâhtar giyinme odasından çıkar çıkmaz, Ana dikkatle elbisenin nasıl dikildiğini incelemişti. Ertesi pazar, Lower East Side'a gidip gerekli malzemeyi almıştık. Bedenimi mükemmel bir şekilde saran elbisenin içinde dikilirken, Bonwit Tellers'da gördüğümüz elbisenin tıpatıp aynısını yaratan vaftiz annemin yeteneği karşısında içimi büyük bir coşku kapladı. Hayatımda ilk defa, dış görünüşümden memnundum.

Kiliseye vardığımızda, içerisi çok kalabalıktı, koridorda yürümek için babamın koluna girdim. Sunağa yaklaştığımızda ve Tom beni almak için bir adım öne çıktığında, bir erkekten diğerine devredilme imgesi zihnimde yandı, söndü. Kısacık bir an, on santimlik ince topuklu ayakkabılarımı fırlatıp, kiliseden koşarak çıkmak istedim. Ancak Tom'a doğru adım attığımda bu his yok oldu. Merasim, tıpkı çocukluğumda katıldığım ayinler gibi benim açımdan anlaşılmazdı. Bu kilisede evlenmeye karar vermiştim, ama ayin sonsuza dek sürecekmişçesine uzadıkça, bir kez daha Ermenilerin neden bu kadar eski moda olduğunu merak ettim. Annemle babam da tam bu sunakta evlenmişti, fakat bunun benim için bir anlamı yoktu. Ayaklarım acıyordu ve öyle susamıştım ki evlenen çiftin paylaşması gereken şarap kadehi bana uzatıldığında neredeyse dibine kadar içtim. Nihayet bitmişti, Tom ve ben karı koca olarak koridor boyunca geri yürüdük.

8. Bölüm

Balayımızdan sonra küçük apartman dairemize dönmek harikulade bir histi. Şehrin mutena bir semtinde gücümüzün yetebileceği bir daire bulamadığımız için, Riverdale'de eskiden oturduğum mahallenin kuzeyinde kalan evlere bakmıştık. Dairemiz tek, ama geniş ve bol pencereli bir odadan müteşekkildi. Duvarları kırık beyaza boyamıştık, Tom da duvarlardan birine Village'daki Door Store'dan aldığımız tik ağacından kitap raflarını boydan boya sıralamıştı. Ucuzluktan bulduğumuz modern bir kanapede uyuyorduk. Ham mobilya satan bir dükkândan aldığımız yuvarlak, çam ağacından mutfak masasının üstünü cilaladım, ayaklarını ve deri sırtlı dört sandalyeyi mat siyaha boyadım. Müzik setimiz, plaklarımız ve kitaplarla dolu bir başka kitaplık da hole yerleşti. Aile şirketinden evlilik hediyesi olan büyük şark halımız bile hoşuma gitmişti, çok az eşyayla döşenmiş dairemize yakışmıştı. Columbia'daki lisansımı bitirmeme bir dönem kalmıştı. Tom ise bir yandan lisede öğretmenlik yapmaya devam ederken, bir yandan da gelecek yılın doktora programlarına başvurular yapmaktaydı.

Evlenmeden önce Tom'la evliliğimizi eşitlik ilkesi üzerine kuracağımızı konuşurken, bu türden bir anlaşmanın onun ev işleri de yapacağı anlamına geldiği aklımın ucundan bile geçmemişti. Evlenmeden önce ne temizlik ne de yemek işleriyle ilgilenmişliğim vardı. Her iki işin de zihnimdeki tanımı, kendini kocasına ve çocuklarına adamaktı ki ben bunu reddediyordum. Gelgelim, artık kendi evim olduğuna göre, temizlik o kadar da zor gelmemişti. Yemek yapmanın ne kadar hoşuma gittiğini görmek de beni şaşırtmıştı. Ars teyzemle annem, bu yeni merakım karşısında fazlasıyla mutlu oldular ve bana Ermeni mutfağının temel bilgilerini öğretmeye giriştiler. Her yeni denememde, Tom'un tepkisini heyecanla bekledim, sık sık yemeğin

fazla baharatlı olduğundan şikâyet ettiğinde bile yılmadım. Yemek yemeyi ve kendi ellerimle pişirdiğim yemekleri seviyordum.

Columbia'da ikinci döneme başladığımda, kayıtlardaki soyadımı değiştirdim. Kulağıma çok tuhaf geliyordu: Arlene Voski O'Brien. Ama zamanla alışacağımı düşünüyordum. Ne var ki "Mrs. O'Brien"ı kabul etmem mümkün değildi. Kimsenin bana böyle hitap etmesini gerektirecek bir durum olmamasından memnundum. Bu hitap bana hep Tom'un annesini çağrıştırıyordu. Ama İrlandalı bir soyadı taşıdığımdan beri, çocukluğumda öğrendiğim basmakalıp bilgilerin ötesinde İrlanda kültürü hakkında bir şeyler bilmek istiyordum. *Father Flanagan's Boys Town* ve *The Bell of St. Mary's* filmlerinden öteye geçip, bu kültürün özüne dair bilgi edinmeliydim. Bu yüzden son sınıf seminer ödevimi yedinci ve sekizinci yüzyıllardan kalma tezhip edilmiş İrlandaca elyazmaları üzerine yapmaya karar verdim. Bu ödev üzerine çalışmam, o sırada İrlanda kültürüne duyduğum ilginin uzantısıydı. İrlanda sanatını araştırmak ve o dönemin İrlandalı keşişlerinin Avrupa'da son derece saygın olduklarını öğrenmek, çok çocuk yapıp, çok içen, kir pas içindeki İrlandalı imgesini etkisizleştirmeye yetmişti.

Evli bir kadın olarak başladığım bu yeni hayat, zihnimdeki idil imgesiyle pek örtüşmüyorsa da, evliliğin ilk ayından sonra halimden olabildiğince memnundum. Yine de Tom'un annesinin her akşam yedide aramamasını tercih ederdim. Tam o saatte çalan telefonu açmamam gerektiğini aklımda tutmam lazımdı, çünkü kadın bana en ufak bir nezaket sözcüğü bile söyleme gereği duymadan Tom'u istiyordu. Tom'un annesiyle sonsuza kadar sürecekmiş gibi uzayan ve benden hiç bahsetmediği o konuşmalarından da rahatsızdım. Bana karşı bu kadar kaba olmaması gerektiğini annesine söylemesini dilerdim. Ama yine de şikâyet etmeye hakkım olmadığını düşündüm. Ne olursa olsun, kendime ait bir evim olduğu için mutluydum.

Şubat başlarında, gribe yakalandığımı düşündüm. Hep yorgundum ve sabahları yataktan midem bulanarak kalkıyordum. Doktora bu şikâyetlerimi ilettiğimde, hamile olabileceğimi söyledi. Bunun hayatta duyduğum en saçma şey olduğunu düşündüm. Diyaframımı

aksatmadan kullanmıştım. Midemi üşüttüğüme emindim, ama durumum iyiye gitmeyip, o ay regl de olmayınca endişelenmeye başladım. Tom'un sağlık sigortasından yararlanıp herhangi bir jinekoloğa ücretsiz muayene olabileceğim halde, Dr. Kerman'dan randevu aldım. O sağlık hizmetleri grubuna gitmeyi hiç istemiyordum. Klinik gibiydi, fakir insanlar içindi. Dr. Kerman'ı tercih ettim.

Beni muayene edip, idrar tahlili yaptıktan sonra, kesin bir şey söylemek için çok erken olmakla birlikte, kuvvetle muhtemel hamile olduğumu söyledi. Haftaya, Aziz Patrick Günü'ne bir randevu daha aldım. Bu sefer Tom'un da benimle gelmesini istedim. Haberler yıkıcıydı. Hamileydim. Gözyaşlarıma hâkim olmaya çalışırken, Dr. Kerman omzumu sıvazlayıp her şeyin yolunda gideceğini söyledi. Bu kadar erken bebek sahibi olmayı planlamasak da, bu fikre alıştıktan sonra çok mutlu olacağımızı anlattı. Tom ise şok geçiriyordu, ama yine de gurur duyduğunu ve tıpkı Dr. Kerman gibi, her şeyin iyi olacağını düşündüğünü söyledi.

Bunu izleyen birkaç hafta boyunca bulantı ve yorgunlukla mücadele edip, derslerimi bitirmeye çabaladım. Gelgelim okulu bitirip mezun olduğumda kendimi daha da kötü hissettim. Bana göre bu hamilelik, başıma gelebilecek en kötü şeydi. Hayatım sona ermiş gibiydi. Aslına bakılırsa, kendi geleceğime dair tahayyül ettiğim haliyle hayatım gerçekten sona ermişti. Artık bir bilim kadını değil, bir anne olacaktım. Düşük yapmanın mümkün olduğunu duymuştum, ama bunu nasıl becerebileceğim hakkında hiçbir fikrim yoktu. Düşük yapmak, fakir kadınlar ve Zenci kadınlar içindi. Muhtemelen onlar bu işin yolunu ve yöntemini biliyordu, benim gibiler değil. Merdivenlerden mi düşsem acaba diye düşündüm. Filmlerdeki kadınlar böyle bir düşüşün ardından bebeklerini kaybediyordu. Kendimi merdivenlerden aşağı bırakacak cesaretim yoktu, ben de farklı bir yol denedim. Nedense sıcak banyonun erken doğuma yol açabileceğini düşündüm ve hamileliğimin geri kalanında kendimi dayanabileceğim en sıcak sularla haşladım.

Bir iş bulmam gerektiğini biliyordum. Paraya ihtiyacımız vardı, hele şimdi bir de bebek beklerken. Ama iş aramak için ne enerjim

ne de motivasyonum vardı. Tom bir gözaltı merkezinde yaz işi bulmuştu ve on iki saatlik vardiya usulüyle çalışıyordu. O evde yokken, öylece oturup duvarlara bakıyordum. Radyoyu bile açmıyor, pikaba bir plak bile koyup dinlemiyordum. Kimseyle görüşmek istemiyordum ve okuyamıyordum. Öylece oturup, daha şimdiden hayatımı değiştirmiş olan bu bebeği bekliyordum.

Tom'un hayatı ise pek de değişmiş gibi durmuyordu. Hamileliğimden önce, en kısa zamanda doktoraya başlamasına karar vermiştik. Ekim sonu, kasım başı gibi doğuracağım için artık sonbaharda değil de ilkbaharda başlamayı bekleyecekti. Planları ertelenmekle birlikte değişmemişti. Annesinden uzaklaşmak için taşınmak istiyordum. Mrs. O'Brien'ın akşam telefonları ve varlığımı kabul etmeyi reddetmesi beni çileden çıkarıyordu. Her zamanki gibi ailemin talepleriyle de başım beladaydı. Sülaleye karşı sorumluluklarım bakımından, sanki evden hiç ayrılmamış gibiydim. Her hafta sonu benim de katılmamın beklendiği bir aile etkinliği oluyordu. Eğer kuzenlerden birinin doğum günü ya da bir teyzeyle eniştenin evlilik yıldönümü değilse, başka bir eyaletten ziyaretimize gelen bir akraba ya da sadece beni görmeyi isteyen birileri mutlaka oluyordu. Annem her zaman olduğu gibi, akrabalarımı hayal kırıklığına uğratmayı nasıl düşünebildiğimi hiç anlayamıyordu. Artık evli olduğumdan, tek fark, Tom'un annesini ve teyzesini ziyarete gitmem gerektiği şeklinde kabul edilebilir bir mazeretim olmasıydı. Bu da benim açımdan, kendi ailemle vakit geçirmekten daha iyi bir ihtimal değildi.

Tom, Massachusetts Üniversitesi'nden bir burs teklifi aldı. Üniversitenin bulunduğu o küçük ve hoş New England kasabasını görmeye gittiğimizde, oraya âşık oldum. Amherst tam da gözümde canlandırdığım türden "hakiki" bir Amerikan kasabasıydı. Tom da hem kasabadan, hem de Siyaset Bilimi bölümünün akademik kadrosundan hoşlandı. Tekliflerini kabul etti ve evli öğrencilere tahsis edilen lojmanlar için sıraya girdik.

Eylülde, taşınma planlarımız netleşince ve Tom düzenli çalışma saatlerine geri dönüp evde daha çok vakit geçirir olunca, ben de depresyondan çıkmaya başladım. Azıcık da olsa bebeği düşünüyordum

artık. Küçük bir çocuğa nasıl bakılacağını bilmiyordum, doğum konusunda ise hiçbir şey bildiğim yoktu. Doktorum hiçbir bilgi vermemişti, ben ise doğru düzgün bir soru soramayacak kadar cahildim. Zamanı gelince kendi başıma öğreneceğimi düşünmüş olmalıyım.

Annemle babam bu kadar çabuk hamile kalmama şaşırmışlardı şaşırmasına, ama özellikle annem torun sahibi olacağı için mutlu görünüyordu. Babamsa bana sakatmışım gibi davranıyor, el çantamdan daha ağır bir şey taşımama izin vermiyordu. Fiziksel durumuma büyük ilgi gösterilirken, kimse nasıl bir ruh hali içinde olduğumu fark etmişe benzemiyordu. Aslına bakılırsa bu beni rahatlatmıştı. Hamileliğin beni derin bir depresyona sürüklediğini kabul etmek, besbelli doğal olmayan bu hislere de kapı açmak demekti. Doğrusu, mutluluktan havaya uçmadığım için bende bir terslik olduğundan şüpheleniyordum. Aslında bu bebeği çok istediğime kendimi ikna etmek için o kadar çok çabaladım ki, hamileliğimin sonlarına geldiğimde doğmasını sabırsızlıkla bekler hale gelmiştim.

Tom'la birlikte bebeğe bir isim aramaya başladık. Bebeğime bir Ermeni ismi vermek aklımdan bile geçmezdi, ama yine de geleneğimize bir şekilde hürmet etmek hoş olurdu. Göbek adının Christopher olmasına karar verdik, babamın babası Khrosrov'un İngilizce çevirisiydi. İlk adı ise Neal olacaktı.

31 Ekim 1961 sabahı bacaklarımın arasından sızan suyla uyandım. Küvete koşup, sıcak banyolarım işe yaradı mı acaba diye düşündüm. O esnada Tom telefonda, endişelenecek bir şey olmadığını söyleyen doktorla konuşmaktaydı. "Suyum gelmişti" ve yakında doğum başlayacaktı. Doktor bizimle hastanede buluşacaktı. Doğum sancıları başlangıçta çok da ıstırap verici değildi. Kasılmalar hafifti. Yanımda getirdiğim Turgenyev'in *Babalar ve Oğullar* romanını okuyabiliyordum. Hemşireler okuduğum kitaba şaşırmışlardı. Anne olmaya hazırlanırken yanında Dr. Spock'un *Bebek ve Çocuk Bakımı*'nı getirmeyen ilk kadın olduğumu söylediler. Eh, galiba farklı bir anne adayıyım diye geçirdim aklımdan.

Sekiz saat sonra, artık hemşirelerin "zor doğum" diye adlandırdığı noktadaydım. Ağrı kesici bir şeyler verilmişti, ama ilaç batında-

ki acıyı azaltacağı yerde konuşma yetimi etkilemişti. Doğumhaneye götürüldüm, beni içine koydukları yetişkin bir insanın sığabileceği boyuttaki bebek karyolasından bakıldığında oda bir zindan gibi görünüyordu. Acı bedenimi dağladığında hemşirenin ellerini karnımda hissediyor ve onun bir başka hemşireye neden bu kadar yaygara kopardığımı anlamadığını söylediğini duyabiliyordum. Kasılma gelmiyordu. Bedenimin onun bedeni olmadığını haykırmak istedim, ama konuşma yetimi tamamen kaybetmiştim ve ağzımdan sadece anlaşılmaz mırıltılar dökülüyordu.

Bana sonsuz gibi gelen bir sürenin sonunda oğlum doğdu. Hemşireler kundaklanmış iki büyük kara gözden ibaretmiş gibi duran bebeği kucağıma verdiler, ama ben sadece uyumak istiyordum. Onu alıp götürmelerini bekledim.

Normal prosedür gereği hastanede altı gün kaldım ve Neal'ın nasıl besleneceğini, gazının nasıl çıkartılacağını öğrendim. Emzirmeyi düşünmemiştim. Bunu eski moda buluyordum ve doktorum da bana katılıyordu. Biberonla bebeğin ne ile ve ne kadar beslendiğini her zaman tam olarak bilebilirsin, dedi. Emzirmekten bin kat daha iyiydi.

Ben biraz güçlenip, bebeğe kendi başıma bakabilecek hale gelene kadar, annem Neal'la ilgilenebilsin diye ebeveynimin evine gitmeye karar verdik. Orada geçirdiğimiz ilk günlerde akrabalarım bebeği ziyarete geldi. Güzel bir bebekti ve onu etrafa göstermek bana gurur veriyordu. Bir akşam yemekten sonra, bütün kadınlar mutfakta ortalığı toplarken, Ars teyzem bana baktı ve "Şimdi hepimizin sizler için ne yollardan geçtiğimizi biliyorsun değil mi? Sen de artık bir kadınsın," dedi. Ne demek istediğini gerçekten bilmiyordum. Bildiğim tek şey şuydu: Ben, kendi bireysel deneyimimi nasıl yaşarsam yaşayayım, benim ne yaşadığımı bildiğini düşünen bir grubun bir parçasıydım artık. Hamilelikten mi, doğumdan mı, bebeklerin ihtiyaç duyduğu bakımdan mı ya da bunların hepsinden mi, tam olarak neden bahsettiğini ona sormadım. Bu grubun bir parçası olmakla ilgili duygularım o kadar muğlaktı ki, hakkında konuşmak bile istemiyordum. Hamileliğin beni depresyona sürüklediğini bilse, beni yine de gruba

dahil eder miydi? Ya da bu depresyonu yaşamak, kadın olmak ile kastedilen şeyin bir parçası olabilir miydi? Ancak, o esnadaki duygularımın normal olmadığını güçlü bir şekilde hissediyordum. Bebek sahibi olmak ve bakıp büyütmek bir kadın için doğaldı. Ben ise bu bebeği istememekle kalmamıştım, doğduktan sonra bile ona nasıl bakacağıma dair hiçbir fikrim yoktu. Dr. Spock'u okumalıydım belki de. Eve döner dönmez kitabı edinmeye karar verdim.

Annem Neal'a maharetle bakıyordu. İlk banyosunu yaptırırken ya da küçücük tırnaklarını keserken çok sakindi. Böylesi bir güvene sahip olup olamayacağımı merak ettim. İki hafta kadar sonra, evimize dönmenin zamanı geldiğine karar verdim. Kendi çocuğuma bakmaktan korkmanın utancına daha fazla katlanamayacaktım.

Evdeki ilk sabahımızda Tom'un işe gitmeye gönülsüz olduğunu fark ettim. Neal'ı benimle bırakmaya korkup korkmadığını sordum. O da korktuğunu kabul etti. O an ben de korkuyordum, ama yirmi dört saat sonra sanki kırk yıldır çocuk bakıyormuş gibiydim. Bu kadar çok şeyi bu kadar kısa zamanda öğrenebilmek çok heyecan vericiydi. Gelgelim birkaç gün sonra o kadar tükenmiştim ki, kendimi su altında yürüyormuş gibi hissettim. Ne yaparsak yapalım, bütün gece ağlayan Neal'ı susturamıyorduk. Şaşılacak derecede gür sesi küçük dairemizi inletiyordu. Birkaç hafta içinde, geceleri birkaç saat uyur oldu. O esnada ben de taşınmak için toplanmaya başlamıştım. Bu kadar yorgun olmasaydım, duyduğum korku da heyecan da daha derin olurdu belki. Durum böyleyken, son bir gayretle eşyalarımızı kolilere koyabildim.

9. Bölüm

1962'nin Ocak ayında Amherst'e vardık ve üniversitenin geniş bir alana yayılmış iki katlı evlerden oluşan evli öğrenciler lojmanına taşındık. İki odalı evimiz New York'ta yaşadığımız daireden biraz daha genişti, ancak şöyle bir avantaj sunuyordu: İyi havalarda Neal'ın bebek arabasını çıkarabileceğim ve baharda mangalda yemek pişirebileceğim bir avlusu vardı. New York'un aşina olduğum yaşamını terk etmek o kadar kolay olmamıştı, yine de aileme ve Tom'un annesine dört saatlik araba yolculuğu mesafesinde olmaktan memnundum.

Kütüphanede yarı zamanlı raf düzenleme işi bulmuştum. Bir iş sahibi olmak benim için önemliydi. Maaşımla aile giderlerine destek sağlamakla kalmıyor, düzenli olarak gidebileceğim, kendimi işe yarar hissettiğim bir yerde çalışıyordum. Raf düzenlemeyi ve kitapların kaydını tutmayı "gerçek" bir iş olarak nitelendiremesem de, kimliğimin en azından küçük bir parçasını annelik vasfından ayırmama yardımcı oluyordu.

Her ikimiz de çalışma programlarımızı ben işteyken Tom'un Neal'la evde olabileceği şekilde düzenlemiştik. İş günlerini sabırsızlıkla beklediğimi görünce, içimi hafif de olsa bir suçluluk duygusu kapladı. Neal'ı yabancı ellere emanet etmediğimi düşünerek kendimi rahatlattım. Ne de olsa Tom, Neal'ın babasıydı. Haftada birkaç saati oğluyla geçirmesinde ne gibi bir sakınca olabilirdi ki? Üstüne üstlük o paraya gerçekten ihtiyacımız vardı.

Ancak, birkaç ay sonra, kütüphanedeki işim temizlik yapmaktan ya da Neal'a bakmaktan farksız bir hal aldı. Kitaplar da tıpkı Neal'ın giysileri ve oyuncakları ya da Tom'un kâğıtları ve kitapları gibi ortalıktan toplanıp raflara dizilmeliydi. Dahası başvuru masasında ilgi bekleyen biri oluyordu sürekli.

Hayatımın geri kalan kısmı da umutlarımı boşa çıkarmıştı. Evli öğrenciler lojmanına taşındığımızda, başka genç annelerle tanışabileceğimi ve arkadaşlık edebileceğimi düşünmüştüm. Öteki kadınların da annelik hakkında kendilerini ikircikli hissettiği noktalar olup olmadığını öğrenmek için sabırsızlanıyordum. Gerçi hamileliğim sırasında yaşadığım acının derinliğinden ve hâlâ içten içe bebek sahibi olmamış olmayı dilediğimden kimselere bahsetmeyi düşünmemiştim. Evlerin baktığı ortak arka bahçede, benim gibi küçük çocuklu, öğrenci eşi genç kadınlarla tanışmıştım. Hatta, haftalık "kahve sohbetleri"nden birine davet ettiklerinde memnuniyetle kabul etmiştim. Ancak muhabbet sadece çocukların gelişimi üzerineydi ve açıkçası, Johnny'nin nasıl emeklemeye başladığı ya da Sarah'nın nasıl da yemeğini kendi başına yediği türünden ayrıntıları dinlemekten çabucak sıkıldım. Neal'ın akranları kadar hızlı gelişmediğini fark etmek de beni mutsuz etti. O hafta içinde ilk adımlarını atan bebek hikâyeleri tükendiğinde rahatladım. Ancak bir sonraki sohbet konusu, kocaları ev işine ikna etmek için kullanılan taktikler konusu da pek iç açıcı sayılmazdı. Daha da kötüsü, neredeyse bütün akşam boyunca o hafta pembe dizilerde ne olduğu üzerine heyecanlı bir muhabbet sürüp gitti. Kadınların en çok sevdiği dizi karakterleriyle ilgili tartışmalarını dinlerken, anneannemi düşündüm. Ailem nihayet 1950'lerin başında eve televizyon aldığı zaman (çünkü annem artık televizyon izlemek için başkalarının evine gitmemi istemiyordu), öğle yemeği için eve geldiğimde anneannemi nerede bulacağımı bilirdim: Televizyonun karşısında, "Guiding Light" veya "Search for Tomorrow"u izlerdi. Anneannemin bu programlara bağımlılığı benim için sorun değildi. O yaşlıydı ve en azından benim görebildiğim kadarıyla kendine ait bir hayatı yoktu. Bu kadınlar ise ya benim yaşımda ya da benden gençtiler ve aileleri vardı, onları bekleyen bir gelecek vardı. Bu grup içinden kimseyle arkadaşlık kuramayacağım çok açıktı. Onlar gibi olmayacağıma dair kendi kendime söz verdim.

Büyük bir şaşkınlıkla fark ettim ki, zaman zaman ailemi özlüyordum. Amherst'teki ilk Paskalya'mızda eve gidemedik ve yortu yaklaştıkça aile içi Paskalya ritüellerimizi ne kadar özlediğime şaşıp

kaldım. Yumurta boyamaya karar verdim. Ama beyhude bir çabaydı. Ne geleneksel ekmeğimizi, ne de taze dereotu bulabilmiştim, bunlar Paskalya yemeğimizin olmazsa olmazıydı. Tom'la yumurta savaşımız da masanın üzerindeki koca çanaktan titizlikle seçtikleri yumurtaları tokuşturan bir masa dolusu insanınkinin yerini tutamazdı. Massachusetts'te çok yalnız kalacağım diye dövünen anneannemi bir kez daha düşündüm. Kocam ve çocuğumla olacağımı, çabucak pek çok arkadaş edineceğimi söyleyerek onu rahatlatmaya çalışmıştım, ama anneannemi tanıyordum. Kan bağım olmayan insanlarla kuracağım ilişkiler içini rahatlatamazdı. Yalnız başıma değil de kocamla gidiyor olmamın endişelerini gidereceğini düşünmüştüm, ama demek ki bir kadının yanında erkeğinin olması her zaman yeterli olmuyordu.

Paskalya'dan önceki Kutsal Cuma gününün sabahında mutfak masasında oturup, anneannemin midye dolması ya da enginar yapıp yapmadığını düşündüğüm esnada kapı çaldı. Kapıyı açtım, kucağında koca bir paketle dikilen postacıyı gördüm. Etrafa keskin bir koku yayan, üzeri küçük sineklerle kaplı kutuyu aldım ve açmak için avluya taşıdım. Anneannemdendi, koca bir koli dolusu bozulmuş midye dolması. Kutuyu çöpe atarken, onun haklı olabileceğini düşündüm. Kelimenin tam anlamıyla yalnızdık. Bozulmuş da olsa, *midya* yollaması ise içime dokunmuştu.

Her şeyden öte Tom'la ilişkimiz korkutucu derecede mesafeli bir hale gelmişti. Ya zihni çok meşguldü ya da bazen kendisinin de kabul ettiği gibi depresyondaydı. Ancak onu rahatsız edenin ne olduğunu kendisi de bilmiyordu. Evlenmeden önce olduğumuz gibi yakın olmayı özlüyordum. O zamanlar gece boyu konuşurduk. Artık çok nadiren, o da küçük şeyler hakkında sohbet edebiliyorduk. Neal'ın gelişiminin olması gerektiğinden daha yavaş seyrettiğine dair endişelerimi ona söyleyecek cesareti bile bulamıyordum.

Kendime gerçek hayatın filmlerdeki gibi olmadığını, hiçbir aşkın evlilik öncesindeki gibi kalmayacağını anlatmaya çalıştım. Gelgelim birlikteliğimize dair beklentilerim halihazırda yaşadıklarımdan o kadar farklıydı ki, Amherst'teki ilk baharımızın sonlarına doğru ben de depresyona girdim. Bazı sabahlar yataktan o kadar kötü kalkıyordum

ki, günün ilk saatini ağlayarak geçiriyordum. Kolejdeyken görünmek istediğim psikiyatra o zamanlar gerçekten ihtiyacım olup olmadığını sorgulamaya başladım.

Tom beni umursadığına ya da her şeyin daha iyi olacağına dair içimi rahatlatacak pek az şey yapıyordu. Bir gece ne kadar kötü olduğumu, onun için adeta görünmez olduğumu ve kendimi fena halde yalnız hissettiğimi dillendirmeye çabaladım. İki kelime ya etti ya etmedi, sonra da sakin sakin boşanmayı düşünebileceğimizi söyledi. Dehşete düşmüştüm. Tom olmadan hayatımı sürdürmenin tek yolunun annemle babamın evine dönmek olduğunu biliyordum. Bu ihtimal benim için kabul bile edilemezdi. Onun kadar sakin olmayan bir tonda, yan odada uyuyan bir bebeğimiz var ve onu düşünmek zorundayız diye karşılık verdim. Tom haklı olduğumu söyledi.

O geceden sonra, öncelikle hayatımızda neyi değiştirebileceğime odaklandım. Tom ayrılma konusunu bir daha açmadı. Ben de ıstırabımı bastırdım.

Başka bir iş aramayı düşündüğüm sırada, Amherst'e taşınmadan önce iş için başvurduğum Sanat bölümünden aradılar. Bölüme asistan arıyorlardı. Haziranda işe alındım ve slaytları dizip dosyalamaya başladım. Eylül ayından itibaren dersler başladığında, giriş dersini alan çok sayıdaki öğrencinin sınav kâğıtlarının okunup notlandırılmasına da yardımcı olacaktım. Bu iş aynı zamanda maaşımda küçük bir artış ve biriyle ofis paylaşmak demekti.

Görevlerimin yeterince üstesinden gelebiliyordum, fakat Sanat Bölümü'nde çalışmak Columbia'da iken duyduğum yetersizlik hissini geri getirdi. Sanata yaklaşımımda eksik olan bir şeyler olmalıydı. Columbia'daki öğretim kadrosuna benzer şekilde buradakiler de sanat eserinin kültürel bağlamıyla ilgilenmiyordu. Dr. Klitzke'nin derslerinde hissettiğim o heyecan bir sanrıdan ibaret olsa gerekti. Sanırım bir hata daha yapmıştım. Sanat Tarihi benim alanım değildi. Ama artık o kadar da önemli değildi. Bilim insanı olacak olan Tom'du, bana düşen ise ona yardım etmek için elimden geleni yapmaktı.

Taşınmanın bana iyi geleceğini düşündüm. Buradaki komşularımdan uzaklaşmak arzusundaydım. "Kahve sohbetleri"ne bir daha

hiç katılmasam da, o kadınlarla avluda görüşüyor ve çocuklarının gelişimiyle ilgili raporlarını dinledikçe, dönem sonunda artık yedi aylık olacak Neal'ın gitgide daha da geride kaldığını görüyordum. Çocuk doktorumuza göre, Neal'la ilgili her şey yolundaydı, ancak akranlarının gelişim çizgisine bakınca kaygılanıyordum.

Taşınmanın Tom'a da iyi geleceğini düşünüyordum. Yaşam alanımız biraz daha konforlu olursa, aramızdaki mesafe azalabilirdi. Yalnızca iki odamız olduğu için, Tom evdeyken rahatça çalışamıyordu. Daha büyük bir yere bakmamızı önerince, Tom da taşınmamızın daha iyi olabileceği fikrine katıldı. Kiraların daha düşük olduğu civar kasabalarda ev bakmaya başladık ve çok geçmeden Leverett'ta eski bir binada, çok hoş ve aydınlık, dört odalı bir daire bulduk. Amherst'e sadece on beş dakikalık mesafedeydik ama bana taşraya taşınmışız gibi geldi. Yeni evimizdeki ilk gece pencereden dışarıya baktığımda karşılaştığım karanlık beni irkiltti. Yine de daireyi sevmiştim. Neal'ın kendi odası olmuştu, Tom'un geniş hole açılan bir çalışma odası, benim de büyük bir mutfağım vardı. Daha önce Tom'la işine dair hiç konuşmazdık, bundan sonra okulla ilgili bana bir şeyler anlatabileceği umudu içindeydim. Dersleri ne hakkındaydı? Hocalar Alfred'de tanıdıklarımıza benziyor muydu?

Fakat Tom doktorası hakkında hiç konuşmadı. Siyaset Bilimi hakkında hâlâ hiçbir fikrim yoktu, tek bildiğim öğretim kadrosu içinde bir kadın hocanın ya da doktora sınıflarında bir kadın öğrencinin olmadığıydı. Tom'a işi konusunda yardım edebilmemin yolunun, dikkatini çalışmalarına vermesi için mümkün mertebe zamanı olmasını sağlamaktan geçtiğini düşündüm. Ondan ev işleri, alışveriş yapmasını ya da yemek pişirmesini gerçek anlamda hiç beklememiştim. Sadece ben işteyken, Neal'la evde kalması gerekmişti. Sanat Tarihi bölümüyle eve olabildiğince çok iş getirmek konusunda anlaşmıştım. Böylelikle Tom haftada sadece birkaç saat Neal'la evde vakit geçirmek zorunda kalacaktı.

Artık daha büyük bir dairemiz olduğuna göre, Tom'un bölümdeki arkadaşlarından bazılarını eve davet edebileceğini de ummuştum. Lojmandan tanışık olduğumuz bir çifti her ikimiz de seviyorduk,

benim de hem kütüphaneden hem de Sanat Bölümü'nden sevdiğim birkaç kişi vardı, ama yine de gerçek arkadaşlarımızın Tom'un meslektaşları olması gerektiğini düşünüyordum. İnsanları eve davet etmesi için onu zorladım, ancak izleyen yıl boyunca sosyal hayatımız çok da tatmin edici olmadı. Tom'un arkadaşlık ettiği erkeklerin çoğu benimle ilgilenmiyordu. Kendi aralarında genellikle aldıkları derslerden, okudukları kitaplardan konuşurlardı. Bazen kadınlar olarak sadece onları dinler, bazen de kendi aramızda konuşurduk. Her iki seçenek de sıkıntılıydı. Erkekleri dinlediğimizde, çoğunlukla neden bahsettikleri konusunda bir fikrim olmazdı. Konuşmaya katılmadıklarına göre, diğer kadınlar da benim kadar cahil olmalıydı. Bununla birlikte, kendi aramızda sohbet etmeye çalışmak da öbürüne kıyasla daha iyi değildi. Hemen hemen aynı yaşlarda –yirmilerinin ortasında veya sonunda– ve hepimiz üniversite mezunu olsak da, ilgi alanlarımız ortak değildi. Bebekler hakkında konuşmak bile olanaksızdı, çünkü gruptaki tek anne bendim. Kadınlardan birkaçı, Amherst'de profesyonel anlamda iş bulmanın zorluğundan şikâyetçi ve bir büroda sekreterlik yapmak zorunda kalmaktan öfkeliydiler. Amherst'de olmasalardı ne gibi işler yapabileceklerini sormak istedim, ama hiç sormadım, çünkü aslında biliyordum. Bana gelince, Neal olmasaydı ne yapıyor olacağımı hiç bilmiyordum. Bir akşam başka birinin evindeyken kadınlardan biri, idrak etmeye başladığım bu durumu dillendirdi. Eşlerle birlikte bir sosyal hayata mecbur bırakılmaktan rahatsızdı. Siyaset Bilimi'ndeki adamlarla evli olmaktan başka ortak yanımız yoktu. Bir yandan, kabalığı karşısında afallamış ve evliliğinin pek de iyi gitmediğini düşünmüştüm. Öte yandan, haklı olduğunu biliyordum. Ortak hiçbir noktamız olmadığı gibi, birbirimizden hoşlandığımız da söylenemezdi. Yine de, Tom'a olanları aktarırken sadece kadına olan kızgınlığımdan ve kocasına acıdığımdan bahsettim. Belli ki adamın karısı tam bir cadıydı.

Sosyal yaşantımızdan memnun değildim, ama yine de "arkadaşlar"ımızı akşam yemeğinde ağırlamaya devam etmek niyetindeydim. Güzel bir sofra kurmak kadar beni tatmin eden bir şey daha yoktu. Lezzetli ve ucuz yemekler hazırlamak için bütün maharetlerimi orta-

ya döküyordum. Kadınlardan bazılarıyla yemek yapmak hakkında konuşmaya çabaladım, fakat ilgilenmediler. Onlar için yemek yapmak da diğer ev işleri gibi bir zorunluluktu.

Yemekle olan ilişkilerinde geçmişlerinin belirleyici olup olmadığını merak ediyordum. Amherst'te tanıdığımız herkes ya İrlandalı ya da "Amerikalı"ydı. Şehirdeki arkadaşlarımızı, bana daha çok benzeyen o insanları özlüyordum. Özlediklerimin ağırlıkla Yahudi olması ayrıca şaşırtıcıydı. Onlar yemeklerimin kıymetini buradakilerden çok daha fazla takdir ederdi. Tom'un bölümünde Yahudiler olmalıydı. Neden Tom onlarla arkadaşlık kurmuyordu? Üniversitedeyken Tom'la benzer nitelikte insanlardan hoşlandığımız için, arkadaş seçiminin doğru olacağını düşünmüştüm. Zaman zaman, arkadaşlarımızı ben seçseydim kimler olabileceğini düşünmüyor da değildim.

Sonunda birkaç kadınla yakınlaşabildim, gerçi o kadar iyi arkadaşlar olduğunu iddia edecek değilim. Sık sık birlikte açık artırmalara katıldık. Benim için yeni bir aktiviteydi. Her bir akşam için kendime iki dolarlık bir bütçe belirlemiştim ve bu kadarlık bir bütçeyle neler alabileceğimi görmek eğlenceliydi. 1960'ların başında çam revaçtaydı, meşe ise revaçta değildi. Bu yüzden bütçemi aşmadan harika bir meşe makyaj masası alabilmiştim.

Amherst'teki ilk yılımızın sonuna doğru, daha önce ayaküstü tanışmış olduğum bir çiftten akşam yemeği daveti aldık. Roger ve Elaine Bostonluydular ve Elaine, Smith College Biyoloji Bölümü'nde kadrolu öğretim üyesiydi. Kadınlar arasında kendi alanında çalışan tek eşti ve işini seviyordu. Bu bile tek başına gözümü korkutmuştu. Ama evlerine girer girmez kendimi rahat hissettim. Elaine son derece lezzetli iştah açıcılar hazırlamıştı, mutfaktan gelen kokulara bakılırsa yemeklerin de bir o kadar leziz olduğunu tahmin etmek mümkündü. Elaine, İtalyan olduğunu söyleyince hepten rahatladım. İrlandalı ve Amerikalılarla çepeçevre sarılıydım ve bana benzeyen birilerinin özlemi içindeydim. İyi yemek hakkında bilgisi olan, anne babası ya da büyükanne ve büyükbabası suyun öte yanından gelmiş olan birilerinin.

Hemen akabinde çift olarak iyi arkadaş olduk ve tam istediğim gibi Elaine'le ben ayrıca yakınlaşmaya başladık. Akşamüstlerini Elai-

ne'le birlikte çocukluğumuzdan, onun işinden ve yemek pişirmekten söz ederek geçiriyorduk.

Amherst'deki en yakın arkadaşım olmasına rağmen Elaine'e Tom'la ilişkimizden ya da bir buçuk yaşına geldiği halde yürümeyen, konuşma belirtisi göstermeyen Neal'la ilgili kuruntularımdan hiç bahsetmemiştim. Çocuk doktoruna her şeyin yolunda olup olmadığını sorduğumda, sabırlı olmamı söylemişti. Neal iyiydi. Ama elimde değildi, kaygılıydım. Öteki çocuklara benzemiyordu işte.

Neal hakkında Tom'la da konuşmuyordum. Amherst'deki ilk aylarımıza nazaran ilişkimiz gelişme göstermişti, ama hâlâ beklentilerimden bir hayli uzaktaydı. Topu topu iki yıllık evliliğin ardından, sevgiliyken ona karşı hissettiklerimi artık belli belirsiz hatırlayabiliyordum. Çoğu zaman bu konuyu düşünmekten kaçıyordum. Kimi zamanlar ve genellikle en olmadık anlarda, mesela yatağı yaparken ya da çamaşırları katlarken, birlikteliğimizin ilk günlerinde içinde olduğum iyi ruh halinin ve entelektüel çalışma üzerinden hayatı paylaşma hayalimizin yitip gitmesinden acı duyduğum oluyordu. Ama bu duyguları ifade edecek gücüm yoktu. Kaybettiklerimizi yeniden kazanabilmek için yapabileceğim hiçbir şey yoktu neticede. Üzerinde düşünmediğimde, yaşadığımız hayat çok kötü değildi. Tom zaman zaman başka bir dünyada gibiydi, benim onun bu yokluğuna verdiğim tepki ise sessizce geri çekilmekten ibaretti. Eğer başka birileriyle birlikte değilsek, neredeyse birbirimizle hiç konuşmadan haftalar geçiriyorduk. Daha ziyade iki arkadaş gibiydik. Okulu bittiğinde, bu kadar maddi ve akademik yükün altında ezilmediğinde daha fazla ortalıkta olabileceğini umuyordum. Neal'la ilgili korkularımla ona bir yük daha bindirmeyi kesinlikle istemiyordum. Kuruntularımı yüksek sesle dillendirirsem gerçekleşirler diye de korkuyordum. Doktor, Neal'ın iyi olduğunu söylüyordu işte.

1963 baharında, Neal bir buçuk yaşındayken bir bebek daha yapmaya karar verdik. O zamanlar tek çocuk sahibi olmak akıl alır bir şey değildi. Bana göre, bunda Tom da hemfikirdi, anne babalar tek çocuğa çok düşkün oluyordu ve ilerde, çocuk büyüyüp de bir yetişkin olduğunda anne babasının sorumluluğunu tek başına yüklen-

mek zorunda kalıyordu. Bir çocuk için kardeşiyle hayatı paylaşmayı öğrenmek de önemliydi. İki çocuk sahibi olmamızın tartışılır bir yanı yoktu ve ikinciyi bir an önce doğurmakta sabırsızlanıyordum. Böylelikle küçük çocuklarımı bakıp büyütme işini olabildiğince çabuk tamamlamış olacaktım. Tom, bir sonraki yıl için yarı zamanlı bir öğretmenlik teklifi almıştı ve maaşı bebek doğduktan sonra geçimimizi karşılamaya yeterdi.

Öteki açılardan da doğru zaman gibi görünüyordu. Yeni bir bebeğin Neal'a da yardımcı olabileceğini seziyordum. Bir kız ya da erkek kardeş, onun gelişimini de hızlandırabilirdi. Öncelikle, evde bir bebeğin varlığı çocuklara karşı duyduğu korkuyu yenmesini sağlayabilirdi. Bu korkuyu altı aylıkken edinmişti ve izleyen yıl içinde korkusu daha da derinleşmişti. Amherst'ten ayrılmadan bu bebeği doğurmak istiyordum. Gelecek akademik yılın sonundan itibaren, Tom iş bulma olanaklarını araştırıyor olacaktı ve taşınmak zorunda kalabilirdik. New York'a dönmemek yönünde karar almıştık. İkimiz de ailelerimizle aramızda mesafe olmasının iyi olacağı konusunda hemfikirdik.

Massachusetts'da geçirdiğimiz bir yıldan sonra hem kendi ailem, hem de Tom'un annesiyle ilişkilerim tahmin edilemeyecek kadar iyileşmişti. Bayramların çoğunda ya da yazın uzun hafta sonlarında onları ziyarete gidiyorduk. Onlar da ara sıra bizi ziyarete geliyorlardı. Taşındığımızdan beri, Tom'un annesi nadiren arıyordu, böylece benden hazzetmeyişini her akşam hatırlatan bu uyarandan kurtulmuş oluyordum. Aile içi ödevlerimden dolayı annemle çatışmaktan da kurtulmuştum. Artık annemle babamı ve akrabalarımızı görev duygusuyla değil, gerçekten istediğim için ziyaret ediyordum.

Temmuzda hamile kaldığımı fark ettim. Bir öncekiyle aradaki fark sarsıcıydı. Neal'a hamileyken beni canımdan bezdiren bulantılar ve aşırı yorgunluktan bu kez eser yoktu. Depresyona girmek bir yana, bu kez mutluluktan havalara uçuyordum. Doğru kararı verdiğimizden emindim ve genellikle incecik olan bedenimin bu yeni bebeği taşırken genişlemesi bile umurumda değildi.

O sıralarda hayatımın odak noktasında Tom, Neal ve birlikte kurmakta olduğumuz yaşam olsa da, dışarıdaki dünyada olan bitenler de

ilgimi çekiyordu. John F. Kennedy'den çok etkilenmiştim. Sanıyorum, onun Beyaz Saray'a getirdiği canlılık benim gibi birinin bile politikaya ilgi duymasına neden olmuştu. Başkanın ve karısının bu hayat dolu halini daha iyi anlıyordum, çünkü oğulları John, Neal'la aynı zamanda doğmuştu. Tom'un Kennedy için duyduğu o ilk heyecan ise sönmüş gibiydi. Başkan seçildiği ilk zamanlarda göründüğünden daha muhafazakâr olduğunu söylüyordu. Ne demek istediğini anlamıyordum ve hep yaptığım gibi bu kez de tartışmayı sürdürmedim. Ben başkanı sevmeye devam ediyordum. Beni çok korkutan Küba füze krizini etkili bir biçimde sona erdirmişti. Güneydeki ırk ayrımcılığını bitirmeye kararlı olduğuna da inanıyordum.

Washington'daki Sivil Haklar Yürüyüşü'nün hazırlıklarıyla ilgili haberleri takip ediyordum ve yerel radyo istasyonu gelişmeleri canlı yayında aktaracağı için çok memnundum. 1963 yılı, 28 Ağustos sabahı uyanır uyanmaz radyoyu açtım ve Neal'ın kahvaltısını hazırlamaya başladım. Tom bütün gün kütüphanede olacaktı, benim de birikmiş ev işlerini yapmak gibi bir niyetim vardı. Sabah saatleri boyunca radyonun sesi toz alırken, ortalığı süpürürken fonda bana eşlik etti. Öğle yemeği saati geldiğinde ise artık radyonun başından kalkamaz haldeydim. Bütün öğleden sonra olan biteni gözlerimden yaşlar akarak dinledim. Martin Luther King konuşmasını yaparken tamamen dağıldım. O akşam, Tom'la birlikte televizyonda yürüyüş hakkındaki haberleri izlerken, gündüz hissettiklerimden ona bahsetmedim. Verdiğim tepki kafamı karıştırmış ve utanmıştım, çünkü Tom konuya ilgili olmakla birlikte gayet sakindi. Gün boyunca yürüyüşe katılan yüz binlerce insanı düşünmüştüm. Haberlerde katılanların çoğunun beyaz olduğu tekrarlanıp duruyordu. Kimdi onlar, merak ediyordum. Oraya nasıl gitmişlerdi? Evli bir kadın ve bir anne olmasaydım, ben de gider miydim?

Bu davaya destek olmak için ne yapabileceğim konusunda hiçbir fikrim olmamasına rağmen, yine de bir şeyler yapmaya karar verdim. Bu düşüncemi Tom'a açtım. O da ırk ayrımcılığının yanlış olduğunu ve Washington'daki bu yürüyüşün adalet için bir çağrı olduğunu düşünüyordu, ancak sürece dahil olmak gibi bir niyeti de, bana vere-

bileceği bir tavsiye de yoktu. En sonunda National Association for the Advancement of Colored People'ın* yerel bir ayağını bulmak fikri aklıma geldi. Ertesi sabah elimde NAACP'nin Springfield yerel şubesinin telefon numarası olduğu halde uzunca bir süre telefon başında oturdum. Numarayı çevirmek konusunda tereddütteydim. Ne diyecektim? Önerecek neyim vardı? İçinde yer aldığım tek örgüt öğrenci birliğiydi. Telefonuma yanıt veren ses kibarca, o an için yapabileceğim bir şey olmadığını söyledi. Birkaç hafta sonra tekrar ararsam, belki yardımcı olabileceğim bir şeyler bulunabilirdi.

Telefon ettiğim için kendimle gurur duydum ve yapabileceğim bir şey olmaması beni hem düş kırıklığına uğrattı hem de rahatlattı. Springfield, Amherst'e arabayla bir buçuk saat uzaklıktaydı, ama bildiğim kadarıyla başka bir eyalette yer alıyordu. Sadece bir kere gitmiştim, o da tren istasyonundan kuzenim Emik'i almak için. Çok eski ve viran görünen şehir o zamanlar bana pek cazip gelmemişti. NAACP üyelerinin çoğu Zenci olmalıydı, yine de bünyesindeki birkaç beyazdan biri olacağım bir grupta yer almaktan tedirginlik duymuyordum.

NAACP'yi, telefondaki adamın dediği gibi birkaç hafta sonra tekrar aramadım, ama sivil haklar meselesine olan ilgim bu süre zarfında daha da yoğunlaştı. Hayatımda ilk defa Tom'un *New York Times*'ını okumaya başladım, televizyonda oturma eylemleri ve diğer gösterilerle ilgili haberleri izliyordum. Konuya duyduğum ilgiyi paylaşan kimse yoktu çevremde. Washington'daki yürüyüş tanıdıklarımın hiçbiri üzerinde bende yarattığı kadar çarpıcı bir etki yaratmamıştı.

Kasım 1963'te dünya bir kez daha başıma yıkıldı. Hafta sonu için New York'tan gelecek arkadaşlarımızı bekliyorduk. Neal uyurken bir duş almak istemiştim. Banyo kapısından birinin bana seslendiğini duyduğumda irkildim. Neal'a bir şey oldu düşüncesiyle alelacele küvetten dışarı atlayıp bornozuma sarındım. Banyonun kapısını açtığımda, salonu arşınlayan komşumla karşılaştım. Başkan'ın Dallas'ta vurulduğunu söyledi. O andan itibaren, herkes gibi dört gün boyun-

* Siyahların İlerlemesi İçin Ulusal Birlik. (ç.n.)

ca televizyon başında oturup, inanılmaz olaylara tanıklık ettik. Tom bile apaçık bir şekilde duygulanmıştı. Lyndon Johnson'ın ağır aksak konuşmasını dinlerken, Zencilerin Beyaz Saray'daki bu Güneyli ile nasıl mücadele edeceklerini düşünmeden edemedim. Buna rağmen baharda, Johnson'ın da sivil haklar konusunda Kennedy'nin yolunu izleyeceği ve ülkenin iyiye gideceği kesinleşmiş gibiydi.

1964'ün 13 Mart'ında beni suikasttan bile daha fazla rahatsız eden bir konuşma dinledim. Warren Komisyonu'nun Lee Harvey Oswald'ın suikastı tek başına işlediği yönündeki kararına şüpheyle yaklaşan Tom, Komisyonu eleştirenlerden Mark Lane'i dinlemeye gitmek istemişti. Doğum için verilen tarihi üç gün kadar geçirmiştim, doğum sancım her an başlayabilir düşüncesiyle ben de onunla birlikte gittim. Lane'in ortaya çıkardığı gerçekleri ve Warren Komisyonu'nun yapması gerektiği gibi etraflıca bir inceleme yapmadığı yönündeki suçlamalarını dinlemek ilgimi daha da artırdı. Üstüne üstlük Lane, konuyla ilgili yazdığı kitap on üç ülkede yayımlanmışken, bir tek ABD'de kitabı yayımlayacak yayıncı bulamadığını söylediğinde paniğe kapıldım. Basın özgürlüğüne sahip bir ülke olduğumuza inancım tamdı, ama ya Lane doğruyu söylüyorsa? Konuşmadan sonra Tom'a ne düşündüğünü sordum, ne de olsa dünyayı benim anladığımdan daha iyi anlıyor gibi görünen oydu. Onun da canı sıkkın gibiydi. Lane'in bazı önemli noktalara değindiğini düşünüyordu.

Sonraki iki gün boyunca Mark Lane'in iddialarını pek düşünemedim. Bebeğim sekiz gün gecikmişti. Biraz kafamızı dağıtmak için Tom'la akşam yemeğine çıkmaya karar verdik. Tam yemeği bitirmiştik ki, küçük bir kasılma hissettim ve Tom'a doğumun başlamış olabileceğini söyledim. Eve vardığımızda kasılmalar oldukça hafif olmasına rağmen düzenli aralıklarla gelmeye başlamıştı. Hastaneye gitme vaktimizin geldiğini biliyordum. Neal'la kalmayı kabul etmiş olan komşularımız için yatağımızın çarşaflarını değiştirdik ve yarım saat uzaklıktaki Greenfield'de bulunan hastaneye doğru yola çıktık. Oraya vardığımızda Tom o kadar rahatlamış görünüyordu ki, ne olup bittiğini sormadan edemedim. Babamın kendine yeni bir araba alınca bize verdiği 1950 model Oldsmobile'ın bozulup bizi yarı yolda

bırakacağından korkmuştu. Artık hastanedeydik, rahat edebilirdi. Bense Greenfield'a doğru yol boyunca doğumu düşünmeye başlamıştım, hastane kapısından girerken artık doğum anının korkusuyla baş edemez durumdaydım. Tom'un tek kaygısı ise beni oraya ulaştırmak olmuştu. Gerçekten başka dünyalardaydık.

Hamileliğim boyunca doğum anını pek düşünmemeye çalışmıştım, ama hastaneye vardığımızda Dr. Kerman'ın leğen kemiğim dar olduğu için bütün doğumlarımın zor olabileceğine dair söyledikleri aklıma geldi. Hemşire beni iki kadının daha doğum sancıları ile inlediği doğumhaneye götürdü. Çok kısa bir süre sonra onlarla aynı ızdırabı paylaşacağımı biliyordum. Doktor geldiğinde sancılarım hafif bir rahatsızlık verse de, önereceği her türlü ağrı kesiciye razıydım. Bebeğin bir saat içinde doğacağını düşündüğünü söylediğinde, Harvard mezunu olmasına rağmen, belli ki tam bir şarlatan diye geçirdim içimden. Tam kırk üç dakika sonra "bir kız" diyen sesini duydum ve kızıma bakmak için kafamı kaldırdım.

Bu bebek için henüz bir isim seçmemiştik, hemen ertesi gün bebek isimleri kitaplarına daldım. Tom, Jenny'yi önerdi. Ama bana fazla İrlandalı geldi. Amherst'te geçen iki yılın ardından İrlanda kültürüne ve İrlandalılara duyduğum ilgiyi fazlasıyla tüketmiştim. Amherst'te neredeyse herkes İrlandalıydı. Kızımın soyadının O'Brien olması yeterliydi. İsminin alışılmadık bir isim olmasını istiyordum. Hannah ismine rast geldiğimde, kara saçlı kara gözlü kızıma çok yakışacağını düşündüm. Hannah, Eski Ahit'ten bir isimdi ve O'Brien ile ahenk içindeydi. Tom'un da hoşuna gitmiş gibiydi.

Kendimi çok iyi hissediyordum. Bir kızım olsun istemiştim. Hamileliğim de, doğumum da fark edilir derecede kolay geçmişti. Dar leğen kemiğime ne olduğunu merak ediyordum. Aklım Hannah ile meşgul olsa da, Mark Lane'in söylediklerini düşünüyordum ve hastane odasındaki diğer kadınlara onun konuşmasından bahsettim. Bana inanmaz gözlerle bakıp konuyu değiştirdiler. Ertesi gün hemşirelerin, 305 no'lu odada bir kadının bebeğinden çok Mark Lane adında bir adamdan bahsettiğine dair dedikodu yaptıkları kulağıma çalındı. Hakkımda söylenenleri duyunca gülümsedim. Bu kez evde

unutmuş olsam da, bir kez daha doğum servisine Dr. Spock'un elzem kitabı olmaksızın gelmiştim.

Bu hastanede doğum sonrası zorunlu kalış süresi üç gündü, bense eve gitmek için can atıyordum. Annem yardıma gelmişti. Ben on ve on bir yaşlarındayken, çocuk felci korkusuyla Rhode Island'da geçirdiğimiz yazlar hariç, annem babamı ilk defa yalnız bırakıyordu. Neal'a göz kulak olmak ve Tom'a yemek pişirmek için evde olmasından memnundum. Kapılara bir çözüm bulması için Tom'a ısrar ettiğini anlattığında kahkahayla gülmüştüm. Kapılarda kilit yoktu. Leverett'ta hiçbir şey olmayacağını Tom da söylemişti, ama bir kez de ben ikna etmeye çalıştım. Burada kimsenin kapısında kilit yoktu, tabii ki annem ikna olmadı. Tom kapıya kilit taktı, annem de kapıyı devamlı kilitli tuttu. Benden de aynısını yapmamı beklediğini söyledi. Hastaneden eve gelince onu evde bulmak bir mutluluktu. Neal ve yemekler konusunda mükemmel bir yardımcıydı ve onunla vakit geçirmekten gerçekten keyif alıyordum. Ertesi hafta sonu, babam bizi ziyaret edip, onu da eve götürmek için gelene kadar bizimle kaldı. Gelmiş olmasına memnundum, ama gittiği için de mutluydum. Dördümüz birlikte vakit geçirmek istiyordum. Hannah çok tatlı ve sakin bir bebekti, Neal da ona biraz olsun ilgi gösteriyor gibiydi. En azından ondan korkmuyordu.

Annem gittikten bir hafta kadar sonra bel ağrılarım başladı. Mesanemde enfeksiyon olduğuna dair semptomlar vardı ve doktoru arayıp randevu istedim. Ben semptomlardan bahsedince, dinlenmemi ve birkaç gün sonra tekrar aramamı söyledi. Neden beni acilen görmek istemediğini anlayamamıştım, belirtiler bana göre yeterince açıktı. Sabırla, bana doğum sonrası depresyon geçiriyor olabileceğimi anlattı. Duygusal durumum hakkındaki bu çıkarımları asabımı bozmuştu. Depresyonun ne olduğunu biliyordum ve şu an yaşadığım depresyon değildi. İdrar yollarım iltihaplanmıştı. Yine de, birkaç gün sonra aramamı söyledi. İki gün sonra çok daha kötüydüm. Muayenehaneyi arayıp ertesi güne randevu istediğimde, hemşire gönülsüzce peki dedi. Doktor muayene ettikten sonra, idrar yolları iltihabım olduğunu söyledi, bir önceki tanısına hiç gönderme yap-

madan. "İki gün önce söylemiştim," diye mırıldanabildim, ama beni duymamış gibi yaptı.

Oradayken yeni bir diyafram takılmasının uygun olabileceğini düşündüm. Doktor, bunu ofisinde konuşmak istedi. Giyinirken doğum kontrolüne karşı olup olmadığını merak ettim, ancak kocaman maun masasının karşısındaki koltuğa oturunca, diyaframın kullanışsız bir yöntem olduğunu düşünüp düşünmediğimi sordu. En iyi yöntem olmadığına katıldığımı, ancak başka çocuk istemediğimi söyledim. Bir önceki başarısızlık hikâyesine rağmen, diyaframın hâlâ en güvenilir doğum kontrol yöntemi olduğuna inanıyordum ve beni asıl ilgilendiren mesele, yöntemin güvenilirliğiydi. Bana hatalı olduğumu söyledi. Yüzde doksan dokuz etkili olan bir yöntem vardı, yeni doğum kontrol hapları. Muhtemel yan etkilerini sordum, ancak hapın tüm testlerden geçtiği konusunda güvence verdi. Porto Riko'da kadınlar üzerinde altı yıl boyunca denenmiş ve herhangi bir komplikasyona yol açmamıştı. O kadınların güvenliği üzerine kafa yormadan, uzattığı reçeteyi memnuniyetle aldım.

1964 baharında iş imkânları pek umut verici değildi. Tom'un sınıf arkadaşlarından çok azı akademi dünyasında iş bulabilmesine rağmen, Hannah doğduktan birkaç hafta sonra, Tom Wisconsin Üniversitesi'nden teklif aldı. Üniversitenin iki ayrı yerleşkesinde dersi olacaktı: Manitowoc ve Sheboygan. Wisconsin hakkında hiçbir şey bilmiyordum. Ancak Tom, eyaletin geçmişte son derece ilerici olduğunu söyledi. Bu yerlerin nerede olduğuna haritadan bakıp, her ikisinin de Michigan Gölü kıyısında olduğunu görünce sevindim. En azından büyük bir su kütlesinin yakınında olacaktık, kimi arkadaşlarımdan duyduğuma göre gölün çevresi çok güzeldi. Tom başkaca bir teklif almadığı için, Ortabatı'yı denemeye karar verdik. New York'a kayda değer bir mesafede olacağımız için de, Roger ve Elaine, Roger'a Green Bay'deki üniversiteden gelen teklifi değerlendirip Manitowoc'a kısa bir araba yolculuğu mesafesine taşınmaya karar verdikleri için de mutluydum. Elbette en çok Tom'un bir iş bulmasına ve artık eli yüzü düzgün bir maaşı olmasına sevinmiştim. En sonunda biraz paramız olacaktı.

10. Bölüm

Tom da ben de Wisconsin'in nasıl bir yer olduğunu merak ediyorduk. Hannah annemle babama bırakılacak kadar büyüdüğünde, oturabileceğimiz bir ev bulmak için Batı'ya bir seyahat planladık. Roger ve Elaine de bizimle gelmeye karar verdiler. Göz alabildiğine uzanan mısır tarlaları arasındaki uzun araba yolculuğumuz boyunca, Roger ve Tom Vietnam diye bir yerde devam eden savaş hakkında konuştular. Elaine'le ben de onları dinledik. Savaş hakkında çok az bilgim vardı, gerçi Tom daha önce hükümetimizin bu savaşa dahil olma kararına ne kadar öfkelendiğini söylemişti. Hindiçini'deki bu küçük ülkeye ilgim yok denecek kadar azdı. Zihnim daha ziyade yeni evimizin neye benzeyeceğiyle meşguldü.

Roger ve Elaine bizi gecenin geç bir vaktinde Manitowoc'da kalacağımız otele bıraktılar ve Green Bay'e doğru yola devam ettiler. Ertesi sabah kahvaltımızı ederken, yerel gazetedeki kiralık ev ilanlarına göz gezdirdik. Doğu Yakası'ndan bu kadar uzaktaki bu küçük şehirde yaşamanın neye benzeyeceğine dair kafamda soru işaretleri oluşmaya başlamıştı. Gazetede sadece iki ilan vardı, hiçbiri de çok çekici değildi. Kasabadaki birkaç emlak komisyoncusuna baktık, ancak ellerinde kiralık ev yoktu. O sabah gördüğümüz iki evden birini kiralamaktan başka çaremiz kalmamıştı.

Yeni ev sahibimizle gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra, kasabayı daha iyi tanıyabilmek için Manitowoc'ta biraz dolaştık. İlk durağımız Tom'un ders vereceği okuldu. Okul, bütün bölümleri içinde barındıran tek bir binadan müteşekkildi. Oradan yolumuzu tekrar şehir merkezine çevirdik. Sabahki olumsuz izlenimlerimizi silecek bir şeyler bulma umudu içindeydik. İki sinema, birkaç giyim mağazası, bir eczane ve iki devasa nalbur dükkânı vardı. Şehir merkezine dair en belirgin özellik ana caddenin sonundaki tahıl ambarlarının

üstüne çizilmiş iki dev şişe Old Milwaukee birası resmiydi. Bir bira fabrikasında sonlanan bir kasabaya taşındığıma inanmak çok zordu.

Green Bay Manitowoc'tan daha büyük olduğu halde, Roger ve Elaine de pek de iyi haberlerle gelmemişlerdi. Green Bay'deki üniversite merkezi de modern bir binadan müteşekkildi ve onlar da hepi topu birkaç kiralık ev görebilmişlerdi.

Eve, Leverett'a dönünce, burası Manitowoc'tan sonra gözüme cennet gibi göründü, ama taşınma meselesini dert edecek vakit yoktu. Tom tez araştırmasını bitiriyordu, benim de paketlenecek ev eşyalarım vardı. Çocuklarla taşınmak oldukça zor olacağından, Tom'un nakliye aracını karşılamak için Wisconsin'e arabayla gitmesine, benim de ondan birkaç gün sonra çocuklarla birlikte uçakla gitmeme karar vermiştik. Biz gidene kadar o ilk elde lazım olanları paketlerden çıkarmış olacaktı. Annem babam ve kardeşim son günlerde yardıma geldiler. Tom Wisconsin'e, annemle babam da çocukları alıp New Jersey'ye gitti. Kardeşimle ben nakliyecileri bekledik.

O iki gün boyunca kardeşim Paul'le ilk defa yalnız kaldım. Onu yanımızda aile olmaksızın görünce, on dokuz yaşındaki erkek kardeşimin benim için neredeyse bir yabancı olduğunu fark ettim. Elbette hakkında bildiğim birkaç şey vardı. Dış görünümüne çok önem veriyordu, tıpkı benim de o yaşlardayken verdiğim gibi. Ancak, benim aksime, okuldan sonra ya da yazları çalışmıyor, yine de annemle babama istediği her şeyi aldırmayı beceriyordu. Ve en iyisini istiyordu – kaşmir süveterler ve bol kumaş pantolonlar, benim herhangi bir şey almaya gücümün yetmediği Ridgewood'daki o pahalı dükkânlardan. Nasıl göründüğünün yanı sıra, en büyük ilgi alanı arabalardı. Babamın Oldsmobile'ın yerine Cadillac almasının, nasıl da çok istediği bir şey olduğunu anlatıp durdu. Paul'ün tam bir banliyö çocuğu olduğunu düşündüm. Oraya taşındığımızda benim yaşadığım türden problemleri hiç olmamıştı, o zamanlar sadece dokuz yaşındaydı. Bugün ona baktığımda, görünüşünün New Jersey'de ne kadar işine yaradığını tahmin edebiliyordum. Açık kumral saçları vardı, ailenin en açık renklisiydi. Ten rengi de benimki gibi buğday değildi, daha açıktı. Burnu, ailenin standartlarına göre bir hayli küçüktü. Boyu 1.80'in

üstünde, uzun ve inceydi, ayrıca, ilk kez dikkatimi çekiyordu, çok yakışıklıydı. Ermeniler, benim Ermeni'ye benzemediğimi söylerdi ama arkadaşlarım genelde ne olduğumu sorarlardı. Görünüşüme bakarak "farklı" olduğumu bilirlerdi. Kardeşim ise rahatlıkla bir Amerikalı zannedilebilirdi.

Paul ve ben başka açılardan da farklıydık. Bütün gayesi, arabalara ve istediği diğer şeylere sahip olmak için çok para kazanmaktı. Bense "anlamlı" bir hayat istemiştim, maddi şeylere küçümsemeyle yaklaşırdım. Akşam yemeğine çıktık, birbirimizle konuşacak bir şey bulamadığımız için, geceyi sinemada film izleyerek geçirdik. Ertesi sabah nakliyeciler yükleme işini bitirince, biz de sessizlik içinde annemlere doğru yola çıktık.

Wisconsin'e uçuşumuzdan bir önceki gün New York'a veda etmek istedim. Tek başına şehre indim. Hâlâ çok sevdiğim o tabloları görmek için Metropolitan Sanat Müzesi'ni ve Modern Sanatlar Müzesi'ni gezdim, matinede film izledim, ardından bir şarküteride akşam yemeği yedim. Bunun yiyeceğim son hakiki pastırmalı sandviç ve dereotu soslu turşu olduğunun farkındaydım. Village'a giden metroya bindim, New Jersey'ye son otobüsün kalkış saatine kadar o civarda yürüdüm.

Ertesi gün annemle babam, arabayla beni Idlewild Havalimanı'na bıraktı –adı John F. Kennedy olarak daha yeni değiştirilmişti– ve uçağa biner binmez, bu sefer gerçekten bilinmeyen bir dünyaya doğru tek başıma yol aldığımı hissettim. Manitowoc'ta geçirdiğimiz ilk birkaç hafta bu hislerimi haklı çıkardı. Manava ilk ziyaretim bile yabancı bir diyarda olduğumun bir kanıtıydı. Amherst'teyken, yemek pişirmek için elzem olduğunu düşündüğüm malzemelerin yokluğunu muadilleriyle de olsa karşılamayı öğrenmiştim, ama Manitowoc yiyecek bakımından tam bir çöldü. Mesela Amherst'te de İtalyan maydanozu bulamazdım. Dükkânlarda sadece kıvırcık maydanoz olurdu, bana göre ancak garnitür olarak kullanılabilirdi, aradığım yoğun maydanoz rayihası bunlarda yoktu. Amherst'te taze dereotu da hiç görmemiştim. İlk taşındığımızda, belki tezgâha konmamıştır, arkada depoda vardır diye düşünmüştüm. Sorduğumda turşu reyonu-

na yollanmıştım, dizi dizi dereotlu salatalık turşusu kavanozlarının karşısında neredeyse ağlayacaktım. Her dükkânda zeytinyağı bulmak da her zaman mümkün değildi, fakat en azından A&P düzenli olarak getirtiyordu. Manitowoc'ta ise sebze tezgâhlarında kıvırcık maydanoz bile yoktu, zeytinyağıysa dükkânların hiçbirinde satılmıyordu. "Talep yok," diyorlardı. Ara sıra patlıcan gelirdi. Bir keresinde kasiyer, bana bunun ne olduğunu sormuştu. Yanıt verdiğimde, yüzünde patlıcan diye bir sebzeyi tanıdığına dair bir emare göremedim.

Kendi kendime, bir kasabanın manavlarıyla yargılanmaması gerektiğini hatırlatıp durdum. Düşünme biçimimden emin olmadığımdan, kesin bir yargıya varmadan önce insanlarla tanışmayı bekleyecektim. Çok geçmeden Tom'un işyerinde birileriyle tanışıp onları eve davet etmesini umut ediyordum. Amherst'te de bunu yapması zaman almıştı. Sabırlı olmalıydım. Ama işler Amherst'te olduğundan farklıydı. Tom artık dönem başı üç derse giriyor ve hâlâ tezi üzerinde çalışıyordu. Dairede ona ait çalışma odası bile olmadığı için okuldaki ofisinde çalışıyordu ve birbirimizle daha da az temas halindeydik. Benim çalışmam da artık mümkün değildi. Bebek bakıcısı bulabilsem bile, bu kasabada ne yapabileceğimi hiç bilmiyordum. Üniversitede bana uygun bir şey yoktu, hepsi lisans giriş düzeyinde dersler olduğundan alabileceğim tek bir ders bile yoktu. Komşularım benden daha yaşlı insanlardı ve mahalleye yeni taşınan kiracılarla görüşmeye niyetleri yok gibiydi. O ilk aylarda tek bağlantım Elaine'di, ama o da bir iş bulmuştu ve hafta içi meşguldü. Zamanımın çoğunu çocuklarla geçirdim. Hâlâ çok tatlı ve kolay bir çocuk olan Hannah bir yılda gayet normal bir gelişim çizgisi izlemişti, bu da içimi rahatlatıyordu. Ama hayatım boyunca hiç bu kadar sıkılmamış ve yalnızlaşmamıştım.

Neal için de endişeleniyordum. Yürümesi gayet normaldi, hatta üç tekerlekli bisiklete de binebiliyordu. Ancak üçüncü yaş günü yaklaşmasına rağmen, ağzından anlaşılabilir tek bir kelime dahi çıkmış değildi. Bazen o kadar tepkisizdi ki işitme engelli olup olmadığını merak etmeye başlamıştım. Bir şeylerin ters gittiğini seziyordum, ama Tom bu konuda konuşmak istemiyordu. Üç yaşını doldurmasına bir gün kala telefon rehberinin başına oturup yardım aramaya

karar verdim. Manitowoc Zihin Sağlığı Merkezi'nin telefonunu buldum ve Neal'ı muayene ettirmek için bir randevu aldım.

Psikiyatrik sosyal hizmetliyle yaptığım bir görüşmenin akabinde Neal'ı bir dizi teste tabi tuttular. Haftalar sonra merkezden arayıp, test sonuçlarının hazır olduğunu ve klinik psikoloğun beni görmek istediğini bildirdiler. Kocamın da benimle gelmesinin uygun olup olmadığını sorduğumda, sekreter uygun olduğunu söyledi. Bu sefer Tom'la birlikte gitmeye kararlıydım. İlk görüşmeye yalnız başına gitmek acı verici ve korkutucu bir deneyimdi. Onun da boş olduğunu bildiğim bir zamana randevu aldım. Tom da gelmeyi kabul etti. Oğlumun nesi olduğunu nihayet keşfedeceğim o anı huzursuzlukla bekledim. Ancak görüşmeden bir sonuç çıkmadı, çünkü test sonuçları çok net değildi. Merkezin direktörü olan psikiyatra yönlendirildik.

Birkaç hafta sonra bir başka bekleme odasında dehşete düşmüş vaziyette beklemekteydim. Neal hakkında ne diyecekti? Aslında ne kadar korkunç bir anne olduğumu, Neal'ı hiç istemediğimi, yani ne kadar doğaya aykırı biri olduğumu görebilecek miydi? Resepsiyon görevlisi doktorun ofisine girebileceğimizi söylediğinde, dar koridor boyunca sendeleyerek yürüdüm. Dr. Kowalski iri yarı ve zinde bir adamdı. Kapıdan girerken bizi karşılamak için ayağa kalktı. İçten bir şekilde ellerimizi sıktı, ardından geniş masasının arkasına geçip oturdu ve doğrudan konuya girdi. Neal'ın test sonuçlarını ve benimle yapılan görüşmenin raporunu inceledikten sonra, Neal'da fiziksel bir sorun olmadığından emindi. Ona göre sorun psikolojikti ve Neal'ın anneyle ilişkisinden kaynaklanıyordu. Kendisiyle terapiye başlamamı salık veriyordu. Ben sorunlarımın üstesinden geldikçe Neal da normal gelişimini sürdürebilecekti. Neal için önerebileceği tek şey, onu haftada birkaç saat geçirebileceği yerel kreşe kaydettirmemizdi. Neal'ın kabul edilmesi için onları arayabilirdi. Dr. Kowalski'yi görmeye razı oldum. Bir sonraki hafta görüşmek üzere sözleştik. Başka bir seçeneğim yok gibiydi.

Merkezden çıkıp yürürken, Neal'la ilgili yolunda gitmeyen şeyin düzeltilebilecek bir şey olduğunu öğrenmek içimi rahatlatmıştı. Doktor bunu çok açık ifade etmişti. Beyninde düzeltilemeyecek bir hasar

söz konusu değildi. Yıllardır zihnimi kemiren sözcükleri sarf etmemişti. Neal'da "zekâ geriliği" yoktu. Çocuğum için elimden gelenin daha fazlasını yapmaya hazırdım.

Ancak tümüyle bu kadar iyimser değildim. Kendimi bir canavar gibi hissediyordum. Doktor da Neal'a hamile kalmama verdiğim tepkinin hiç doğal olmadığı yönündeki şüphelerimi doğruluyordu. Bendeki bu sapma yüzünden, masum bebeğim normal olamamıştı. Benim suçumdu. Evli öğrenciler lojmanındayken komşularımla arkadaş olmaya tenezzül etmemiştim, halbuki onlar benden çok daha üstündü: Sorunları ne olursa olsun, çocuklarını mahvetmemişlerdi.

Belli ki büyük sorunlarım vardı. Hamileliğim ve çocuğum hakkındaki hislerim normal değildi. Tom'la ilişkim başlangıçta ümitvar ise de, sonradan neredeyse tamamen kopmuştu. Tom geri çekilmişti, ama onu çekildiği yerden çekip çıkarmalıydım. Neden insanlara karşı kendimi bu kadar yabancılaşmış hissediyordum? Değişmek için çaba harcayacağıma söz vermiştim, ama bir yandan da terapiden çok korkuyordum. Bana göre, hâlâ, terapi deliler içindi. Gerçekten onlardan biri olup olmadığımı merak ediyordum. Terapinin gerçekte olduğum kişinin en korkunç yanlarını ortaya çıkaracağından emindim. Dr. Kowalski'yle ilk seansımı hem terapinin gizemli bir biçimde Neal'a yardımcı olacağı ümidiyle, hem de kendimle ilgili, kim olduğumla ilgili en kötü korkularımı onaylayacağı endişesiyle bekliyordum. Bir yandan da çocuğuma ne yaptım diye büyük suçluluk duyuyordum.

Ertesi gün Neal'ı kreşe yazdırdım. Görevli kadına, Neal'ın diğer çocuklardan korktuğunu ve başka pek çok sorunu olduğunu gerginlikle anlattım. Endişelenmememi, Neal'ın iyi olacağını söyledi. Onun gibi normal bir kadının bakımıyla iyi olacağını tahmin edebiliyordum. Arabayla dönerken, Dr. Kowalski'nin Neal'ı kreşe yazdırmamızı başka çocuklarla deneyim kazanması için mi, yoksa benden uzaklaşması için mi önerdiğini merak ettim. Sonunda nedenin ikincisi olması gerektiğine kanaat getirdim.

İlk terapi seansı gelip çattığında canavarlığımın ayrıntılarını duymaya ve kabul etmeye ve doktorun saldırıları karşısında kendimi

savunmaya hazırdım. Bana kendimi çok kötü hissettirdiği için ona kızgındım, yine de Neal'ın öteki çocuklar gibi olabileceği umudunu temsil ediyordu. Muayenehanesi, Tom'la geldiğimiz zamandan daha geniş göründü gözüme. Sesi de çok uzak bir mesafeden gelir gibiydi. O kadar üşüyordum ki, sarsılarak titrememi durdurmak için koltukta büzüşmüştüm. Bu ilk seanstan tek hatırladığım, Dr. Kowalski'nin Neal'ın normal bir çocuk olacağına dair söylediklerini tekrar etmesi, kendisini haftada bir görmem gerektiği, ancak merkezin ayda bir görüşmeye izin verdiğini söylemesiydi. Ayda bir merkezde, haftada bir de özel muayenehanesinde görüşmeyi ayarlayacaktı. Bir kez daha seçeneksizdim. Eğer Neal daha iyiye gidecekse, ben de sorunlarımla baş etmeyi öğrenmek zorundaydım.

Birkaç hafta sonra, bir yanımın bu haftalık seansları iple çekmesi benim için şaşırtıcıydı. Suçluluk duygum o kadar baskındı ki, çoğunlukla depresif bir ruh hali içindeydim, ama en azından konuşabileceğim bir Dr. Kowalski vardı. Söylediklerinin çoğunu anlamasam da, ondan gerçekten hoşlanmaya başlamıştım. Benim için en kafa karıştırıcı olan şey, "duygu"dan yoksun olduğum konusundaki ısrarıydı. Birkaç ay geçtikten sonra, ölmek isteyecek kadar kendimi kötü hissettiğim o güne dek ne demek istediği hakkında hiçbir fikrim yoktu. Seans sırasında ağlamaya başladım, eve döndüğümde daha da çok ağladım. Bütün hafta boyunca perişan haldeydim ve bir sonraki seansı sabırsızlıkla beklediğimi ilk defa fark ettim. Dr. Kowalski'ye ağlamamı durduramadığımı söylediğimde, koltuğundan kalkıp, kollarını iki yana açıp "işte bu harika," dedi. O an ondan nefret ettim. Ne var ki, sözünün devamında, kendimi bırakıp duygularımı hissettiğimi söyleyince, derin bir rahatlama hissettim. Geçirdiğim ıstırap dolu o haftadan sonra ilk defa kendimi daha iyi hissettim. Ayrıca, bana öyle geliyordu ki, Neal da ufak tefek gelişme emareleri gösteriyordu.

Sosyal durumumda da bazı gelişmeler vardı. Aylarca, o da arada bir hafta sonları, sadece Roger ve Elaine'le görüştükten sonra en nihayet Tom'un meslektaşlarından birinden bir davet aldık. Alan Stein, Sheboygan'daki üniversitede İngilizce dersi veriyordu, karısı Mary Lee de orada danışman olarak çalışıyordu. Ama Tom da ben

de onu Tom'un meslektaşından saymıyorduk. Alan benim açımdan bulunmaz bir nimetti. Yahudi'ydi ve Chicago'da büyümüştü. Birlikte Mort Sahl ve Mel Brooks plakları dinliyor ve kimi zaman Alan'ın Chicago'ya ziyaretlerinden dönüşte getirdiği "hakiki" çavdar ekmeği üzerinde koşer salam yiyorduk. Dördümüz iyi arkadaş olduk ve Sheboygan'a taşınmamızı tavsiye ettiklerinde onlara hak verdik. Her şeyi denemeye hazırdım, küçük ve karanlık dairemizden nefret ediyordum ve Manitowoc'ta geçirdiğimiz bir yıla yakın zaman zarfında, Dr. Kowalski hariç, sevdiğim hiçbir şey bulamamıştım. Dr. Kowalski'yi görmeye devam ediyordum.

Birkaç hafta sonra Mary Lee arayıp, tam bize göre güzel bir daire bulduğunu söyledi. Tom'a ulaşıp arabayı alır almaz, yirmi dakikalık mesafedeki Sheboygan'a doğru yola çıktım. Kasaba merkezindeki eski bir evin yarısından oluşan daire, Mary Lee'nin abartılı tasvirinden sonra beklediğimden bile iyiydi. Kileri de olan kocaman bir mutfağı, gerçek bir yemek odası, geniş bir salonu, giriş katında küçük bir banyosu ve ikinci katta dört odası vardı. Çocukların her birinin ayrı odası olabilirdi, Tom'un da kendine ait bir çalışma odası. İlk fırsatta Tom da evi gördü ve hemen kiraladık. Bu sefer iyimserlikle toplandım. Sheboygan Manitowoc'dan daha büyüktü. En azından her şeyin satıldığı büyük bir mağazası vardı ve arada bir yabancı film izlemeye gidebileceğimiz, zeytinyağı, çamfıstığı, bulgur ve diğer malzemeleri de bulabileceğim bir Ortadoğu bakkaliyesinin olduğu Milwaukee'ye daha yakındı. Alan ve Mary Lee aracılığıyla başkalarıyla tanışabileceğimizi de umuyordum.

Sheboygan'a yönelik tutumumda, kendimi daha önce hiç olmadığı kadar iyi hissetmemin de etkisi vardı. Bendeki bu değişimin nedeni, başlangıçta gözümü korkutan terapiydi. 1966'da hayatımın iki döneme ayrıldığını idrak etmem çok önemliydi: terapiden önce ve sonra. Terapiden önce, ergenlik çağımda ailedeki "gürültücü" olarak adlandırılsam da aslında duygularımın minimal düzeyde farkındaydım. Annemin kısıtlamaları, geniş ailenin talepleri ve annemle anneannemin bariz bir şekilde erkek kardeşime daha düşkün oluşları karşısında bağıra çağıra söylenirdim. Dayanamayıp patladığımda

ekseriyetle herkes odayı terk eder, anneannem her seferinde, elbette Ermenice olarak, "huysuzluğu üstünde" derdi. Bu lafı beni daha da öfkelendirirdi. Anneannem beni öfkelendiren her şeyi reddettiği gibi, hissiyatımı da beni etkisi altına aldığını iddia ettiği mistik bir güce yorardı.

Öfke patlamalarım hariç, ailem bana karşı herhangi bir duygu emaresi göstermezdi. Ailenin kadınlarından gördüğüm en cömert sevgi ifadesi, onlar yemek hazırlarken ve servis ederken ortaya çıkardı. Amherst'e taşındığımda, anneannem bir koli midye dolması yollayarak beni Paskalya kutlamalarına dahil etme teşebbüsünde bulunmuştu. En sevdiği kız torunu olduğumu, her zaman tabağıma fazladan enginar koymasından biliyordum. Annem babamla birlikte Massachusetts'a her ziyaretimize geldiğinde, bir buzluk dolusu et, peynir, ekmek, dereotu ve doğru çeşit maydanoz getirirdi. Wisconsin'e taşındığımızda, yanında yiyecek getiremediğinden, neredeyse gelir gelmez bakkala manava giderdik ve bize en az bir hafta yetecek erzak satın alırdı.

Şefkatin fiziksel dışavurumunu pek az gördüğüm ve kimse de şefkatten bahsetmediği için bu hediyelerin anlamını çözümlemek benim için kolay olmamıştı. Sevgiyi dile dökmenin bir Amerikan âdeti olup olmadığını merak ederdim. Amerikan ailelerinde nasıl yaşandığını kendi gözlerimle görmemiştim, ama şefkat sanki daha çok bu kültürün bir parçasıydı.

Terapiden sonra, diğer pek çok duygunun da baskılandığını net bir şekilde görebilmiştim. Annem bana öfkeyle bağırır, hatta bazen vururdu, ama başkalarının yanında duygularını açık etmezdi. Ergenlik çağımdayken ise aile içinde adı asabiye, sinirleri gergine çıkmıştı. Çünkü kimi zaman babama, kimi zaman da kendi kız ya da erkek kardeşine yönelen öfke patlamaları yaşardı. Canını neyin sıktığını onunla açıkça konuşmaktansa, onu sakinleştirmeye çalışırlardı. Çocukken öfke krizine girdiğimde odayı terk ettikleri gibi, onu da duygusal olarak yalnız bırakırlardı.

Babamsa tam aksine "hiçbir şeyi mesele yapmayan" adam olarak bilinirdi. Erkek kardeşime ya da bana kızmaya en yaklaştığı anlarda

bile, ya hüsran içinde kafasını sallar ya da belli belirsiz sesini yükseltirdi. Onu başkasına karşı da duygusunu açık ederken hiç görmedim. Babamın, mesela Alex amcaya kızdığını düşünmek bile imkânsızdı. Babamın akrabalarının tümünde hissizlik denebilecek bir hal vardı. Hiyerarşi davranışı belirlerdi ve herkes son derece kibardı. Yetişkinler sessizce duruma katlanırdı, ben de duygularımı bastırmayı öğrenmiştim. On sekizime geldiğimde bunu o kadar iyi öğrenmiştim ki, artık hiçbir şey hissetmiyordum neredeyse.

Esrarengiz bir şekilde terapi bu duyguları yeniden keşfetmemi sağlamıştı. Duyguları reddetmenin ne kadar yıkıcı olduğunu anlamaya başlamıştım. Terapiden önce haftalarca, bazen aylarca belli belirsiz bir melankoliden başka hiçbir şey hissetmemiştim. Artık hem duygularımı olduğu gibi yaşamak, hem de dışavurmak için çok çaba sarf ediyordum. Tom'un içine kapandığını görünce, bunu kızgın bir sessizlikle karşılamak yerine, bu davranışının beni nasıl etkilediğini ona ifade etmeye zorluyordum kendimi. Tom'un da daha uyumlu olmaya çabaladığını düşünüyordum, ama hâlâ mesafeliydi. Keşke o da Dr. Kowalski gibi bir terapiste gitseydi. Genelde mutsuzdum, ama artık ara sıra keyifli de oluyordum.

Her şeyin daha iyi olacağından neredeyse emindim. En azından eskisi kadar yalnız değildim. Taşındığımız ilk birkaç ay içinde Manitowoc'ta dokuz ayda tanıştığımdan daha çok kişiyle tanışmıştım. Buraya gelişimizden kısa bir süre sonra, yeni arkadaşlarımdan biri olan Eve Laurence, League of Women Voters'ın* yerel şubesini kurma hazırlıkları içinde olan bir grup kadına katılmak isteyip istemediğimi sordu. İlk toplantıma gittiğimde, grubun geçici tüzük hazırlıkları içinde olduğunu gördüm, yerel bir grup tam teşekküllü bir şube vasfını kazanabilmek için ulusal örgüt tarafından şart koşulan bu geçici tüzüğü hazırlamak zorundaydı. Bu statüye erişmek amacıyla, grubun Sheboygan kentini taraması ve yerel işadamlarından fon ve destek bulması gerekiyordu. Bu işler gözüme çok sıkıcı göründü, ancak grubun gerek yerel, gerek ulusal düzeyde bazı toplumsal konulara da el atmaya kararlı olmasına sevindim. Her üye kendi seçtiği bir konu-

* Kadın Seçmenler Birliği.

dan sorumlu olacaktı. Çoğu kişi konusunu seçmişti, listeyi duyduğumda ben de ırk ilişkileri üzerine bir şey yapmayı önerdim. Çöken sessizlikte, kendimi sivil haklar meselesinin ulusal öneminden ve bu grubun da bu konuda bilgi sahibi olmak isteyeceğini düşündüğümden bahsederken buldum. Bu yeni bir konu başlığı olduğu için, bir sonraki toplantıda konunun neden eklenmesi gerektiğini anlatmam gerekecekti.

Neredeyse her akşam haberlerinde yeni bir gösteriye tanık olunan böyle bir zamanda, herhangi birinin ırk ilişkileri konusunun önemini sorgulayabileceğine şaşırmıştım. Sonra kendi kendime şaşırmamam gerektiğini söyledim. Daha birkaç ay önce yerel emniyet görevlilerince verilen talimatla Güney'deki Zenci üniversite öğrencilerinin üstüne yangın hortumları ile su sıkılmış, kurt köpekleri ile saldırılmıştı. Bu gaddarlık karşısında duyduğum üzüntüyü Dr. Kowalski'ye açtığımda, neden bu kadar üzüldüğümü sormuştu. Ben de ona, neden üzülmediğini sormuştum. Akşam haberlerini izlememiş miydi? Zaten Anayasa gereği sahip olmaları gereken hakları elde etmeye çalışan genç Amerikalılar mağdur oluyor ve üstüne üstlük hukukun üstünlüğünü gözetmekle ve vatandaşı korumakla yükümlü olan polisten şiddet görüyorlardı. Ne olup bittiğini izleyip görene kadar, onunla neden bu kadar üzgün olduğumu tartışmayacaktım. Ertesi hafta, durumun vahametinden bihaber olduğunu kabul etti ve diğer konulara geçtik.

Bildiğim kadarıyla Manitowoc'ta ya da Sheboygan'da yaşayan hiçbir Zenci yoktu. Ulusal düzeyde ırk ilişkilerini inceledikten sonra, birliğin yerel düzeye de eğilebileceğini düşünmüştüm. Argümanlarımı sundum, kadınların çoğu konunun önemine katılıyordu, en azından bana öyle söylediler, ancak toplantıdan kısa bir süre sonra Eve bu konunun beni neden bu kadar alakadar ettiğini sordu. Gruptaki diğer kadınların da bunu merak ettiğini söyledi. Konu başlığını listeye almayı sırf benim gözümde çok önemli olduğu için kabul ettiklerini söyledi. Şaşkınlıktan dilim tutulmuştu. Demek ırk ayrımcılığı ve ırksal önyargı *benim meselelerimdi*; benden başka kimseyi ilgilendirmiyordu. Sunum yapacağım akşam, başka biri Sheboygan'daki iş

dünyası liderlerinin birliği nasıl karşıladıklarıyla ilgili, derhal halledilmesi gereken bir konuyu gündeme getirdi. Benim konuşmam ise, daha fazla zamanımızın olacağı güne dek ertelendi.

Hem benim konum, hem bir iki başka konu için o uygun gün hiç gelmedi. Ben bile birliğin zor durumda olduğunu kabul etmiştim. Ne yerel iş dünyasından gerekli maddi desteği alabilmiştik, ne de birden fazla yardım; kaldı ki bu da en aktif üyelerimizden birinin kocasından gelen bir yardımdı. Sheboygan'daki işadamlarıyla görüşmeler yapan kadınların aktardığına göre, çoğu birliği "pembe" kümede görüyor ve şehirlerinden uzakta tutmak istiyorlardı. Şehrin ileri gelenlerine birliğin Sheboygan'ın refahı ile ilgili olduğunu göstermeye karar verdik. Belediye başkanına gidip, bizim organize edeceğimiz halka açık bir mitingde şehrin önemli meseleleri hakkında konuşma yapmasını istediğimizi söyledik. Şaşırtıcı bir şekilde kabul etti ve bunun sonucunda geniş katılımlı bir miting gerçekleştirdik.

Belediye başkanı, Sheboygan'ın ekonomik durumunun ne kadar iyiye gittiğini anlatan parlak bir raporun ardından, konuşmasının sonunda geçtiğimiz yıl boyunca şehirde sıkıntı yaratan tek bir sorundan bahsetti: Ciddi anlamda vasıflı inşaat işçisi sıkıntısı vardı. Müteahhitler işçi bulmak ve onları Sheboygan'a gelmeye ikna etmeye çalışmak için Green Bay'e kadar en kuzeye ve eyaletin batı yakasına gitmişler, ama çabaları çok az sonuç vermişti. Neden sadece kuzeye ve batıya gittiklerini merak ettim. İşçi arayan müteahhitlerin Milwaukee'ye gidip gitmediğini sordum. Sheboygan'ın sadece yarım saat güneyinde yer alan oldukça büyük bir şehirdi, orada işe ihtiyacı olan pek çok adam vardı muhakkak. Belediye başkanının sorduğum soru karşısında bocaladığı o anda, bunun ardında yatan nedeni anlamıştım. Yanıtı soru şeklinde geldi: "Nerede uyuyacak*lar*dı? Nerede yiyecek*ler*di?" Belediye başkanı soruma verdiği yanıtı şu tespitle tamamladı: "*Onlar* buraya gelmez." *Onlar* dediklerinin Zenci olduğu apaçıktı.

Ertesi gün, kocası müteahhit olan bir arkadaşa belediye başkanının sözlerini sordum. O da vasıflı işçi eksikliği olduğunu onayladı. Kocasının çaresizlikten bir keresinde üç Zenci duvar ustasını işe aldığını, onların da sabah Milwaukee'den arabayla gelip, akşam iş bitince

geri döndüğünü anlattı. Kuvvetle muhtemel, Sheboygan'daki restoranların "konukseverlik"ini bildikleri için, öğle yemeğini yanlarında getiriyorlardı. Şehrin ileri gelenleri, kocasına, eğer bir daha böyle bir şeye kalkışırsa, iş alamayacağını söylemişti.

Pakistanlı bir yüksek lisans öğrencisi bana Sheboygan'daki restoranların esmer tenlilere servis yapmadığını anlatmıştı. Mr. Devi yaz için Sheboygan'daydı ve bizim yaşadığımız evdeki küçük bir daireye taşınmıştı. Akşam yemeği saatinde mutfağımdan yükselen kokuları aldığında, yemek hakkında uzun uzun sohbet etmiş ve tariflerimizi değiş tokuş etmiştik. Kısa zamanda arkadaş olmuştuk. Kasabaya daha yeni geldiği sıralarda, bir akşam, yemek hazırlayamayacak kadar yorgun olduğundan dışarıda bir şeyler atıştırmaya karar vermiş. Siparişi alınmış alınmasına, ama masaya paket halinde getirilmiş. Birkaç yere daha gitmiş ama aynı sonuçla karşılaşmış. *Onlar* için yemek yiyecek yer bulmak zor olurdu doğrusu. Sheboygan'ın hiç Zenci barındırmaması dışında, Güney'den bir farkı olmadığı besbelliydi. Nitekim Tom da, lisenin son sınıflar için öğrenci değişim programları sunduğunu, ancak bu değişim programlarının, beyazların yaşadığı yerlerdeki okullar olmasını garanti altına almak ve Sheboygan'lı öğrencilerin Zencilerle okula gitmesi ya da kendi liselerine Zenci öğrenci gelmesi ihtimalini ortadan kaldırmak amacıyla sadece Güney'deki okullarla yapıldığını öğrenmişti.

Manitowoc'tan taşındığımıza memnumdum, ama Sheboygan da küçük bir Wisconsin kentiydi işte. Buranın yabancı bir yer olduğunu gitgide daha çok hissediyordum. İyi arkadaşlar edindiğim su götürmez bir gerçekti, ama benimle ilgili anlayamadıkları şeyler vardı. Irk ilişkilerine verdiğim önem beni ayrıksı kılıyordu besbelli, ama mesele bununla sınırlı kalmıyordu. Ateist olmam da beni tehlikeli bir kadın kılıyordu onların gözünde. Eve, Tom'la benim herhangi bir kiliseye bağlı olup olmadığımızı sormuştu. Ben de ona, ikimizin de Tanrı'ya inanmadığını söylemiştim. İnançsızlığıma katlanabilir gibi görünüyordu, ama daha önce hiç bir ateistle tanışmadığını söylemişti. Hemen akabinde insanlar ateistliğimle ilgili sorular sormaya başladılar; kimi hakikaten meraktan, kimi düşmanlıkla.

Tom da kendisini Wisconsin'de rahatsız hissetmeye başlamıştı. Politik görüşleri, üniversitede görev yapan öğretim kadrosuyla karşılaştırıldığında fazlasıyla solda kalıyordu. Muhafazakârlık konusunda öğrencilerin de meslektaşlarından aşağı kalır yanı yoktu. Örneğin, Amerikan Siyaseti dersinde McCarthy dönemine geldiğinde, öğrencilerden biri sınıfa bir ziyaretçi getirmek istemişti. Tom da öğrencilerin özel ilgi alanlarını desteklemenin önemine inandığı için kabul etmişti. Tom derse başladığında, bu ziyaretçi parmak kaldırmıştı. Söz verilince de ayağa kalkıp, Joseph McCarthy'nin ne kadar büyük bir adam olduğu konusunda bir söylev çekmiş, en sonunda da tüm öğrencileri senatörün ölüm yıldönümünde her yıl düzenlenen ve Milwaukee'den başlayarak Appleton'da sonlanan korteje davet etmişti. O günden sonra Tom bir daha McCarthy'yi yermemesi konusunda uyaran imzasız mektuplar almaya başlamıştı.

Bu olaydan kısa bir süre sonra Tom, John Birch Derneği'nin Sheboygan'da bir şubesi olduğu ve beni kesinlikle alakadar edeceğini düşündüğü bir konferansa ev sahipliği yaptığı haberiyle geldi: "Sivil Haklar Hareketi'nde Komünistler". Üniversitede küçük bir grup oluşturan liberal öğretim kadrosu bu konferansa katılma kararı almıştı. Tom, benim de gelmek isteyeceğimi düşünmüştü. Tom'la birlikte bazı toplantılara katılmak benim için alışılmadık bir durum değildi. Manitowoc'tayken yapılacak o kadar az şey vardı ki, bu çok da sık olmayan toplantıları iple çekerdim. Genelde Madison Eyalet Üniversitesi'nin ana kampüsünde düzenlenirdi. Büyük ve canlı kampüs hoşuma giderdi, çıkınca da Madison'ın güzel lokantalarından birinde akşam yemeği yerdik.

Tom'un ilgi alanlarımı dikkate alması hoşuma gitmişti, ona katılmamı gerçekten istiyor gibiydi. İlişkimiz halen pek tatmin edici olmasa da, biraz daha yakınlaştığımızı hissediyordum. Politik farkındalığımın artması, konuşacak konularımızı da artırmıştı, bunun yanı sıra kendimi onun meslektaşlarına ve kariyerine vakfetmek yerine, kendi arkadaşlarımı edinmiş ve ilgi alanlarımı geliştirmiştim. Ayrıca Neal hakkında az da olsa konuşmaya başlamıştık. Oldukça iyi bir ilerleme kaydediyordu.

Konuşmayı dinlemeye giderken Tom'a sanki yabancı diyarlardaymışız gibime geldiğini söyledim, sonrasında ise artık hiç kuşkum kalmadı. Salona vardığımızda o kadar kalabalıktı ki, oturacak yer bulduğumuz için şanslıydık. Kadın Seçmenler Birliği, ırk ilişkilerinin önem arz eden bir konu olmadığını düşünebilirdi, ama Birch Derneği'ndekiler için gayet önemli bir konuydu. Konuşmacının yaşlı bir Zenci olduğunu gördüğümde çok şaşırdım. Sivil Haklar Hareketi'nin –hayran olduğum– liderlerinin hepsinin namlı komünistler olduğu ve başını çektikleri organizasyonların da komünist cephede yer aldığı şeklinde, Birch Derneği'nin görüşlerini tekrarlayan sözlerini dinlerken, onun bu gece nerede uyuyacağını merak ettim. Konuşmanın ardından bizim gruptan birkaç kişi el kaldırıp soru sormak istedi, ama moderatör hiçbirine söz vermedi.

Grubumuzdaki birkaç kişinin, Tom da dahil, hem moderatörce hem de dinleyicilerden bazılarınca tanınıyor olduğu izlenimine kapılmıştık. İkide bir başlarını çevirip bize bakıyorlardı. Etkinliği, rahatsızlıktan da öte duygularla terk ettim. Korkmuştum. Sonraki haftalarda Tom'la o toplantı hakkında ve savaş ilan edilmiş küçük liberal grubun bir parçası olduğumuzu giderek daha çok hissetmemiz hakkında sık sık konuştuk.

Artık kaldıramıyordum. Wisconsin'de yaşadığımız iki yıl boyunca, yıllardır olmadığım kadar iyiydim. Kendi ilgi alanlarımı geliştirmeye başlamış ve hiç olmadığı kadar çok arkadaş edinmiştim. Fikirlerim saygı görüyordu, yakın zaman önce Kadın Seçmenler Birliği başkanlığına seçilmiştim. Bırakmak düşüncesinden nefret ettiğim çok iyi bir terapistim vardı. Bütün bunlara rağmen, Wisconsin'de daha fazla yaşamaya dayanamayacaktım. Bir gece Tom'la bölgenin muhafazakârlığından ve özellikle birlikte iyi olduğumuzdan konuşurken, ona Doğu yakasında iş bulma konusunda ne düşündüğünü sordum. Başka bir iş bakmaya başlamadan önce tezini bitirmek istediğini söyledi, ama Wisconsin'den ayrılmak istemekte haklı olduğumu düşünüyordu. Özellikle son yılda tezinde kayda değer bir ilerleme gösterdiği için, belki Doğu'da düzgün bir iş bulma şansı olabilirdi. Mutluluktan havaya uçtum ve memnuniyetle başvuru mektuplarını yazdım.

Dr. Kowalski'yi bırakma konusunda kaygılarım vardı. Onunla terapi seanslarım hayatımdaki en önemli şeydi muhtemelen. Haftalık seanslarımız olmadan ne yapacaktım? İyi olacağım konusunda beni yüreklendirdi. Ne kadar değiştiğim Neal'ın kat ettiği büyük ilerlemede açıkça kendini gösteriyordu, böyle dedi. Neal Wisconsin'e taşındığımızdaki halinden çok daha farklı bir çocuk olmuştu. Daha bir yıl öncesine kadar belki de sağırdır diye düşündüğümüzü unutmuştuk bile. Çocuklara karşı korkusu azalmıştı, ancak yine de yaşıtlarıyla oynamıyordu. En yüreklendirici olan ise, tek tük sözcükler söylemeye hatta yakın zamanda basit cümleler kurmaya başlamış olmasıydı. Ne söylediğini her zaman çözemiyorduk, ama en azından iletişim kurmaya çabalıyordu.

Dr. Kowalski, Neal'ın da terapi görmeye başlamasının iyi olacağı bir noktaya eriştiğini düşünüyordu. Koyduğu ilk teşhis Neal'da bir çeşit çocukluk şizofrenisi olduğu yönündeydi, ancak son zamanlarda bu fikrinden vazgeçmişti. Neal'ın davranış tarzı otizm kategorisine daha uygun görünüyordu. Ona başka çocuklarla bir arada olabileceği bir yerin yanı sıra iyi bir terapist bulmamızı tavsiye ediyordu.

O konuştukça, oğlumun günün birinde normal bir şekilde gelişme gösterme olasılığının sorumlusu olarak gördüğüm bu adama sevgiyle baktım. Arabayla Sheboygan'a dönerken, Dr. Kowalski'ye karşı hislerimin hep böyle iyi olmadığını hatırladım. Beni çileden çıkardığı zamanlar da olmuştu. Bir yıl süren terapi seanslarımızdan sonra, bir çocuk sahibi daha olmamın kendi kadınlığımla daha barışık olmamı sağlayabileceğini düşündüğünü söylemişti mesela. En son isteyeceğim şeyin bir bebek daha olduğunu, zaten var olanlarla zor başa çıktığımı söylediğimde, bir bebeğin yaratıcılık ihtiyacımı karşılayabileceğini öne sürmüştü. Ben bir inek değilim diye bağırmıştım; yaratıcılığının tek çıkış noktası olarak dölyatağından başka seçenekleri de olan bir insandım. Bir bebek yaratmak bedenimin bir faaliyetiydi, zihnimin değil; bende hiçbir şeyi tamamlayacak değildi. İki deneyimim vardı zaten. Sonunda, hatalı olabileceğini kabul etmişti. En azından benim için hamilelik yaratıcı bir deneyim olmayabilirdi.

Söylediği şey berbat *idi*, ama bu adam muhtemelen benim hayatımı kurtarmıştı. Benim terapistim olmuştu, ayrıca onu en yakın arkadaşım gibi görmüştüm. Onu bırakacak olma düşüncesi başta kötü gelmişti, ama daha bu konudaki ilk sohbetimizde kendimi hazır hissetmeye başlamıştım.

Wisconsin Sheboygan'daki geçici tüzükle yönetilen Kadın Seçmenler Birliği'nde başkanlığa getirildiğim hafta, Tom'a Ithaca Koleji'nden davet geldi. Başvurusu çok ilgilerini çekmişti ve görüşmeye çağırıyorlardı. Birlik başkanı olarak arkadaşlarımın benden beklentilerini boşa çıkarmamak niyetindeydim, ama buna hiç fırsat bulamadım. Ertesi ay Tom New York eyaletinde, Ithaca Sosyal Bilimler Koleji'ndeki o işi kabul etti. Cornell Üniversitesi ile aynı kasabadaydı ve New York'a sadece dört saatlik mesafedeydi. Bu açık hava hapishanesinden kurtulacaktım. Eve dönüyorduk.

11. Bölüm

Ithaca, Manitowoc ve Sheboygan'dan olabildiğince farklıydı. Tom görüşmeden döndüğünde şehrin sarp tepelerin eteklerine kurulu olduğunu anlattı. Ithaca Koleji şehrin güney ucundaki tepelerden birinin en üst noktasındaydı. Cornell Üniversitesi ise kuzeydeki tepelere yayılmıştı. Tom'un meslektaşları Ithaca'da ev bulmanın zor olduğunu söylemişlerdi, herkesin kendi evi olduğu için değil, çok sayıda insan, öğrencilerin yanı sıra hocalar da var olan daireleri ve hatta evleri kiraladığı için. Buranın Ithaca Koleji ve Cornell Üniversitesi'nin sponsorluğunda gerçekleştirilen birçok toplantı, konser, oyun ve sergi sayesinde cıvıl cıvıl bir şehir olduğundan da söz etmişlerdi.

Tom ev bakmak için Sheboygan'dan Ithaca'ya giden o uzun yolculuğa çıkıp onca zamanı tezinden çalmaya pek istekli olmadığından, mektuplaşarak bir ev tuttuk. Ev şehrin batı yakasındaki bir tepede konumlanmış yeni bir sitedeydi. Üç yatak odalı, açık mutfaklı daire, emlakçı broşüründeki fotoğraflarda görüldüğü haliyle rahatsızlık verici ölçüde ailemin New Jersey'deki evine benziyordu. Ancak Wisconsin'den ayrılmaya ve Doğu'ya taşınmaya o kadar istekliydim ki, neredeyse her şey gözüme güzel görünebilirdi.

1966 yılının o sıcak ağustos günü arabayla Ithaca'ya girdiğimizde, bu küçük şehrin güzelliğiyle büyülenmiştim. Tom'un Ithaca'yı tasviri hem ayrıntılı hem de olumluydu, yine de kendi gözlerimle gördüklerime hazırlıklı değildim. Daha önce haritada gördüğüm uzun ve dar bir gölün kıyıları boyunca yükselen dik tepeler, Wisconsin'in dümdüz uzanan topraklarından sonra memnuniyet verici bir değişiklikti. Dairemiz ise beklediğim kadar sıradandı, yine de şehrin ve dağların arasına kıvrılıp uzanmış gölün manzarası yeni evimizin steril soğukluğunu fazlasıyla telafi ediyordu.

Birkaç gün sonra alt kat komşularımızla, Fisher çiftiyle tanıştık. Her ikisinin de New York'ta doğup büyüdüklerini ve Yahudi

olduklarını öğrendiğimde çok sevindim. Ithaca'ya taşınmaları New York'tan ilk ayrılışlarıydı. Shelly Ithaca'da yapılacak hiçbir şey olmadığından şikâyet edince, bu duyguyu bilirim dercesine gülümsedim. Bütün günü pencereden dışarıyı seyrederek geçiriyor ve neredeyse kimseyi görmüyordu; görüp görebildiği çimenler, ağaçlar ve yürüyüşe çıkan birkaç insandı. Onlar da bizim gibi kendilerini evden dışarı atmaya hevesli olduklarından, Tom, Neal, Hannah ve ben ilk hafta sonlarımızı Shelly, Martin ve altı yaşındaki kızları Sandy ile birlikte gezerek geçirdik. Neal'ın kimi münasebetsiz davranışlarını hoşgörüyle karşılıyorlardı, kızları Sandy de daha iki buçuk yaşında olan Hannah ile oynamaya bayılıyordu. Çok geçmeden, Shelly, ben ve çocuklar her gün birlikte vakit geçirir olduk.

Yerleşir yerleşmez Neal için bir psikolog ve bir merkez aramaya koyuldum. Manitowoc'ta bir tek Dr. Kowalski vardı. Ithaca telefon rehberinde ise çok sayıda terapist bulunduğu gibi, var olanlardan ikisi çocuklar konusunda uzmandı. Bunlardan ilkini seçip, bir sonraki haftaya randevu aldım.

Dr. Campbell'la tanışıp Neal'ın durumunu anlatınca, Neal'ı görmeyi kabul etti ve benimle de düzenli aralıklarla görüşmeyi önerdi. Buna dünden razıydım, bu kadar çabuk birini bulduğum için rahatlamıştım, Neal hakkında konuşabileceğim birinin olması beni heyecanlandırmıştı. Ayrıca Neal'ı Özel Çocuklar Merkezi'ne götürmemi salık verdi, bir değerlendirme testine tabi tutulacak ve muhtemelen de yerleştirilecekti. Ertesi sabah randevu almak için merkezi aradım. Psikoloğa yalnız gitmek konusunda artık rahattım, fakat merkezdeki bu görüşmeye Tom'la birlikte gitmek istiyordum ve Tom'un müsait olduğunu bildiğim bir zamana randevu aldım.

Merkezin eş-yöneticisi olan Dr. Ann Rizzo ile tanıştığımda, spastik hareketleri ve sözcüklerini oluştururken yaşadığı belli belirsiz zorluktan serebral palsi hastası olduğunu anladım. Aynı hastalıktan mustarip olan kuzenim Emik'le yakın olduğumdan bu konuda oldukça rahattım ve onu anlamakta zorluk çekmedim. Anlattıklarımıza dayanarak Neal'ın merkezde yardım görebileceğini, ancak son kararı vermeden önce merkezin eş-yöneticisi olan kocasının da Neal'ı

değerlendirmesi gerektiğini söyledi. Değerlendirmeyi sabırsızlıkla bekledim. Üçüncü yaş gününde Manitowoc'taki Zihin Sağlığı Merkezi'nde yapılan değerlendirme testinden bu yana Neal herhangi bir teste tabi tutulmamıştı ve neredeyse beş yaşındaydı.

Ertesi hafta, Dr. Peter Rizzo ile tanıştığımızda huzursuz oldum. Serebral palsiden öyle ağır bir şekilde mustaripti ki, Emik'in konuşmasına alışkın olan ben bile, ne söylediğini zorlukla anlayabiliyordum. Normal bir konuşmayı bile anlamakta zorluk çeken oğlum, konuşması bana bile anlaşılmaz gelen biri tarafından layıkıyle nasıl değerlendirilecekti? Merkezin yeterince iyi olup olmadığını sorgulamaya başladım.

Dr. Rizzo'nun değerlendirme testinden kesin bir sonuç çıkmasa da hem o hem karısı Neal'ın merkezdeki programdan yararlanabileceği konusunda hemfikirdiler. Ertesi gün Neal'ı öğretmeniyle tanıştırmak üzere getirebilirdim. Rizzolar merkezin farklı engelli gruplardan çocuklar için olduğunu anlatmışlardı, ama bunun gerçekten ne anlama geldiğini çözememiştim. Etrafımdaki koltuk değnekli, tekerlekli sandalyeli çocuklara baktım ve sınıfta herhangi bir fiziksel engeli olmayan tek çocuğun Neal olduğunu anladım. Sınıf hakkında konuşan öğretmenin söylediklerine kulak vermeye çalıştım, ama aslında bütün istediğim Neal'ı kaptığım gibi bu odadan fırlayıp kaçmaktı. Fakat başka bir seçenek yok gibiydi, burası Neal'ı Ithaca'da yollayabileceğim tek yerdi. Sessizlik içinde eve döndük.

Neal haftada üç gün birkaç saat olmak üzere merkeze gitmeye başladı. Konum itibariyle gayet uygundu: Oturduğumuz tepenin eteğindeydi. Hava kötü ise, Hannah'yı Shelly'e bırakıp Neal'la birlikte yokuş aşağı yürürdük, ama genelde üçümüz birlikte giderdik. İlk birkaç hafta boyunca Neal'a başka bir seçenek sunamamanın ıstırabı ve çaresizliğiyle kendimi yiyip bitirdim. Neal'ı orada bırakıp eve dönerken Hannah'nın küçük elini sıkar, gözyaşlarımı tutmaya çalışırdım.

Merkez Neal'a pek uygun görünmemesinin yanı sıra, hizmet verdiği engelli çocuklara uygun olmayan bir binadaydı. Küçük, iki katlı bir binaydı. Bacakları gergiye alınmış çocuklar, dar ve dik merdivenleri tırmanabilmek için uğraşıp dururdu. Binayı tekerlekli sandalye-

ye uygun hale getirmek için en ufak bir çaba gösterildiğine şahit olmamıştım. Karanlık, eski, haraptı; kimsenin umursamadığı çocuklar için döküntü bir bina diye düşünür olmuştum.

Neal için uygun doktor ve yer bulmanın ekseriyetle benim sorumluluğum olduğu giderek açıklık kazanmıştı. Tom geçmişe nazaran Neal'ın sorunları hakkında konuşmaya daha hevesli gibi görünse de, şimdi ne olduğundan çok, gelecekte ne olacağına odaklanmıştı. Neal büyüyünce ne olacaktı? Ne tür bir iş bulabilecekti? Nasıl yaşayacaktı? Geleceğin ne getireceği hakkında bir fikrim yoktu. Neal'la ilgilenen uzmanların hiçbiri durumuna uyan bir teşhis koyamamıştı. Dr. Kowalski, Neal'ın otistik olduğuna hükmetmişti, ama bu hüküm bize hastalığın seyrine dair bir fikir vermiyordu. Dr. Peter Rozzi'nin teşhisi ise şizofren olduğuydu. Buna inanacak olsak bile, bu teşhis de gelecekle ilgili eşit derecede muğlaktı. Tom'un, Neal'ın pek de iç açıcı görmediği geleceğini saplantı haline getirip bugününe odaklanmaktaki aczine ya da isteksizliğine artık sabredemiyordum. Ara sıra hastaneye yatırmaktan bahsediyordu, ama onu duymazdan geliyordum. Tom zaten enerjisinin çoğunu ders verdiği sınıflara ve tezini bitirmeye harcıyordu.

Eve birilerini davet etmekte yine ağırdan alıyordu, ama ben insanlarla temas kurma konusunda Amherst ya da Manitowoc'ta olduğum kadar ona bağımlı değildim. Shelly Fisher'la arkadaşlık ediyordum, ayrıca Sheboygan'daki kendi başıma iyi arkadaşlar edinebilme deneyimim sayesinde *gerçek* arkadaşlarımızın ille de Tom'un meslektaşları olması gerekmediği kanısındaydım artık.

İlk dönemin sonuna doğru, İktisat Bölümü'nden bir meslektaşı ile eşini eve yemeğe davet etti. Carolyn ve Richard Vickers'la tanışır tanışmaz ağır Güneyli aksanları keyfimi kaçırmıştı. Güneyli değil, Texaslı olduklarını belirtmişlerdi. Texas Güney'de diye biliyordum, ancak Vickers'lar Texas'ın Güney olarak addedilenden bariz biçimde farklı bir yer olduğunda ısrarcıydılar. Zenciler söz konusu olduğunda da farklı olup olmadığını merak ettim. Onlar da eyaletlerindeki pek çok insanın Zencileri küçük gördüğünü, ancak kendilerinin ırk ayrımcılığına karşı olduklarını söyleyip beni rahatlattılar. Irk

meselesindeki duruşlarını öğrendikten sonra aslında hoş insanlar olduklarının farkına varabildim. Yine de Carolyn'in yanında kendimi çok yetersiz hissettim. Herkesle iyi geçinen ve her şeyi yerli yerinde yapan gerçek bir Amerikalıydı. Görünen o ki, Richard'la harika bir ilişkileri vardı ve üç çocukları da eşit derecede mükemmeldi.

Carolyn'in beni sevmesini istiyordum ve Beşinci Cadde'deki Barış Yürüyüşü'ne katılıp katılmayacağımı sorduğu zaman çok sevindim. Bir arkadaş bulursa gitmek istediğini, Cornell'den bir grubun otobüs kiraladığını söyledi. Sabah erkenden yola çıkar, Central Park'taki Sheep's Meadow'dan Birleşmiş Milletler'e kadar yürüyüp aynı gün eve dönebilirdik. Carolyn iyi ki sormuştu, ben de artık Vietnam'daki savaşla ilgili bir şeyler yapmak istiyordum. Savaştaki rolümüz hakkında daha fazla şey öğrenmiştim ve tıpkı Tom gibi ben de başka bir ülkenin iç savaşında ABD'nin ne işi olduğunu sorguluyordum. Carolyn, Ithaca Koleji'nin kadınlardan sorumlu dekanı Sue Ellen Chambers ve arkadaşı Shirley Foster'ın da gideceğini düşündüğünü söyledi. Sue Ellen'dan hoşlanıyordum ve Shirley ile tanışmak için sabırsızlanıyordum. Ona olan ilgimin temelinde New Yorklu ve Zenci oluşu yatıyordu. Sivil Haklar Hareketi beni etkilemişti, ama Richard Brooks ile görüşmeyi bıraktıktan sonra başka Zenci arkadaş edinme fırsatım olmamıştı. Carolyn'e, onunla yürüyüşe katılmaktan mutlu olacağımı söyledim ve Richard ile Tom gitmemize izin versinler diye birlikte bir strateji geliştirmeye giriştik.

Hep birlikteyken konuyu açtık. Her ikisi de gitmek istememize şaşırmıştı. İnandığımız şeyler uğruna harekete geçmemiz gerektiğini, sadece bir günlüğüne gideceğimizi, ayrıca onlara yemek hazırlayıp bırakacağımızı söyledik. Richard'ın Tom'a, gitmek isteyişimizin asıl sebebinin yürüyüşte konuşma yapacak şu "iri Zenci aygır"ları yakından görmek olduğunu söylediğini duydum. Tom'un da ona katıldığını duyunca, kulaklarıma inanamadım ve müthiş öfkelendim. Richard'dan söylediği şeyi tekrar etmesini istediğimde, sadece güldü ve gitmemizde bir sakınca olmadığını söyledi. Carolyn'le birbirimize baktık, ama bir şey demedik. Eğer gerçekten bu yürüyüşe gitmek istiyorsak, kocalarımızla tartışmaya girmenin pek de akıllıca olmayaca-

ğını ikimiz de anlamış bulunmaktaydık. Daha sonra, Carolyn ve ben yalnızken, aslında ne olduğunu sorguladık. Richard'ın yorumu, Zenci erkekler ile "kendi kadınları" arasındaki herhangi bir temasa Güneyli –Texaslı- beyaz bir erkeğin otomatik olarak verdiği tepki miydi sadece? Öyleyse Tom nasıl bu kadar çabuk ona katılmıştı? Yoksa, nereli olurlarsa olsunlar, bütün beyaz erkekler, beyaz kadınların karşılarına bir fırsat çıktığında Zenci erkekleri daha cazip bulacağından korkuyor olabilir miydi?

Richard ya da Tom'un yürüyüşe katılmaya neden hiç ilgi göstermedikleri de ayrı bir soruydu. Benim savaş hakkında ya da Vietnam'ın nerede olduğu konusunda henüz hiçbir fikrim yokken bile Tom savaşa karşıydı. Belli ki Richard da öyle. Carolyn ve ben savaşla daha yeni yeni ilgilendiğimiz halde, savaşa karşı toplumsal bir duruş sergileme fırsatını değerlendiriyorduk.

Otobüste Shirley ve Sue Ellen'la karşılaştık ve New York'a kadar birlikte oturduk. Şehre yaklaştığımızda, Shirley o günü kız kardeşinin yanında geçireceğini söyledi. Ithaca'ya geri döneceğimiz otobüslerin kalkacağı Shea Stadyumu'nda bizimle buluşacaktı. Gün boyunca onunla olamayacağım için hayal kırıklığına uğramıştım. Sue Ellen ve Carolyn bizimle gelmesi için onu ikna etmeye çalıştılar. Otobüs Central Park'a vardığında Shirley hâlâ kız kardeşine gitme kararından vazgeçmemişti. Sue Ellen ve Carolyn'in onu sıkboğaz etmesi ise beni utandırmıştı. Shirley beyaz olsaydı bu kadar ısrar ederler miydi diye düşünerek, bir kenarda karışmadan izledim. Sheep's Meadow'a ulaşmak için sabırsızlanıyordum ve Shirley nihayet yanımızdan ayrıldığı zaman sevindim.

Parktaki kalabalığın daha o anda devasa boyutlara eriştiğini gördük. Yürüyüşün başlamasını beklerken her yaştan ve sosyal çevreden insan akın akın parka geliyordu. Gelebildiğimize memnundum. Bence bu kadar çok insan Amerikanvari olmayan uç görüşlere sahip, radikal bir topluluk olarak dışlanamazdı elbette. Yine de, bir başka göstericinin elindeki transistörlü radyoya doğru yaklaştığımızda, çoğunlukla üniversite öğrencilerinden oluşan, az sayıda insanın parkta toplandığı şeklinde haber geçildiğini duyduk. Bu kadar bariz bir çar-

pıtmayı duymak canımı sıksa da küçük, muhafazakâr bir radyo istasyonunun haberidir diye tahmin yürüttüm. Ancak haberlerin sonunda kulağa gayet tanıdık gelen WCBS'nin adını duyduğumda dehşete düştüm. Gün boyunca yürüyüşle ilgili radyo haberlerinde bambaşka bir ortam tarif ediliyordu. On altı koldan tek sıra halinde Birleşmiş Milletler Binası'na dek yürüdük, o kadar çok insan vardı ki ancak salyangoz hızıyla ilerleyebiliyorduk. Kaldırımlardaki kalabalık da yürüyüşü destekleyen pankartlar açmıştı, kortej geçerken alkışlayanlar vardı, yine de radyo hem yürüyüşün boyutunu hem de yürüyüşe katılanların çeşitliliğini azımsamayı sürdürüyordu. Daha Birleşmiş Milletler Binası'na ulaşmamıştık ki, otobüsümüzün park ettiği Shea Stadyumu'na metroyla dönme vaktinin geldiğini fark ettik.

Yorgunluktan bitap düşmüş ve allak bullak bir vaziyette otobüse bindim. Akla aykırı ve ahlaken yanlış bulduğum bir politikaya karşı bir duruş sergilemek için bu yürüyüşe katılmıştım. Ciddi yurttaşlarca düzenlenmiş, barışçıl bir protestonun liderlerimizce dikkate alınacağına inanıyordum. Sivil Haklar Hareketi'nin Amerika'nın ideallerini gerçekleştirmesine bir çağrı olduğuna inandığım gibi, yürüyüşe katılmamın da bir yurtseverlik eylemi olduğunu düşünüyordum. Ama basın, yürüyüşe katılımı sayıca düşük gösterdiği yetmezmiş gibi, katılanları en iyi ifadeyle idealist gençler, en kötü ifadeyle ise vatan haini fanatikler olarak lanse etmişti. Carolyn ve Sue Ellen da benim gibi sarsılmışlardı. Ithaca'ya dönüş yolculuğunda bize katılan Shirley ise bizim yaşadığımız deneyim ile haberlerde yansıtılan arasındaki uyuşmazlığa pek de şaşırmış görünmüyordu. Çok fazla bir şey söylemese de, ülkemiz hakkında bizim bilmediğimiz bir şeyi onun gayet iyi bildiğini hissettim.

Bazı açılardan kayda değer bir değişim geçirdiğime dair belli belirsiz bir hisle eve döndüm. Tom o günle ilgili anlattıklarımı dinledi, ama ne basının çarpıtmasından rahatsız olmuş ne de savaşa karşı duran bu kadar çok insanın var olmasından etkilenmiş gibiydi. Daha fazlasını yapmak istiyordum, ama ne yapacağımı bilemiyordum. En azından, artık gazetelerde okuduklarım ya da haberlerde dinlediklerim hakkında daha şüpheci olacağımı biliyordum.

O baharın sonuna doğru bir kez daha taşınmayı düşündüm. Bu dairede çok fazla kalmayı planlamamıştık ve Ithaca'daki ilk yılımızı devirmek üzereydik. Shelly ve Martin de taşınacaktı, ama onlar satın alabilecekleri bir ev bakıyordu. Daha önce bir ev satın almak aklımın ucundan geçmemişti, ancak şimdi kiralık ilanlarına bakarken, satılık başlığına da göz gezdiriyordum. Tom gücümüzün yeteceği bir ev bulabilirsek ev alma fikrine açıktı. Listede Ithaca Koleji yakınlarında 12.500 dolara bir ev gördüğümde gidip bakmalıyız diye düşündüm. İki katlı evi gece vakti gördük. Giriş katındaki odalar küçük ve loştu, ama iki yanında pencereler olan geniş mutfak belli ki gündüzleri çok aydınlık bir yerdi. Üst katta iki geniş, bir de küçük oda vardı. Evin sahibi yaşlı kadın bu evde kırk yıldır oturduğunu anlattı. Kocası yakınlarda vefat etmişti ve o da satışa çıkarmak zorunda kalmıştı, çünkü emekli maaşı vergileri ödemesine de evi ayakta tutmasına da yetmiyordu.

Evin biraz bakıma ihtiyacı varmış gibi görünse de, Tom'un inşaat işleriyle uğraşan bir arkadaşı bunun halledilebileceğini söyledi. O evde yaşadığımı hayal etmeye başladım. Giriş katındaki odalar ilk gördüğümüzde sandığımız kadar karanlık değildi, ama antredeki bir duvar oturma odası ve yemek odasının girişini kapattığından odalar küçük görünüyordu. Bu duvarı kaldırırsak elde edeceğimiz alan ortalığı bayağı ferahlatacaktı. Bütün odalardaki eski moda çiçekli duvar kâğıtlarını örtmek için duvarlar beyaza boyanacaktı elbette. Tom bile ev sahibi olacağı, özellikle üst kattaki küçük odayı çalışma odası yapabileceği ihtimaliyle heyecanlanmıştı. Hiçbir birikimimiz olmadığı için peşin ödenecek parayı nasıl denkleştireceğimizi sordum. G.I. ev kredisi* için hak kazanmış olduğunu, bunun evin fiyatının sadece yüzde onunu peşin ödememiz gerektiği anlamına geldiğini ve bu miktarı da bankadan borç alarak karşılayabileceğimizi söyledi. Eve on iki bin dolar teklif ettik, Mrs. Bailey de kabul etti. Eve iyi bakacağımızı umduğunu söyledi. Yıllar süren evliliğinin büyük kısmında burada yaşamış ve dört çocuğunu da burada büyütmüştü. Teselli etmeye çalıştım, ama belli ki evini terk etmek ona çok acı veriyordu. Satış-

* Eski ordu mensuplarına verilen ev kredisi. (ç.n.)

tan sonra Carolyn ve Richard duvarı yıkmak için yardıma geldiler. Öğleden sonra yaşlı kadın evde unuttuğu bir şeyi almaya uğradı ve gördükleri karşısında gözle görülür bir şekilde titremeye başladı. Duvar yıkılmıştı, her yer sıvanmıştı. Kekeleyerek, bu yaptığımızın onu paramparça ettiğini söyledi. Evi aldığımıza memnundum, ama yaşlı kadının emekli maaşı vergilerini ödemeye yetmediği için evini terk etmek zorunda kalması beni perişan etmişti. Yeni taşındığı apartman dairesine doğru yürürken arkasından baktım ve yaşlı insanları evlerinden eden bu sistemde bir yanlışlık olduğunu düşündüm.

O yaz hayatımda çok büyük bir değişiklik daha oldu: Sonbaharda işe başlayacaktım. Temmuz ayında Stanley Mintz'den bir telefon aldım, Ithaca Koleji'ndeki İngilizce Bölümü'nün başındaydı. Tom ve ben kendisini uzaktan tanıyorduk. Birinci sınıflara İngilizce okutmanı olmayı düşünür müydüm? Bu alanda ne deneyimim ne de eğitimim olduğunu söylediğimde, sorun çıkmayacağı yönünde güvence verdi. Bu yarı zamanlı iş kalabalık sınıflara ders anlatmayı, sınav kâğıtlarına not vermeyi ve küçük bir grup öğrenciyle kompozisyonlarını değerlendirmek üzere düzenli buluşmaları kapsıyordu. Bu teklifi düşünmem ve Tom'la konuşmam gerektiğini söyledim.

Telefonu kapadığımda, tekrar çalışma ihtimali beni hem heyecanlandırmış hem de korkutmuştu. Ben üniversitedeyken kompozisyon derslerinde zorluk yaşardım, şimdi öğrencilere yararlı olacak beceriyi geliştirmiş olabilir miydim? Öte yandan üniversitede çalışacak olma ihtimali bile heyecan vericiydi. Çocuklara bakmanın dışında bir işe yarayabilirdim. Tom da işi kabul etmem için beni cesaretlendirip şaşırttı. Para kesinlikle işimize yarardı ve iyi bir okutman olacağım konusunda şüphesi yoktu. Bebek bakıcısı bulamamamız halinde, ben dersteyken Hannah ile olabilmek için kendi ders programını ayarlayabilirdi. O akşam Dr. Mintz'i aradım ve işi kabul ettiğimi söyledim.

Dönem başladığında birinci sınıflar İngilizce kompozisyon programının yeni koordinatörü olan Henry Townsend'le dersin içeriği üzerine yaptığımız konuşma çok teşvik edici olsa da, hâlâ işi becerip beceremeyeceğim konusunda özgüven eksikliğim sürüyordu. Henry'nin yönlendirmesiyle ilk sınav kâğıtlarıma not verdikten ve öğren-

cilerle ilk buluşmalar öncesi yaşadığım gerginliği üzerimden attıktan sonra, epey rahatlamıştım. İşi kabul ettiğim için çok mutluydum.

Tom ise hiç mutlu değildi. Çalışıyor olmam fikir olarak ona iyi gelmişti, ama haftada iki kez kampüste bulunmam canını sıkıyordu. Dediğine göre, onun alanını işgal ettiğim hissine kapılmıştı. Mütevazı işimin onu nasıl bir tehdit altında bıraktığını anlayabilmek benim için zordu. Hem onun anlattıklarından hem de diğer öğretim elemanlarından duyduklarımdan, Tom'un sevilen bir hoca olduğunu ve kampüste yenilikçi kimliğiyle ünlendiğini biliyordum. O ve Sue Ellen Chambers, Ekonomik Fırsat Eşitliği Programı'nın kurulmasında öncülük etmişlerdi. Finansal yardım ve akademik destek hizmetlerini birleştiren bu program, şehrin merkezindeki yoksul kesimden küçük bir öğrenci grubunu okula taşıyabilecekti. Programa nihai onay henüz verilmemiş olsa da Tom'un projedeki payı onu bu küçük kampüste tanınan bir figür yapmaya yetmişti.

Onun hislerini anlamaya çalışmanın da benim sorumluluğum olduğunu biliyordum. O, her şeyden önce benim kocamdı ve *asıl* işe sahip olan oydu. Empati kurmaya çalıştım, ama bana bu kadar keyif veren ve kendim için istediğim tek şey olan bu işin onun keyfini kaçırmasına içerlemiştim.

Tom'un çalışmama gösterdiği bu tepki karamsarlık eğiliminin bir başka dışavurumuydu. Evliliğimizin başından beri koşullarımız iyileştikçe ilişkimizin yoluna gireceğini umut edip durmuştum. Doktoraya devam ederken, iş bulup da makul bir maaş aldığında aramızdaki mesafenin kapanacağını sanmıştım. Ardından, tezi bitince daha ulaşılabilir olacağını düşündüm. Tom'dan dolayı hayal kırıklığı yaşayan ben olsam da ilişkiden birinci derecede sorumlu olanın da ilişkiyi batıranın da su götürmez bir şekilde ben olduğumu düşünmüştüm. Geçmişte Tom'un içine kapanmasına neden olan mazeretlerini kabul edebilirdim, ama artık doktora derecesini almıştı, iyi bir işi vardı ve güzel bir evimiz olmuştu. Daha neyi beklememiz gerekiyordu? Neal'ın hâlâ bir sorun teşkil ettiği doğruydu, ama gayet iyi bir gelişme gösteriyordu. Keza tatlı bir çocuk olan Hannah'yla biraz olsun avunabilirdi.

Kızım kuşkusuz anne olarak kendime azıcık da olsa güven kazanmamı sağlamıştı. Hâlâ Neal'ın sorunlarının benim eksikliklerimden kaynaklandığını düşünüyordum ama terapiye Hannah çok küçükken başladığım için ona zarar vermeye fırsat bulamadan değişmeye başlamıştım. Hannah tam zamanında emekledi, yürüdü ve konuştu. Zaten oldukça konuşkan bir çocuktu. Hem diğer çocuklarla hem de yetişkinlerle iletişim kurabildiği gibi kendi kendine de oyun kurabiliyordu. Arkadaşlarımın çocuklarının çoğunun sevdiği gibi o da resim yapmayı çok seviyordu. Üç yaşındayken bile bazı çizimleri gerçekten olağanüstüydü.

Hannah Neal'la da arkadaşlık etmeye başlamıştı. Neal da onunla iletişim kurmak için girişimlerde bulunuyordu. Konuşması kimi zaman benim için anlaşılmaz olsa bile Hannah onu anlıyordu ve ne demek istediğini bana aktarıyordu. Kızım olağanüstü bir şekilde "normal"di. Tek dileğim ona bir zarar vermekten kaçınmayı sürdürebilmekti.

1968'in sonbaharında yirmi dokuz yaşına basmıştım ve kendimi biraz daha ciddiye almaya başlamıştım. Tom'un üniversitedeki varlığımla ilgili hislerinde ona yardımcı olmam gerektiğini düşünsem bile bir şey yapmadım. İşi bırakma olasılığını aklıma bile getirmedim ve bundan dolayı suçluluk hissetmedim. İkinci yılımızın başlangıcında kabul edilebilir bir iş yaptığıma ve daha da iyisini yapacağıma güvenim tamdı.

Tom kendi alanını işgal edişimi kabul etmek zorunda kaldı. Yine de o yaz boyunca birkaç kere üçüncü bir çocuk daha istediğini dile getirdi. Düşüncesi bile bana korkunç geldi. Sonbaharı, günün belli bir kısmında çocuklardan ayrı kalmayı iple çekiyordum. Neal o kadar iyi bir gelişme göstermişti ki Rizzolar, onun artık yarım gün Özel Çocuklar Eğitim Merkezi'nde kalmak yerine dokuzdan üçe dek bir devlet ilkokulunda duygusal açıdan özel eğitim gerektiren çocuklar sınıfına devam edebileceğini düşünüyorlardı. Hannah da anaokuluna kaydolmuştu. Diğer çocuklarla, özellikle de farklı ekonomik sınıf ve ırklardan gelen çocuklarla ilişki kurma şansı yakalayabileceği için heyecanlıydım. Nihayet, hayatım çocuklardan biraz daha azade

olabilecekti. Bir bebek bunu tamamen değiştirirdi. Tom gerçekten çocuk mu istiyordu, yoksa beni eve bağımlı kılmak mı istiyordu çözemedim.

Konu her açıldığında lafı değiştiriyordum, ancak bir akşam artık dayanamayıp açık açık bir çocuk daha istemediğimi söyledim. Bir oğlan çocuk daha hayal ettiğini söyledi. Hannah ile çok iyi bir ana-kız ilişkim vardı ve o da kendi için böyle bir baba-oğul ilişkisi istiyordu. Öfkeden deliye döndüm. Neal'ın sorunlu bir çocuk olsa da onun oğlu olduğunu söyledim. Başka bir oğlu olunca Neal ne olacaktı? Ya bebek kız olursa ne olacaktı? Bir başka çocuk daha mı isteyecekti? Bir çocuk daha doğurmayı bir şartla, kendisi yarı zamanlı bir iş bulup çocuğun bakımını yarı yarıya paylaşmaya gerçekten niyetli olduğunda düşünebileceğimi söyledim. Konu bir daha açılmadı.

Neal'ı muayene edip görüş bildiren uzmanlarla olan ilişkim de Dr. Kowalski'yle ilk görüşmemizde koyduğu teşhisi sorgulamaksızın kabul ettiğim o günlere nazaran çok değişmişti. Onu muayene eden bütün uzmanlar, ondaki belirtileri kendi uzmanlıklarına en iyi nasıl uyuyorsa o şekilde sınıflandırmışlardı. Testleri, teşhislerini doğru çıkaracak bir araç olarak kullanmışlardı. Çekeceği acılar sebebiyle Neal'ı tam teşekküllü bir teste tabi tutma fikrini durumu iyiye götürecek bir tedavi ihtimali ortaya çıkana dek rafa kaldırmıştım. Şimdilik her halükârda yanıt aynıydı, var olan tedavi yönteminden farklı bir yöntem yoktu.

Uzmanlara teşhisleri ve testlerin yararı hakkında sorular yöneltiğimde olumsuz tepkiler verdiklerini keşfetmiştim. Kimi zamanlar çocuğunun kısıtlarını kabul etmek istemeyen bir anne olarak yaftalandığımı da yüz ifadelerinden okuyabiliyordum. Ancak bu kafa karıştırıcı ve yorucu süreçte biraz daha fazla kontrol hakkım olsun istiyordum. Neal'a o kadar çok teşhis konmuştu ki; çocuk şizofrenisi, otizm, afazi, zekâ geriliği. Artık ne olduğu önemli değildi benim için, ne yapılması gerektiğiyle ilgileniyordum. Çocuğum için en iyi olanı bulmaya çalışmak ve uzman görüşünü sorgulamaksızın kabul etmemek ise beni onların gözünde "isyankâr" kılıyordu.

Halbuki kontrol edemediğim ne kadar çok şey vardı. Özel Ço-

cuklar Merkezi Neal için uygun değildi. Ama başka bir alternatif yoktu. Duygusal olarak özel eğitim gerektiren çocuklar sınıfına gittiğinde bir kez daha ona uygun olmayan bir yerdeydi. Halihazırda var olan sınıflara devam edemeyecek durumda olan çocuklar için, okul sisteminin sunduğu tek çözüm bu sınıftı. Diğer çocuklar ya hiperaktiflerdi ya da düzeni bozacak kadar yıkıcı hareket eden çocuklardı. Neal ise sessiz ve pasif bir çocuktu, konuşması için dürtülmesi gerekirdi. Öteki çocuklarla hâlâ rahat değildi ve onu bu haliyle agresif ve zor çocukların arasına koymak zalimlikti. Her şeye rağmen öğretmen hoşuma gitmişti, Neal'la gerçekten ilgilendiğini görebiliyordum, Neal'ın yerleştirebileceği bir başka sınıf olmadığı için buraya yerleştirildiği konusunda da şüphem yoktu. Benim çocuğum gibi çocuklara uygun eğitim verebilecek bir eğitim sisteminin gerekliliğine kani oldum. Görünen o ki var olan sistem "normal" addedilen, genelgeçer gereksinimlere göre düzenlenmişti. Bu tanıma uymayanların tamamı benzer ihtiyaçlara sahip olup olmadıklarına bakılmaksızın bir arka odaya tıkılıyordu.

"Uzman"ların otoritesini sorgulamak ve var olan eğitim sisteminin özel ihtiyaç sahibi çocuklara karşı tutumundaki aksaklığı görmek iktidar karşısındaki tutumumu çok etkiledi. 1960'ların başında Güney'deki Zenci öğrenci protestolarının, hükümetin görmezden geldiği sorunları fark etmesini sağlayacağına inanırdım. Ve bizleri temsil edenlerin ayrımcılığın farkına vardıklarında düzeltmek için ellerinden gelen tüm yaptırımları kararlılıkla hayata geçireceğine. O zamandan beri sivil haklar anlamında önemli kazanımlar olmuştu, artık ben de Siyah Güç destekçilerinin (tercihen "siyah"tılar, Zenci değil) düşündüğü gibi, bu sistemin beyazlar için kurulmuş olduğunu, siyahlar değiştirmek için itki vermedikçe değişmeyeceğini düşünmeye başlamıştım.

Okul da besbelli normal çocuklar için tasarlanmıştı ve ancak geniş kitleler özel ihtiyaç sahibi çocuklar için zorlarsa değişebilirdi. Neal'ın okul sistemi içindeki deneyimi, United Way'in organize ettiği hizmetler ve konuşma kliniği, iktidarı elinde tutanlara ve yarattıkları sisteme olan güvenimi sarsmıştı. Yine dışlanmıştım, ancak bu kez

nasıl dahil olacağımı bilemediğimden ya da lisede olduğu gibi doğrudan dışlandığım için değil, sistemin işleyişinde yanlış giden bir şeyler olduğunu görmeye başladığım için.

Neal'la yaşadığımız deneyim beni Amerika'yı radikal bir biçimde eleştirenlere yakınlaştırdı ve geçmişime ışık tutup farklı bir gözle bakmamı sağladı. Stokely Carmichael'ı ilk duyduğumda mesela, şok geçirmiştim ve onun Siyah Güç çağrısı beni dehşete düşürmüştü. Siyahlar beyazlarla birlik beraberlik içinde yaşamak istemiyor muydu? Bizim gibi olmak istemiyorlar mıydı? Neden beyazlar üstünde güç kullanmak istiyorlardı? Fakat Ithaca ve Cornell'de öğrencilerin bu kavram üzerine beyanatlarını duyduğumda, tıpkı benim Neal için kazanmak istediğim türden bir kontrolden bahsettiklerinin ayırdına vardım. Onun ihtiyaçlarına göre şekillenmiş bir sistemdi istediğim. Siyah öğrenciler de benzer bir şekilde siyah öğrencilerin ihtiyaçlarının müfredatta yer almasını talep ediyorlardı. Eğer zamanında böyle bir fırsatım olsaydı, kendi hayatımın da çok farklı şekillenebileceğini düşündüm. Belki de kendi tarihimi ve kültürümü okulda duyuyor olsaydım Ermeni olmak bana bu kadar zor gelmeyecekti. Çok zordu, çünkü Ermeni olmayanların dedemin ölümüne ve ailemin geri kalanı için çok fazla acıya mal olan o kıyımdan haberi bile yoktu. Siyah Güç'ün ayrımcılığı ortadan kaldırmanın dışında da bir anlam ifade ettiğini görebiliyordum. Her ikisini de desteklemekle birlikte sivil haklar hareketinin bana Siyah Güç Hareketi kadar hitap etmediği de ortadaydı. Sistemin, kendi eliyle mağdur ettiği insanların ihtiyaçlarına uygun bir şekilde değiştirilmesi girişimiydi bana göre.

Hayatımda ilk defa politik yaklaşımları enine boyuna gözden geçirip, Tom'un ya da onun arkadaşlarının ne dediğine göre değil de kendi deneyimlerime dayanarak bazı sonuçlara varıyordum. Son derece güçlü politik görüşlere sahip olduğumu da fark ettim. Otoritenin her türlüsüne karşıydım ve toplumu oluşturan tüm bireylerin eşit haklara sahip olması gerektiğine inanıyordum. Ayrıca, siyaseten adanmış bir insan olarak, inançlarımı yüksek sesle dile getirmenin kendi sorumluluğum olduğu kanısındaydım. Sosyal ortamlarda bir araya gelindiğinde bir şekilde kendimi diğerleriyle bir tartışmanın

ortasında buluyordum. Aileyle bir araya gelişlerimizde de sohbetlerimiz, "renkli insanlar", savaş ya da öğrenci işgalleri üzerinden ilerleyen politik tartışmalarla bölünür olmuştu. Babam, Columbia'daki öğrenci grevini desteklediğimi duyunca çok öfkelenmişti. O okulu seçmemin asıl nedeni olan Profesör Meyer Shapiro'yu görmemin bile önünde engel teşkil etmiş olan elitizm, kalabalık sınıflar ve baştan savma danışmanlığın bedeli işte şimdi ödeniyordu. Kurumun işleyişinde öğrencilerin de karar alma mekanizmalarına katılmaya hakkı vardı.

Annemle babamla yaptığımız en ateşli kavgalar elbette siyah insanlar hakkındaydı. Annemle babama, bu ülkede siyahların durumunun, Türkiye'de Ermenilerin durumundan farklı olmadığını anlatmaya çalıştım. Ancak bu argümanım onlarda bir karşılık bulmadı. Ermenilerin üstün, siyahların da aşağı olduğuna kendilerini inandırmışlardı.

Annem bu tartışmaların hep içinde olmasına karşın, genellikle suskun kalırdı. Olur da konuşursa konuyu değiştirmeye çalışırdı. Bense, tartışmayı devam ettirmek arzusunda olurdum. Ebeveynlerimi önyargılarından kurtarmaya kararlıydım bir kere. Babamla tartışmak da hoşuma gidiyordu. Bu kavgalar tek duygusal alışverişimizdi. Bu şekilde kuralları da yıkmış oluyordum. Hem babama itiraz ediyordum hem de siyaset konuşuyordum. Böylelikle ben de erkek dünyasına adım atmış oluyordum.

1968 yazında, Washington D.C.'deki Fakir Halklar Yürüyüşü'ne katılmaya karar verdim. Bu sefer Tom'dan izin istemek yerine, sadece gideceğimi haber verdim. Sivil haklar hareketinde gelinen nokta o kadar umut kırıcıydı ki, bir şeyler yapmak gerektiğini hissediyordum. Medgar Evers öldürülmüştü. Birmingham, Alabama'daki kiliseye bombalı saldırıda üç Zenci kız hayatını kaybetmişti. Faili ortaya çıkarılmamıştı. James Meredith vurulmuş, Martin Luther King bir suikaste kurban gitmişti. Medyanın yürüyüşle ilgili gerçeği yansıtacağına dair bir beklentim de yoktu, benimle aynı görüşe sahip olan binlerce insanlarla yürümenin coşkusunu yaşayacağıma ya da hükümetin taleplerimize kulak vereceğine de. Toplumsal ve ekonomik

haklar için verilecek savaş çok uzun erimliydi, zordu ve gücü elinde tutanlara karşı verilecek bir savaştı. Sadece kendimi daha iyi hissedebilmek adına yürüdüğümün farkındaydım.

O kadar hızlı değişiyordum ki, ne olup bittiğinin çok da farkına varamıyordum. Ağustostaki Demokrat Parti kongresini iple çekiyordum. Demokratların son birkaç yılda olan bitene göz yummayacaklarını ve Hubert Humhrey'i aday göstereceklerini sanıyordum. Televizyonda benim gibi insanların Chicago sokaklarında dayak yediğini izlerken partinin aslında hep olduğu gibi hareket ettiğini anlayıp titremeye başladım. Bunaltıcı Ağustos sıcaklarına rağmen televizyonun karşısında battaniyeye sarınmış vaziyette oturuyordum, o gece boyunca titremem hiç geçmedi.

12. Bölüm

O sonbaharda aramızın iyi olduğu arkadaşlardan üçü Ithaca'yı terk etti. Richard, üniversitedeki Sosyoloji Bölümü'nün muhafazakâr yapısından gitgide daha fazla rahatsızlık duymaya başlamıştı ve bir süredir kendine yeni bir iş bakıyordu. Oysa Tom'la, onun Ithaca'dan ayrılmak konusunda ciddi olduğuna ihtimal dahi vermemiştik. Ne de olsa Carolyn Cornell'de lisans eğitimine devam ediyordu ve mezun olmak için daha iki senesi vardı. Carolyn'le de taşınma fikri üzerine hiç konuşmamıştık. Ama Richard Massachusetts Üniversitesi'nden gelen teklifi kabul etti. Her ikisi de yakın arkadaşlarından ayrılacakları için üzülmüştü üzülmesine, ama Carolyn'in okulunu bırakma konusunda endişesi yoktu. Nerede olursa olsun üniversiteye devam edebilirim, demişti.

Bir diğer sürpriz Tarih Bölümü'nden Jane Latka'nın da şehri terk etme kararı almış olmasıydı. Evliliği sona ermişti, o da Michigan Üniversitesi'ne geri dönüp tezini bitirme kararı almıştı.

Kolejdeki Tarih Bölümü onun yerine hemen bir başkasını buldu. Bu yeni gelen kadınla Tom arkadaş oldular ve kadın bizi evine akşam yemeğine davet etti. Ruth Berman ve kocası David Yahudi'ydiler. Ruth Los Angeleslı, David Brooklynliydi. Ruth'un sofrası leziz yiyeceklerle donatılmıştı, sofradaki ekmeği kendi elleriyle yapmıştı. Muhabbetin konusu yemeklerdi, ben ekmeğe övgüler düzünce Ruth bana ekmek yapmayı öğretmeyi teklif etti. Yemekten sonra konu siyasete geldi. Böylelikle David'in tam zamanlı bir aktivist olduğunu öğrendik. Radikal yerel gazete *New Day*'in editörüydü. Gecenin sonuna doğru pazar sabahları gazeteyi dağıtıma hazırlama konusunda yardım etmek isteyip istemeyeceğimizi sordu. Tom pek ilgilenmedi, bense ertesi sabah Glad Day Matbaası'ndaki ofise gidip gazeteleri katlama ve desteleme işinde gönüllü oldum.

Ruth'un ekmek yapmayı öğretme teklifini de kabul ettim. Hamurun kabarmasını beklerken, birbirimizi daha iyi tanıma fırsatı bulduk. Tezinden ve öğretmeyi düşündüğü derslerden bahsetti, fikirleri bana ilginç gelmişti. Tarih eğitimi almıştı, ama asıl ilgi alanı edebiyattı. Entelektüel bilgisi ve birikimi gözümü korkutmuştu ama bir yandan da sanat yapıtının sosyal ve politik bağlamı hakkındaki görüşleri beni derinden etkiledi. Onu dinlerken aklıma Dr. Klitzke'nin dersleri geldi. Görsel sanatlar hakkında ne düşündüğünü merak ettim. En sonunda cesaretimi toplayıp, edebiyatı inceleme yönteminin resme uyarlanıp uyarlanamayacağını sordum. Bazı akademisyenlerin benzer yorumları olduğunu söylediğinde çok şaşırdım.

Yıllarca sanat eserini yorumlamakta yetersiz olduğumu varsayıp, bu konu üzerine düşünmekten artık vazgeçmişken, Columbia'daki deneyimimi bir kez daha gözden geçirdim. Ruth'a orada neyle karşılaştığımdan bahsedince eleştiride iki farklı ekol olduğunu söyledi; sanat yapıtını yalnızca yapısal olarak inceleyenler, yani "sanat sanat içindir" ekolü ile sanat yapıtını toplumsal ve kültürel bağlam içindeki ilişkiselliği bakımından inceleyenler. Belli ki, Columbia'daki öğretim üyeleri sanat yapıtını kendi başına inceleyen ilk ekolün takipçileriydi. Ruth'un evinden elimde fırından yeni çıkmış, tazecik bir somun Fransız ekmeği ve on yıl önce başıma ne geldiğine dair zihnimde oluşan bir aydınlanma ile çıktım. Sanata yaklaşımımdan utanmama gerek kalmamıştı- demek ki ben de bir "ekole" dahildim.

Sonraki aylarda Bermanlarla sık sık görüştük. Çift olarak geçirdiğimiz zamanlardan keyif alsam da, Ruth'la ikimizin geçirdiği zamanlar benim açımdan apayrı bir keyifti. Ruth ve ben de katılsak bile dördümüz arasındaki sohbet ağırlıkla iki adam arasında yürüyordu. Bir süre sonra Ruth'un David'e hayran olduğunu fark ettim, bir zamanlar benim de Tom'un siyaset hakkında benden daha iyi bildiğini düşündüğüm gibi. Ruth sık sık David'in zekâsını çok parlak bulduğunu söylerdi, kendimi bir başkasının zekâsı konusunda söz söylemeye yetkin bir merci olarak addetmesem de, gerçekten onun Ruth'dan daha zeki olup olmadığını merak ederdim. Ruth'la başbaşayken hep daha fazlasını öğrenmişimdir.

Her ikimiz de yemek yapmayı çok sevdiğimiz için genellikle Cumartesi günlerini birlikte kallavi bir sofra hazırlamakla geçirirdik. *Egg rolls* için sebzeleri ince ince kıyarken, *spanikopita* için hamuru bol tereyağıyla açarken ya da *chiles rellenos* için biberleri soyarken, bir yandan da tarih, edebiyat, öğretmenlik ve politikadan konuşurduk. Diğer kadın arkadaşlarımla sohbetlerimiz genelde kocalarımızla ilişkilerimiz ya da çocuklarla yaşadığımız sorunlar üzerine yoğunlaşırdı. David, Ruth'un gözünde bir azizdi ve çocuk sahibi olmayı hiç istememişti. Ruth ise işinden konuşurdu. Siyasi bakış açısını derslerine daha fazla dahil etmeyi planlıyordu ve bölümünün bunu hoş karşılamayacağının da farkındaydı. Ona göre bütün dersler politik bir içerik barındırıyordu. Kendisiyle diğer bölüm arkadaşlarının arasındaki tek fark, kendisinin politik yaklaşımı konusunda açık ve net olmasıydı. Columbia'daki deneyimimi artık daha iyi değerlendirebildiğim için, ben de ona kesinlikle katılıyordum. Şimdi geriye dönüp baktığımda, içeriğin değer yargılarından bağımsızmış gibi sunulmasının öğrenciyi ne kadar yanlış yönlendirdiğini ve ne denli yıkıcı olduğunu görebiliyordum. Halbuki sunulan yaklaşım olası pek çok yaklaşımdan yalnızca biriydi.

Bir cumartesi günü akşam yemeği için Meksika yemekleri pişiriyorduk, Ruth'a birinci sınıfların kompozisyon dersinin içeriğinden ve yapısından hoşnut olmadığımı anlattım. Toplu halde gerçekleştirilen yazma etkinliğinin öğrenciye hiçbir yararı yoktu. Sınıfa sadece yoklama zorunluluğu yüzünden geliyorlardı. Çoğunun dersi dinlemediği açıkça ortadaydı. Bana öyle geliyordu ki, yazmayı öğretmenin yolu kalabalıklar karşısında biçim hakkında ders vermekten daha çok, öğrencilerin malzeme hakkında tartışabileceği, yazabileceği, sonra da sınıf arkadaşlarıyla üzerine tartışılan fikirler ışığında bir kez daha yazabileceği bir ortamı oluşturmaktı. Bu kesinlikle daha yararlı olacaktı. Kâğıtları değerlendirirken ya da öğrencilerle tartışmalarımızda gördüğüm kadarıyla, ödev verilen konularla ilgili ya fikir sahibi değillerdi ya da ilgileri yoktu. Söyleyebilecek bir şeyleri olmayınca da, ya bomboş ya da anlaşılmaz şeyler yazıyorlardı. Tıpkı Ruth gibi, sınıfta tartışılan içeriğin dünyadan kopuk olmaması ve öğrencilerin

yaşamlarıyla birebir ilgi kurulması gerektiği konusunda öğrenci aktivistlere katılıyordum. Yazma konuları dikkatlice seçilmiş olsa, yazacak şeyler bulabileceklerini biliyordum. Ruth bu haliyle dersin başarısızlığa uğramaya mahkûm olduğu yargıma katılıp, yararlı olacağını düşündüğü bazı okumalar önerdi. Yine de dersin içeriğinde değişiklik yapılabileceği konusunda karamsardı. Bildiği kadarıyla İngilizce Bölümü de okulun geri kalanı gibi muhafazakârdı ve değişimden korkarlardı. Yine de derse müdahale girişimimin denemeye değer olduğunu düşünüyordu. Ne de olsa bütün öğrenciler için zorunlu bir dersti.

Bir sonraki hafta içinde diğer okutmanlardan Kathy Taylor'a dersle ilgili sorunlardan bahsedip yapmayı düşündüklerimi anlattım. Kathy ile son zamanlarda iyi arkadaş olmuştuk ve ders hakkındaki değerlendirmelerime yürekten katılıyordu. O da, ders içeriğine toplumsal ve politik bakış açısını katmanın yollarını arıyordu. Dr. Townsend'e dönemin geri kalanında dersin içeriğine bazı katkılar yapmayı düşündüğümüzü söylemeye karar verdik. Dr. Towsend önerilerimizin çoğunu sakince dinlediği halde, sonunda sadece tek bir makale konusunu dönemin meselelerine değinecek şekilde düzenlemeyi kabul etti.

Bu küçük kazanım daha fazla değişim talep etmek için bizi teşvik etti. Kathy ile birlikte diğerleriyle de konuştuğumuzda, onların da dersin başarısızlığı konusunda bizimle hemfikir olduğunu gördük. Öğrenciler ne yazmayı ne de düşünmeyi öğreniyordu. Bizler öğrenci kâğıtlarını değerlendiren ve derste onlarla yüz yüze olanlardık, gerçekten neye ihtiyaç olduğunu görebilenlerdik. Hepimiz dersin yeniden yapılandırılması gerektiğini düşünüyorduk ve Dr. Townsend'e gelecek yıla hazırlık için yaz boyunca düzenli olarak görüşmek istediğimizi söyledik. Uzunca bir aradan sonra yazın ne yapmak istiyorsak yapabileceğimizi, ancak kendisinin biraz uzaklaşma planı olduğunu belirten bir geri dönüş yaptı. Tasarılarımızı yollayabilirdik, kendisi de postayla yanıtlayacaktı.

Önerimiz kabul edilmişti, bu sefer de içini dolduracak çalışmayı yapmamız gerekiyordu. İngilizce Bölümü'ne bu iş karşılığında en

azından çocuk bakıcısı ücretini karşılayacak kadar da olsa bir ödeme yapılması gerektiğini söylediğimizde, hepimizi şaşırtarak Haziran ayı içindeki emeğimizin tamamının ücretlendirileceğini söylediler.

O yaz ilginç bir imkânım daha oldu. Tom ve Ekonomik Fırsat Eşitliği Programı Yürütme Komitesi, programa o sonbahar dönemi için kabul alan öğrencilerin yaz boyunca hazırlık programına katılmasını sağlayacak bir fon bulmuşlardı. Öğrenciler ilk yıl zorunlu tutulan bazı dersleri yazın alacaklardı. Bu onlar açısından, danışman desteğiyle birlikte bu süre zarfında birbirlerine ve kampüs hayatına uyum sağlamada bir avantaj oluşturacaktı. Ruth İngilizce danışmanı olmayı kabul etmişti ve bunu bir derse dönüştürmeye karar verdi. Dersi ortak vermeyi teklif edince, çok mutlu oldum. Ruth'u sınıfta görmeyi iple çekiyordum çünkü kısa sürede üniversitedeki en iyi öğretmenlerden biri olarak ün kazanmıştı.

1969 baharında hayatımdan genel olarak memnundum. *New Day* gazetesinin paketlenmesi, adreslere yollanması ve fotoğraf çekimi gibi işlerine destek vererek, toplumsal dönüşüm mücadelesine dahil oluyordum. Dave kamera ve karanlık odayla ilgili bazı yeteneklerim olduğunu duyunca gazete için fotoğraf çekmemi de istemişti. Sevinçle kabul etmiştim. Artık iki ayrı yaz işimle hem toplumsal ilgi alanlarımı sınıfa taşıyabilir, hem de çoğu Zenci ya da Hispanik olan Fırsat Eşitliği Programı öğrencilerinin Ithaca Koleji'ne uyum sağlama sürecini kolaylaştırabilirdim. Neal hâlâ "normal" bir çocuk değildi. Ama gelişme göstermeye devam ediyordu. Geçen eylülde Dr. Campbell'ı bırakmaya karar verdiğimden beri her ikimiz de başka bir terapiste devam ediyorduk. Dr. Campbell'ın Neal'la haftalık görüşmelerinde ne olup bittiği konusunda hiçbir fikrim olmadığı gibi, ne Neal'la ilişkime ne de kendimi anlayabilme çabama bir katkı sağlamıştı. Bir saatlik seansın yarısını kendi geveze çocuğuyla oynadığı bir oyunu anlatarak geçirdiği bir akşam, randevu almak için şehirdeki diğer terapisti aramaya karar vermiştim.

Dr. Loretta Julien'le daha ilk randevumda Dr. Campbell'le geçen onca zamanın boşa gitmiş olduğunu anladım. Dr. Julien benimle empati kurabiliyor ve Neal'ı anlayabiliyordu. Onunla Neal'la ilgili en

derinde kalmış duygularımı konuşabildiğim gibi, Tom'la ilişkimde yaşadığım sorunları da tartışabiliyordum. Tom'a karşı hissettiklerim konusunda daha açık olmam için beni yüreklendirdiğinde Dr. Kowalski'yle görüşürken de "tedavi" olmadığımı anladım. Hissettiklerim konusunda farkındalık geliştirmenin yanı sıra, bu farkındalıkla harekete geçebilmek de süregiden mücadelenin bir parçasıydı.

Birkaç ay sonra Dr. Julien Tom'la da görüşmek istediğini söyledi, o da kabul edince ilişkimizde bir şeylerin değişeceğine dair umudum bir hayli arttı. Doktorun Neal'ın ne otistik ne de şizofrenik olduğu yönündeki görüşü de beni cesaretlendirdi. Samimiyetle herhangi bir başka teşhisinin olmadığını da söyledi. Tecrübelerime dayanarak, Neal'ı herhangi bir kategoriye dahil etmeksizin ona yaklaşan ilk ve biricik doktor olduğunu söyleyebilirdim.

Hannah tatlı ve geçimli bir çocuk olmaya devam ediyordu. Anaokulu hazırlık sınıfında gayet başarılı olmuştu ve artık anaokulunda birinci yılındaydı. Kimi zamanlar okula gitmeye pek istekli olmuyordu ve bu konuda konuşmayı reddediyordu, hazırlıkta da okuldan eve döndüğünde pek konuşmazdı zaten. Hafiften endişelenmeye başlamıştım, çünkü okuldaki sınıfından hiç arkadaş edinmemişti, kendi odasında oynamaktan ya da mutfak masasında resim çizmekten gayet hoşnut görünüyordu. Öğretmeniyle konuşmaya gittiğimde sınıfını gözlemledim. Hannah'da bir sorun olmadığı açıktı. Öğretmen fazlasıyla gelenekseldi, sınıfı sessiz ve düzenli tutmak birincil hedefi gibi görünüyordu. Hannah eylülde Doğu yakasındaki "özgür" okula başlayacaktı ve çok daha rahat hissedecekti, bundan artık emindim.

Otuz yaşındaydım ve kendimi hiç olmadığım kadar genç hissediyordum. Öğrenci hareketi sayesinde evli ve çocuklu bir kadın olarak neler yapabileceğim konusundaki bazı endişelerimi yenmiştim. Her gün etek ve ince çorap giymeyi bıraktım ve kendime birkaç blucin satın aldım. Yeniyetmeyken giymeyi çok sevdiğim türden kıyafetleri tekrar giyebilmek kendimi harika hissettirdi. İlk Landlubber ispanyol paça pantolonumu aldığımda sevgiyle kuzinim Susan'ı düşündüm. Saçlarımı uzattım ve her akşam bir sonraki gün için saç yapmayı ve her daim makyajlı gezmeyi bıraktım.

Ayrıca gıda kooperatifine katıldım ve doğal beslenme hareketinin yeni yeni keşfettiği, benimse hayatım boyunca aşina olduğum yiyeceklerle karşılaşınca keyifle gülümsedim. Bulgur ve yoğurt uzun bir hayatın olmazsa olmazlarıydı belli ki. Ailemdeki insanlar çok uzun yaşardı. Ama bu kez gerçekten tadlarını sevdiğim ya da artık en azından belli bir grup insanın gözünde tuhaf görünmeyen yiyecekler oldukları için onları tekrar yemeye başladım.

İktidardaki yozlaşmayı görmek her ne kadar beni ana akımın dışına itse de, yıllardır hissettiğimden daha huzurlu hissediyordum. Sürekli mücadele halinde olan, küçük bir gruba daha dahildim. Mevcut düzeni destekleyen çoğunluğa göre ahlaken daha üstün olan ve adalet için mücadele eden bir gruptu bu. Belli ki yakın zamanda bir şeyler değişecekti ve ben de "doğru" tarafta yer almanın mutluluğu içindeydim.

Öte yandan aileyle karşılaşmalarım gitgide daha da zorlaşıyordu. New Jersey'ye daha önceki ziyaretlerimize babamla tartışmalarımız damgasını vuruyordu, ancak 1969'dan itibaren bunlar münakaşaya dönüştü. Artık yalnızca babamın yorumları değil, geniş ailenin geri kalan fertleri de alevlendiriyordu bu münakaşaları. O yılın Paskalya'sında kuzenlerimle hep beraber otururken, içlerinden biri Zencilerin yol açtığı sorunlardan şikâyet etmeye başladı (her ikimiz de *Zenci* sözcüğünü kullandık, çünkü kuzenlerimin karşısında *siyah* demeye korktum). Beyazlar gibi olmak istiyorlar, dedi. Ona Zencilerin eğitim ve iş bulma konusunda neden beyazlarla aynı haklara sahip olmaması gerektiğini sorduğumda, karısı ve bir başka kuzenimiz daha heyecanla tartışmaya katıldı. Bir tanesi annesi ve babasının şu an sahip olduklarını elde edebilmek için çok çalıştığını ve Zencilerin her şeyin gümüş tepside kendilerine sunulmasını beklediğini söyledi. Ona, Zencilerin anne babasının elde etmiş olduğu her şeyi istemeye hakkı olduğunu, onların da bunlar için en az diğerleri kadar çok çalıştığını söylediğimde ise çok öfkelendi. Onların hiçbir şekilde beyazlarla aynı olmadığını söyledi. Zenci bir arkadaşımızla eşinin Larchmont'a henüz taşındığını ve bir ev sahibi olabilmek için insanların ahmaklığıyla, tıpkı onunki gibi aptallıklarla mücadele etmek zorunda olduk-

larını haykırdım. Masadaki öfke patlamasının boyutlarından korkmaya başlamıştım. Melanie kocasının, olur da o *köle*lerden biri bu eşikten adımını atmaya cüret ederse diye yan odada kullanıma hazır bir silah sakladığını söyleyince dehşete kapılarak masayı terk ettim.

Genellikle yumuşak başlı insanlar olan akrabalarım sanki birer canavara dönüşmüştü. Eve dönüş yolunda Tom'la olanlar hakkında konuştuk. Onların bakış açılarını da anlamak gerektiğini söyledi, ama ben bu şiddetten korkmuştum. Stokely Carmichael beyazların kendi mahallerinde bile ırkçılıkla ilgili konuşmak istemediklerini, çünkü çok tehlikeli olduğunu bildiklerini söylediğinde haklıydı.

Ailemdeki kutuplaşma, o baharda tüm Ithaca'yı etkisi altına alacaktı. Cornell'deki siyah öğrenciler, Siyah Çalışmaları Programı'nın kurulması için aylardır yönetimle birlikte çalışıyordu. Siyah halkların tarihi ve yaşam tarzlarına odaklanacak dersler talep etmeleri bana salt mantıklı değil aynı zamanda gerekli görünmüştü. Siyah öğrencilerin de diğerleri gibi kendi taleplerinin devam ettikleri üniversitenin müfredatına yansımasını istemeye her türlü hakkı vardı. Yönetim bu talepleri ilk elden reddetmese de, Siyah Çalışmaları'nın kurulması için Afro-Amerikan Derneği ile birlikte eyleme geçmek üzere yapılması gereken toplantıyı erteleyip duruyordu. Bu ertelemeler yüzünden, Aralık 1968'de Afro-Amerikan Derneği bir protesto eylemi düzenledi ve yönetimin harekete geçme konusundaki isteksizliğini açıkça ifşa etti. Oldukça kitlesel bir gösteri olmasına rağmen öğrencilerden sadece altısı Öğrenci İşleri'nden sorumlu Fakülte Öğrenci Yönetim Kurulu'nda ifade vermeye çağrıldı.

Yargı mekanizmasının keyfi işletilmesi nedeniyle ve kendilerinin hedef gösterildiği düşüncesiyle öğrenciler yönetim kurulunun çağrısına uymama kararı aldı. Bu durumda ifadeleri alınmaksızın uzaklaştırılacakları kendilerine bildirildiğinde bu altı öğrenci suçlamalara karşı savunma yapmak yerine, neden bu yargı mekanizmasına karşı geldiklerini anlatan bir bildiri sunmak için, Afro-Amerikan Derneği'nin diğer yüz elli üyesi ile birlikte yönetim kurulu toplantısına geldiler. Bildiri üç ana argüman üzerine kurulmuştu: kurul her kesimi temsil etmek zorundaydı, ama tek bir siyah öğrenci bile içermiyordu;

katılmakla yargılandıkları eylem siyasi bir eylemdi ve Cornell bu anlaşmazlığın bir tarafı olduğu için yargılama yetkisi olamazdı; ve son olarak, eğer bu öğrenciler suçlu idiyse, gösteriye katılan herkes suçluydu. Kurul, uzaklaştırma cezası vermekten vazgeçti ve kampüsteki tansiyon düştü.

Afro-Amerikan Derneği'nin yargı kurulunu reddi üniversite otoritesine bir meydan okuma olarak görüldüğü için, politik yelpazenin bütün bileşenlerince yakın takibe alınmıştı. Yakın arkadaşlarımın çoğu derneğin haklı bir tutum sergilediğine ikna olmuştu ve o baharda kurul bir önceki kararının aksi yönünde bir karar alınca hepimiz dehşete düştük. Altı öğrenci duruşmalara katılmamaktan kınama cezası aldı. Siyah kadın öğrenci yurdu Wari'nin önünde üç metrelik bir haç yakılınca tansiyon yine yükseldi. Polis olayın ardından bir saat kadar binaya müdahale etmemiş ve onları yalnız bırakmıştı. Rektör Perkins ise haç yakma olayını "şeytani" bir eylem olarak niteleyip, kampüste gitgide artan korku iklimini daha da perçinlemişti.

Haç yakma olayından bir hafta sonra, Afro-Amerikan Derneği öğrenci sendikası ve kampüs konukevinin bulunduğu Williard Straight Hall binasını işgal etti. Bu işgalin gerekçelerinin haklılığı konusunda kafamda bir soru işareti yoktu. Bu eylemin, Cornell yönetimini siyah öğrencilerin kampüsteki durumunun ciddiyeti hakkında harekete geçireceğini umuyordum. O öğleden sonra, zaten patlamaya hazır olan ortamı daha da alevlendiren bir şey oldu. Birkaç beyaz öğrenci binaya girmenin bir yolunu bulup sopalarla siyahlara saldırdılar. Polisin bir kez daha siyah öğrencileri korumakta ayak sürümesi ve onları yalnız bırakması, bu kez Demokratik Toplum için Öğrenci Birliği'ni harekete geçirdi. DTÖB'den öğrenciler, Straight binasının etrafında zincir oluşturup, beyazların binaya girmesini engellemeye başladı. O sırada, küçük ve radikal bir Katolik cemaatinin üyelerinden olan Kathy Taylor'dan, Cornell'deki Katolik papazın da iki yüz kadar silahlanmış beyaz öğrenciyle birlikte toplantıda olduğunu ve onları binaya girmekten alıkoymaya çabaladığını duydum.

Ertesi sabah kampüs ve cemaat, siyah öğrencilerin de silahlanmış olduğu haberiyle alarma geçmişti. Kalabalık bir beyaz öğrenci kitlesi

ile işgali destekleyen, içerideki öğrencileri saldırıdan korumak adına gerekli tüm desteği vermeye hazır olduğunu bildiren bir grup öğretim üyesi ise Straight'in önünde toplanmıştı. Tom'la birlikte destekleyenlere katılmaya karar verdik. Sıcak ve sakin bir pazar günüydü, ortalığa mahalli şenliklerin o tuhaf ve bir o kadar ağır havası hâkimdi. Arkadaşlarımızın çoğu oradaydı, pek çoğuna aşina olduğumuz radikal aktivistler de vardı. Hannah'nın elini tutarken, bir anda korkuyla allak bullak oldum. İçinde silahlı siyahların olduğu bir binanın önünde çocuklarımla duruyordum. Alelacele Tom'u buldum, Ruth ve David'le konuşuyordu, kulağına burayı bir an evvel terk etmemiz gerektiğini fısıldadım. Çıldırmış gibi görünüyor olmalıydım ki, hemen onlara veda etti. Arabaya doğru koşar adımlarla yürüdük.

Oturma odamın sessizliğinde beni saran korku dalgası dindiğinde, ne olup bittiğini sakince düşünebildim. Straight binasının içinde kapana kısılmış olanların eylemlerini takip ettiğim ve desteklediğim öğrenciler olduğunu düşündüm. Beni korkutan şey, eli silahlı siyah adamlar imgesiydi. O an bütün o ilerici tavırlarıma rağmen, Mesrob amcanın yıllar önce *New York Times*'ın ilk sayfasını gösterip işaret ettiği, "takım elbiseli hayvanlar" hakaretinde cisimleşen siyah karşıtı ırkçı miti içimden tamamen atamadığımı fark ettim. O öğleden sonra, bu aleni ırkçılığa o zaman çok öfkelenmiş ve içerlemiş olsam da, bugüne dek bilinçaltımda bir yerlerde o imgeyi taşımış olduğumu anladım. Irkçılığın bilinçaltına işleyen gücünü ilk defa idrak etmiştim.

İzleyen birkaç hafta boyunca, diğer beyazlarla ırkçılığın çeşitli biçimleri hakkında bol bol konuşma fırsatım oldu, yeni keşfimden de bahsetme imkânı buldum. Siyah öğrenciler silahlarını boşaltıp, tek bir kurşun atılmadan ve herhangi bir şiddet olayı yaşanmadan Straight'ten çıkmış olsalar da, tanıdığım çoğu insan sadece binadakilerin silahlı olduklarından bahsedip durdu. *New Day* beyaz öğrencilerin Straight'e saldırmak için, binanın içindekilerin ise bu çok bariz tehdide karşı kendilerini savunmak için silahlandığını haber yaptı. Ancak tanıdığım beyazların çoğu, o gün beni yakalayan o imgeden hiç kurtulamadı. Siyah öğrencilere destek olmak için bir başka binayı işgal eden beyaz öğrenciler de vardı, ama beyaz toplumun öfkesi

sadece Afro-Amerikan Derneği'ne yönelmişti. Rektör Perkins'in siyahları binadan zorla çıkarmak için Milli Muhafız Teşkilatı'nı çağırmayı reddetme cesaretini göstermesi, öğretim üyelerinin çoğunluğunun baskısıyla rektörlükten istifaya zorlanmasına sebep oldu.

Bütün yakın arkadaşlarım siyah öğrencileri destekliyordu, ama tanıdıkların çoğu Straight işgalindeki tutumumuzdan dolayı bizimle konuşmayı kesmişti. Şehir ikiye bölünmüştü, tıpkı aile içinde yaşadığımız bölünmede olduğu gibi, "radikal" ve "fanatik" tarafta konumlanmıştım. Bu kadar çok beyazın, durumu siyah öğrenciler açısından değerlendirebilme kapasitesinden yoksun olduğunu görmek çok üzücüydü. Enerjimin çoğunu hem kültürümüzdeki hem de bilinçaltımızdaki ırkçılığa yöneltmiştim, bir yandan da savaş karşıtı harekete katılmıştım ve öğrenci hareketinin sadık bir destekçisiydim. Tanıdığım bazı öğrencilere büyük saygım vardı. Onların yaşındaki halime nazaran ihtiyaçlarının ve haklarının çok daha farkındaydılar. Dünyayı değiştirebileceğine inanan, yirmili yaşlardaki bu öğrencilerden çok etkilenmiştim. En çok da radikal siyasetle uğraşan genç kadınlara hayrandım ve Tom'un öğrencilerinden biri olan Merrill Robin'le arkadaş olmuştum. Bana kendisinin ve diğer kadın öğrencilerin, birlikte çalıştıkları erkeklerin kendilerini ciddiye almasını sağlamakta ne kadar güçlük çektiklerini anlatmıştı. Fikirleri dinlenmiyor ve toplantılarda söz almalarına fırsat verilmiyordu. Merrill'i anlayabiliyordum ve ona erkeklerle doğrudan yüzleşmeleri gerektiğini söyledim. Bunun ne kadar zor olduğunu bilsem bile.

Bu genç kadınlarla yakınlaşmak, kadınların rolleri bağlamında kendi yaşamımı tekrar gözden geçirmemi sağladı. Kadın özgürlük hareketine ilk tepkim olumsuzdu. Benim için çok geç kalmış olan bu harekete karşı yaklaşımım sertti. Halihazırda bu yönde seçim yapmış biri için, evliliği ve aileyi eleştirmenin bir yararı yok diye düşünmüş olabilirim. En azından Tom, Martin Fisher'ın Shelly'ye yaptığı gibi emirler yağdırarak etrafta dolaşmıyordu. Kolejde okutmanlık yapmamla ilgili sorunları vardı, ama işi bırakmamı hiç istememişti.

Etrafımızdaki diğer adamlar yanlış, hatta tehlikeli davranışlarım olduğunu düşünüyor gibiydi. Martin, Shelly'nin benimle görüşmesi-

ni yasaklamıştı, ama beni daha çok şaşırtan Shelly'nin buna karşı duracağına benimle görüşmeye gizli gizli devam ediyor oluşuydu. Shelly üzerindeki tek etkim, o da görüşebildiğimiz kısıtlı zamanlarda, onu aklını kullanması yönünde cesaretlendirmemdi. Martin'in yuvayı dişi kuş yapar mottosuna bağlı olduğunu biliyordum. Evimize taşındıktan kısa bir süre sonra gelip boya badanaya yardımcı olmuştu. O sırada elimde bulaşık teliyle mutfağın zeminindeki verniği çıkarmaya uğraşıyordum. Hava sıcaklığı 30 derecenin üstündeydi ve saatlerdir uğraşmama rağmen işi anca yarılamıştım. Şikâyet etmeye başlayınca, Martin kendimi çok iyi hissetmem gerektiğini, çünkü evin kadını olarak üzerime düşen görevi yerine getirdiğimi söylemişti. Martin Fischer'ın bile bu konuda ciddi olamayacağını düşünmüş ve alaycı bir yanıt vermiştim. Ama aslında gayet inanarak söylediğinin farkına varınca öfkelenmiştim, ona bunların deli saçması olduğunu söylemiştim. Birkaç hafta geçmeden evine adım atmam yasaklandı.

Jane Latka'nın kocası John'a göre de aforoz edilecek bir kadındım. Beni neredeyse hiç tanımamasına rağmen ayrılıklarından beni sorumlu tutuyordu. Jane bir cumartesi akşamı bizim evdeki bir partideyken, kocası yuva yıkan, tehlikeli bir kadın olduğumu söylemek için bizim evi aramıştı. Ne yaptığım hakkında hiçbir fikrim yoktu, ona ne demek istediğini sormuştum. Sadece bir cadı olduğumu söyleyerek yanıt verdi. Martin'in benle ne sorunu olduğunu anlayabiliyordum, ama John'unki hakkında hiçbir fikrim yoktu. Jane suçumun onunla arkadaşlık etmek ve ondaki en küçük bir bağımsızlık emaresini bile yüreklendirmek olabileceğini söylemişti. Bir başka arkadaş, Bill Johnson ise, Jane'in yanıldığında ısracıydı. Ona göre, John Latka "lezbo" olduğumu düşünüyordu. Bu sözcüğü daha önce hiç duymamıştım ve Bill'e ne anlama geldiğini sormuştum. Onu duymadığımı sanıp bir kez daha, "John Latka senin lezbo olduğunu düşünüyor" dedi. En sonunda ne dediğini gerçekten anlamadığımı görünce, kocasının, Jane Latka'ya âşık olduğumu, yani bir lezbiyen olduğumu düşündüğünü tekrarlayarak ne demek istediğini açıkladı. Dilim tutulmuştu. O geceyi Merrill'le sohbet ederek geçirdiğimi düşününce, erkeklerin kadınlar arasındaki yakınlaşmaları hep bu

şekilde değerlendirip, kendilerine bir tehdit olarak algılayıp algılamadıklarını merak etmeye başladım. Hissettikleri bu tehdit yüzden kadınlar arasındaki yakınlığı yaftalayıp, kadınların birbirini önemsemesini bertaraf etme eğiliminde olabilirler miydi?

New Day'in yayına hazırlandığı ofisteki ve karanlık odadaki bazı deneyimlerimi de düşündüm. Demokratik Toplum için Öğrenciler Birliği'nden gelen ve ofiste çokça zaman geçiren erkek öğrencilerden rahatsız olduğum aklıma geldi. Kendileriyle doğru düzgün bir sohbet etmenin imkânı neredeyse yok gibiydi. Daha ben sorularımı yöneltemeden, verilecek doğru cevabı biliyorlardı. O zamanlar bunun erkek olmalarıyla bir ilgisi olabileceğini aklıma bile getirmemiştim, ama artık merak ediyordum: Böyle bir dogmatizme hareketin içinde olan kadınlarda hiç rastlamamıştım. Buna ilaveten benim gibi fotoğrafçılardan biri olan Robert Stevens'a ait birkaç iletişim dosyasını gördüğümde de çok rahatsız olmuştum. Sayısız gösteri ve miting fotoğrafının yer aldığı dosyaların arasında, çıplak kadın fotoğraflarını içeren birkaç dosya da vardı. Bu fotoğraflarda beni en çok neyin rahatsız ettiğini tam olarak tanımlayasam da, erkek dergileri için çekildikleri belliydi ve artık Rob'un kendini tamamen herkes için özgürlük talebine adadığına dair inancım zedelenmişti. O fotoğrafları tekrar düşündüm ve neden onlardan kimseye bahsetmediğimi sorguladım. Hareketin içindeki kimsenin çıplak kadın bedeninin cinsel obje olarak kullanılmasına bir itirazının olmayacağını biliyordum. İffet taslayan kadın konumuna düşürülecektim, yirmi beş yaşın üstündeki herkesin temkinle yaklaşması gereken bir kadın.

Akranım olan kadınların hiçbiri kadın sorunu ile ilgilenmiyor gibiydi. Dolayısıyla bu konuyu sadece kadın öğrencilerimle konuşabiliyordum. Yeni bir örgütlenmeye gitmeyi düşünüyorlardı, Ithaca Koleji Kadın Özgürlük Cephesi. Bana katılmak isteyip istemediğimi sorduklarında hemen kabul ettim. Tom gruba katılımımı desteklemişti, Ruth ise tam tersine bundan hiç hoşnut olmamıştı. Kadınların toplum içinde üstlenmeleri beklenen rolün hayatımı ciddi bir şekilde etkilediğini düşündüğümü söyleyerek, kararımı açıklamaya çalışmıştım. O da beni anladığını, çok genç yaşta çocuk sahibi olduğum

için böyle hissedebileceğimi söylemişti. O ise tam tersine, doktoraya başlayıncaya kadar evlenmemiş ve çocuk sahibi olmamaya karar vermişti. Kadın hareketinin ona katabileceği bir şey yoktu. Benim ihtiyacım olduğunu görebiliyordu, ama kendimi buna fazla kaptırıp gerçek mücadeleyi es geçmeyeceğimi umut ediyordu.

Ruth'un söyledikleri kafamı karıştırmıştı. Hatalı olduğunu hissediyordum ama öte yandan gerçekten kadın olmaktan dolayı pek fazla sorun yaşamamış gibi görünüyordu. Ne istediyse yapmış gibiydi. David onun çalışmasından asla şikâyet etmezdi, ancak Dave'in tam zamanlı devrimcilik yapabilmesi için Ruth'un kimi sorumlulukları üstlendiğini de biliyordum. Bütün ev işini yapıyor, alışverişe gidiyor ve yemek pişiriyordu. Üstelik hepsini tam zamanlı çalışırken yapıyordu. Ama bu onun için sorun değilmiş gibi görünüyordu. Sonsuza dek salondaki masanın üzerinde bekleyecekmiş gibi duran doktora tezine çalışamıyordu belki, ama Dave'le olan birlikteliğinde çok mutlu görünüyordu. Belki ben de akademik kariyer yapsaydım onun gibi hissederdim. Ama yapmıyordum. Çocuklar büyüyünceye kadar tam zamanlı bir ilgi alanım olamayacağının da farkındaydım. Ruth'un üniversitede tanıdığım pek çok kadından neden bu kadar farklı olduğunu bilmiyordum. Çoğu mezuniyetten sonra ne yapacaklarını bilmiyordu, ama erkeklerin hemen hepsinin planları vardı. Tanıdığım çoğu kadın için evlilik ve çocuklar hayatlarının temel gayesiydi. Kolejden sonra çalışacaklarsa bile, bu "Bay Doğru"yu bulana dek olacaktı. Belki de Ruth Alfred'deki bohem öğrenci grubundaki kadınlar gibiydi, "parlak zekâ" olarak anılmayı yeterli görüyordu.

Kadın hareketine ilgimin gelişmesinde en çok desteği Carolyn Vickers'dan gördüm. O baharın sonlarına doğru arayıp Richard'la birlikte yazı Kaliforniya'da geçireceklerini, oraya giderken Ithaca'ya uğrayacaklarını haber etmişti. Richard yeni kitabı için araştırma yapıyordu ve Carolyn de o zaman kadar varlığını bile bilmediğim bazı kadın merkezlerini ziyaret edecekti. Onu görmeyi ve kadınların meselelerini konuşmayı iple çekiyordum.

Carolyn geldiğinde benimle benzer ilgileri olan biriyle konuşmak içimi rahatlattı. Bana Northampton ve Amherst'de bizim yaşları-

mızdaki pek çok kadının ortak sorunlarını konuşmak üzere haftada bir bir araya geldiğinden bahsetti. Ayrıca kadınların bir araya gelip konuşabileceği, Connecticut Vadisi'nde ya da herhangi bir başka yerdeki kadınlarla ilgili bilgi kaynaklarına ulaşabilecekleri ve genel anlamda destek bulabilecekleri bir kadın merkezinin kurulması için uğraştıklarından söz etti. Bir grup kadının derlediği bir okuma listesi vardı, bir kopyasını aldım ve kendi kendime fırsat buldukça üzerinde çalışacağıma söz verdim.

O yaz oldukça az zaman bulabildim. Okul biter bitmez, birinci sınıfların İngilizce dersinin içeriğini yeniden belirlemek üzere toplantılar başladı. Hepimiz dersin haftada en az iki tartışma grubu oluşturulacak ve kitle dersinin olabildiğince aza indirgenecek biçimde yeniden düzenlenmesi konusunda hemfikirdik. Kathy ve ben her dönemin bir tema üzerinden şekillendirilmesini istiyorduk. Kathy ilk dönem teması olarak kişinin kendi inançlarına karşı sorumluluğu ile otoriteye karşı görevleri arasındaki çelişkiyi önermişti. Diğerleri de kabul ettiler ve haftalık ders programını oluşturmaya başladık.

İlk dönemin çalışmaları gayet iyi gitti. İkinci dönem hazırlıklarına girişmek için sabırsızlanıyorduk, ancak ilki kadar çok seçenek sunan bir tema bulmak o kadar kolay olmadı. Bana kalırsa ilk dönemin girişinde değinilecek olan ırkçılıkla mücadele konusu genişletilmeliydi. Kadınlarla ilgili bir şeyler eklenmesi gerektiğini de düşünüyordum. Stereotipleştirme konusu önerdim ve herkesin hoşuna gitti. Öğrenciler ve siyahların hapsedildiği stereotipler ilk akla gelen örnekler-di ve her ikisinde de kullanabileceğimiz bolca materyal mevcuttu. Kathy din adamlarının ve cemaati tek tek bireylerden müteşekkil bir bütün olarak görmek yoluyla kalıpların dışına çıkan birkaç rahibin karşılaştığı zorlukları da eklemek gerektiğini düşünüyordu. Beyaz öğrencileri Straight'ten uzak tutmak için çok çaba sarf etmiş olan Peder David Connor'u derslere getirmek istedi. Bu önerisi coşkuyla kabul edildi.

Bana kalırsa kadınlara biçilen basmakalıp roller de en az rahiplerinki kadar çoktu, bu yüzden dersin bir haftasını kadınların cinsiyet rollerine ayırmayı önerdim. Hepsi kadın olan meslektaşlarım buna

ayak diredi. Basmakalıp rollerin bir kadın meselesi olmadığını söylediler. Cinsiyet rolleri doğamızda vardı. Kadınlar doğası gereği çocuk doğururdu ve dolayısıyla evde kalır, onlara bakardı. Bu argümanlar, o esnada çocuklarını bakıcıya bırakmış kadınlar tarafından savunuluyordu. Bir tek Kathy Taylor beni desteklemişti. Konu üzerine günlerce tartıştık ve en sonunda pes etmesi gerekenin ben olduğumu anladım. Ders içeriğine çoğunluk karar verecekti. Yine de içimde bir his teslim olmamam gerektiğini söylüyordu. İlginç bir fikir olarak ortaya atılan bu önerme, artık toplumumuzda kadınların çok öznel sorunlara sahip olduğunun kabul edilmesi için verilen bir mücadeleye evrilmişti.

En sonunda basmakalıp roller üzerine yapılacak bir derste kadınların dışarıda bırakılmasını kabul edemeyeceğimi ve grubun geri kalanının derste kadın sorunlarını konuşmak istemiyorlarsa başka bir tema bulmaları gerektiğini söyledim. Artık zamanımız tükendiği ve günlerce süren tartışmalardan yorulmuş oldukları için, derste bir haftayı kadınların sorunlarına ayırmayı kabul ettiler.

Kadınların derse dahil edilmesi için mücadele etmiştim, ancak bu konuda spesifik bir okuma önermemiştim. Carolyn'in bana verdiği listede yalnızca kitaplar vardı ve henüz herhangi birini okuma fırsatı bulamamıştım. İhtiyacımız olansa birkaç kısa ve konuya odaklanmış makale ya da tercihen yereldeki kadınların bu konuya dair konuşmalarıydı. İki makale bulma sorumluluğunu üstlendim ve Carolyn'in daha fazla referansla geri gelmesini umut ettim. Ders önerisinin son halini Dr. Townsend'e yolladık. Kendimizi tükenmiş, savaştan yeni çıkmış gibi hissediyorduk belki ama yeniden düzenlemek için bu kadar çaba harcadığımız dersimizi vermeye başlamak için de sabırsızlanıyorduk.

Grubumuzdaki diğer kadınların bana göre daha çok okuyor olmasının verdiği yetersizlik hissine rağmen, birlikte ders üzerine çalışmak benim için harika bir deneyimdi. İş arkadaşlarımla her gün bir araya gelmiş ve onlarla gerçek bir işi paylaşmıştım. Bir toplantıyı yönetmek konusunda gayet iyi olduğumu, anlaşmazlıkları giderebilirken kendi argümanlarımın arkasında sağlam bir şekilde durabildi-

ğimi de görmüştüm. Adanmış bir "kadın özgürlük savaşçısı" olarak ders içeriğine kadın sorunlarının eklenmesi yönündeki önerimi istikrarla savunmuş ve sonunda eklenmesini sağlamıştım.

Ruth'la kadın özgürleşmesinin önemi konusunda hemfikir olmasak da, onunla birlikte ders vermek de en az ders içeriğini yeniden düzenlemek kadar tatmin ediciydi. Ders, öğrencileri dönem içinde alacakları zorunlu derslere hazırlama amacı güden bir ek dersti ve bu yüzden içeriğini değiştirme şansımız pek yoktu. İlk okuma ödevi olan Thoreau'nun *Walden*'ını* daha önce okumamıştım, okuduğumda son derece güncel bulup şaşırdım. Tom'la benim, taşrada komün kuran kimi öğrenci tanıdıklarımız vardı. Onların "doğaya dönüş" hikâyeleri de, Thoreau'nun Walden Gölü'nde inzivaya çekilmesiyle benzerlikler taşıyordu. Sınıftaki öğrencilerin biri hariç tamamının, Thoreau'nun şehirdeki güzel evini bırakıp, bir kulübede yaşamayı seçmesini enayilik olarak nitelendirmesi beni afallatmıştı.

Ruth onlara kitabın anlatmayı hedeflediği asıl noktayı ıskaladıklarını söylemek yerine fikirlerini geliştirmeleri için onları cesaretlendirmişti. Sanırım ben olsam ilkini yapardım. Thoreau'nun sahip olduğu maddi güvenceye sahip olmayan bu öğrenciler için Walden'da inzivaya çekilmenin bir anlamı yoktu. Thoreau onların sahip olmayı istediği şeyi reddetmişti.

Öğrencilerden beklentimin ne kadar yüksek olduğunu düşünüp umutsuzluğa kapılmıştım. Elbette yoksul olduklarının farkındaydım, ama ekonomik durumlarının bir kitaba verecekleri tepkiyi belirleyebileceğini hiç düşünmemiştim. Onların Thoreau'nun inzivasına verdikleri tepki, kendi varsayımlarımı sorgulamamı sağlamış ve geçmiş okumalarıma verdiğim tepkilerin ne kadarının orta sınıf ve beyaz kimliğimin birer izdüşümü olduğunu düşündürtmüştü. Ruth da ben de öğrencilerin Thoreau'yu ne şekilde algıladığını önemsediğimiz için, bu felsefi yaklaşımın radikal veçhelerine dair bizim yorumlarımızı ve onu kendi tarihsel bağlamı içinde çözümlemeye çalışmamızı dinlemeye de gönüllü oluyorlardı. Dersin geri kalanındaki okumala-

* Henry David Thoreau, *Walden Gölü ve Ormanda Yaşam*, Çev.: Caner Turan, İstanbul, Say Yayınları, 2017.

ra da eleştirel yaklaşmaya devam etseler de, derse katılım yüksekti ve tartışmalar canlıydı.

Öğrencilerimizin dönem içinde aldıkları zorunlu dersin okutmanıyla deneyimi ise tamamen farklıydı. Bir toplantı esnasında, genelde dersi astıklarını, geldiklerinde de sessiz ve ilgisiz olduklarını anlattı. Sadece bir kadın öğrenci istisnaydı, ama onun da sesi çok yüksek, bilezikleri de çok şakırtılıydı. O kadar çok şakırdıyorlardı ki, bu öğrenci geldiğinde okutman dersi devam ettirmekte zorlanıyordu. Bu öğrencinin biraz gürültücü olduğunu kabul etmekle birlikte, *Walden*'dan hoşlanan ve Thoreau'nun metninin onda uyandırdığı izlenimleri bütün sınıfla tartışıp, savunmaya istekli olan tek öğrencinin de o olduğunu söyledik. Bize göre, öğrencilerimiz üniversitedeki diğer öğrencilere nazaran düşüncelerini açıklamaya çok daha fazla istekli olan öğrencilerdi. O okutmana sonbaharda başlayacak sınıfımın bu öğrencilerin yarısı kadar heyecanlı olmalarını umut ettiğimi söyledim. Yine de bu öğrencilerin kendi sınıfını ilginç ve canlı kılacağına hiç de ikna olmuş gibi görünmedi. Toplantıyı terk ederken içimden bir ses, bu kadının öğrencilerimizin kim olduğunu anlamaya tenezzül bile etmeyeceğini ve hatta sınıfın New Yorklu siyahlar ve Hispaniklerle dolu olduğunu görünce bir hayli "tırsacağını" söylüyordu.

Kadın ırkçıydı, ona hiç şüphe yoktu. Öğrencilerimize karşı tepkisini bir de onun açısından düşünmeye çalıştım. Güneyden geldiği belliydi, yüksek rütbeli bir asker kızıydı ve tabii ki bizim öğrencilerin rengi tutumunu belirleyen asıl faktördü. Ancak bana öyle geliyordu ki, onda bu kadar güçlü bir tepkiselliğe yol açan rengin yanı sıra başka bir şey daha vardı. Örneğin, en azından onu çileden çıkaran genç kadın öğrenciye karşı. Ruth'la bu öğrencilerin Ithaca'daki beyaz öğrencilerden farklı olduğunu konuşmuştuk. Gürültücü, hatta bazen fazla konuşkanlardı. Biz bu yüzden onları seviyorduk, ancak diğer okutman onların kendisi gibi olmasını bekliyordu- derli toplu ve "usturuplu". Yarısı siyah ve Hispanik olan bir sınıfı tek bir şartla, o da ancak renkliler beyazlara, yani sınıfın diğer yarısına benzer davranışlarda bulunursa kabul edebilirdi. Yeni yeni idrak ettiğim haliyle ırkçılık bir hayli karmaşık bir mevzuydu.

Dersimiz tam sona ermek üzereyken Dr. Henry Townsend'den nihayet haber geldi. Kaba hatlarıyla ders programı önerimizi kabul ediyordu, ama Ithaca'ya döndüğünde düzenlemeler yapmak üzere görüşmek istiyordu. Dersi yapılandıranlar ve okutmanların tümüyle bir toplantı düzenleyecekti. Ders önerisini hazırlayanlar dışında, tüm okutmanlar yazın işe alınmışlardı. Neden yalnızca bizlerle görüşmek istemediğini merak etsem de, öneriyi kabul ettiği için çok heyecanlıydım. Artık kendi tartışma grubum olacaktı ve haftada iki kere onlarla buluşacaktım. Yeni gelen okutmanların önerimizle ilgili fikirlerini duymak konusunda da heyecanlıydım.

Kathy Taylor'la birlikte toplantıya katıldık ve Dr. Townsend'in ders içeriğine ilişkin ağırlıkla eleştirel olan görüşlerini dinlemeye başladık. Dersin bir tema etrafında yapılandırılmasının bir anlamı olduğunu düşünmüyordu. Ona göre okumaların çoğu İngilizce bölümü için uygun değildi. Yeni gelenlerden biri de sanki fırsat bekliyormuş gibi ırkçılık teması altında okutulmasını önerdiğimiz James Baldwin makalelerini nasıl okutabileceği hakkında hiçbir fikri olmadığını söyledi. Bense daha bu hafta okumuştum ve bana göre bu çok iyi kurgulanmış ve çok akıcı düzyazının nasıl öğretileceğinin bilinememesi diye bir şey söz konusu bile olamazdı. O ise makalenin işaret ettiği meseleler hakkında hiçbir bilgisi olmadığını, bu yüzden de öğretme konusunda kendisini yetersiz hissettiğini söyledi. Kathy, Baldwin'in diğer iyi yazarlar gibi gerekli bilgiyi okuma parçasının içine dahil ettiğini söyledi. Bir başka okutman daha, bu sefer bir kadın, bu makaleleri okutmanın kendisi için de imkânsız olduğunu söyledi. Hiç Harlem'de yaşamamıştı ve bir sosyolog değildi. Aynı haftaya koyduğumuz George Orwell öyküsünü öğretmekle ilgili bir sorunu olup olmadığını sorduğumda, "Marrakech" ile ilgili bir sorunu olmadığını söyledi. Bunun beni şaşırttığını, öykünün geçtiği Fas'ta daha önce bulunduğunu sanmadığımı söyledim. Bana göre Harlem, deneyim dünyamıza daha yakın bir yerdi. Odadaki tansiyon yükselmeye başlamıştı ve hedefteki kişi de bendim. Birlikte ders planladığımız diğer okutmanlar sessiz kalmıştı. Programa gelecek eleştirilere açık olmamız gerektiğini içten içe kendime hatırlattım. O bizim bebeğimizdi.

Hazırlık aşamasına katılmamış bu insanların hiç sorgulamaksızın kabul etmelerini elbette bekleyemezdik. Yine de Baldwin'le ilgili eleştirilerde öfkemi kabartan bir şey vardı. Kadınlardan biri Orwell'in yazar, Baldwin'in ise bir sosyolog olduğunu haykırınca, sinirlerime hakim olamayıp titremeye başladım. Baldwin siyahtı ve siyahlar hakkında yazıyordu. Demek ki bu onu *gerçek* bir yazar yapmıyordu. Nasıl öğrenciler, öğretmenlerinin istediği gibi davranmadıkları için ıslah edilemez görülüyorsa, Baldwin de bu kadına bakılırsa, kendi kaygıları ve deneyimleri üzerine yazmayı seçtiği için gerçek bir yazar sayılmazdı. Ne dediğimin farkında bile olmadan, aynı şekilde yüksek sesle, "Bu ırkçı bir yorum!" diye bağırdım.

Odayı ölümcül bir sessizlik kapladı, birkaç iç çekiş duyuldu sadece. Meslektaşım James Baldwin'i yazmaya konu ettiği mesele yüzünden gerçek bir yazar saymayabilirdi, ama bu şekilde yaftalaması toplantının sınırlarını aşıyordu. Henry Townsend benden özür dilememi isteyerek sessizliği bozdu. James Baldwin'in bir sosyolog değil, yazar olduğunu söyleyerek reddettim. Meslektaşımız seçtiğimiz makaleleri okuma zahmetine girseydi eğer, dersin temasına uygun olduklarını görmekle kalmayıp, ne kadar ustaca yazılmış parçalar olduklarını da fark edebilecekti. Edebiyat metinleri önermiştik, sosyoloji değil. Kadın metinleri ile ilgili diğer şikâyetleri dinlerken sessiz kaldım. Birlikte hazırlık yaptığımız diğer kadınların neden konuşmadıklarını merak ediyordum. Baldwin'in yazar olmadığı iddiasına onlar da katılıyorlar mıydı?

Toplantı sona erdiğinde, en nihayetinde hiçbir değişiklik yapılmamış olmasından dolayı mutluydum. Gerçi yeni gelenlerden birkaçı, ilk dönemin son haftaları ve ikinci dönem için kimi alternatifler önermek üzere Dr. Townsend'le birlikte çalışmaya gönüllü olmuşlardı. Eşyalarımı topladım. Hayretler içinde Kathy'nin odanın ön tarafına Dr. Townsend'le konuşmaya gidişini izledim. Onu beklerken, ne konuştuklarını merak ettim. Dr. Townsend'in bütün emeklerimizi sabote ettiğini düşünüyordum. Yeni gelenlerle bir araya getirmeden önce bizlerle kendi çekinceleri üzerine bir toplantı yapmaktansa, herkesin önünde olumsuz yorumlarda bulunarak eleştirilere

davetiye çıkarmıştı. İhanete uğradığımı hissediyordum ve şimdi de görebildiğim kadarıyla Kathy onunla gayet keyifli bir şekilde sohbet ediyordu. Belki de âdet yerini bulsun diye yapılan şeyler bana göre değildi.

Kathy ile birlikte gelmiştim, arabayla beni bırakması için onu beklemek zorundaydım. Arabasına giderken de, eve dönerken de sessizdik. Arabadan çıkarken, Kathy toplantıda sessiz kaldığı için özür diledi. Townsend'in yeni gelenlere eleştiri kapısını kendi elleriyle açtığı konusunda hemfikirdi. Hatta onlarla geniş katılımlı toplantı öncesinde buluşmuş bile olabilirdi. Toplantı sonrasında aynı nedenlerle onunla konuşmaya gitmişti. Anlaşmazlığa dayanamıyordu. Onun bu halinin Katolik ya da kadın olmasıyla bir ilgisi olup olmadığını merak ettim, ama o kadar tükenmiş hissediyordum ki gerisini sorgulayacak halim yoktu. Arabadan inip, konuşmaya ertesi gün devam edebileceğimizi söyledim. Bu konuşma hiç gerçekleşmedi. Toplantıda yaptıklarım hakkında daha fazla eleştiri kaldırabilecek durumda değildim. Gelecek toplantılarda hislerimi daha fazla kontrol altında tutacağıma ve enerjimi derslerime hazırlanmaya vereceğime dair kendi kendime söz verdim.

İlk okuma parçası, Eldridge Cleaver'ın *Soul on Ice* adlı anı kitabının "The White Race and Its Heroes" başlıklı bölümüydü*. Beyazların çoğu tüm siyahları aynı kefeye koyma eğiliminde oldukları için, siyah politikanın farklı veçhelerini göstermesi bakımından Cleaver'ın okutulmasını önemli görüyordum.

Sınıfa adım attığım an ön sıralardan birinde oturan yerel Afrika kıyafetleri içindeki siyah kadını görünce şaşırdım. Adı Elaine Jones'du. Çağdaş siyah liderlerin politik yaklaşımlarından bahsetmeye başladım. Ben anlatırken Elaine parmak kaldırdı ve, "İzin verirseniz sizlere Malcolm, King ve Carmichael Kardeşlerden bahsetmek isterim", dedi. Sonra sınıfa dönüp, ırkçılık ve sivil haklar hareketi hakkında bir konuşma yaptı. Siyah liderlerin aralarındaki farklılıklara rağmen, aynı şeytana karşı savaş verdiklerinden bahsetti. Ben dahil

* Cleaver, Eldridge, *Soul on Ice* (Buzdaki Ruh), "The White Race and Heroes" (Beyaz Irk ve Kahramanları), Ramparts Press. Inc, USA, 1968.

bütün sınıfın ilgisini üzerinde toplayabilmişki. Bitirdiğinde ona bazı sorular yönelttim. Ardından öğrenciler de katıldı. Son saat, bir sonraki dersin öğrencileri sınıfa girene dek tartışmayla geçti. Bir grup öğrenci hâlâ Elaine'in etrafında sohbete devam etmekteydi.

İzleyen haftalarda Elaine derslere daha az katılsa da, diğer öğrencilerin onun katkılarına ilgisi hiç azalmadan devam etti. Öğretmenlerin öğrencilerinden öğrenecek çok şeyi olduğunu hep düşünmüşümdür. Ancak, onun kendi politik deneyimlerinin üzerinde yükselen derinlikli analizlerine baktığımda, onun benden ne öğrenebileceğini hep merak ettim. İlk ödevini teslim ettiğinde, onun bu yeni başlayanlar İngilizce sınıfına çok fazla olduğunu düşündüm. Ödev mükemmeldi. Benim kısıtlı yazma becerilerim, böylesine güzel yazabilen biri için yetersiz kalıyordu. Kâğıdını ona geri verirken onun bu sınıfta boşu boşuna zaman harcadığını söyledim. Bütün okumaları yapıp ödevlerini teslim etmesi gerekiyordu, ama ondan derse tam katılım beklemek haksızlık olurdu. Yine de katılmak isterse, son derece anlamlı tartışmalara yol açan katılımından çok mutluluk duyacağımı da ekledim. Şaşırmıştı, ama katılım meselesini düşünecekti. Ertesi hafta Elaine'i her zaman olduğu gibi ön sırada otururken görünce çok sevinmiştim.

Bazen dersin ardından sohbet etmeye devam ederdik. İlk dönemin sonlarına doğru artık arkadaş olmuştuk. Bana uzun zamandır, gerçekten bir zorunluluk olmadıkça beyazlarla konuşmadığını söylemişti. Kolejle ilişkisi kesildikten sonra sayısız işte çalışmış ve son birkaç yıldır da doğup büyüdüğü Chicago'daki ulusal bir siyah örgütte, siyasi mücadelenin içinde yer almıştı. Beyazların hâkim olduğu bir üniversitede bulunmak onun için hayli zordu. Yurtta kalmak ve beyazların aleni ırkçılığıyla baş etmek ona neredeyse imkânsız geliyordu.

Ithaca Koleji'ni neden tercih ettiğini merak etmiş ve verdiği yanıta hepten şaşırmıştım. Afro-Amerikan Derneği'ndeki erkeklerin kadınlara karşı tutumundan rahatsızlık duyuyordu. Kadınların birincil görevinin erkekleri desteklemek olduğuna inanıyorlardı ve bu iddialarını, kadınların geri planda oluşunun Afrika geleneklerine

dek dayandığı savıyla pekiştiriyorlardı. Chicago'dan ayrılma kararını merkezin düzenlediği bir gösterinin açılış akşamında almıştı. Elaine gösteride kullanılmak üzere çok emek gerektiren pek çok kostümün tasarım ve dikiminden sorumluydu. Gösteriden önce, akşamüstü erkekler tarafından sahne gerisinde kalması gerektiği söylenmişti. Ona, gösteriye hayat veren "erkek kardeşlerden" daha fazla ilgi çekebileceğinden endişe duyduklarını söylemişlerdi. Elaine söylediklerini yapmayı reddetmiş ve o gece hem merkezi, hem de Chicago'yu terk etmeyi kafasına koymuştu. Cornell'de Straight işgali sonrası yürürlüğe konacak olan Siyah Çalışmaları girişimini duymuş ve sonbaharda başlamasının mümkün olup olmadığını sormak için direktör Turner'ı aramıştı. Turner'la Chicago'daki siyasi mücadeleden tanışıyordu. O da, Cornell'de sonbaharda başlamasının mümkün olmadığını, ama Ithaca Koleji'nde maddi destek de bulabileceği bir program olduğunu söylemişti. Ithaca Koleji'ne kayıtlı öğrenci olduğunda, Cornell'den de ders alabilecekti. Ithaca'daki hazırlık programında sadece bir kişilik yer vardı, o da başvurmuş ve kabul almıştı. Yaz hazırlık programı için çok geç kalmıştı. Bu yüzden Ruth'la beraber verdiğimiz yaz dersine katılamamıştı.

Elaine'in kadın-erkek eşitliğine inancı benimki kadar güçlü olsa da, henüz emekleme aşamasında olan kadın hareketinde anlayamadığı pek çok nokta mevcuttu. Çocukluğu boyunca tanıdığı bütün kadınlar, ister evli ister bekâr olsunlar, çalışmak zorundaydı. Arkadaşlarının çoğu da öyle. Kadın hareketi, kadınların iş yaşamına katılımını neden bu kadar önemsiyordu? Onun tanıdığı kadınlar evde oturup, çocuklarına bakabilme fırsatları olsun isterdi. Kendi annesi de bu lükse sahip olamamıştı. Elaine çocukken fabrikada çalışmıştı. Şimdi de postanede çalışmaya devam ediyordu. Ona kendi deneyimimin çok farklı olduğunu anlattım. Ailede çalışan tek kadın teyzemdi ve o zamanlar bana ailesinin onun kazancına bel bağlaması düşüncesi bile utanç verici görünürdü.

Ancak çocukluğunu geçirdiği Chicago'ya dair anılarında bana kendi mahallemi özlemle hatırlatan bazı tasvirler de vardı. Özlemle andığı tek anısı kütüphane kartını aldığı gün olan Ruth'a anlat-

manın uygunsuz kaçabileceği bazı şeyleri Elaine'e anlatabiliyordum. Benim mahallemde bir tek kütüphane vardı ve arkadaşlarımla neye benzediğini görmek için topu topu bir kez ziyaret etmiştik. Elaine'le ise erkeklerle çıkmaktan, kıyafetlerden ve dans etmeyi öğrenmekten bahsedebiliyorduk. Elaine'in Chicago'dan getirdiği plakları birlikte dinliyorduk. Aretha Franklin, Stevie Wonder ve daha önce hiç adını duymadığım James Cleveland. Elbette Aretha ve Stevie Wonder'ı biliyordum, ama Beatles gibi, Judy Collins ya da Bob Dylan gibi siyaseten doğru kişi ve grupları dinlemek adına onlardan vazgeçmiştim. Elaine'in plaklarını, özellikle de kilise korosunda söyleyen James Cleveland'ı dinledikçe daha gençken dinlemekten hoşlandığım müziklere geri döndüğümü hissetmiştim. Daha önce çok fazla kilise müziği dinlememiş olsam da, müziğin ritmi ve duygusu bana yıllar önce dinlediğim caz ve Latin ezgilerini hatırlatmıştı. Yıllardır duymamıştım ve ne kadar özlediğimin farkına varamamıştım. Elaine, bütün öğrencilerin siyah, bütün öğretmenlerinse beyaz olduğu okulundaki ırkçılıktan bahsetmişti. New York'taki okul yıllarımı düşündüm. Öğretmenlerimle aynı ırktan olmamıza rağmen, tuhaf bir şekilde oraya ait olmadığımı hissediyordum. Belki de okul başlayıncaya dek İngilizce konuşmadığım için. Ridgewood'daki lise yıllarımı düşündüğümdeyse, öğretmenlerin siyah öğrencilerin üniversiteye devam etmek için yetersiz ya da düşük entelektüel kapasiteye sahip olduğu yönündeki önkabullerinin Elaine'in anlattıklarıyla nasıl da benzer olduğunu görüp dehşete kapıldım. O dönem yaşadıklarımı başka kimsenin anlayamayacağı şekilde anlayabiliyordu Elaine.

Sık sık siyaset ve sivil haklar hareketinden konuşurduk. Elaine'in analizleri, siyasi mücadele deneyimine ve okumalarına dayanıyordu ve gayet netti. Tom, Dave ya da Ruth'la yaptığımız benzer konuşmalar ise daha çok yöneten sınıfların hareket etme biçimi üzerine komplo teorilerini tartışmaktan ibaretti. Hepsini bir araya getirmek harika bir fikir gibi görünmekle birlikte, herkese uygun bir zaman bulmak zordu. Bahar dönemi başladığında Ruth'la Elaine'i bir araya getirmek için daha çok fırsat olacağını umuyordum. Her ikisi de benim için o kadar önemliydi ki, onların da birbirinden hoşlanma-

sını istiyordum. Bir araya geldikleri birkaç sefer de pek umut verici görünmemişti. Ruth'a sınıfta tanıştığımız ilk günden itibaren Elaine'den bahsetmiştim. Arkadaşlığımız ilerlediğinde, Ruth onu kahveye davet etmişti. Elaine başta isteksiz davranmış, en sonunda kabul etmişti. Ruth'un dairesine gittiğimizde Elaine alışılmadık derecede sessizdi. Tanıdığım pek çok insan üzerinde rahatlatıcı bir etkisi olan Ruth'un taşkın heyecanı, Elaine'in daha fazla geri çekilmesine neden olmuştu. O akşam gerilim oldukça yüksekti ve bunu Elaine'in beyazlarla iletişim kurmaktaki genel isteksizliğine yormak istemiştim. İkisi birkaç kez daha bir araya geldiler ancak aralarındaki gerilimde kaydadeğer bir azalma olmamıştı, ben de bu karşılıklı rahatsızlığın ortadan kalkabileceğine dair umudumu artık yitirmeye başlamıştım. Ruth, Elaine'in ciddi bir insan olmadığını düşündüğünü söylediğinde de kırıldım. Ruth'a kalırsa Elaine ırkçılıktan ya da siyasetten konuşmaya gerçekten gönüllüymüş gibi durmuyordu. Elaine ırkçılıkla yaşamak zorundaydı, neden sürekli üzerine konuşmak istemediğini anlayabiliyordum. Ruth ise ikna olmamıştı.

Elaine'le Ruth'un iyi anlaşabileceğine dair umudum azalsa da, dönemin sona ermesine sevinmiştim. Elaine'in anlattıklarından, siyahların kendilerine ait bir kültürleri olduğunu, beyazlara özenmediklerini anlamaya başlamıştım. Bu yeni keşifleri öğrencilere aktarabilmek için gelecek dönemi iple çekiyordum. Elaine tatilde Ithaca'dan ayrıldığında, onu çok özledim. Pek çok açıdan farklı olmamıza rağmen onunlayken kendimi iyi hissediyordum. Birlikteyken eğleniyorduk da. Şubatta geri geldiğinde Ruth'la aralarının daha iyi olacağından kuşkum yoktu. Bu sefer Ruth'un Elaine'in gerçek yüzünü görebileceğinden de.

13. Bölüm

Ocak ayı boyunca ikinci dönem dersleri için hazırlanmam gerekiyordu ancak bir yandan o sonbaharda başladığım okumaları devam ettirmeyi de kafama koymuştum. Carolyn Kaliforniya'dan dönüşte Ithaca'ya uğradığında Batı Yakası'ndaki kadın hareketiyle ilgili anlatacağı pek çok şey vardı. Okuma listesine ekler yapmıştı. Bazıları derste de yararlı olacağını düşündüğü makalelerdi. Doris Lessing'in *Children of Violence** serisinden özellikle çok etkilenmişti ve okumam gerektiğini düşünüyordu.

Martha Quest'i** okumaya başladım ve Lessing'in yazdıklarında kendi yaşamımla örtüşen ne kadar çok ortak nokta olduğunu görüp şaşırdım. Aslına bakılırsa hikâye Afrika'da geçiyordu ve kadın kahraman iki savaş arasında yetişkinliğe adım atıyordu. Kitabı elimden bırakamadım ve geceler boyu okudum. *A Proper Marriage*** daha çok ilgimi çekmişti. Lessing'in yazdıkları kendi dünyamda yeni yeni yeşermeye başlayan pek çok düşünceyi dile getirir gibiydi. Kadınların belli etkinliklere katılımları engellenmekle kalmamış, daha da önemlisi kısıtlamalar bilinçlerinde öyle bir yer etmişti ki toplumsal hayat içinde bu ölçütlerden bağımsız düşünemez hale gelmişlerdi. Benim durumumda örneğin, bana doğrudan kariyer edinemeyeceğimi söyleyen olmamıştı ama daha lisenin ilk yılında kadınların asla erkekler kadar becerikli olamayacağını kabul etmiştim. Bir "beyin" olamayacağıma gayet bilinçli olarak karar vermiştim ve enerjimin çoğunu erkekleri cezbetmeye harcamıştım. O andan itibaren, kendim-

---

* Doris Lessing, *The Children of Violence*, beş yarı-otobiyografik romandan oluşan bir seri; *Martha Quest* (1952), *A Proper Marriage* (1954), *A Ripple from the Storm* (1958), *Landlocked* (1965) ve *Four Gated City* (1969).(ç.n.)

** Doris Lessing, *Martha Quest* / *Şiddetin Çocukları 1*, Çev.: Süha Sertabiboğlu, İstanbul, Everest, 2015.

*** Doris Lessing, *A Proper Marriage*, 1954.

den daha üstün olan biri –elbette, bir erkek- tarafından gözetilmem gerektiğine kani olmuştum.

A Proper Marriage'i okumaya başlayınca, serinin beş cilt olduğunu görüp sevindim. Çünkü serinin kahramanı Martha Quest'e çok değer veriyordum. En derin kaygılarımı dile getiriyordu. O da tıpkı benim gibi erken yaşta evlenmişti ve evlendikten kısa bir süre sonra hamile olduğunu keşfetmişti. Bedeninde bir çocuk taşıyor olma ihtimali, kendini "etrafına örülmüş sıkı bir ağın içinde hapsolmuş" gibi hissettirmişti. Doktora gidip işin aslını öğrenmeden önce o da banyoda kendini haşlarcasına düşük yapmaya çalışmıştı. Sıcak suyun fetüsü dışarı atacağına dair bu ortak sezgiyi nereden edinmiş olabileceğimizi merak ettim.

Duygu durumlarımız ve deneyimlerimizdeki benzerlikler beni hayrete düşürmüştü. Hamile olduğu haberini üzüntüyle karşılamıştı. Doktor tıpkı bana dediği gibi ona da yakında farklı hissedeceğini söylemişti. Ona pek çok genç kadının planlanmamış bir hamilelik haberi aldığında, başlangıçta kendilerini mutsuz hissettiğini, ama çok geçmeden anne olma ihtimalinin onları çok mutlu ettiğini söylemişti. Martha Quest en nihayetinde, tıpkı benim gibi bebeğinin doğumunu dört gözle beklese de bu daha ziyade hamileliğin bitmesini beklemekti. Ne çocukların ağlaması, ne de hazır edilmesi gereken bir akşam yemeği beni neredeyse zorunlu bir ihtiyaç haline gelen bu okumadan alıkoyabilmişti. Martha Quest'in doğumu zor olmuştu. O da kocasıyla kendisinin farklı dünyalarda yaşadığını hissetmişti. O hemen ilk doğumun ardından kapılmıştı bu düşünceye, bense Hannah'nın doğumu için hastaneye vardığımızda böyle hissetmiştim, ama detayların çok da fazla bir ehemmiyeti yoktu. Önemli olan, bir başka kadının da benimle tıpatıp aynı duygu hallerini deneyimlemiş olmasıydı.

Bir kadınla yaşanan deneyimler ve duygulardaki bu örtüşme, kurmaca bir karakter bile olsa çok güçlüydü. Neal'a hamile olduğumu öğrendikten sonra geçen tüm yılları tekrar düşünmeye başladım. Bebek sahibi olmayı istememek beni bir canavar yapmazdı. Doğumundan sonra, kendimi hiç sonlanmayacak ağır bir yükün altındaymış gibi hissetmem de tuhaf değildi. Bir çocuğu içinde taşımanın çileden

çıkarıcı ağırlığı anlaşılabilir bir durumdu. Çok zordu. Bu kitabı okurken yaşadığım bu deneyimin, Carolyn ve Massachusetts'teki diğer kadınların destek gruplarında yaşadıkları deneyimle aynı olduğunu düşündüm. Ama Carolyn ve grubunu kıskanıyor değildim. Doris Lessing ve Martha Quest'e sahiptim. Daha fazlasına ihtiyacım yoktu.

İzleyen birkaç hafta boyunca hayatımın merkezinde hep Martha Quest vardı. *A Proper Marriage*'i bitirdikten sonra *The Golden Notebook*'la* devam ettim. *Children of Violence* serisinden değildi ama Carolyn, Lessing'in bu kitabı *A Proper Marriage*'den sonra yazdığını söylemişti. Kitabı, Martha'yla aramda başka bir diyalog başlayacağını düşünerek açtım. Bu kitabın baş kişisi Anna Wulf'tu. Ama bu değişiklik pek bir fark yaratmamıştı. Kitabı okurken ya da okumazken, Anna/Martha bana sürekli eşlik eden arkadaşlarım olmuştu. O kadar içine gömülmüş durumdaydım ki, Tom yıllar sonra ilk defa bana öfkelenmişti. *The Golden Notebook*'u henüz yarılamıştım ki, Martha Quest'le değil onunla yaşadığımı haykırmıştı. Kafamı kaldırdım, elimden kitabı çekip aldığında afalladım. O an bir süredir benimle konuşmaya çabaladığını ve benden bir yanıt alamadığını fark ettim. Ne hissettiğini önemsemediğimi de fark ettim. Sadece kitabımı geri istiyordum. Odadan fırtına gibi çıktı, kitabımı fırlattığı köşeden alırken dış kapının çarpılarak kapandığını duydum. Evi terk etmişti. Mutluydum. Artık rahatsız edilmeden okumaya devam edebilirdim. Alışıldık olanın aksine, etrafı fark edemeyecek kadar bir şeylere dalmış gitmiş olan bendim bu kez.

Anna Wulf, hiç akla gelmeyecek bir şey yapmıştı. Sadece kocasını değil, çocuğunu da terk etmişti ve tek başına İngiltere'ye taşınmıştı. Lessing'in Anna'nın hissiyatını ve onu bu ayrılığa iten nedenleri sıralayış biçimi olayı tamamıyla anlaşılır kılıyordu. Anna bir canavar ya da doğaüstü bir yaratık değildi, sadece anne ve eş olmanın aşırı zorluklarıyla baş edemeyen bir kadındı. Tom'u ya da çocukları terk etmeyi ciddi anlamda hiç düşünmesem de, Anna Wulf'un hikâyesini okumak onları bırakıp ardıma bakmadan kaçmayı düşündüğüm zamanlar için kendimi daha az suçlu hissetmemi sağlamıştı.

---

* Doris Lessing, *Altın Defter*, Çev.: Aslı Çelik, Can Yay., İstanbul, 2017

Lessing'in Anna'nın evliliğini ve İngiltere'de birlikte olduğu erkeklerle ilişkisini betimlediği kısımlar da suçluluk duygumu azaltmıştı. Kim bilir, belki de Anna'nın duygusal yakınlık kurduğu erkeklerle süregiden ve her defasında başarısızlığa uğrayan girişimleri, evliliğimin kısıtlarının bir tek benim suçum olmayabileceğini sezdirmişti. Aynen Tom gibi, Anna'nın kocası ve hayatına giren diğer erkekler de Anna'yla iletişim kurmaktan daha önemli addettikleri kimi işlere gömülmüş durumdaydılar. Öte yandan, erkeklerle kurulması çok zor olan duygusal yakınlık, Anna ve arkadaşı Molly arasında vücut bulabiliyordu. Çünkü iki kadın kendilerinin de üzerinde konuştuğu gibi, duygularını birbirlerine açık edebiliyor ve sevgi dolu, destekleyici bir ilişkiyi besleyip büyütebiliyorlardı. Yakınlıkları cinsellik barındırmasa da Anna ve Molly'nin ilişkisi, her ikisinin de erkeklerle kurmaya çalıştığı zor ve kısıtlı ilişkilerden çok daha fazla hayatlarının merkezine oturuyordu. Kadın arkadaşlarımla ilişkilerimin, Anna ve Molly'nin ilişkisine benzediğini fark ediyordum.

Kitabımı bitirdiğimde yeni dönem başlamıştı ve serinin diğer kitaplarına başlayamamış olsam da Lessing benimle kaldı. Yeterli zamanım olsaydı bile daha fazlasını okumaya mecalim var mıydı, bilmiyorum. Halihazırda okuduğum üç romanın üzerimde yarattığı duygusal etki o kadar ağırdı ki, daha fazlasını kaldıramayacağımı düşündüm. Günlük hayatımda idare ediyordum. Dersim iyi gidiyordu. Dönem tekrar başlayınca Tom'la birlikte evde akşam yemeği partileri vermeye ve başkalarının davetlerine katılmaya devam ettik. Geçen ay boyunca bende bir şeyin değiştiğini yavaş yavaş fark ettim. Hüzünlüydüm, depresif değildim, ama hüzünlüydüm. Çok zaman önce kaybettiğim kendim için yas tutuyor gibiydim. Doris Lessing okumak, Neal'a hamileyken üstünü örttüğüm o eski yarayı tekrar açmış gibiydi. Kadınlara biçilen rolü kabullendiğim gün ölmüş olan benden bir parçanın yasını tutuyordum. Uzun süren kendi benliğimden vazgeçme sürecim anne olunca nihayete ermişti.

Tom ve çocuklar kaybettiğim benliğimin birer sembolü oldular. Rolümü kabul etmemin sadece onların suçu olmadığını biliyordum. Bu sürecin Tom'la tanışmadan çok önce başlamış olduğunu da.

Tom, benim ilgilerime, tanıdığım pek çok erkeğin karılarının kişisel gelişimine verdiği destekten çok daha fazla destek vermişti. Kadın hareketine karşı gelişen ilgimi bir erkekten beklenmeyecek bir anlayışla karşılamıştı. Çocukları suçlamak ise saçmalıktı. Doğmayı onlar istememişti. Mantıklı düşünebilen yanım bütün bunları biliyordu ama, Tom ya da çocuklar yanıma yaklaştığında irkilmeme engel olamıyordum. Onlar için üzülüyordum, ama aylar boyunca kocam ve çocuklarımla fiziksel temas bana ızdırap verdi.

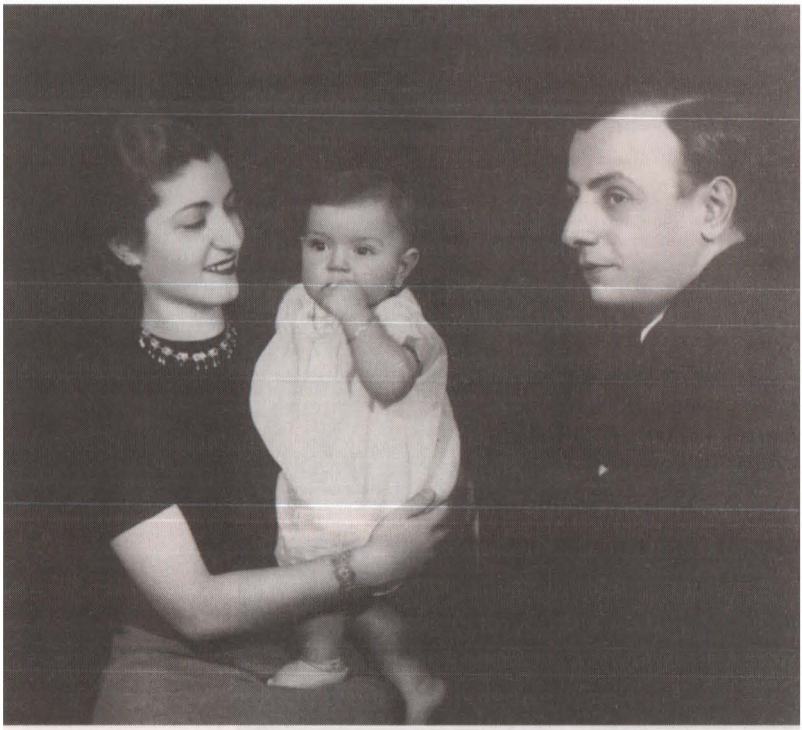
Doris Lessing beni uçlara itmişti. *The Golden Notebook*'u bitirdikten sonra girdiğim yastan aylar sonra çıkabildiğimde hem hayatımı, hem de dünyayı değiştirmek için çalışmaya kararlıydım. Kadınlar olarak kendimizi geliştirmek için özgür olmadığımızı fark etmiştim. Kişi kadın olarak "olması gereken yeri" korumak uğruna insan olarak varlığını yerle bir etmek zorundaydı. Hem kendi yaşamımda hem de dünyada gerçek anlamda bir değişimin, ancak kadınların kolektif çabasıyla gerçekleşebileceğini de görüyordum. Doris Lessing halihazırda benim hayatımı değiştirmişti. Bu kitapların bir erkek tarafından yazılamayacağı apaçık ortadaydı. Nasıl beyazlar, siyah olmanın ne demek olduğunu asla anlayamazlarsa, erkekler de kadın olmanın ne demek olduğuna ancak dışarıdan bakabilirlerdi. Doris Lessing kapıyı açmıştı. Kaybettiğim benliğimi bulacaktım ve dünyayı değiştirmeye çabalayacaktım. Ki, artık kadınlar bir çeşit intiharla aforoz edilmek arasında bir seçime zorlanmasın.

Yazarın anne tarafından büyükanne ve büyükbabası ile onların çocukları. 1912. Soldan: Arsenik, Elmas, Bercuhi, Hampartzum ve Aşot Tutuyan. Bercuhi yazarın annesidir.

Yazarın baba tarafından büyükanne ve büyükbabası ile onların çocukları. Tahminen 1914. Soldan: Khosrov ve Vağinag Avakyan; kimliği bilinmeyen bir aile ferdi, Voski Avakyan. Vağinag yazarın babasıdır.

Arlene kucakta, annesi Bercuhi ve babası Vağinag ile. 1939.

Aile üyeleri New York'ta. 1937.
Arka sıra, soldan: Howard Donigian, Bercuhi Avakian, Manuş Avakian, Elmas Tutuian, Koharig Avakian.
Orta: Arsenik Donigian.

Yazar ve büyükannesi, "aslan gibi kadın" Elmas Tutuyan/Tutuian, 1941.

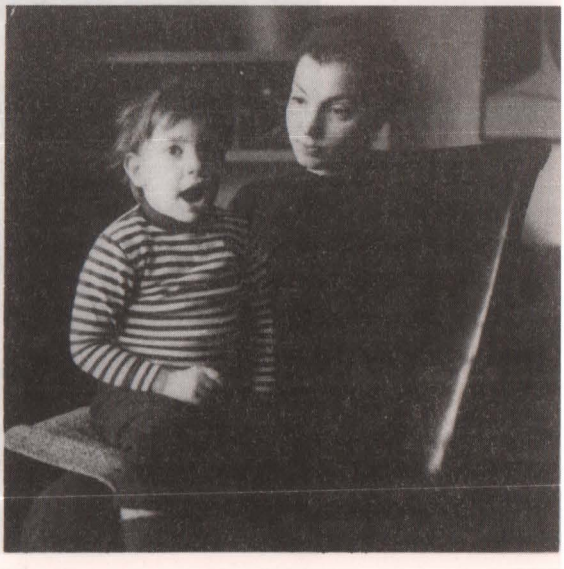
Yazar ve erkek kardeşi, Paul Avakian, 1946.

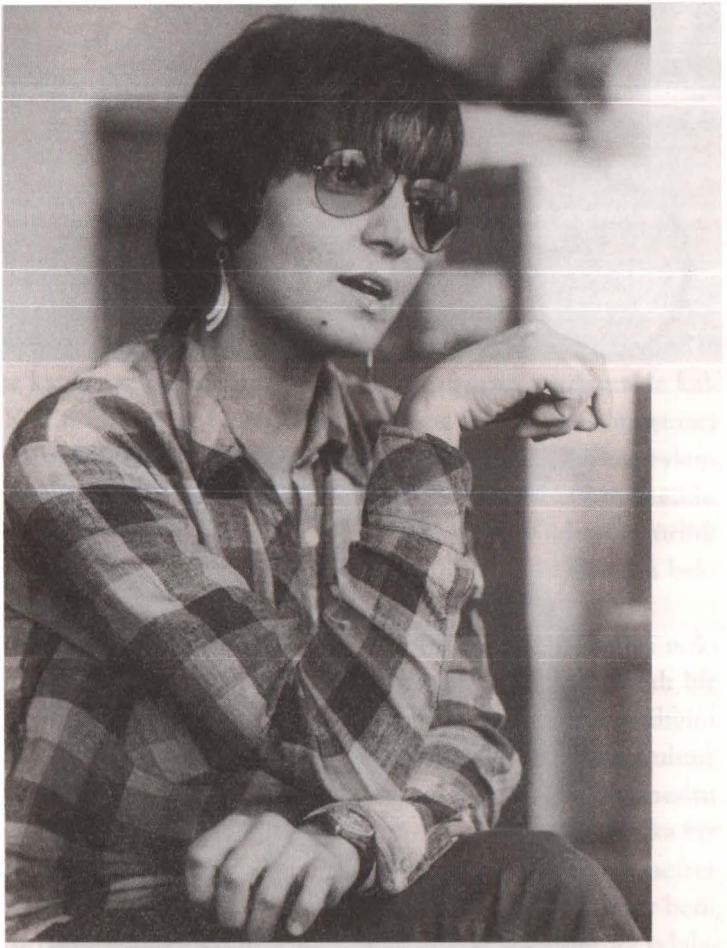
Arlene (ortada) 16. yaş gününde, 1955.

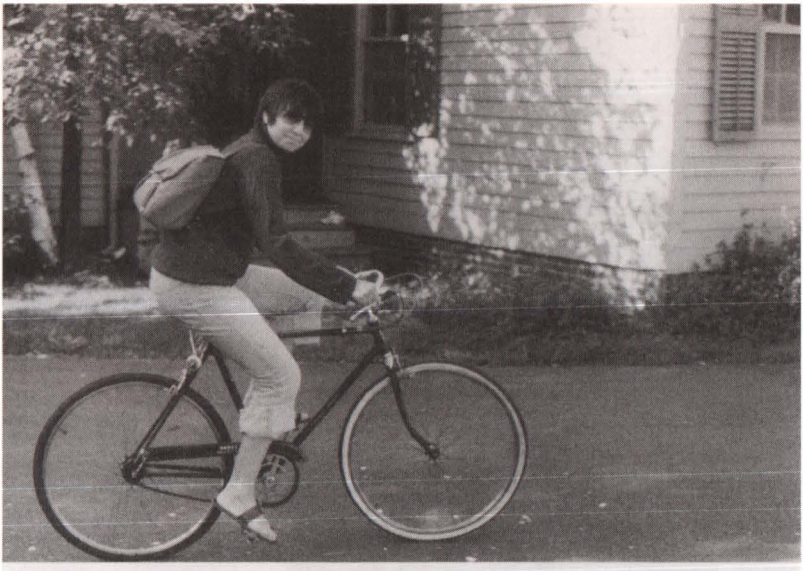
Oğlu Neal, tahminen 1968.

Arlene ve
kızı Hannah, 1967.

Yazar Arlene Avakian, tahminen 1977.

Yazar Amherst Massachusetts'de, yetmişli yılların sonu.

1991de, Körfez Savaşı karşıtı bir gösteride.

14. Bölüm

Kadın sorunlarıyla ilgili bu yeni adanmışlığım pek çok engeli beraberinde getirmiş gibiydi, elimden gelenler gayet mütevazıydı. Ithaca Kadın Özgürlük Cephesi ile birlikte bir yürüyüş organize etmek için çalışmalara başladım. Grubun diğer üyeleri konuşma yapmam için beni cesaretlendirdiler, kalabalıklara hitap etme yetim konusunda şüphelerim olsa da kabul ettim. Yürüyüş çok başarılıydı. Sesimin boğazımdan çıkıp, mikrofondan yayılmasının ilk şokunu atlattıktan sonra, bu kadar çok insana ulaşabilmenin coşkusunu yaşadım. Birinci sınıflardan, İngilizce bölümünün en iddialı grubundan kadınlar yürüyüşe katıldı ve ben de dışarıdan bir konuşmacı ayarlamakla kalmayıp, Kadın Özgürlük Cephesi'nden birkaç kişinin de konuşmacı olarak katılabileceği bir panel organize ettim. Bağımsız birkaç eylem daha düzenlenebileceğini düşünmüştüm, ama bu henüz net değildi. 1969'un sonbahar dönemi sona ermek üzereydi ve Kadın Özgürlük Cephesi'nin izleyeceği yolu belirlemek için bir sonraki dönemi beklemeye karar vermiştik.

Kadınlığın bilincine varmam benim için hayati bir dönüm noktası olmuştu ama Tom'la yaşantımızdaki değişimler gayet ılımlı bir şekilde ilerliyordu. Ev işlerini tartıştık. Yemek yapmayı çok sevdiğim için yemek işinde yardım istemiyordum. Ayrıca bu yeni kazanılmış farkındalığa rağmen, Tom'dan akşam yemeği bulaşığını halletmesini beklemenin haksızlık olacağını düşündüm. Ev temizliği ise başka bir konuydu. Başkalarının dağınıklığını toplamaktan her zaman nefret etmiştim ve hatırlayabildiğim kadarıyla temizlikle geçen günler beni hep bezdirmişti. Bunca zorluk çıkaran bütün işler biter bitmez odaların tekrar dağılıvermesi birkaç saati bile bulmuyordu. Tom'dan yardım istedim, hatta sonu gelmeyen bu işlerin nasıl yıldırıcı olduğunu anlatırken ağlamaya başladım. Gözyaşlarımdan da utanmıştım. Ev

işi çok da mühim bir iş değildi ama belli ki ben temizlik yapmaya artık katlanamıyordum. Tom gayet anlayışlıydı. Madem benim için bu kadar önemliydi, elbette yardımcı olacaktı.

Bütün merhametine rağmen yapılması gereken işleri ne kendi kendine fark edip yaptı, ne de kitaplarını, kâğıtlarını, hatta kendi çamaşırlarını toplamaya öncekinden daha fazla özen gösterdi. Ev işleri konusunda ciddiydim, ama nihayetinde temizlik gibi önemsiz bir konuyu mesele haline getirmenin de gereği yoktu. Tom'a sürekli toz alması ya da yerleri süpürmesi gerektiğini hatırlatıp duramazdım. Ya kendim yapacaktım ya da ortalığı toz ve pislik götürecekti.

Evdeki işbölümü açısından değişen çok fazla bir şey olmasa da, Tom'a karşı olduğu gibi arkadaşlarıma karşı düşüncelerimi de yüksek sesle ifade eder oldum. "Kadın özgürleşmesi" üzerine olumsuz yorumlar ya da kadınlarla ilgili şakalar, benim için artık geyik muhabbetlerin konusu olmaktan çıkmıştı. Benim bulunduğum bir ortamda kadınlara ya da kadın hareketine dair küçümseyici şeyler söyleyecek birinin benimle kavga etmeyi de göze alması gerekiyordu. İletişimde olduğum hemen herkesle kadın meselelerini konuşmaya çalıştım, sonunda neredeyse tanıdığım herkesle tartışmaya başladım. Kadın özgürlük hareketine katıldığımı duyduğunda David Berman'ın korkarak söylediği başıma gelmişti, "patlamaya hazır bir fişek" olmuştum sanırım. Kendimi bir savaşta gibi hissettim. Eğer David ve diğer arkadaşlarım bundan hoşlanmadıysa, bu çok kötüydü.

Ruth'un da çok ileri gittiğimi düşündüğünü sezebiliyordum. Kadınların nasıl baskılandığının gayet farkındaydım ve bunun kanıtlarını her yerde görebiliyordum. Artık geri dönüş yoktu. Öfkem günden güne artıyordu, özellikle erkeklere. Kadını baskı altına alan bu düzenden faydalandıklarını ve baskının varlığını kabul etmeyi reddettiklerini görüyordum. Ruth asla kadın sorununu konuşmazdı, ben konuyu açtığımda da lafı değiştirmeye çalışırdı.

Ruth'la ilişkim Elaine'den dolayı da bozulmuştu. Onların birbirini daha iyi tanıması için giriştiğim her çaba bir felaketle sonuçlanmıştı. Elaine'le ben yakınlaştıkça, Ruth Elaine'in siyasete adanmakta eksik kaldığı yönündeki şikâyetlerine devam etti. Hayatımda bun-

ca önemli yer tutan bu iki insanın birbirinden hoşlanmaması ihtimalini kabul etmek istemiyor, birbirlerini benim onları gördüğüm gibi görebilmeleri için uğraşıyordum. Birlikte sofraya oturabilirsek herkesin rahatlayabileceğini düşündüm. Bir akşam yemeği organize ettim. Elaine'i davet ettim, son dönemde düzenli olarak görüşmeye başladığı adamı, Art'ı da getirmesini söyledim. O da ortak başka bir arkadaşları olan Sam'i de getirip getiremeyeceğini sordu. Sam'i ben de tanıyordum ve bize katılmasının iyi olacağını düşündüm. Ruth, David ve *New Day*'deki iş arkadaşlarımızdan Phil de katılmayı kabul edince mutluluktan havaya uçtum.

Ruth, David ve Phil kararlaştırılan saatte geldiler ve erkekler hemen siyasetten konuşmaya daldılar. Karmaşık konuşmalarını can kulağıyla dinlesem de, erkek muhabbeti bana hep sıkıcı gelmiştir. Elaine'in geç kalacağını biliyordum. Asla söylenen saatte bir yerde olamayacağını daha ilişkimizin başlarında öğrenmiştim. Bu yüzden kasıtlı olarak akşam yemeği için sözleşilenden daha erken bir saat söylemiştim ve en azından planlanan saate yakın bir zamanda gelebileceğini umut etmiştim. O, Art ve Sam nihayet geldiklerinde, Elaine açlıktan öldüğünü söyledi. Ben de bir kahkaha atıp, başlangıçların birazdan hazır olacağını, onun geç kalacağını bildiğimden yanmasınlar diye daha önceden hazırlığa girişmediğimi söylemiştim.

Çin usülü ızgara kaburgaları ve karidesli ekmekleri getirdiğimde, süregiden tartışmanın yönü siyasetten yemeğe döndü. Herkes her şeyin ne kadar lezzetli olduğundan bahsetmeye başladı ve ben de bu akşamın zaferle sonuçlanacağından umutlanmaya. Yemek odasına geçerken ise, herkesin en yakın gördüğü kişilerle sohbete daldığını gördüm. David, Phil ve Tom ABD'nin tekstil ürünlerinden yeni almaya başladığı gümrük vergisinden ve bunun Japonya-Çin ilişkileri üzerindeki etkisinden bahsediyordu. Elaine, Art ve Sam lise anılarından konuşuyordu. Ruth sessizdi, bense manzarayı izliyordum. Masa ikiye bölünmüştü. Kahve ve tatlının ardından Elaine kart oynamak isteyen olup olmadığını sordu. Sam ve Art, ihaleli batak oynamanın hiç fena olmayacağını söylediler. Başka hiç kimse gönüllü olmayınca, Elaine benden kartları istedi ve mutfağa geçtiler.

Mutfaktan kahkahalar yükselirken, oturma odası sessiz ve gergindi. Akşam yemeği partisinin ikiye bölünmesi pek alışılmadık bir şeydi ama ben çok da üzülmedim. Kendim de akşam yemeği davetlerindeki muhabbetlerden genelde sıkılırdım ve süregiden savaşa ve savaş karşıtı mücadelelere dair sonu gelmeyen sohbetlere nazaran eğlenceli bir kart oyununu tercih edebilirdim. Art ve Elaine'in oyundaki bir hamle üzerine birbirlerine bağırışlarını dinlerken de keşke mutfağa gitseydim diye düşündüm. Ruth, David ve Phil kart oyunu başladıktan kısa bir süre sonra kalktılar. Elaine, Art ve Sam oyunlarını bitirip, ben mutfağı toplayıncaya dek kaldılar. Sonra bana bu harika yemek için teşekkür edip ayrıldılar.

Ertesi gün Ruth arayıp ne kadar kızdığını anlattı. Elaine'in bütün hayatımı ele geçirdiğini düşünüyordu. Bunu dün akşam gelip, bana yemeği servis etmemi buyurduğunda çok net görmüştü. İyi arkadaşlar arasında olabileceğini düşündüğüm bu türden bir alışverişin beni rahatsız etmeyişine ama Ruth'da böyle bir tepkiye yol açmasına şaşırdım. Ruth, Elaine'in benim hayatım üzerinde kurmuş olduğu iktidarın ötesinde bir şeylerden rahatsız oluyordu. Kendisi ve David, Elaine, Art ve Sam'le tekrar tekrar iletişim kurmaya ve onları ciddi bir sohbete katmaya çabalamışlardı, ama onların aklı beş karış havadaydı. Biraz eğlenmenin neresinin yanlış olduğunu merak etsem de, Ruth'a sorma fırsatı bulamadım. O esnada bir de iskambil oynamak istediklerini ve bunun bardağı taşıran son damla olduğunu anlatıyordu. Bu kabalık karşısında nutku tutulmuştu.

Ruth'un bir arkadaşımı bu denli sert biçimde eleştirmesini dinlerken, giderek öfkelenmeye başladım. Elaine beyaz olsaydı bu denli sert bir tepki vermeyeceğinden emindim, çünkü onu çok iyi tanıyordum. Ruth'un, Elaine'in bizlerin akşam yemeğinde bir araya geldiğimizde hep yaptıklarımıza uymayı reddetmesi yüzünden bu yargıya varması da asap bozucuydu. Nezaket, arkadaşlarımızın da bizim gibi olmasını gerektiriyorsa, ben evimde nezaket filan istemiyordum. Demek ki Ruth'un ciddiyet tanımı da siyaset konuşmaktan ibaretti. Ona Elaine'in politik olarak hep çok aktif olduğunu, hâlâ öyle olduğunu söyledim. Cicero, Illinois'de kamusal barınma hakkı için yü-

rüyüşe katıldığını ve çok ciddi yaralandığını biliyor muydu? Ruth'a, Elaine'in Ithaca Koleji'nde Afro-Amerikan Derneği'nin kurucularından biri olduğunu ve hem Art'ın hem de Sam'in Cornell'deki Siyah Özgürlük Cephesi'nin üyeleri olduğunu hatırlattım. Elaine'in benim evimde bizlerin istediğini değil, kendi istediğini yapacak kadar rahat hissetmesinden mutluluk duyduğumu da söyledim. Aslen siyaset konuşmanın iskambil oyunundan daha iyi olmadığını düşündüğümü de. O bizim alışkanlığımızdı sadece. Mutfaktakilerin bizden daha keyifli vakit geçirdikleri de belliydi bana kalırsa, ama bu konuyu açmadım. Biliyordum ki, eğlenmek ona göre aklı beş karış havada olmakla eşdeğerdi.

Bu muhabbet nihayet sona erdiğinde, telefonu kapadım ve bir koltuğa yığıldım. Ruth gerçekten insanlarla doğru düzgün iletişim kurmanın tek bir yolu olduğunu mu düşünüyordu? Her zaman bu kadar ciddi olmak zorunda mıydık? Elaine üzerimde iktidar mı kurmuştu? Çok güçlü bir kişiliği olduğunu biliyordum ama ondan hoşlanıyordum. Tom mutfağa geldiğinde ona olan biteni anlattım. O da, benim gibi akşamın gayet iyi gittiğini düşünmüştü. Akşam yemeği davetlerinde hep yaptığı şeyi yapmasına kimse engel olmamıştı ne de olsa.

Elaine'i arayıp onun ne düşündüğünü sormak istedim. Sesimi duyar duymaz aradığıma sevindiğini söyledi. Öğle yemeği vakti yaklaşıyordu. Akşam yediği yemekten sonra yurt yemeğini midesi kaldırmayacaktı. Yemekten arta kalan bir şeyler var mıydı? Ona hemen kalkıp gelmesini söyledim. Bir sürü yiyecek ve onunla konuşmak istediğim bir şeyler vardı. Yemeğimizi bitirince, ona dün akşamki buluşma hakkında ne düşündüğünü sordum. İyi olduğunu söyledi. Yiyecekler şahaneydi. Art ve Sam de ona çok iyi ağırlandıklarını söylemişlerdi. O da benim evimdeyken kendini evindeymişçesine rahat hissetmişti.

Neden sorduğumu öğrenmek isteyince, Ruth'un söylediklerinin bir kısmını ona aktardım. Elaine hiç olmadığı kadar sessizleşti. Birkaç dakika kadar sustuktan sonra, Ruth Berman hakkında ne düşündüğünü gerçekten bilmek istiyorsam anlatabileceğini söyledi.

Ruth'un o güne dek tanıdığı en üstünlük taslayan beyaz olduğunu; daha Ruth'un evine kahveye gittiğimiz o ilk gün bunu hissettiğini, ama bana bir şey söylemek istemediğini, çünkü Ruth'un arkadaşım olduğunu ve onu sevdiğimi bildiğini söyledi. Elaine ona dair kendi hislerini açıkça anlatınca, Ruth'la ilgili sorunlardan bazılarını daha net çözümleyebilmiştim. Ruth onunla sadece ırkçılık üzerine konuşmak istiyordu ve Elaine onun bu "ciddi" sohbete davet girişimlerini bir türlü kabul etmiyordu.

Şu meşum akşam yemeği partisinden ve sonrasından öğrenilecek ne çok ders varmış meğer. Ruth'un kendi uygun gördüğü zeminin dışına çıkan herhangi bir davranışı kabul etmeyi reddedişi, bana ırkçılığın ne kadar sinsi olabildiğini göstermişti. Geçen yaz Ekonomik Fırsat Eşitliği Programı'na katılan öğrencilerin farklı kültürel geçmişlerinin göz önünde bulundurulması için dönem dersi okutmanını azarlamıştı, ama bir yandan da Elaine ve arkadaşlarının beyaz akademisyenlerle aynı tutum ve davranış içinde olması gerektiğini düşünebiliyordu. Bu ölçütlerin dışındaki herhangi bir davranış, işgalci bir tutum olabiliyordu, uygunsuz ve küstah olabiliyordu. Akşam yemeği Ruth'la ilişkimi sonlandırmama yol açmadı belki, ama ilişkimiz bariz bir yara aldı. Ruth'un tutumu keyfimi kaçırmıştı ve o da belli ki, Elaine'in üzerimde kurduğu "iktidardan" rahatsızdı.

Ruth'la yaşadığım bütün sorunlara rağmen, tarih bölümü bir sonraki dönem kontratını yenilememe kararı alınca onun yanında durmaya ve olabildiğince iyi bir arkadaş olmaya çalıştım. Haberler fenaydı. İşi için çok emek vermişti ve öğretmeyi seviyordu. Tom'la bana kalırsa diğer özgürlükçü öğretim elemanlarının başına geldiği gibi, bu işten çıkarmanın da siyasi nedenlere dayandığı barizdi. O ve Dave Ithaca'da radikal siyasi görüşleriyle tanınıyordu. Ruth'un siyasi görüşlerini sınıfa taşıdığı da biliniyordu. Karar ilân edilir edilmez, geniş bir öğretim kadrosu ve öğrenciler mücadele etme kararı aldı. Ruth da mücadeleyi sürdürecekti, sadece öğretmenliği sevdiği için değil, bu kararla mevcut zihniyetle yan yana durduğunu ilan eden bir bölümle mücadele etmenin gerekliliğine inandığı için. Bölümde karara meydan okuyacağının duyulması üzerine, bütün erkekler

onunla konuşmayı resmen kestiler. Ruth dışındaki tek kadın olan diğer hoca da, ona karşı ılımlı olmakla beraber, henüz kalıcı bir pozisyonda olmadığı için durumunu tehlikeye atamayacağını söylemişti. Neticede tarih bölümü kararında değişiklik yapmadı.

Dönem sonuna yaklaştığımız için, Fırsat Eşitliği Programı'nda Ruth'la birlikte vermeyi kabul ettiğimiz ortak dersin akıbetinin ne olacağını merak ediyordum. En sonunda, onunla ilişkimizi Elaine'le arkadaşlığımızın dışında tutmayı öğrenebilmiştim. O yaz, destek dersini hep birlikte verecektik bu arada. Afro-Amerikan Birliği ikimizin dersi devam ettirmesine dair olumsuz görüş belirtmemişse de, ekip içinde siyahlardan birinin daha olmasının öğrencileri daha rahat hissettireceğini düşünmüşlerdi. Elaine'i tavsiye ettiler. Bu tavsiye, akşam yemeğinden önceye denk geliyordu. O zaman bile Ruth'un Elaine'le birlikte ders vermeye pek gönüllü olmadığını hissetmiştim. Afro-Amerikan Birliği'nin tavsiye kararına itiraz etmek pek kolay olmayacağı için, önerilerini sorgulamaksızın kabul etmiştik.

Yaz destek dersi için ne kadar gerginsem, sonbahar döneminde birinci sınıflar İngilizce dersimin başlamasını da bir o kadar sabırsızlıkla bekliyordum. Dersin içeriğine öğrencilerin ilgisini genel olarak olumlu bulmuştum, ama bazı değişiklikler yapmaya da istekliydim. 1970'in baharında kadın sorunları konusunda hâlâ yeterli ders malzemesi yoktu. Fakat elime ne geçerse okuyordum ve kadın sorunlarına ayırdığımız bölümü genişletmek niyetindeydim. Benim üzerinde çok derin bir iz bırakan *Marha Quest'in* tamamını ya da en azından bir bölümünü derse katabilmeyi umut ediyordum.

Ancak çok geçmeden o sonbahar döneminde herhangi bir şey öğretme şansımın olmayacağını öğrendim. Henry Townsend bölümün benim hizmetlerime artık ihtiyacı olmadığını telefonla bildirdi. Duyduklarım karşısında kelimenin tam anlamıyla donup kaldım. Ona beni kovma nedenlerini sorduğumda, kovulmadığımı söyledi. Pozisyonum sonlandırılıyordu. Ders yeniden düzenlenmişti ve yeni oluşturulan pozisyon için yeterli vasıflara sahip değildim. Dersin yeniden yapılandırıldığından hiç haberim olmadığını, bildiğim kadarıyla benimle aynı pozisyonda olan herkesin de bundan bihaber

olduğunu söyledim. Düzenlemenin bölümce yapıldığını, ders destek hocalarından gelen görüşün gereksiz olduğuna karar verildiğini söyledi. Her şeyin sanki beni kovmuyormuş gibi yaparak kovmak üzerine şekillendirilmiş olduğunu haykırdım. Tiradımın ortasında telefonu yüzüme kapattı.

Hemen Kathy Taylor'u arayıp olanları haber verdim. Onun da dersin yeniden düzenlendiğinden hiç haberi yoktu ve duruma en az benim kadar şaşırmıştı. Harekete geçmek için diğerleriyle bir toplantı düzenlememizi önerdi. Ertesi gün, bütün kadınların toplantıya katılmayı iple çektiğini söyledi. Tek erkek hoca ise gelecek dönem ders vermeye niyetinin olmadığını, bölümün ne yapıp ettiğinin umurunda olmadığını söylemişti.

Diğer hocalarla geçen yılın başında çok fırtınalı başlayan ilişkimiz sonra oldukça düzelmişti. Grup olarak nadiren –çoğunlukla da Henry Townsend'in direktiflerini dinlemek için– bir araya geliyorduk ama yine de arada bir tek tek birbirimizi görüyorduk. Ofis talep etmiştik. Böylelikle öğrencilerimizle görüşebilecektik. Bölüm bizler için koridordan bozma küçük bir ofis tahsis etmişti. Bu şekilde rastlaşmak suretiyle birbirimizi tanımaya başladık. O ilk toplantıda ırkçılıkla suçladığım kadınla bile bir samimiyet geliştirmeye başlamıştık.

Bir sonraki hafta bir araya geldiğimizde, bölüm dersin yeniden yapılandırıldığına dair hepsini bilgilendirmişti. Her birine, artık okutman sıfatıyla çalışacakları, ancak maaşlarında bir değişiklik olmayacağı garantisi verilmişti. Hepsi çok öfkelenmişti. Sadece bizlerden geri dönüş alınmadan dersin yeniden yapılandırılmasından ötürü değil, benim işten çıkarılmamdan ötürü. Bir protesto mektubu kaleme alma kararının yanı sıra, benden de Townsend'e yazıp resmi bir işten çıkarma yazısı almamı ve bu yeni pozisyona neden vasfımın yetmediğinin gerekçelendirilmesini talep etmemi istiyorlardı. Bölümün benle ilgili kararını kabul etmeyecek gibiydiler ve bu beni mutlu etmişti.

Toplantının sonuna doğru Kathy işe başvuramayacağını söyledi. Ben de eşit derecede kalifiye olduğum halde beni reddeden bir işe başvurursa kendini asla affedemeyeceğini söyledi. Bu bana çok dokundu. Kathy'nin beş küçük çocuğu vardı. Onun kazancının ailesi

için hayati değerde olduğunu biliyordum. Diğer kadınlar da işe başvurmak açısından benzer sıkıntılar yaşadıklarını ifade ettiler. Onlar hislerini paylaşırken, içlerinden biri sahip olduğumuz gücün farkında olmadığımızı söyledi. Dönem henüz sonlanmamıştı, hep birlikte istifa edersek, bölüm bütün birinci sınıfların İngilizce sınavlarını notlandırmak durumunda kalacaktı. Gelecek yıl için bana iş garantisi verilmesinin talep edilebileceğini söyledi. Bu kitlesel istifanın ayrıntılarının konuşulması için tekrar toplanma kararı alındı.

Meslektaşlarımın desteğinden etkilenmiş olarak toplantıyı terk ettim. İçlerinden ancak birkaçı sırf keyif için çalışıyordu, çoğunun ise Kathy gibi o paraya ihtiyacı vardı. Bazıları açısından, bu gelir hem kendilerinin hem de kocalarının doktora eğitimine devamını destekliyordu.

Bir sonraki toplantıya biraz geciktim. Ben vardığımda Kathy'nin yazdığı istifa mektubu taslağının üzerinde hararetle tartışıyorlardı. Onlara bu desteklerinin benim için çok önemli olduğunu, ancak işe devam etme kararı alırlarsa bunu anlayışla karşılayacağımı söyledim. Özgürce tartışabilmeleri için odadan çıkabileceğimi de belirttim. Kathy yerime oturmamı ve mektup üzerinde çalışmaya başlamamı söyledi. Kadınlardan biri de, istifa etmeyi derinlemesine düşünüp taşındığını, Townsend beni keyfi olarak işten çıkarabilme hakkını kendini görebiliyorsa aynı şeyin pekâlâ kendi başına da gelebileceğini ve protestoya katılmak istediğini söyledi.

Kathy'nin hazırladığı taslak, beni hem öğretmen olarak hem de iş arkadaşı olarak övüyor ve bu metinde imzası olanların, benim de yeni pozisyonda işe alınmamam durumunda, protesto ederek yeni başlayanlar İngilizce dersi ile ilgili her türlü işi reddedeceklerini belirtiyordu. Mektup üzerindeki son dokunuşları yaptığımız sırada, Hannah Stewart izlenen yol konusunda farklı fikirleri olduğunu ve ben aralarında olmazsam grubun daha özgürce tartışabileceği fikrime katıldığını söyledi.

Hannah'nın maddi kaygılarla hareket etmediğini biliyordum. *New Day*'deki işim sayesinde geçen yıl tanıştığım orta sınıf mensubu bir ev kadınıydı. Cornell'de profesör olan kocasıyla üç çocukları

vardı, hepsi okul yaşına gelince çeşitli organizasyonlarda gönüllülük temelinde yer almaya başlamıştı. Bana iş aramaya niyetli olduğundan bahsetmişti. Hayatında hiç çalışmamıştı ve bir denemek istiyordu. Townsend'ın bir destek hocasına daha ihtiyacı olduğunu biliyordum ve ona bu boşluktan söz ettim. Başvurdu, beni referans gösterdi ve işi aldı. Şimdi de grubun birlik içinde hareket etmesine engel oluyordu. Başarı ancak topluca istifa edilirse mümkün olabilirdi. Diğer pek çok kadının itirazları arasında odayı terk ettim. Kalmak istemiyordum. Hannah'nın bu ihaneti karşısında sessizliğimi koruyamayacağımdan korkuyordum.

Bir saat kadar sonra eve vardığımda, Kathy arayıp Hannah'nın istifayı reddettiğini haber verdi. Herkes onunla ilgili düş kırıklığı içindeydi. Ancak ikna edememişlerdi. Yekpare bir yapı değildik, diğerlerinden de toplu istifanın arzu edilen etkiyi yaratıp yaratmayacağını sorgulayanlar olmuştu. Grup hazırlanan metnin imzalı bir kopyasının Townsend'e ve bir kopyasının da bölüm başkanına yollanmasına karar vermişti. Toplu istifaya dair herhangi bir ibare olmayacaktı. İstifa etmek isteyenler bireysel olarak ayrıca başvurabilirdi. Hannah mektuba imza atmayı bile reddetmişti. Söylediğine bakılırsa, nedenleri kişiseldi.

Mektup yollandı. Herhangi bir yanıt gelmedi. İşe son verme gerekçesini bildiren mektubu aldım, okutmanlık pozisyonu için düşünülmeme gerekçelerinden biri de bir iş arkadaşımı ırkçı olarak nitelendirmemdi. Yapılabilecek bir şey kalmamıştı. Destekleri için iş arkadaşlarıma minnettardım. Dr. Townsend bir sonraki yıl işi alamayacağımı söylemek için aradığında, kişisel nedenlerden ötürü işten kovulduğumu düşünmüştüm. Daha öğretmenlikteki ilk yılımda kendimi çok iyi hissetmiştim. Derslerim gayet verimliydi. Öğrenciler ders içeriğine ilgi göstermişler ve giderek daha iyi kâğıtlar vermişlerdi; pek çoğu dönem boyunca yazma becerilerini gerçekten geliştirmişti. Diğer okutmanların tekrar işe alınmam için giriştikleri çaba, iyi bir öğretmen olabileceğime dair inancımı güçlendirmişti.

Fakat bu deneyimlerimin, o yaz yürüttüğümüz Öğrenci Fırsat Eşitliği Programı'ndaki dersimizde pek faydası olmadı. Ruth ve

Elaine'le ilgili en kötü öngörülerim gerçekleşti. Üçümüz arasındaki gerilim had safhadaydı ve Ruth'la Elaine yaz döneminin sonunda birbirleriyle konuşmayı tamamen kestiler. Çok kesin sınırlar koyarak her ikisiyle de arkadaşlığımı sürdürmeyi başarabildim. Dersten önce üçümüz asla bir araya gelmedik ve biriyle, diğeri hakkında asla konuşmamaya dikkat ettim. Ancak her ikisiyle birlikte sınıfta olmak birini diğerine yeğlememeyi imkansız kılıyordu. Dersin başlarında elimden geldiğince arabuluculuk yapmaya çalışmıştım, ama apaçık Elaine'den taraftım. Ruth benimle neredeyse hiç konuşmadı.

Son ders bittiğinde Ruth'la arkadaşlığımızın bittiğini de biliyordum. O akşam eve doğru giderken araba derin bir hüzün kapladı içimi. Ruth artık arkadaşım olmayacaktı, ama onu tanıdığım için mutluydum. Hamurun kabarmasını beklerken kültür ve siyaset üzerine ettiğimiz o ilk sohbetten itibaren Ruth'tan çok şey öğrenmiştim. Bana geçen yaz bu destek dersini birlikte vermeyi teklif edecek kadar inanmıştı. Bu derste de öğrencileri dinlemek ve saygı duymak adına çok şey öğrenmiştim. Kadın özgürleşmesi ile ilgili farklı düşünsek de, Ruth, zeki ve yetkin bir kadın olduğuma dair özgüven geliştirmemde çok önemli bir rol oynamıştı. Ancak sanırım son bir yılda fazla gelişme göstermiştim. Artık bir işim olmamasına rağmen, sonbaharın neler getireceğini merakla bekliyordum.

15. Bölüm

Yazın sonlarına doğru Cornell'de idari işlerde çalışan ve kadın özgürleşmesi ile ilgili bir konuşma yapmak için misafir olarak kompozisyon dersine katılan Barbara Hennis'le tanıştım. Cornell'deki öğretim elemanları ve idari işler çalışanlarının yeni kurulacak olan Kadın Çalışmaları Bölümü'nün programının geliştirilmesi için yarı zamanlı bir yönetici müdürün işe alınması konusunda yönetimi ikna ettiklerini söyledi. Kendisi araştırma içinde yer alamayacaktı, çünkü Oberlin'de idari bir pozisyonu henüz kabul etmişti. Ancak bana başvurmamı tavsiye ediyordu.

Heyecandan kendimden geçtim. Kadın Çalışmaları Bölümü'nün ne yapabileceğini ya da yönetici direktörün ne gibi görevleri olabileceğini tam anlamıyla bilmesem de tüm enerjimi kadın sorunlarına aktarabileceğim bir pozisyonu ancak sevinçle karşılayabilirdim. Eve gidip başvuru mektubum ve özgeçmişim üzerinde çalıştım. Mektubumda, altı yaşındayken, Avakian ailesinin en "önemli" ferdi olan erkek kardeşim Paul doğduğunda feminist olduğum yazılıydı. Kadınların baskı altında tutulduğuna dair hissimin, kadın hareketi filizleninceye dek tam anlamıyla olgunlaşamadığını da yazmıştım. Gruptan bir üye arayıp görüşmeye çağırınca mutluluktan havalara uçtum.

Yönetim kurulunun programa dair kararları aldığını duymuştum, muhtemelen yönetici müdür de alınan kararları uygulamaya geçirmekle sorumlu kişi olacaktı. Görüşme esnasında kurulun kadınları da kapsayacak şekilde programda genel bir değişikliğe gitmek dışında önerdiği bir şey yoktu. Ancak izlenecek yoldaki belirsizlik beni çok da fazla kaygılandırmadı. Toplantıdan çıktığımda kendime güvenim tamdı, o haftanın sonunda da komite üyelerinden Joan Parke beni aradı ve işe alındığımı bildirdi. Henüz bir ofisleri yoktu ama çalışıyorlardı, önümüzdeki birkaç gün içinde bunun çözüleceğini umuyordu.

Telefonu kapadığımda hem çok sevinmiş, hem de korkmuştum. Rüyalarımın işiydi bu. Kadınları ilgilendiren konularda çalışacaktım ve üstelik bunun için para alacaktım. Muhtemelen kadın özgürleşmesine en az benim kadar inanan pek çok başka kadınla tanışacaktım. Bir yandan da işi gerçekten hakkıyla yapıp yapamayacağım kaygısını taşıyordum. Gerçekten, bir yönetici müdür ne iş yapardı? Bazı günler kendime güvenim gayet tamdı ve bu mücadeleye girişebileceğimi hissediyordum. Bazı günler ise komiteyi bu işi hak eden kişi olduğuma ikna etmekte çok iyi olduğumu, ancak çok geçmeden yaptıkları ölümcül hatayı fark edeceklerini düşünüyordum. Emin olduğum tek bir şey vardı: Çok çalışacaktım, çünkü kadınları çok önemsiyordum.

İşteki ilk haftalarımda yetersiz olduğum yönündeki kaygılarım daha da arttı. Cornell Kadın Çalışmaları Bölümü'nün ne programı ne de dersleri belliydi. Kadın Çalışmaları'na başvurmak isteyen öğrencilere sadece derslerin geliştirilmesi için çalıştığımızı söyleyip, onları yönetim kurulunda olduğunu bildiğim birkaç öğretim üyesine yönlendirebiliyordum. Nereden başlayacağım hakkında hiçbir fikrim yoktu ve bu konuda net bir yönlendirme alabileceğimi düşündüğüm ilk yönetim kurulu toplantısını iple çekiyordum. Nihayet toplantı zamanı gelip çattığında bu sefer de benden ne beklendiğini bilmiyordum. Komitenin gerçekleştirilebilecek uzun vadeli çalışmalar ve bu çalışmaları destekleyebilecek vakıflarla ilgili tartışmalarını dinlerken, bu projedeki yerimin ne olabileceğini merak ettim. Toplantıya başkanlık eden bendim, ama komitenin varlığımdan bile haberi yok gibiydi. Benimle ilgili gibi görünen tek kişi Joan Parke'tı. Ben de mesaim boyunca ne yapmam gerektiğini bilmediğimi ona söylemeye karar verdim. Grubun konuya dair öznel ve kısa vadeli hedefler hakkında henüz karara varmadığını söyledi. Bana işi haber eden Barbara'nın çok etkin bir yönetici olduğunu ve onun sayesinde maaşlı bir pozisyonun tanımlandığını söyledi. Pozisyon yaratılmıştı, ama pozisyonu alan kişinin, yani benim ne yapacağımı bilmiyorlardı. Komiteye hedeflerin daha net bir şekilde tanımlanması için baskı yapmamı tavsiye etti.

Belli ki en azından bazı aşamalarda işimin içeriğini kendim tanımlayacaktım. Kadın çalışmaları gibi bir alanın kadın konulu dersler içermesi gerektiğini düşündüğüm için, öğretim elemanlarından bu tür bir yeniliğe açık olanları bulmak için çalışmalara koyuldum. Birkaç hafta içinde, kadın ve eğitim başlığında bir dersi desteklemeyi düşünebileceğini söyleyen Eğitim Bölümü'nden bir öğretim üyesiyle ve bu tür bir dersin içeriğini oluşturmaya gönüllü bir başkasıyla ilk görüşmeleri yapmıştım.

Yönetim Kurulu'nun bir sonraki toplantısına giderken bu dersle ilgili haberler vereceğimi ve Joan'ın da yardımıyla belirli amaçlarımızı gündeme getirebileceğimi düşünüyordum. Daha bu yeni gündemi açmaya fırsat bulamadan, yönetim kurulu üyelerinden biri akademik koordinatör pozisyonu önerisini sundu ve hemen ardından, bir diğer komite üyesi Betty Slater da bu pozisyona başvuru mektubunu kurula takdim etti.

Bu yeni pozisyonla ilgili bana hiç danışılmaması ne kadar tuhafsa, yönetim kurulu üyelerinden birinin henüz yönetim kurulunca kabul edilmemiş bir poziyona başvurusunun hazır olması da ayrıca tuhaftı. Hâlâ ne yapmam gerektiği konusunda birtakım tereddütlerim vardı ve komite bir başka pozisyon açıyordu. Tartışmalar bu yeni pozisyonun fonlandırılmasını konuşmak için dekanlarla toplantı yapmak gerektiği minvalinde devam edince de rahatsız oldum. Benim katılımım beklenmiyordu. Bir kere daha görmezden gelinmek içimi acıttı. Acaba komite üyelerinden bazıları benim bu iş için yeterli olmadığımı fark etmiş olabilir miydi? Programı kurtarmak için Betty Slater'ı getiriyor olmasınlardı? Fon bulabileceksek, pozisyona herkesin başvurabileceği şekilde açıktan ilan vereceğimizi umut ettiğimi söyleyerek toplantıyı sonlandırdım. Başka kadınların işe başvurmasının engellendiği bir süreci destekleyemezdim. Komitedeki başka kadınlar da bu düşüncemi desteklediler.

Bir ay içinde akademik koordinatörlük görevi için fon bulundu, biz de Betty'nin olabilecek en iyi aday olduğunda ısrar eden kalabalık bir grubun tüm itirazlarına rağmen eleman arayışımıza başladık. Komiteye öğrencilerin de davet edilmesi önerim de kabul edilmişti.

Bu programın onlar için oluşturulduğu, dolayısıyla onların da programın yönünün belirlenmesinde hayati bir rol oynadığı konusunda ısrarcı olmuştum. Joan ve ben grubun odaklanmasında da belli bir mesafe katetmiştik. Kalıcı bir programın fonlandırılması için öneri mektubu yazılmasına diğerleri de razı gelmişlerdi.

Önerinin hazırlanmasının daha ilk aşamalarında, kadın çalışmalarının nasıl olması gerektiğine dair benim yaklaşımımla komitenin en çok konuşan bazı üyelerinin yaklaşımı arasında kimi farklılıklar olduğunu sezinlemiştim. Benim düşüncem, kadın sorunlarına odaklanacak herhangi bir programın halihazırda var olan kadın hareketinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkması ve devam edip büyüyen kadın hareketince yönlendirilmesiydi. Detaylara çok hâkim olmasam da, Kadın Çalışmaları Programını erkek egemen sistemin alaşağı edilmesi için süren mücadelenin akademik ayağı olarak görüyordum. Erkeklerin organize ettiği bir dünya düzenini değiştirme mücadelesinin akademik ayağıydı. Çatışma ve rekabettense, dişil vasıflar olan eğiterek büyütme ve imece şeklindeki bir işbirliğine dayalı bir dünya yaratabilirdik. İş arkadaşlarım bu türden bir bağlantıyı inkar etmek için neredeyse yarışarak beni şaşırttı. Toplantılarımız esnasında bile Kadın Çalışmaları Programı'nın potansiyel olarak bile olsa, akademinin dışındaki kadınlara karşı tutum ve davranışlarda en ufak bir değişiklik yaratabileceği fikrinden huzursuz oluyorlardı. Öğrenci-öğretmen ilişkisinin eşitlenmesine ya da öğrenci deneyimlerinin ders malzemesinin meşru bir parçası haline getirilmesine ilgisiz kalanlar da mevcuttu. Cornell'deki erkek egemen işleyişe bir dur demenin zamanı gelmişti, ama komitedekilerin çoğu, buna Betty Slater da dahil olmak üzere, var olan işleyişin, kadınların dahil edilmemesi haricinde, gayet iyi gittiğini savunuyordu.

Kadın çalışmalarının ne olması gerektiğinden tamamen emin olmasam bile, müfredattaki gerçek anlamda her değişimin ancak kadınların halihazırdakinden daha çok müdahil olması ile mümkün olabileceğini sezebiliyordum. Program için mümkün olabilecek tüm olasılıkları diğer kadınlarla konuşabilmek için heyecanlanıyordum, fakat Joan Parke ve yönetim kurulundaki birkaç öğretim üyesi dı-

şında kimse benimle tartışmaya sıcak bakmıyordu. Joan, Pittsburgh Üniversitesi'nde Kadın Çalışmaları konferansı düzenleneceğini söylediğinde çok mutlu oldum. O ve yönetim kurulundan birkaç kadın, Barbara da dahil olmak üzere bu konferansa katılacaklardı ve benim de katılmamı istiyordu. Konferansa katılmamın önemli olduğunu düşündüm, hem diğer yüksek okul ve üniversitelerdeki kadınların ne düşündüğünü öğrenebilecek, hem de komiteden kadınları daha iyi tanıma fırsatı yakalayacaktım.

Uzun araba yolculuğumuz sırasında alışılmadık biçimde sessizdim. Sohbeti dinleyeceğime dair kendi kendime söz vermiştim, ne kadar zor olursa olsun susup dinleyecektim. Kadın çalışmaları ve hareketi hakkında bu kadınların ne düşündüğünü anlamaya çalışacaktım. Her yönetim kurulu toplantısının ardından benim politik yaklaşımımla komitedekilerinki arasında bir uçurum oluşuyor gibiydi. Bu yolculuğu iyi değerlendirebilirsem, bu farkın ne olduğu konusunda daha net bir fikrim olabilecekti. Özellikle Barbara Hennis'in ne düşündüğü önemliydi, çünkü herkes onun cin gibi olduğunu düşünüyordu. Onun da, öğrencilerin kadın çalışmaları planlamasına katılımının çok önemli olduğunu düşündüğünü duyunca yüreklendim, ama hemen ardından nedenini duyunca yüreğim soğudu. Alınan destek bizim için hayatiydi ve ancak öğrencileri de dahil edersek devamının geleceğine güvenebilirdik. Tartışma ilerledikçe, öğrencilerin gücü konusu kaçınılmaz biçimde programın Afro-Amerikan Çalışmaları ile nasıl ilişkileneceğini sorusunu ortaya getirdi. Ne de olsa siyah öğrenciler kampüste öğrenci eylemliliğinin başını çekiyordu. Herkes siyahların desteğinin bir kıymeti olmadığı konusunda hemfikirdi. Straight işgalinden sonra kampüsteki politik güçleri sönümlenmişti. Dahası, siyahlarla kurulacak herhangi bir birliktelik Cornell'de aleyhimize işlerdi.

Konu erkeklerle ilişkiye dönünce, biraz rahatladım. Bütün kadınlar evliydi, ev işlerinde kocalarından birtakım yardımlar alıyorlarsa da, yemek pişirme işi onlardaydı. Yemek hazırlamak onlar için bir eziyetti. Konuşma yemek yapma işini minimuma indirgeyecek stratejilere döndü. Kadınlardan biri ailesine fıstık ezmeli, reçelli sandviç-

ler ya da haftada bir iki kez televizyon önünde yenebilecek öğünler sunduğunu, bir diğeri de haftasonu büyük bir tencere yemek yaptığını, hafta boyunca çoğunlukla onun yenildiğini anlattı. Belli ki bu kadınlar zorunda oldukları için yemek yiyorlardı. Yemek yapmaktan da yemekten de keyif almıyorlardı anlattıklarına göre. Bir gün ya da daha öncesinden limon, zeytinyağı, şarap ve baharatla marine edilmiş ve sonra ateşte ızgara edilmiş bir parça lezzetli kuzu etini şöyle tadını çıkara çıkara yemekten hiç keyif almamışlar mıydı acaba. Bana uzaydan gelmiş gibi göründüler ve aramızdaki boşluğa bir köprü atıp atamayacağımızı merak ettim.

Pittsburgh'a yaklaşıp JoAnn Gardner'ın evine giden yönlendirmeleri takip etmeye başlayınca, yemek muhabbeti sona erdi. Barbara, JoAnn'le bir başka konferansta tanışmıştı ve o da bizi evinde ağırlamayı teklif etmişti. JoAnn'in devasa evine doğru arabayı sürerken hem fiziksel, hem de duygusal olarak tükenmiştim. İş arkadaşlarımı daha iyi tanımak için bir fırsat olabileceğini düşündüğüm bu yolculuk tam tersine beni onlara daha da yabancılaştırmıştı.

Ne var ki, ertesi gün, kadınların mevcut haliyle müfredata dahil edilmesinin yeterli olmayacağına dair düşüncemi destekleyen sunumlar duyacaktım. Sivil haklar hareketi içinde politik bilinç edindiğini söyleyen Florence Howe, Kadın Çalışmaları programlarının güçlü bir politik perspektif geliştirmesinin öneminden behseden heyecan verici bir konuşma yapmıştı. Programın hedefleri, kadınların sadece var olan sisteme entegre edilmesi ile kalmıyordu. Akademik işleyişin değiştirilmesinin hedeflenmesi gerektiğini, kadınların ve kadınların taleplerinin her aşamada işleyişe nüfuz edebilmesi gerektiğini söylüyordu. Konuşmasını bitirdiğinde ayağa fırlayıp alkışlamak istedim. En azından dinleyenlerden daha coşkulu bir beğeni almasını dilerdim. Heyecan yaratmak bir yana, nezaket gereği alkışlanmış gibiydi. Destek bulmak ümidiyle Joan'a döndüm. Konuşmanın son derece hayati mevzulara değindiğini düşündüğünü söyleyince rahatladım.

Konferans bittiğinde duygularım karmakarışıktı. Bir yandan Florence Howe'dan destek bulmuştum, fakat öte yandan birlikte çalışmak durumunda olduğum kadınlar hakkında öğrendiklerim çok

rahatsız ediciydi. Kadınlar da dahil edildiği müddetçe, mevcut düzenin devamıyla yetinecekleri belliydi, bense bir devrim istiyordum. Eve dönüşte çok az konuştum, bir tek Barbara, Florence'ın konuşmasını hayalci bulduğunu söylediğinde, sakince ona katılmadığımı söyledim. Philadelphia'nın dışına doğru yol alırken, yol kenarındaki bir tezgâhta durmak için ısrar ettim. Çok güzel patlıcanlar vardı, mevsimi olmadığından haftalardır Ithaca'da bulamıyordum.

Konferanstan döndüğümde kararımı vermiştim, komitedeki çoğunluk benimle kavga etmeden kendi bildiklerini okuyamacaklardı. Programa politik yaklaşımımı katmak için elimden gelen her şeyi yapacaktım. Joan da komitedeki çoğunluğun kadın çalışmalarını desteklediklerini halde son derece muhafazakâr bir tutum takındıklarının farkına varmaya başlamıştı. Ama yine de pek fazla görüş bildirmeyen bazı komite üyelerinin bizim gibi düşünüyor olma ihtimali olduğuna inanıyordu.

Joan'ın söyledikleri ışığında geçmiş toplantıları yeniden gözden geçirdiğimde, destek aldığımı fark edemediğim bazı durumlar olabileceğini gördüm. Özellikle idari kadrolarda olan komite üyeleri aslında beni sıklıkla desteklemişlerdi. Ne yapmamız gerektiği hakkında ne düşündüklerini görmek için, onlarla ayrıca toplanmaya karar verdim. Hemen hepsi, öğretim üyesi olmadıkları için komitede karar alma mekanizmalarına katılımlarının sınırlı tutulduğu konusunda şikâyetçiydi. Böylece neden bazılarının söz hakkını hiç elden bırakmayıp, beni de görmezden geldiği netleşmiş oldu. Sadece lisans derecem vardı ve öncesinde Ithaca Koleji'nde çalışmıştım. Cornell'in son derece elitist bir kurum olduğunu ve Kadın Çalışmaları Programı'nın yürütme komitesinin de bunun dışında tutulmaması gerektiğini söylediler.

Program üzerine ilk büyük tartışma akademik koordinatör seçiminde ortaya çıkmıştı. Başlangıçta sadece, adil olmak adına işi duyurmamız konusunda ısrarcı olmuştum ama, Betty Slater'ı tanıdıkça bu göreve hiç uygun olmadığını da görmüş oldum. Müfredata kadınlarla ilgili konuların daha fazla dahil edilmesinden ve kadın öğretim üyelerinin sayısının artmasından yana olsa da, üniversiteye yaklaşımı

eleştirel değildi. Hatta Cornell'i çok seviyor gibi görünüyordu. Daha köklü bir değişim olması yönündeki tüm çabalar Betty Slater'ın akademik koordinatörlüğü söz konusu olursa güme gidebilirdi.

Benim yaklaşımımı benimseyebilecek bir aday bulabilme çabasıyla Carol Dietrich'e danıştım. Ithaca Koleji'nde felsefe bölüm başkanıydı. Bu pozisyona başvurmayı düşünür müydü? Carol hem meslektaşları, hem de öğrencilerinden büyük saygı görüyordu ve üniversitedeki az sayıda kadrolu kadın öğretim üyelerinden biriydi. Öğrencileri karar alma süreçlerine dahil etmek konusunda oynadığı anahtar rol yüzünden benzer görüşlere sahip olduğumuzu düşünmüştüm. Öğrenciler bölüm kurullarının yarısını oluşturuyordu ve tam oy hakkına sahip olmuşlardı. Birkaç güne kalmadan Carol'dan yanıt geldi. İşe başvuracaktı.

Öğretim üyelerinden ve öğrencilerden Carol'un bilgi birikimi üzerine övgüler duymuşluğum vardı. Buna rağmen ben bile komitenin sorularına verdiği yanıtların derinliğine hayran kaldım. Disiplinlerin erkek odaklı olduğuna ve feminist bir perspektifle tekrar oluşturulmaları gerektiğine inanıyordu. Kendi alanındaki erkek önyargısının altını çizdi ve felsefi araştırmanın, değerlerden bağımsız olması gerektiği önermesini boşa çıkardı. Komitenin de etkilendiğini görebiliyordum, ancak kimi muhafazakâr üyelerin feminizmin bu kadar dolaysız bir biçimde bir akademik disiplin olarak addedilmesi karşısında afalladıklarının da farkındaydım.

Carol, benim açıklayamadığım pek çok şeyi rahatlıkla dile getirebiliyordu. Ona göre kadın çalışmalarının asıl işi diğer disiplinlere temel bir eleştiri getirmekti. Kadınların özgürleşmesi, salt daha fazla kadının eril alanlara dahil olmasıyla tamamlanamazdı. Tıpkı Carol'un erkek egemen felsefeye eleştirisi gibi, eril sistemin külliyen eleştirilmesi de gerekirdi. Carol'ın akademik koordinatörü olduğu bir Kadın Çalışmaları ile bu yeni disiplini devrimci bir çizgiye oturtabileceğimize inancım tamdı.

Betty'nin görüşmesi ise tam tersine hiçbir derinlikli bakış sunmuyordu. Pozisyonu alırsa ne yapacağı sorusuna, komitenin isteklerini hayata geçireceği yanıtını verdi. Kadın çalışmalarına bakış açı-

sını açıklaması istendiğinde, yalnızca öğretim üyelerinin derslerine kadınlarla ilgili daha fazla içerik katması yönünde çabalayacağını anlattı. Komitenin kadın çalışmaları gazetesine sıcak bakacağını umduğunu, kendisinin de editörlük yapabileceğini belirtti. Betty'nin görüşmesinden sonra ortada bir yarış bile olmadığına ikna oldum, demek ki iş arkadaşlarımdan öğreneceğim daha çok şey vardı.

İki adayın değerlendirilmesi çok uzun sürmedi. Birkaç dakika içinde ezici çoğunlukla Betty Slater'dan yana seçim yapıldığı belli oldu. Altüst olmuştum. Tom'a olan biteni anlattığımda, komitenin hata yaptığını düşündüğünü söyledi. Tam da ne istiyorlarsa onu aldıklarını açıklamaya çalıştım, mevcut durumu değiştirmeye çabalayacak güçlü bir lider istemiyorlardı. Komitenin vizyon eksikliğinden ve muhafazakârlığından şikâyete devam ederken Tom'un sıkıldığını fark ettim. Konuşmayı kestim ve olan biteni Carol'la birlikte değerlendirene kadar bekledim.

Disipliner yapıya eleştirel yaklaşımından dolayı komitedekilerin kendilerini tehdit altında hissettiklerine katılıyordu. Desteğim için bana teşekkür etti ve görüşme esnasında beni politik açıdan çok parlak bulduğunu söyledi. Yüz ifadem duygularımı ele vermiyordu ve bu beyaz insanlarda çok nadiren gözlemlediği bir özellikti. Yorumu, kendimi çok tuhaf hissetmeme neden oldu. Carol'ı desteklediğimin gayet bariz olduğunu düşünmüştüm, eğer duygularımı maskeleyebilmişsem bu beni ancak sevindirirdi. Konferansa giderken iş arkadaşlarımı gözlemlemek ve ancak bir etki yaratabileceğine gerçekten kani olmuşsam fikirlerimi açıklamak gibi bir karar almıştım. Grup içinde kesinlikle ötekiydim ve programa kendi ilgi alanlarımı getirmeye niyetliysem ne yaptığıma çok dikkat etmeliydim.

Carol'la buluşmamızdan eve dönerken onun desteğini arkamda hissettim. Tom'la konuştuğumda neden çok farklı hissettiğimi düşündüm. Kolejde benzer politik mücadeleler içinde olmasına rağmen, ne Betty'nin Carol karşısındaki galibiyetinin içyüzünü doğru değerlendirebilmiş, ne de pozisyonumun zorluğunu görebilmişti. Değişime direnenlere karşı onu hep desteklemiştim, üstüne üstlük hikâyeyi sadece onun ağzından dinlemişken. Henüz o noktada olma-

dığını kabul etmekle birlikte, olması gerektiğini düşündüğüm kadar destekleyici olmadığı durumlarda duygularımı ona açıkça söyleme kararı aldım.

1970 yılının sonbahar döneminin sonunda Betty Slater, benimkinin yanında büyük bir ofiste göreve başladı. Birbirimizle çok az iletişimimiz vardı. Neredeyse iki ayrı program için çalışır gibiydik. Programın fonlandırılması için başvuru taslağını yazmakla yükümlüydü. Bana hiçbir şey danışmadı, hazırladığı taslakla ilgili görüşlerimizi yönetim kurulunda dile getirdik. Programa dair düşünceleri yönetim kurulunun pek çok üyesince –çoğunun akademik bir ünvanı vardı– destekleniyordu, kadın çalışmalarının Cornell'de halihazırdaki durumu geliştireceğini söylüyor ve hiçbir şekilde bir yenilik getirmiyordu. Önerisinde Kadın Çalışmaları Programı'nın hiçbir surette kadın hareketiyle ilişkilenmeyeceği özellikle belirtilmişti. Bunu harekete bir ihanet olarak görmüş ve o kadar büyük bir öfke hissetmiştim ki, elimde olmadan saldırıya geçtim. Cornell'de ben olduğum müddetçe kadın çalışmaları açısından değişecek çok şey olduğunu da ekledim. Bazı ufak tefek konularda birkaç komite üyesinden daha eleştiri geldi. Betty bir başka taslak hazırlamakla görevlendirildi.

Kadınlar üzerine yeni derslere odaklanan çalışmam müfredata dahil edildi. Emily Maillet'le birlikte, kadın ve eğitim üzerine tasarladığı derste epey yol kat etmiştik. Eğitim Fakültesi'ndeki diğer öğretim elemanının da yardımıyla, yaklaşan bahar döneminde derse başlanabilecekti. Elaine'le de siyah ve beyaz kadınlar üzerine bir ders hakkında konuşmaya başlamıştık. Joan'ın alanı Amerikan tarihiydi ve ders içeriği konusunda bizimle çalışıyordu. Dersi doğrudan Kadın Çalışmaları Programı'nda verebileceğimizi umut ediyorduk. Dersin bir beyaz ve bir siyah kadından oluşacak bir ekipçe yürütülmesi niyetindeydik. Elaine'le tekrar birlikte ders verebilme ihtimali beni heyecanlandırmıştı. Ancak bizlerin okutman olduğu bir dersi komiteye sunma fikri pek de akıllıca değil gibiydi. Önce dersi onaylatmalı, sonra okutman mevzusunu açmalıydık.

Yönetim kurulu toplantılarına başkanlık etmeye ve Kadın Çalışmaları Programı derslerini araştırmak için ofise gelen öğrencilerle

görüşmeye devam ettim. Bir gün bir öğrenci gelip, bir arkadaşının şimdi seksenlerinde olan bir sufrajetle tanıştığından ve deneyimlerini bizle paylaşabileceğinden söz etti. Gelip, bizlere bir ders anlatmasının çok iyi olacağını düşündüm. Ancak öğrenci Florence Luscomb'u biraz daha anlatmaya devam ettiği esnada, kadınların kazanımları için bir kutlama düzenleyip, bu kutlamayı bizler doğmadan çok önce kadın hakları için mücadele etmiş kadınlardan birine ithaf edebileceğimiz fikri aklıma geldi. Florence Luscomb onuruna düzenlenecek bir kadın festivali için komiteye sunulmak üzere bir öneri hazırladım ve prensipte kabulünü aldım.

Florence'la konuştum. Gelmeyi kabul etti. Komitedeki öğrenciler maddi destek bulmak için hemen kampüs gruplarıyla iletişime geçtiler. Cornell'dekilerin yanı sıra Ithaca Koleji'ndeki Kadın Özgürlük Cephesi'nin de festival hazırlık komiteleri oluşturduğundan haberim vardı. Cornell'den ve Ithaca Koleji'nden kadınları birlikte çalışmak için bir araya getirmenin yollarını aramaya başladım. Prestijli Cornell ve şehirdeki "öteki" okul olan Ithaca Koleji arasındaki uçurumu kapatmak düşüncesi beni heyecanlandırmıştı. Toplantıya her iki kurumdan da kadınların katılımı yüksekti ve çok sayıda küçük çalışma grubu oluştu. Ben de grupların koordinasyonundan ve bütçeden sorumluydum.

Bu "küçük" kutlamanın benim beklentilerimin çok ötesine geçeceği aşikârdı. Öğrenciler sanki var güçleriyle çalışabilecekleri bir kadın etkinliğini hep beklemiş gibiydiler. Bu gerçekten bir kutlamaysa, müziğe de ihtiyacımız vardı. Cuma gecesi çalması için sadece kadınlardan oluşan bir Folk müzik grubu ayarladılar. Cumartesi gecesi düzenlenecek dansta da New Haven ve Chicago Kadın Özgürlük Cephesi'nden kadın rock grupları sahne alacaktı. Festivalin kendisi kadın çalışmalarında olmasını düşlediğimiz şeye dönüşüyordu. Kadın siyaseti üzerine ciddi tartışma grupları, kadın merkezleri, gündüz bakım evleri, kürtajın sağlık merkezlerine sevk ile yapılabilmesi gibi pratik konularda çalışma grupları. Bu festival hayatımızın kutlamasıydı.

İlk gün yaklaşırken bu kadar geniş bir öğrenci grubuyla birlikte çalışmanın mutluluğu içindeydim. Tek dileğim, festival boyunca da

aylar süren hazırlık sürecinde olduğu gibi her şeyin yolunda gitmesiydi. Etkinliğin ilk akşamı, Florence Luscomb'un konuşmasını yapacağı geniş bir salonda oturmuş beklerken, aylar süren bu emeğin karşılık bulup bulmayacağını düşündüm. Seksen bir yaşındaki kadın, dimdik yürüyerek salonu geçip hiç teklemeyen sesiyle kadınların oy hakkına adanmış bir mücadeleyle geçen hayatını anlatmaya başlar başlamaz bütün kuruntularım bir anda kayboldu.

Ertesi gün, iki binden fazla kadın ve az sayıda erkek çalışma gruplarını doldurmuştu. O geceki kadınlar dansına kadar her şey gayet iyi gitti. Erkeklerin katılmayı talep etmesi halinde ne yapacağımız hakkında hiç konuşmamıştık. Kapıdan içeriye giren üç erkeği görünce biraz telaşlandım. Chicagolu grubun piyanisti Naomi Weisstein erkeklerin kabul edilmediğini anons etti. Kalabalık kadın grupları alkışlayarak destek verdiler ve erkekler salonu terk etti. Ayrılmalarına memnun olmakla birlikte bunun arkasının geleceğinden endişe ediyordum.

Grup tekrar çalmaya başladı, etrafta çiftler ya da gruplar halinde, hatta tek başına dans eden kadınları izlerken biraz önce erkekleri dışarıya çıkardığımız için duyduğum endişeler yok olup gitti. Yüzlerce kadının erkekler olmadan eğlenmenin tadını çıkarmasını izlemek son derece özgürleştirici bir deneyimdi. Kathy Taylor tek başına ve kendini kaybetmişçesine dans ediyordu. Onu daha önce dans ederken hiç görmediğimi düşündüm ve ona katıldım. Carol'ın da ev arkadaşı Doris Fox'la dans ettiğini fark ettim. Onlara doğru yürüyüp, ikisini de hiç bu kadar iyi görmediğimi söyledim. Carol festivalin müthiş bir etkinlik olduğunu söyledi, Ithaca'nın bir daha asla aynı Ithaca olmayacağını da. Kadınlar kendi güçlerinin ve iktidarlarının farkına vardığında onları hiçbir şey tutamazdı.

Tam rahatlayıp eğlenmeye başlamışken kapıdan çağrıldığımı söylediler. Kapıdaki görevli bir grup erkek birliği öğrencisini içeriye dalmaktan alıkoymaya çalışıyordu. Yardıma ihtiyacı vardı ve beni çağırmayı uygun görmüştü. Gecenin geri kalan kısmının çoğu, istenmediklerini kabullenemeyen erkeklere laf anlatmaya çalışmakla geçti. Güvenlik görevlisi çok sakindi ve herkese yardımcı olmaya ça-

lışıyordu ta ki erkeklerden biri ancak bir "ibne"nin kadınların yalnız başlarına, yani erkeksiz kalmalarını savunabileceğini söyleyene kadar. O an artık birbirlerine gireceklerini düşündüm, fakat güvenlik görevlisi onları dışarı davet etti. Erkekler ne kadar kırılgandı aslında. Mesela bu güvenlik görevlisi cinsel kimliği sorgulanana kadar gayet sakin bir insandı. Ona yardımları için teşekkür ettim ve dansa geri döndüm.

Loş aydınlatılmış salonda dans eden kadınlara baktım. Büyük gruplar halinde dans ediyorlardı. Komünal bir ayin gibiydi, birbirlerini onaylayan kadınlar. Kathy'nin de olduğu çembere katıldım. Ve dans ettim. Orada olan her bir kadınla aramda bir bağ oluştuğunu hissettim. En azından o zaman diliminde kız kardeşlerdik.

Festival bittiğinde tam anlamıyla tükenmiştim, ama hayatımda hiç olmadığım kadar da mutluydum. Kadınlar olarak kendimizi ve dünyayı değiştirmenin mümkün olduğunu ve bunun hayatımdaki en önemli şey olduğunu görmüştüm.

Tom'dan aldığım destek de çok etkileyiciydi. Çocuklarla hiç olmadığı kadar çok ilgilenmiş, New Haven'dan gelen müzik grubunun yedi üyesi bizde kalınca şikâyet etmemiş, hatta herkese yemek almayı ve sandviç hazırlamayı bile teklif etmişti. Dahası Ithaca Koleji'nden bir öğrenciyle birlikte erkeklerin kadın hareketinden öğrenebilecekleri üzerine bir radyo programı hazırlamıştı.

Ertesi hafta boyunca ofis ve ev telefonum hiç susmadı. Tanımadığım kadınlar arayıp festival için teşekkür ettiler. Cornell *Daily Sun* ve Ithaca Koleji öğrenci gazetesine erkeklerin dansa kabul edilmemesini sansasyonel hale getirmeyip festivali oldukça adil bir şekilde haberleştirdikleri için müteşekkirdim. Festivalden sonraki ilk komite toplantısında doğrusunu söylemek gerekirse bir teşekkür bekliyordum, ama bir kez daha komitenin muhafazakârlığını hafife aldığımı gördüm. Birkaçı festivali övse de, tartışmaların çoğu dansa yoğunlaşıyordu.Toplantının sonunda, öğrencilerden biri kadınlar dans gecesi de dahil olmak üzere, festivalin hayatını derinden etkilediğini ve değiştirdiğini söyledi. Florence Luscomb ve diğer kadınları dinlemenin, kendimizi, kadın oluşumuzu kutlamanın onun için

ne anlama geldiğini anlatırken ağlamaya başladı. Eğer Kadın Çalışmaları yönetim kurulu festivalin taşıdığı önemi göremiyorsa, kadın çalışmalarının ne anlama geldiğini de göremiyor demekti. Dediklerine daha fazla katılamazdım, ama kendimi sessiz kalmaya zorladım. Komitenin kadın çalışmalarını bizim algıladığımız gibi algılamadığı açıktı ve daha kazanılacak çok savaş vardı.

Festivalden kısa bir süre sonra, Betty komiteye başka bir taslak sundu. Önerinin amaçlarında disiplinlerin feminist analizine ilişkin herhangi bir madde yoktu. Kadınların statü değişikliğine ilişkin tüm referanslar da elenmişti. Programın yapısal tanımında yönetim kurulundan hiç bahsedilmiyordu. Yeni yapıda, mütevelli heyeti temsilcileri, dekanlar, öğretim üyeleri, yüksek lisans ve lisans öğrencilerinden birer temsilciden oluşan bir danışma kurulu vardı. Ücretli personel, bir direktör ve bir yöneticiden oluşan idari kadro bu kurula karşı sorumlu olacaktı. Kurumsallaşmada şimdiye dek çok emek harcayan idari memur kadınların bu yeni tabloda yeri yoktu.

Öneriye göre, program 1974 yılında gözden geçirilecekti. O tarihte üniversite yönetimi uygun gördüğü takdirde Kadın Çalışmaları Programı'nı sonlandırabilecekti. Bu süre içinde kadınlar üzerine araştırma ve eğitim-öğretim faaliyetleri, fakülte bünyelerine entegre edilecek ve ayrı bir Kadın Çalışmaları Programı'na da böylelikle ihtiyaç kalmayacaktı. Öte yandan, bu süre içinden beklenen hedefe ulaşılamamış olursa, bu da zaten bunun geçersiz bir mekanizma olduğunun bir kanıtı olmuş olacaktı. Herhangi bir kaydadeğer değişikliği hayata geçirme fırsatı bile bulamadan programı yok etmeye niyetli olmasının yanı sıra, Betty'nin herhangi bir değişikliğin hedeflenmediğini açıkça göstermek için çok hevesli olduğu ortadaydı. Sonuç bölümüne eklenmiş olan "Gerekli Uyarılar" başlığı altında, programın "akademik toplum içinde kadınların yaşadığı tüm sorunlara deva olarak görülmemesi gerektiği... ve siyasi bir girişim olmadığı"nın altı bir kere daha çiziliyordu.

Betty'nin hazırlayacağı taslaktan en kötüsünü bekleyebilirdim, ama sadece benim önerilerimi değil, diğer komite üyelerinin önerdiği hiçbir şeyi katmamakla beni bile bir kez daha şaşırtmıştı. Kadınla-

rın var olan duruma eklemlenmesi talebinin yeterli görülemeyeceği şeklinde bir ibarenin eklenmesini talep etmiştik, ben de kadın çalışmalarını kadın hareketinden ayrı tutan herhangi bir referansın kabul edilemez olduğunu söylemiştim. Betty'nin taslağından hoşlanmayan tek komite üyesi olmadığımı bilmek biraz olsun rahatlatıcıydı. Genellikle sessiz kalanlar bile ses çıkarıp, itiraz ettiler. Ancak, öğretim üyelerinin savunmalarını dinlerken, taslağın tek bir kişinin elinden çıkmadığını anladım. Betty, komitenin muhafazakârlarının desteğini almıştı belli ki. Savaş boyaları sürülmüştü. Personel ve öğrencilerin çoğu taslağı kabul edilemez buluyordu. Öğretim üyeleri ise destekliyordu. Gerek toplantılarda, gerek toplantılar haricinde aylarca üzerinde tartışıldı.

Buradaki varlığımın bir yıllık kontratım doluncaya dek sürmeyeceğini sezmeye başladığımdan, Joan ve Elaine'le tasarladığımız derse geçmek için sabırsızlanıyordum. Gelecek yıl öğretebileceğim bir ders daha önermeyi düşündüm. Komitede taslağı onaylamayan tek öğretim üyesi olan Helen Burke, Beşeri Bilimler'de, birinci sınıflar seminer derslerinden birini verebileceğimi söylemişti. Bir de Fen-Edebiyat Fakültesi müfredat komitesinden bir ders daha alabilmem için yardımcı olacağına söz vermişti. Ders izleği üzerinde çalışmaya başladım. Bir yandan da Joan ve Elaine'le siyah ve beyaz kadınlar üzerine tasarladığımız dersimizi geçirmek için strateji planlamaya başladık.

Öncelikle derse önkabul almak için çalışmaya karar verdik. Fakat program müfredat komitesi dersi kimin vereceği belli olana kadar dersi değerlendirmeyeceğini bildirdi. Joan'la bana göre Elaine'in katılımı hayati önem taşıyordu, ancak hepimiz diğer okutman olarak benim adımın geçmesinin dersin onaylanmaması için yeterli bir neden olacağının da farkındaydık. Joan yüksek lisans öğrencilerinden Liz Palmer'la iletişime geçti. Liz'in alanı Amerikan tarihi olmakla birlikte, kadın meselelerine bir biçimde ilgi duyduğu biliniyordu. Sonuç olarak, bu dersle de ilgilendiği ve öğretmenlik deneyiminin de olduğunu öğrendik. Doktora tezini yazma sürecindeydi, kölelikle ilgili engin bilgiye sahipti ve kadınların tarihi ile cidden ilgiliydi. Der-

sin bir an önce komiteye sunulması konusunda hemfikirdik. Programın gelecekte izleyeceği yol üzerine tartışmalar ilerledikçe, komite ile aramdaki gerginlik tırmanıyor ve muhafazakârların tarafına geçenler artıyordu.

Müfredat komitesini toplantıya çağırıp, dersi sunduk. Bu sefer Elaine ve Liz'in de katılımıyla. Liz özgeçmişinin kopyalarını komisyon üyelerine dağıttı ve görüşmesini tamamladı. Ardından sıra Elaine'in belgelerine geldi. Hâlâ lisans öğrencisi olduğundan, yeterli vasıflara sahip olduğunu desteklemek için Afrika Çalışmaları Merkezi'ndeki öğretim üyelerinden referans olmalarını istemiştik. Merkez'den James Cunningham da toplantıya katıldı ve Ms. Jones'un siyah ve beyaz kadınlar konulu bir dersi ortak sunabilecek okutmanlardan biri olarak değerlendirilmek için gereken tüm vasıfları haiz olduğunu söyledi. Okutmanlık için tüm yeterlilikleri taşımıyor olabilirdi ama, bu ders için yeterli olduğuna dair güvence verebilirdi. Komite tuhaf bir şekilde sessizdi.

Liz, Elaine ve Afrika Çalışmaları Merkezi temsilcileri odayı terk edince, Joan'la kendimizi bir tartışmaya hazırladık, ama hem ders, hem de okutmanlar çabucak onaylanınca şaşakaldık. Çok kolay olmuştu, ama ders usulen onaylanmış oluyordu. Bunun bir sonraki aşaması, dersin fakülte müfredat komisyonunda resmi bir onay ile kabul edilmesiydi.

İzleyen birkaç hafta, ders açısından mücadelenin daha yeni başladığını gösterdi. Liz müfredat komisyonundaki bir arkadaşı aracılığıyla, kadın çalışmaları program yönetim kurulundan birkaç kişinin dekanla görüşmesinin ardından dersin gündem dışı bırakıldığını öğrenmişti. Ona dersin baskı altında onaylanmış olduğunu ve bu baskının toplantılara katılan siyah davetsiz misafirlerden geldiğini söylemişlerdi.

Küçük bir grubun başının altından çıkanları komiteyle paylaşmak için bütün üyeleri toplantıya çağırdım. Toplantı çok hararetli geçti. Kimse dekanla görüştüğünü kabul etmiyordu. Sonuç olarak komitenin büyük çoğunluğu dersi onaylıyordu ve dekanla dersin müfredat komisyonu gündemine alınması için bir görüşme daha

yapmaya karar verildi. Muhafazakârların aylardır komite dışında gizli gizli toplandığından şüpheleniyordum ve bu dersle ilgili gelişmeler bu şüphelerimi doğruluyordu. Joan da, Barbara'dan bu gizli toplantılardan birine katılmasının istendiğini duymuştu. Bundan çok rahatsızlık duymasına rağmen katılmayı kabul etmişti. Toplantının içeriğini ifşa etmek istemese de, program önerisine dair konuşulduğunu ima etmişti.

Bir çıkmaza girmiştik. Toplantılar hiç umut vaat etmeyecek biçimde kutuplaşmıştı. Bir uçta ben, diğer uçta Betty vardı. Programın kendi kendini imha etmesi ihtimalinden korktuğum için Betty'ye bir öneriyle yaklaştım. O da aynısını yapmaya söz verirse istifamı sunacaktım. Reddetti. Yine de istifa etmeyi düşündüm, ama Joan, Alice Cook'la görüşmemi salık verdi. Üniversite denetleme ve uzlaştırma kurulunun başındaki kadın ile. Alice, bu noktada hem benim hem Betty'nin istifasının bir felakete yol açacağını düşünüyordu. Uzlaşmanın bir yolunu bulmalıydık. Yardımı olacağını düşünüyorsam toplantılardan birine katılıp arabuluculuk yapmaya hazırdı.

Bir sonraki yönetim kurulu toplantısında Alice Cook ile görüştüğümü, çünkü bu fikir ayrılıklarının programın varlığını tehdit ettiğini düşündüğümü söyledim. Onu bir toplantıya davet etmeyi önerdim. Betty neden dışarıdan birine ihtiyacımız olduğunu anlayamadığını söyleyince, gruba gerçekten neler hissettiğimi anlatmanın zamanı geldi diye düşündüm. İşler halihazırda olduğundan daha da kötüye gitti. Program içinde bir grubun, program hakkında karar almak için gizli toplantılar yaptığını bildiğimi söyledim. Olan bitenle yüzleşmek ve yardım almak zorundaydık. Üniversite yönetiminin grup içindeki bu ihtilaf ve dağınıklığı programı sona erdirmenin bir aracı olarak kullanabileceğini söyledim. Betty ve birkaç öğretim üyesinin itirazlarına rağmen, Alice'i bir toplantımıza davet etme kararı aldık.

Joan'la birlikte toplantıya hazırlanırken, aslında ne kadar üzgün olduğumu fark ettim. Bu işi aldığımda gerekli niteliklere sahip olmayabilirdim, doğruydu, ancak toplumun feminist eleştirisi üzerinde yapılanmış bir programın inşa edilmesine adamıştım kendimi. Komitedeki kadınların çoğunun elini gerçekten taşın altına sokmak ni-

yetinde olmadığını görmüştüm. Politik yaklaşımlar açısından ciddi farklar olduğunu görmüştüm, ama artık telafi edilemez bir ayrılık olmasından kendimi sorumlu tutuyordum. Joan son derece büyük bir destekti, Elaine de öyle. Bu beyaz kadınların deli olduğunu söylüyordu. Her ikisinin de bunun benim hatam olmadığına dair sözleri bile olan bitenden dolayı kendimi suçlamamı engelleyemedi. Ekip çalışmasına uygun biri değil miyim diye düşünmemin önüne geçemedi.

Komite üyeleriyle yaşadığım sorunları Tom'a anlatmak da kendimi tuhaf hissetmeme neden oluyordu. Yapabileceğim hiçbir şey yoktu, ama o ısrarla olan biteni her iki taraf açısından da duymak istiyordu. Programla ilgili gelişmeleri ona anlattığım zamanlarda, kendimi toplantı saatlerinde defalarca dinlediğim şeyleri tekrar gözden geçirirken buluyordum. Ben onu dinlerken büyük resmi hiç merak etmemiştim oysa. Sadece onu desteklemek istemiştim.

Alice'in katılacağı toplantıya onun bir uzlaşma noktası bulabileceği umuduyla gittim ama daha ilk yarım saatte benim açımdan söylenebilecek söz kalmamıştı. Beşeri Bilimler Fakültesi birinci sınıflara önerdiğim dersi onaylar onaylamaz istifa etmeye karar verdim. Kavga etmekten yorulmuştum, özellikle sonunda hiçbir çözüm bulunamayacağı baştan belli bir durum söz konusuyken.

1971'in 4 Haziran'ında, Kadın Çalışmaları'nın yönetici müdürü olarak çalıştığım bir yılın ardından görevimden istifa ettim. Yönetim kurulundan değil. Gelecek yıl Beşeri Bilimler Fakültesi'ndeki dersi vereceğim konusunda güvence verilmişti.

16. Bölüm

Bütün bir yaz kendimden şüphe edip, kendime eziyet etmekle geçti. Kadın çalışmalarındaki felakete yol açan nedenleri takıntılı bir şekilde sorguluyordum: ne kadarı benim suçumdu, ne kadarı doğrudan birbiriyle çelişen politik yaklaşımların kaçınılmaz sonucuydu? Carolyn Vickers gibi biri benim pozisyonumda olsaydı ne olurdu? O bu iki yakayı birbiriyle buluşturabilir miydi? Massachusetts'deki kadın merkezinde benim karşılaştığım türden bir sorun hiç yaşanmıyor gibiydi. Her türden insanla zıtlaşıyor ve grupları kutuplaştırıyor gibi görünen benim aksine, o herkesle iyi geçiniyordu. Neden Carolyn gibi olamadığımı bilmiyordum, ancak çenemi kapalı tutmam olanaksızdı sanki. Belki de hâlâ ergenliğimde olduğu gibi "çenem fazlasıyla düşük"tü.

Kadın Çalışmaları'nda geçirdiğim bir yıl boyunca, Tom'la ben, Joan ve kocası Steve'le dost olmuştuk. Yazın bir bölümünü Cape Cod'da ortak kiralayacağımız bir yazlık evde hep birlikte geçirmeyi planladık. Okyanusa gitmeyeli neredeyse bir asır olmuştu. Plajda oturup, dalgaların kıyıya vuruşunu izlemenin geçen yılın travmasını atlatmama yardımcı olacağını düşünmüştüm. Parke ailesi bütün yazı orada geçirecekti. Tom'la biz de iki hafta yaz başında, iki hafta yaz sonunda olmak üzere toplamda bir aylığına gidecektik.

Yeniden taşınmayı da düşünüyordum. İlk taşındığımızda gözüme kocaman görünen ev sanki çekmiş de ufalmış gibiydi. Tom da daha büyük bir evin daha iyi olacağı konusunda benimle hemfikirdi. Cape'e gitmeden hemen önce dokuz odalı, üç katlı ve bahçeli, güzel bir ev için teklif verdik. Hepimiz için daha fazla alan sağlayabilecek, birinin bizimle birlikte yaşamasına olanak verebilecek bir evdi. Kısa sürelerle bizde kalan öğrencilerimiz olmuştu. Evin içinde bir başka yetişkinin varlığı bana iyi geliyordu. Ev işleri ve çocukların bakımına yardım edebilecek, bunun karşılığında da kalacak bir oda ve yemek

verebileceğimiz bir öğrenci bulmaya karar vermiştim, yeni ev de böyle bir düzenleme için çok uygundu.

Emlak komisyoncusuna Cape'teki numaramızı verip tatilin ilk iki haftasını geçirmek üzere yola çıktık. Parke'ların tuttuğu ev güzeldi, ancak plajda izlemeyi umduğum kıyıya vuran dalgaların esamisi yoktu ve hava berbattı. Bütün bu hayal kırıklıklarına rağmen Tom da, ben de ilk yarıda işlerin gayet yolunda gittiğini düşünüyorduk. Hayata geçirinceye kadar birlikte yaşamanın koşulları hakkında, ne Steve, ne de Joan'la ayrıntılı konuşmuştuk. Ama gayet iyi geçinmiştik. Sonraki iki haftada havanın daha iyi olacağını ümit ederek ayrılıyorduk.

Ancak Parke'lar, özellikle de Steve bizimle benzer hisleri paylaşmıyordu. Eve vardıktan birkaç gün sonra bir mektup aldık. Mektubu Steve yazmıştı, Joan da Steve'e katıldığını belirten bir not eklemişti. Bizimle daha çok vakit geçireceklerini sanıyorlardı. Onlar olmaksızın günübirlik geziler yapmamız onları üzmüştü. Döndüğümüzde birlikte plan yapacağımızı umut ediyorlardı. Tom'la ben de, onlarla birlikte vakit geçirmekten mutlu olduğumuzu ve aynı zamanda yalnız vakit geçirmeye de ihtiyacımız olduğunu yazdık. Joan'la Steve, telefonla arayıp hâlâ rahatsızlık duyduklarını, ama biz gelince konuşup halledebileceğimizi düşündüklerini söylediler. Artık tatilin ikinci yarısını iple çekmiyordum, ama olan biten ve döndüğümüzde yapacaklarımız hususunda Tom'la hemfikir olduğumuza sevinmiştim. Yeterince çatışma yaşamıştım ve taşınmaya odaklanmak niyetindeydim. Teklifimiz kabul edilmişti ve oturduğumuz evi satmak için görüşmelerin tam ortasındaydık.

Cape Cod'a geri döndüğümüzde bazı gerilimler yaşanmakla birlikte, birkaç gün içinde her şeyin rayına oturduğunu düşünmüştük. Ayrılık vakti gelmişti. Ertesi gün yola çıkacaktık. Akşam Steve bize çok üzgün olduğunu söyledi. Eleştiri oklarının çoğu bana yönelikti. Beni çok mesafeli, hatta soğuk bulmuştu. Kendi beklentilerini açıkça ettiği halde, ben kafama göre takılmaya devam etmiştim. Benim fazlasıyla dediğim dedik biri olduğumu düşünüyordu. Planlarımızı tamamen onun ihtiyaçlarına uyacak şekilde değiştirmemizi beklemişti. Bunun ne kadar mantıksız olduğu açıktı, ama fikrimi söylemeden

önce Tom'un konuşmasını beklemeye karar verdim. Joan'ın birlikte geçirdiğimiz zaman hakkında ne düşündüğünü de merak ediyordum, ama hem o hem Tom sessiz kaldılar. Steve, her ikimize, özellikle de bana karşı ataklarına devam ederken Tom'u bekleyemeyeceğimi düşündüm. Steve'e sadece onun daveti üzerine orada olmadığımızı söyledim. Evi birlikte kiralamıştık. Bu bizim için bir tatildi ve bu zaman diliminde kendi istediklerimizi yapmaya da hakkımız vardı. Joan olan bitene artık dayanamadığını söyleyip üst kata gitti.

Tom nihayet bir şeyler söyledi, ama beni savunmadı. Zor bir yıl geçirdiğimi söyleyip, benim ihtiyaçlarımdan bahsetmeye başladı. Oturmuş, iki adamın benim yanımda, bana rağmen, benim ihtiyaçlarımı tartışmasını dinlerken Steve'in kibri ve Tom'un ihanet addettiğim tavrı karşısında o derece büyük bir öfkeyle doldum ki ya o odayı terk edecektim ya da büyük bir öfke patlaması yaşayacaktım. Her ikisini de daha fazla dinlemeye dayanamayacağımı söyleyip, odayı terk etmek üzere ayağa kalkarken, Tom'un yüzündeki şaşkınlığı gördüm. Beni bu kadar üzen şeyin ne olduğunu bilmek istiyorsa pekâlâ sorabilirdi. Yatak odasına gittim.

Eşyalarımızı toplamaya başladım böylece sabah vakit kaybetmeden çıkıp gidecektik. Aslında o an çocukları alıp derhal çıkmak istiyordum. Tom olsa da, olmasa da. Bir şekilde başka bir ekibi daha dağıtmayı başarmıştım. Steve'in hakkımdaki şikâyetleri, ne kadar yanına yaklaşılmaz biri olduğumu gösteriyordu. Bana öyle geliyordu ki, pek çok insan benimle doğrudan yüzleşmekten kaçınıyordu. Kadın Çalışmaları'ndaki kadınlar problemin benden kaynaklandığını doğrudan yüzüme söylemiş olsalardı belki değişebilirdim, ama kimse bana bir şey söylememişti. Steve de ne hissettiğini söylemek için ayrılma vaktinin gelmesini beklemişti. Bende ne vardı, gerçekten merak ediyordum. Beni bu kadar yanına yaklaşılmaz kılan neydi? Belli ki, insanlar benden korkuyordu. Bilmedikleri şuydu, ben de korkuyordum. Kadın Çalışmaları'ndaki işten korkmuştum, ama sonunda başa çıkılamayacak kişi olarak görülen yine ben olmuştum. Betty Slater benden korkmuş muydu? İmkânsız gibi bir şeydi ama, yönetim kurulundakiler benden korkmuş muydu?

Tom'un bu akşamki tavrından da aşırı derecede rahatsız olmuştum. Steve'e katılmıyordu, ama bunu Steve'e söylememişti. O da Cape'teki zamanımızın bir kısmını ailemize ayırmak istemişti. Toplanma işini bitirdim, Tom hâlâ yatağa gelmemişti. Uzanıp uyumaya çalıştım, ama iki adamın mırıltılarının devam ettiğini duyabiliyordum. Susmazlarsa çıldırabileceğimi hissetmeye başladım. Yataktan fırlayıp, sohbete devam etmek istiyorlarsa dışarı çıkabileceklerini söyleyerek bağırdım. Çok yorgundum ve biraz uyumaya çalışıyordum.

Bu öfkeli çıkıştan kısa bir süre sonra Tom odaya geldi. Hepten kafam karışmıştı. Ona neden, kendisinin de ne yapmak istiyorsak onu yapabileceğimiz konusunda benimle aynı fikirde olduğunu söylemediğini sordum. Yanıtı muğlaktı. Zor bir durumdu, dedi. Steve'e neden benim baş edilmesi zor bir mizacım olduğunu söyleme gereği duyduğunu sordum. Öyle düşündüğünü söyledi. Buna vereceği yanıttan korktuğum halde, Steve ve Joan'la geçirdiğimiz sürede yaşanan olumsuzluklardan benim sorumlu olup olmadığımı sordum. Zor bir insan olduğumu söyleyerek devam etti, ona çoğunlukla yabancıydım. Beni anlamıyordu. İnsanlarla geçinemememden bahsettikçe, kendimi giderek çaresiz hissediyordum. Kendimi savunmaya çalıştım, benden hoşlanan insanlar da olduğunu söyleyerek. Tom o insanların kimler olduğunu sordu. Elaine'in iyi arkadaşım olduğunu söyleyince, gülümseyerek onun da benimle aynı problemden muzdarip olduğunu söyledi. Deli gibi, benden hoşlanan bir başka isim düşünmeye çalıştım ve ağzımdan Kathy Taylor'un iyi arkadaşım olduğu çıktı. O benden hoşlanıyordu. Tom onun inançlı bir Katolik olduğunu, bana karşı iyi olmasının herkese karşı iyi olma çabasından kaynaklandığını söyledi. O kadar da sık aramadığını da hatırlatınca, haklı olduğunu düşünmeye başladım. Arkadaşım yoktu. Çünkü dediğim dedik cadalozun tekiydim. Bir canavardım.

Ama derinlerde bir yerlerde, her şeyin yolunda olduğunu söyleyen bir ses daha vardı. Tam o anda oda etrafımda dönmeye başladı sanki. Gözümün önünden yüzler geçmeye başladı. Bulanık bir resim içinden Kadın Çalışmaları'ndaki kadınların, Ruth Berman'ın, Mar-

tin Fisher'in, Kathy Taylor'ın yüzlerini seçebildim. Delirdiğimi düşünüp çok korktum ve bütün bunları bir de Dr. Julien'le konuşmam gerektiğine kanaat getirdim. Adını zikreder zikretmez, bu kez onun ofisi canlandı gözümde. Çok nazik bir kadındı, ama hiçbir zaman benden korkmuş gibi görünmemişti. Bana saygısı vardı. Baş dönmem geçti. Sakinleştiğimi hissettim. Evet, belki zor olabilirdim, ama bir canavar değildim.

O an, Tom'un beni küçümsediğinin ayırdına vardım. Beni ve Kadın Çalışmaları'ndaki görevimi destekliyormuş gibi görünmüştü, ama aslında tutumumu onaylamadığını inceden inceye sezdirmişti. Akademik koordinatörün işe alınma sürecindeki tartışmamız bu müphem tavrının örneklerinden sadece biriydi. Gözlerinin içine bakıp, şu son bir yıl boyunca beni ne kadar küçümsediğinin artık farkında olduğumu söyledim. Bir saniye bile duraklamadan, haklı olduğumu söyledi. Cornell'deki bu işi kendine bir tehdit olarak gördüğünü anlatıp açıklamaya başladı, ama artık onun bu mazeretlerini dinlemek istemiyordum. Başkaları hakkımda ne düşünürse düşünsün, kim olduğumu kabul etmek zorunda olduğumu kavramıştım. Tükenmiştim. Tom'a artık uyumam gerektiğini söyledim.

Ithaca'ya dönüş yolculuğu boyunca çok sessizdim, olan bitenlerden başka bir şey düşünemiyordum. Kafa karşıklığımın boyutları ve dünyanın yalnızca benim etrafımda döndüğü hissi beni perişan etmişti. Dr. Julien'in bakış açısı beni sakinleştirmişti, o beni böyle kabul etmişti, benim de kendimi böyle kabul etmem gerekiyordu. Dün gece kabul etmeye başlamıştım işte. Tom'la ilgili sezimin doğruluğu ortaya çıkmıştı, ama bunun ilişkimizi nasıl etkileyeceğini bilmiyordum. O da sessizdi. Ne düşündüğünü merak etmeme rağmen, onu kendi haline bırakmaya karar verdim. Konuşmaya ikna etmeye çalıştığım günler geride kalmıştı. Bana söyleyecek bir şeyi varsa kendi söylemeliydi.

Sonraki birkaç gün taşınma işleriyle geçti, Cape'teki akşamı düşünmeye pek fırsatım olmadı. Taşındıktan sonra Beşeri Bilimler'de vereceğim birinci sınıflar dersine odaklandım. Başlamayı iple çekiyordum, içeriğini kendi oluşturduğum bir dersi ilk kez verecektim.

Cornell'deki öğrencilerle doğrudan ilişkili olacağım için endişelenmeye başlamıştım. Ne de olsa akademik açıdan Ithaca Koleji'ndeki öğrencilere göre daha donanımlıydılar. Kadın Çalışmaları yönetim kurulu toplantılarını iple çektiğimi söyleyemesem de çatışmada tarafımı bırakmam mümkün değildi.

O sonbaharda çocukların ikisi de yeni okullara başlayacaklardı. Neal açısından önceki yıllardan farklı olmayacaktı. Her yıl özel eğitim sınıflarında, o okuldan bu okula taşınıp durmuştu. Müdürlerin bu sınıfları okullarında istemedikleri açıktı, okulların bu çocuklara karşı bir sorumluluğu yoktu. Neal tam bir okula yeni yeni alışmaya başladığı sırada, yeni okula taşınma vakti geliyordu. Bu yıl gideceği okul, yeni evimize iki buçuk kilometre uzaklıktaydı. Yürümek için çok uzak, otobüsle gitmek için çok yakındı. Tom, Neal'ı okula bırakmayı kabul etti, ben de çıkışta alacaktım.

Hannah o yıl birinci sınıfa başlayacaktı ve Tom'la birlikte, onu East Hill'deki "özgür okul"a kaydettirmeye karar vermiştik. Devlet okuluydu ancak Summerhill modeline dayanarak deneysel eğitim veriliyordu. East Hill'deki öğretmenler kendi önceliklerini öğrencilerine dayatmak yerine, öğrencinin ilgi alanlarından yola çıkarak ve deneyime dayalı bir öğrenme ortamı yaratıyorlardı. Bir sınıf mesela *Kon Tiki*'yi* okumuştu ve Heyerdahl'ın anlattığı salla seyahat hikâyesini çok sevmişlerdi. Öğretmen onların bu ilgisini yakalamış ve Ithaca'dan Seneca Şelaleri'ne yaklaşık 100 kilometre boyunca uzanan gölde yüzebilecek bir model sal tasarlamalarını istemişti. Çocuklar heyecanla işe girişip, öğretmenleri ve küçük gruplar halinde sınıf arkadaşları ile çalışarak salı tasarlamışlar ve yerel işletmelerden maddi destek ve malzeme yardımı almışlardı. Salı ve direğini ölçeklendirme esnasında, hesapları yapmak için gerekli aritmetik işlemleri öğrenmişler ve en nihayetinde "denizlere layık" sallarını Cayuga Gölü'ne indirmişlerdi. Göndere çekilen notta botun bulunması halinde okulun haberdar edilmesi isteniyordu. Birkaç hafta sonra biri arayıp salı, gölün Seneca Şelaleleri'yle birleştiği tepede sahile vurmuş halde gördüğünü haber vermişti.

---

* Thor Heyerdahl, *The Kon Tiki Expedition: By Raft Across the South Seas*, 1948.

Hannah gibi çok parlak ve yaratıcı bir çocuğun East Hill'den yararlanabileceğine ikna olmuştum. Ana sınıfındaki ilgisizliği beni çok rahatsız etmişti. Okula gitmekten hiç şikâyet etmemişti, ama orada ne yaptığını hiç anlatmadı ve sorularıma nadiren yanıt verdi. Kız çocuklarına geleneksel yaklaşımlardan etkilenebileceğinden de endişelenmiştim. East Hill'de kızlara ve erkeklere eşit muamele edileceğini umut ediyordum.

Okul açılmadan hemen önce, Ithaca Koleji'ndeki ilk öğrencilerimden Tony Sacco ziyarete geldi. Tony, tanıdığım diğer erkeklere hiç benzemiyordu. Her ne yapıyor olursam olayım, hemen kolaylıkla yardıma girişiyordu. Mesela geldiğinde çamaşır katlıyorsam, hemen çamaşır sepetine girişiyor ve katlayıp diğer sepete dizmeye başlıyordu. Manava alışverişe gideceksem o da benimle gelmek istiyordu. Tony "kadın işi"nden hoşlanıyor gibiydi, özellikle de yemek yapmaktan. Birlikte sık sık yemek yapıyorduk. Çocukların ikisi de ona tapıyordu. Hannah'yla uzun uzun sohbete dalıyor, Neal'la kimsenin kuramadığı kadar ilişki kurabiliyordu.

Tony, Ithaca'ya kalacak yer bulmak için erkenden geldiğini söyledi. Baharda ayarladığı yer elden gitmişti. Çok heyecanlandım: İkinci katta fazladan bir odamız vardı ve Tony bizimle birlikte yaşayabilirdi. Ona sorumluluklarını hatırlatmama gerek bile yoktu. Ev işinde yükü benimle birlikte omuzlayacağını biliyordum. Bizle yaşamak isteyip istemeyeceğini sordum. O da en az benim kadar heyecanlanmış görünüyordu. Tom'la konuşmak için yukarıya koştum. O da Tony'nin ailemize kolaylıkla uyum sağlayacağını düşünüyordu.

Ağustostaki o akşamdan sonra yaşamımda değişen bir şey olmamıştı: Dr. Julien'in tatilden dönmesini sabırsızlıkla bekliyordum. Olan biteni bir de onunla konuşmak ve beni kabulünden dolayı ona teşekkür etmek istiyordum. Buna rağmen randevu tarihimiz yaklaştığında, terapiyi bırakmayı düşünmeye başlamıştım. Büyük yardımı olmuştu ve Neal'ın gelişimini konuşmak üzere düzenli olarak kendisini görmeyi istiyordum. Ancak nihayet kendimi kabul edebiliyorken, bu güçlü duygunun da yardımıyla sadece üzerinde konuşmanın değil, tek başına ayaklarımın üzerinde durmayı deneme vaktinin de

geldiğine kaniydim. Ona baş dönmesinden ve ancak kendisini ve terapiyi düşündüğümde sakinleşebildiğimden bahsedince yardım edebildiğine sevindiğini söyledi. Gerçekten kendimle barışmaya başladığımı düşünüyordu. Ona çok ısınmıştım, ama haftalık görüşmelerimizi sonlandırma kararım katiydi. Neal hakkında konuşmak için ayda bir görüşmek üzere sözleştik.

Gün geçtikçe kendimle daha da barışık hale geliyordum. Omuzlarımdan büyük bir yük kalkmış gibiydi. Pek çokları için geçimi zor bir insan olabilirdim, ama bu bendim. Saygı duyduğum insanlar vardı, nihayetinde onlar da benden hoşlanıyor gibiydi. Tom benimle ne sorun yaşıyorsa, bunu bana söylemeliydi.

Bir akşamüstü tam da öyle yaptı. Cornell'de çalışmaya başlamamın ve kadın hareketine bu şekilde dahil olmamın ona çok zor geldiğini söyledi. Beni gerçekten anlayamadığını ekledi. Sözcükleri artık aşina geliyordu. Ona gerçekten yabancı olduğumu da söyleyince, ardından ne kadar zor olduğumdan şikâyet edeceğinden adım gibi emindim ve bu sefer dinlemeyecektim. Ne diyeceğimi hiç düşünmeden bir tirada başladım. Ona, neysem o olduğumu, olmamı istediği ama olmadığım insanla değil, olduğum bu insanla baş etmek zorunda olduğunu söyledim. Kim olduğumu bilmiyorsa, keşfedebileceğini ekledim. Durup düşündüğümde, geriye bir ilişki kalmadığının benim açımdan her gün biraz daha netleştiğini söyledim. Eğer bir ilişki kurmayı istiyorsa buna açık olduğumu ekledim. Ancak, bana gerçekten benimle ilgili olduğunu göstermesi gerekirdi. Onun duygularından sorumlu tutulmaya yeterince katlanmıştım. Gerçekten bir ilişki istiyorsa, karşısında oturan insanla olabilirdi, bilinçaltında bir yerlerde gizli olan bir eş imgesiyle değil. Hayatımda ilk kez ona böylesine açıkça ve doğrudan öfkeliydim.

Söylemem gerekeni söyleyip bitirdiğimde, odayı terk etmek üzere ayağa kalktım. Tom benden önce davranıp, ellerini omuzlarıma koydu ve bu öfkenin onu korkuttuğunu söyledi. Bu korkusuyla baş etmekte ona yardımcı olmamı umduğunu ekledi. Gerçekten çok öfkeliydim, ama ona sadece yapamayacağımı söyledim. Kendi dayanaklarını oluşturabilmeliydi. Arkamı dönüp odadan çıktım.

Tom'a tepkime ben bile şaşırmıştım. Sözcükler ağzımdan boşalmış gibiydi. Yine de artık aramızda bir ilişkiden söz edilemeyeceğini söylediğimde, doğruyu söylediğimi fark edebilmiştim. Aramızda hâlâ bir şeyler vardıysa bile, o Ağustos gecesi ona güvenimi kaybettiğimde bitmişti. Onu terk etmek gibi bir niyetim hiç olmamıştı. Bana gerçekten niyeti olduğunu kanıtlayabilirse yeniden ilişki kurmayı denemeye açıktım. O zamana kadar anlayışlı eş rolüne devam etmeye ise hiçbir şekilde niyetim yoktu.

Artık yapmayacağım başka şeyler de vardı. Ev işleri bir kez daha gündeme geldi. Ama bu kez, Tom'un kendi payına düşeni yapmasının merhametsizlik olacağını düşünmüyordum. Çocuklar açısından düşünüldüğünde ise, biri dokuz, diğeri yedi yaşına gelmişti, onlar da kendi paylarına düşeni yapmaya başlayabilirlerdi. Odalarını düzenli tutmakla sorumlu olacaklardı ve içimizden biri süpürge ve toz almalarında onlara yardım edecektik. Sofranın kurulması ve toplanmasına da yardım edebilirlerdi. Tom'a planımı sundum. Uyacağını söylemenin dışında sarf edebileceği pek fazla laf yoktu.

Kendi arkadaşım olmayan insanlar için akşam yemeği davetleri vermeyi de bırakıyordum. Tom son iki yıldır bölüm başkanıydı ve o eylülde Tony ile birlikte onun bölüm arkadaşları ve eşleri için muhteşem bir ziyafet hazırlamıştık. Yemekleri hazırlarken mutfakta, birlikte o kadar harika vakit geçirmiştik ki, misafirler geldiğinde mutfakta kalmayı yeğledim. İş arkadaşlarını çok iyi tanımıyordum, ancak onları yıllar boyunca üniversitedeki çeşitli etkinliklerde gördüğüm kadarıyla çoğuyla ve eşleriyle çok az ortak noktamız olduğunu da biliyordum. Karşılamak için mutfaktan çıktım, ama parti sona erdiğinde Tom'a bunun iş arkadaşlarını son ağırlayışım olduğunu söyledim. Bölüm başkanı olarak onları eğlendirmesi gerektiğini düşünüyorsa, bu işi kendi üstlenmeliydi. Ya bir ikram şirketiyle anlaşırdı ya da dışarıda yemeğe çıkarırdı.

Ne yapmayacağımı biliyordum, ama ne yapmak istediğim konusunda o kadar net değildim. Öğretmeyi seviyordum, ama devam edeceksem eğitimime devam etmem gerektiğini hissediyordum, bu halimle öğrencilerden ancak bir adım ilerideydim. Yüksek lisans

yapmak için okula dönmek fikri yavaş yavaş belirmişti. Ama ne okuyabileceğim konusunda emin değildim. İngilizce bölümünde öğretmenliğe başlamış olduğum için, derslerimde edebiyat bilgimi kullanmıştım. Roman okumayı hep sevmiştim, ama bilimsel inceleme alanı olarak edebiyata bir ilgi duymamıştım.

Kadın Çalışmaları Programı çatısında Beşeri Bilimler'de vereceğim dersin programla son bağım olduğunun da farkındaydım. Hiç ihtimal vermesem de, programda işler daha da kötüye gitmişti. Emily Maillet'in kocası Claude'dan, Beşeri Bilimler ve Sanat Fakültesi'ndeki akademik kurulun önüne yeni bir kadın çalışmaları program önerisi konulduğunu duydum. Yönetim kurulunda üzerinde çalıştığımız programı tamamlamak üzereydik, dekan ve akademik kurula bir ay içinde sunulması planlanıyordu. Bu besbelli başka bir öneri olmalıydı; Claude kurul üyesi olduğu için bir kopya almıştı ve belgede pek çok üyenin adının bulunmadığını görünce alarma geçmişti. Kendisi pek özgürlükçü sayılamayacak olsa da, önerinin muhafazakârlığından şikâyetçiydi. Karşı görüş bildirmek niyetindeydi ve strateji üzerinde tartışılması gerektiğinde anlaşmaya varmıştık.

Program taslağını hazırlayanların ikiyüzlülüğüne ben bile hayret ettim. Komitede bir ilerleme kaydediyor gibiydik. Şimdi nedenini anlayabiliyordum. Betty ve yandaşları bizim önerilerimizin yönetime ulaşmasına hiçbir zaman niyetlenmemişlerdi. Yeni oluşturulmuş komite tarafından sunulan program taslağına göz gezdirdiğimde kabul edileceğinden adım gibi emin oldum. Cornell yönetimi ne istiyorsa oydu; Betty'nin, kadın çalışmaları alanının siyasetten bağımsız doğasına ve üç yıl içinde sonlandırılmasına dair tavsiyede bulunan bildirimi de eklenmişti. Bölüm içi tüm kurumlar var olan bölümlerle bağlantılı olarak yapılandırılacaktı, böylelikle kadın çalışmalarının bağımsız bir yapı olmaması güvence altına alınmış olacaktı. Yönetim kurulu, Betty'nin ilk taslakta önerdiği gibi danışma kurulu ile yer değiştiriyordu, ama bu sefer öğrenci katılımı da tümüyle kaldırılıyordu. *Yenilikçi*, *deneysel* ve *disiplinlerarası* gibi sözcüklere dosya içinde rastlamak mümkün değildi.

Joan ve belgede adı geçmeyen diğer yönetim kurulu üyeleri beni arayıp akademik kurulla görüşülmeden önce dekanla iletişime geçmemi istediler. Dekanın da bu "darbe"den haberdar olduğuna dair şüphelerim vardı. Ama hiçbir aramama dönmeyince bundan kesinlikle emin oldum. "Cunta" ekibi taslağı bilfiil hazırlamıştı ve tam da tahmin ettiğim gibi sonunda onaylandı. Belli ki kadın çalışmaları programında ne bana, ne de fikirlerime yer vardı. Kavga sona ermişti ve biz kaybetmiştik.

17. Bölüm

Gelecek yılım nasıl geçecekti, merak ediyordum. Dönem boyunca tek bir ders verecektim, yani bir sonraki adımımın ne olacağını düşünmek için de, ertelediğim okumalarımın bir kısmını tamamlayabilmek için de bolca vaktim olacaktı. Eleanor Flexner'ın *A Century of Struggle*'ı* neredeyse bir yıldır rafta bekliyordu. Kadınların oy hakkı mücadelesiyle ilgili daha fazla bilgi edinmenin önemli olduğunu düşünüyordum, ama tarihten hayat boyu hiç hoşlanmamıştım ve 1968'deki Demokratlar Kongresi deneyiminden sonra, seçim siyasetine ilgimi hepten kaybetmiştim. Bir sabah erkenden çocukları okula yolladıktan sonra kitabı elime aldım ve okumaya başladım ve Tony gelip de öğlen yemeği yiyip yemeyeceğimi sorunca şaşırdım. Flexner'ın kitabının ilk sayfasını açtığım andan itibaren saatler geçmişti. Bu tarih anlatısı daha önce okuduğum hiçbir tarih anlatısına benzemiyordu.

Kitabı bitirdiğimde benden önce yaşamış kadınların hikâyelerini öğrenmeye aç olduğumu hissettim: kadına atfedilmiş cinsiyet rolünden şikâyetçi olan ve mücadele etmek için bir şeyler yapan ilk kadınlar bizler değildik. Flexner'ın yazdığı türde bir tarih yazımı üzerine de düşündüm. Tuhaf bir biçimde, *A Century of Struggle*'ı okurken aklıma Dr. Klitzke gelmişti. O da daha eski zamanlarda insanların ne düşündüğünden bahseder ve günlük hayatın bazı ayrıntılarına dalardı. Tarih derslerim ise genelde olaylar, tarihler, savaşlar ve başkanlar üzerine ezberlenecek bir dolu bilgi içerirdi. Belki de Dr. Klitzke'nin derslerinde ilgimi çeken asıl konu tarihti, sanat değil.

Kadınların tarihi üzerine daha çok kafa yordukça, daha çok heyecanlandım. Artık Elaine'le çok sık konuştuğumuz kimi sorular

---

* Eleanor Flexner, *Century of Struggle: The Woman's Rights Movement in the United States*, Harvard University Press, 1959.

üzerine çalışmaya başlayabilirdim. Siyah ve beyaz kadınlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların tarihsel dayanakları neydi? Çiftliğin hanımıyla, sahibi olduğu kadın köleler arasında nasıl bir ilişki vardı? Siyah ve beyaz kadınlar, kadınlıkta ortaklaşılan bir neden-sonuç ilişkisi görmüşler miydi? Siyah ve beyaz kadınların tarihsel ilişkisine yoğunlaşabileceğim bir tarih yüksek lisansı yapmayı düşünebilirdim.

Okula geri dönebilmem ancak Tom'un çocukların bakımı ve ev işleri konusunda halihazırda verdiği destekten fazlasını vermesiyle mümkündü. Bunun maddi açıdan bizim için ne anlama geldiğini de konuşmalıydık. Her zamanki gibi destekliyordu. Sadece onun maaşıyla geçinebileceğimizi, eğer gerekiyorsa öğrenim ücretimi karşılamak için kredi çekebileceğini söyledi. Yüksek lisansa başvuru süreciyle ilgili bana bilgi verirken pek az erkeğin karılarının gelişimi için destek vermeye bu kadar gönüllü olabileceğini fark ettim. Ona karşı eskisi kadar soğuk değildim ve ilişkimizi kurtarmanın mümkün olabileceğini düşünmeye başladım.

Çalışmak için kendime ait bir alana ihtiyacım vardı. Tom artık çoğunlukla okuldaki ofisinde çalıştığı için evde ona ait olan çalışma odasının bir bölümünü kullanmama izin verdi. Küçük bir çalışma masası ve sandalye aldım. Tom'un çalışma odasının bir köşesine cuk oturdu. Küçük köşem hazır olunca Yüksek Lisans Giriş Sınavı için hazırlıklara başladım.

Yazın okullar tatil olunca çalışma rutinimin nasıl etkileneceği konusundaki kaygılarım da çocukların her ikisine de birer meşgale bulunca sona ermiş oldu. Birkaç yıldır devam ettiği konuşma kliniğinin direktörü, Neal'ın kliniğin yaz kampına devam etmesini önermişti. Neal çok büyük gelişme göstermekteydi ve müdür, başı boş geçecek bir yazın onu gerileteceğini düşünüyordu. Biz de Neal'daki ilerlemeden memnunduk; okumayı öğrenmeye başlamıştı ve basit aritmetik işlemleri yapabiliyordu. Diğer çocukların yanında hâlâ pek rahat olamadığından, onu kampın günlük programına kaydettirmeye karar vermiştik. Hannah ise günün çoğunu Tony'le geçirebilirdi. Tony yazı Ithaca'da geçirmeye ve arka bahçede Hannah ve yaşıtı çocuklar için gündüzlü bir yaz okulu programı yürütmeye karar vermişti.

Havalar güzel olduğunda çocukları bölgedeki pek çok parktan birine götürebilirdi. Böylelikle sadece yağmurlu günlerde evde olacaklardı.

Kamptaki ilk birkaç günün sonunda müdür Neal'ı kampa sadece gündüzcü olarak gönderme kararımızı bir kez daha düşünmemizi istedi. Neal gayet rahat görünüyordu. Danışmanların yakın gözetiminde olacağı konusunda bize güvence veriyordu. Eğer çok rahatsız olursa, kesinlikle ilk planımıza dönebilirdik. Neal'ı kampta bırakmaya gönlüm el vermiyordu, ama bunun onun için iyi olabileceğini düşündüm. Hâlâ akranlarıyla oynayamıyordu, ama yetişkinlerle iletişim kurabilme becerisi gelişmişti. Merkezde çalışan öğrenciler ve öğretmenler bize sürekli Neal'ın ne kadar uyumlu olduğunu söyleyip duruyorlardı. Biz de evimize ziyarete gelen öğrenciler sayesinde Neal'ın kendini onlara ne kadar sevdirmiş olduğunu görebiliyorduk.

Onu kampa götürüp bırakmadan bir gece önce, orada kalacağını ve bizim de anneler-babalar gününde gelip onu göreceğimizi anlatmaya çalıştık. Anladığını hissettim, ama ertesi sabah götürüp bıraktığımızda çok üzülmüş gibi göründü gözüme. Belki de bu, her çocuğun kampta bırakılmaya vereceği türden normal bir tepkiydi. Tom arabayı sürerken, geriye doğru baktım ve Neal'ın gülümseyerek kalkıp danışmanlardan birine doğru yürüdüğünü gördüm. Tom'a da bakmasını söyledim. Neal kampta iyi olacaktı. Tom ise hâlâ çok karamsardı. Neal için kaygılanıyordu ve gözleri dolmuştu.

Tom'un Neal'ın güçlü yanlarını görmeye direnmesi karşısında sabrım tükeniyordu. Tam tersine Neal'daki zayıf yönlere odaklanmayı sürdürüyordu. Halbuki gittiğimiz doktorların hiçbiri, Neal'ın bu durumunun gelecekteki seyrine ilişkin kesin bir şey söyleyemiyordu. Bağımsızlığını kazanma yönünde bazı belirtiler gösteriyordu. Okula yürüyerek gitmek istiyordu ve kendine plak ve kitap almak için harçlığından bir miktar biriktirebiliyordu. Tekrar dönüp Tom'a baktığımda haklı olduğumu gördüm. Ağlıyordu. Bana kalırsa Neal iyiydi, bir kez daha tekrarladım. Yanıt vermedi. Belli ki Neal'ın değil ama Tom'un yatılı kampla ilgili sorunları vardı.

Tom'a Neal'a karşı karamsar tutumunun beni hasta ettiğini söyledim. Çocuğun güçlü yanları da vardı. Tom da bunları fark etmeliydi.

İkimiz de başka bir şey söylemedik. Ancak, Tom'la birbirimizden çok farklı olduğumuzu düşündüm. Onun Neal konusundaki bu karamsarlığı ve neredeyse hiç bitmeyen depresyonu beni geriyordu.

Tom'un Neal'daki güçlü unsurları desteklemekte yetersiz kaldığına dair bu hissiyatım birkaç hafta sonra Hannah'nın yaşadığı bir olayla daha da pekişti. Çok sıcak bir hafta sonuydu ve üniversitedeki havuza gitmiştik. Hannah havuzdan çıkıp havlusunun üzerine oturdu. Tom'a baktı ve kafasını suya sokmaya korktuğunu söyledi. Tom da neler hissetiğini anlayabildiğini söyledi. Sudan korkmasının bir sakıncası yoktu. Bir şeyler daha söylemesi için bekledim, ama devamı gelmedi. Hannah'nın bu korkusunu asla yenememesi olasılığı Tom'u neredeyse mutlu edecek diye düşündüm. O an ondan tiksindim. Sanki çocukların ikisinin de güçlü birer yetişkin olmasını istemiyor gibiydi.

Biraz sakinleşince Hannah'ya babasının haklı olduğunu söyledim. Korkmakta yanlış olan bir şey yoktu, ama bizlere korkutucu gelen şeyleri yapabilmemiz de mümkündü. Hepimiz belli şeylerden korkuyorduk, ama bunlar bizi durdurmamalıydılar. Suya benimle birlikte girmek isterse ona kafasını nasıl suya sokabileceğini öğretebilirdim. Deneyebileceğini söyledi. Birkaç hafta içinde de yüzmeyi öğrendi.

Çocukların ikisini de Tom'un etkisinden korumam gerektiği hissine kapılmıştım. Bana öyle geliyordu ki onların güçlü ve bağımsız bireyler olmasını beklemiyordu, hatta belki de istemiyordu. Ne yaptığımın tam olarak farkında olmasam da, Neal'ın her zaman bize bağımlı olacağına dair öngörüsünü boşa çıkarmak ya da Hannah'nın ne kadar yetenekli olduğu bilgisini kafasına sokmak için çabaladım. Tom'a kalsa biri bir işi yapmaya kudreti olmadığını düşünüyorsa o işe hiç girişmemeliydi. Fark ettim ki onun bu güçsüzlüğü, beni çocukları zor olanı başarmaya teşvik eden ebeveyn olmaya itmişti. Beni küçük gördüğü için, Tom'un belli etmeden Neal ve Hannah'yı manipüle etmeye çalıştığını hissediyordum.

Erkeklere karşı çok büyük bir öfke duymaya başlamıştım. Cinsiyet ayrımcılığı her yerdeydi ve en azından bunun adının konması

için uğraşmaya mecburdum. Erkeklerin kendi tahayyüllerine uygun ve kendi çıkarlarına hizmet edecek bir dünyada gibiydik. Siyah ve işçi sınıfından erkekleri bu öfkenin nesnesi olarak görmüyordum, ancak onların da bireysel hayatlarında kadınlara karşı en az orta ve üst sınıf beyaz erkekler kadar baskı uyguladıklarını biliyordum. Tom da çalışan sınıftandı, açıkça otoriter olmamakla ve genellikle destekler gibi görünmekle birlikte, beni geri plana ittiği noktalar pek görünür olmasa da aynı derecede zarar vericiydi.

Dünyayı kadınlar ve erkekler olarak ikiye bölünmüş gibi algılamaya başladım. Her cinsiyetin kendi değerleri vardı. Kadınlara ve erkeklere ait gibi duran bu değerler biyolojik olmayıp, sosyalleşme sürecinin öğretileriydi ve son derece güçlü ve yaygın oldukları aşikârdı. Yaptığım bütün okumalar gözlemlediklerimle birleşip bu analizimi güçlendirmekteydi. Kadınlar genellikle ilişkilerle ilgiliydi –Tom'un daha iyi ilişki kurabilmesine "yardım" etmek için giriştiğim sonu gelmez çabalarım da bunun güçlü bir göstergesiydi. Erkekler kadınlarla ilişkiye bağımlıydı, ancak kendilerinin neyi hak ettiğine dair algıları ancak başka erkeklerin onları takdir edip etmediğiyle ilintiliydi. Erkek eşcinselliğinin, cinsiyetçiliğin en üst boyuttaki bir dışavurumu olduğunu düşünecek kadar ileri gitmiştim; erkeklerin çoğu kadınları insan olarak görmekten bile acizdi.

New Day ofisinde, Rob Stevens'ın dosyaları arasında gördüğüm o çıplak kadın fotoğraflarını düşündüm. Rob hayatını adalet mücadelesine adamıştı, bununla birlikte kadın bedenini nesneleştirmekte bir sakınca görmüyordu. Dave Berman herkes için özgürlük davasına adanmıştı, ama benim kadın özgürleşmesine ilgi duymama tahammülü yoktu. Komünde yaşadığını bildiğimiz genç insanlar, şimdi düşünüyorum da yetiştirilme biçimlerine dair her şeyi değiştirmek arzusundaydılar. Evlerini kendileri inşa etmişler, yiyeceklerini yetiştirmişler ve ne elektrik ne de su şebekesini kullanmışlardı. Ama erkeklerden hiçbiri yemek hazırlığına katılmamış, musluktan akan su olmaksızın yapılan o çok "muhteşem" temizlik işlerine ortak olmak için parmaklarını kıpırdatmamışlardı. Bu "pastoral" komünlerde yaşayan kadınların nasıl da yorgunluktan bitap düştüğünü hatırladım.

Elbette farklı olan erkekler de mevcuttu, ama o kadar azlardı ki bana onlardan olmadıklarını kanıtlayana kadar erkeklerin tamamını şovenist domuzlar olarak görme eğilimindeydim. Tom bir erkekten beklenebilecek en iyi performansı sergiliyordu, ama o bile sık sık beni hayal kırıklığına uğratıyordu. Artık Elaine'in beyazlar hakkındaki hislerini anlayabiliyordum. Bana beyazların eylemleriyle ırkçılığa karşı sadece siyahlar için değil kendileri için de, yani diğer beyazlar için de savaştıklarını kanıtlamadıkları sürece onlara güveninin olmadığını anlatmıştı. O zamanlar anlaşılabilir gelmekle birlikte bir şekilde paranoyakça bulduğum bu tutumu artık tümüyle idrak edebiliyordum.

Tanıdığım erkeklerin çoğu cinsiyetçilik üzerine argümanlarımla ya dalga geçiyor ya da konu açıldığında ivedilikle geçiştiriyordu. İşi tacize vardırmaktan keyif alanlar da vardı. Kızı Jenny Hannah'yla iyi arkadaş olduğu için tanıdığım, üniversitede öğretim üyesi olarak çalışan Howard Clark mesela. Bana hep "Hannah'nın annesi" diye hitap ederdi. İsmimi kullanması için defalarca ricada bulunduğum halde hem de. Bir keresinde bana yüksek okul ve üniversitelerde erkek çalışmaları programlarının da olması gerekir mi diye sordu. Daha yanıt bile veremeden, madem kadın çalışmaları programları kuruluyor o zaman erkeklerle ilgili de bir şey yapılmalı, diyerekten kendi gerekçesini bildirmişti. Zaten üniversitelerde erkek çalışmaları bölümünün olduğunu, sadece halihazırdaki eğitim bölümü olarak adlandırıldığını söyleyerek yanıt vermiştim. Kahkahayla gülmüştü. O günden sonra çok gerekmedikçe kendisiyle konuşmayı kestim.

Ithaca'daki kadınların çoğunun cinsiyet ayrımcılığı konusundaki görüşlerimi ve erkeklere duyduğum öfkeyi paylaşmıyor oluşu benim için başka bir hayal kırıklığıydı. Yaşıtlarım dibe vurduğumu düşünüyordu ve sosyal ortamlarda görüştüklerim de benimle konuşmaktan kaçınıyordu. Ancak bazı kocalar benimle tartışmaya girmeye çok istekliydi. "Kadın savaşçı" olarak etiketlendiğimden beri arkadaş partileri benim için birer eziyete dönüşmüştü.

Zamanımın çoğunu Elaine ve Tony ile geçiriyordum. Kadın Özgürlük Cephesi'nden genç kadınlarla da görüşüyordum. Bu genç ar-

kadaşlarla birliktelikten keyif alıyordum almasına ama kendi yaşıtım kadınlarla, evli ve çocuklularla arkadaşlık edememenin eksikliğini de hissediyordum. Tom'la ara sıra Northampton'a gidip Vickers'ları ziyaret etmeyi iple çekiyordum. Carolyn'le sohbet etmek rahatlatıcıydı. O da benimle benzer insan grupları içinde benzer durumları yaşıyordu ve hissiyatımı paylaşıyordu.

Jane Latka'yla yazışmaya devam ediyorduk. Jane kendi soyadıyla da eski kocasının soyadını taşıdığı zaman olduğundan iyi hissetmemişti ve Smith soyadını almıştı. Lisansı bitirmişti ve Texas'ta siyah bir okulda öğretim kadrosundaydı. Bizi ziyarete geldiğinde gece geç vakte kadar oturup sohbet ettik. Texas'ta yaşamak ona ırkçılığın ne kadar yaygın olduğunu göstermişti ve orada tıpkı ben ve Carolyn gibi kadınların özgürlük mücadelesine adamıştı kendini. Bu yeni bilinçlenme durumu arkadaşlığımızı kökünden değiştirmişti. Hem Jane, hem de Carolyn'e derin bir bağlılık duyuyordum ve onlarla arkadaş olduğuma şükrediyordum. Kadın sorunlarına eğildiğimden beri içine düştüğüm yalnızlıktan onlar sayesinde çıkabiliyordum.

Yaz sonunda dönecek bir işimin olmayışı tuhaftı, ama Yüksek Lisans Giriş Sınavı'na hazırlanmak ve üniversitede daha çok tarih dersi alabilmek de heyecan vericiydi. Sınavda geçer notu alabilmeye yetecek kadar matematik çalıştım ve daha önce varlığından bile haberdar olmadığım pek çok yeni sözcüğü dağarcığıma kattım. Kendi başıma çalışma disiplinim olabileceğini de kanıtlamış oldum. Kolejde devam ettiğim Amerikan tarihine giriş niteliğindeki ders çok ilham verici olmamakla birlikte bazı temel kavramları ve konuları öğrenmemi sağladı.

Çocukların ikisinin de yazları iyi geçti. Hannah, Tony'nin "yaz kampı"nı çok sevmişti ve East Hill'deki okulda ikinci sınıfa başlayacağı için heyecanlıydı. Altı yaşında, bayağı sağlam bir kadın özgürlüğü savunucusu olmuştu. Bir gün en yakın yakın arkadaşı Edward Gooding'e, kızların da erkekler kadar iyi olduğunu söylediğini duydum. Yanıtı duymaya çalıştım, ama oğlan bir şey demedi. Bir kez daha Hannah'nın sesini duydum. Bu kez bir yanıt bekliyordu ve cümlesinin tekrarına talepkâr bir ses tonuyla "Değil mi Edward?"

ekleniyordu. O da Hannah'ya hak verdi ve oyuna kaldıkları yerden devam ettiler. Söylediğine gerçekten inanıyor olmasını umut ettim. Toplumdaki cinsiyetçi engellere karşı direnirken ben hep arkasında olacaktım ama buna rağmen zorluk çekeceğini biliyordum.

Neal'ın kamp deneyimi olumlu sonuç vermiş gibiydi. Anlaşılması çok kolaylaşmıştı ve kendi performansından gurur duyuyordu. Diğer çocuklara çok fazla yanaşmamakla birlikte tam da umut ettiğim gibi, danışmanları ondan hoşlanmış ve onunla yakın çalışanlar tarafından çok sevilmişti. Ancak kamp hakkındaki tüm izlenimlerim bu kadar olumlu değildi. Anne-baba günündeki ziyaretimiz tam bir hayal kırıklığıydı. Ebeveynler çocuklarının danışmanlarıyla tanıştı. Daha sonra ortak alanda sergilenen bazı etkinlikler izlendi. Bunun genel bir buluşma olduğunu düşünmüştüm. Müdür bizlere yönelik bir konuşma yaptı. Çocuklardan "bu çocuklar" olarak bahsetmesinden rahatsız oldum. Kendi kendime fazla duyarlı olduğumu söylemeye çalıştım. Neticede onlar ciddi konuşma problemi yaşayan çocuklardı. Konuşmanın bitmesini ve Neal'la birlikte olabilmek için bize biraz zaman kalmasını sabırla bekledim. Ancak günün geri kalanı da başka bir performansa ayrılmıştı. Birkaç çocuk sahneye çıkarıldı, müdür her birinin ne gibi bir problemi olduğunu anlattı ve sonra çocuklardan neler öğrendiklerini göstermelerini istedi. Böylelikle bizler de kampın ne kadar iyi olduğunu görebilecektik. Neal'ın gösteriye seçilen çocuklardan biri olmadığına sevindim.

Orada öylece oturmuş, türlü çeşitli konuşma patolojisini art arda izlerken, serebral palsili kuzenim Emik'i görebilmek için saatlerce televizyondaki tele-bağış programlarını izleyen ailemi düşündüm. Yakın zamanda ben de bu tele-bağış programının bir bölümüne şahit olmuştum. Bölüm boyunca azımsanamayacak miktarda bir para bağış olarak toplandı. Program sunucusu Eydie Gorme o kadar müteşekkir olmuştu ki, kameraya bakıp, gözlerinde yaşlarla izleyicilere teşekkür etmiş ve bu tele-bağışın bir parçası olmaktan gurur duyduğunu, çünkü sadece Amerika'da bu kadar harika bir şeyin mümkün olabileceğini söylemişti. Çünkü sadece Amerika'da araştırma için para toplansın diye çocukların hilkat garibesi gibi milyonlarca insa-

nın gözü önünde geçit töreniyle yürütüleceğini haykırarak televizyonu kapatmıştım. Düğmeye basıp, bir daha bu tür programları izlememeye yemin etmiştim. Emik'i görebilecek olsam bile. İşte şimdi bir kez daha aynı gösteri sergileniyordu, bense öfkeyle gözlerime dolan yaşları zaptetmeye çabalıyordum.

Tony'nin taşınma kararına da üzülmüştüm. Özel eğitim alanında ilerlemeye karar vermişti. New Haven, Connecticut'taki bir yüksek lisans programına başvurmuş ve kabul almıştı. Yaşamıma o kadar çok nüfuz etmişti ki onu çok özleyeceğimi biliyordum. Yalnızca birlikte alışverişe gitmedik, yemek ve temizlik yapmadık, çamaşır toplamadık. Aynı zamanda aynı kitapları okuduk ve pek çok konu üzerine aynı fikirleri paylaştık. Çok iyi ve cana yakın bir arkadaştı. Kan bağım olan pek çok insandan daha fazla ailemdi.

En azından çocuklar konusunda bana yardımcı olabilecek birini bulmam gerekiyordu. Temizlik işleri için işbölümü planımız oldukça iyi işliyordu. Elbette bazı sorunlar vardı. Tom kendi payına düşeni yapıyordu yapmasına ama her seferinde hatırlatmam gerekiyordu. Bir yıl önce gözüme önemsiz görünen bu mesele artık aramızda büyük bir çekişmeye dönüşmüştü. Sadece ben söylediğim zaman temizlik yapan Tom, ev işinin aslen benim sorumluluğum olduğunu düşündüğünü de böylece açık etmiş oluyordu. Bu tutumunu yaptığı pek çok işte çeşitli şekillerde vurguladı. Yerleri sildikten sonra kirli bezi banyoya bırakıyordu. Ona bezi yıkayıp kaldırması gerektiğini benim hatırlatmam gerekiyordu. Sonra yapmasını bekleyip yapmazsa ya yeniden hatırlatmam ya da kendim yapmam gerekiyordu. Çocukların bakımı halen neredeyse sadece benim görevimdi. Tom gün içinde eve gelmeyi bir angarya olarak görüyordu ve ondan üniversitedeki işlere ara verip evde zaman geçirmesini istemekten ben de imtina ediyordum.

Tony ayrıldıktan hemen sonra komşulardan biri Nancy Lanni adlı bir öğrenciden bahsetti. Kocasının en iyi öğrencilerinden biriydi, ev arayışı içindeydi ve çocuklarla arası çok iyiydi. Kısa bir görüşme, Lanni'nin, kendisine öyle denmesini tercih ediyordu, son derece sorumluluk sahibi genç bir kadın olduğunu görmeme yetti. Çocuk

bakımında ve ev işlerinde yardım etmesi karşılığında oda ve yemek teklifimi kabul etti.

Lanni okulun açılmasına birkaç gün kala bize taşındı. Eşyalarını açıp yerleştirdikten sonra üzgün üzgün verandada oturduğunu gördüm. Yanına gidip, her şeyin yolunda olup olmadığını sordum. Odasının gayet iyi olduğunu söyledi, sadece Poughkeepsie'deki evinin yakınlarında Metropolitan Baptist Kilisesi'nin düzenlediği bir kampta yaz boyunca birlikte çalıştığı insanları özlüyordu ve kendini yalnız hissediyordu. Bir an endişelendim. Evime köktendinci birini mi almıştım? Lanni bunun üzerine kampın Baptist Kilisesi tarafından düzenlenip yönetilmesine karşın dinsel bir yönlendirme içermediğini söyleyince büyük ölçüde rahatladım. Kampçılar ve danışmanlar ağırlıkla New York'tandı ve bir iki kişi haricinde hemen herkes siyahtı. Ithaca Koleji'ne tekrar uyum sağlamak onun için kolay olmamıştı. Buradaki ağırlıkla zengin ailelere mensup ve neredeyse hepsi beyaz olan öğrenci kitlesi içinde kendini pek rahat hissetmiyordu. Ona içeri gelmesini söyledim ve pikaba bir Motown plağı yerleştirdim. Neşesi yerine geldi ve kamptaki çocuklardan öğrendiği dans adımlarını bana göstermeye başladı. Neal ve Hannah da yanımıza indiler ve Lanni onları dansa davet etti. Dans eden ve gülen bu üçlüyü seyrederken çok iyi geçineceğimizi görebiliyordum.

Lanni'nin, ev ahalisine gayet iyi uyum sağlayabileceğini görmüş olmakla birlikte bu kadar kolaylıkla ve bu kadar kısa sürede bizden biri olabileceğine ihtimal dahi veremezdim. Tony gibi o da İtalyan'dı, yemek yapmayı da yemeyi de çok seviyordu. Yemekleri genelde birlikte hazırlıyorduk, birlikte hazırlamasak bile keyfini birlikte çıkarıyorduk. Tom yemek hakkında hiç yorum yapmazdı. Lanni'ninse neredeyse her tabağa söyleyecek bir lafı olurdu. Ne yemek pişireceğimi planlarken onu hesaba kattığımı fark ettim. Neal ve Hannah ile mükemmel bir ilişkisi vardı. Onlarla vakit geçirmekten hoşlanıyordu, onlar da onu çok seviyordu. Ama bir işle meşgulse onların kendi özel alanına saygı duymalarını da bekliyordu.

Ekim başında Tony arayıp, hafta sonunu da katarak üç günlüğüne Ithaca'ya geleceğini söyledi. Bedava bir araba yolculuğu da

ayarlamıştı. Hafta sonunu zor ettim. Onu çok özlemiştim. Lanni'yle yemekleri planladık. İkisinin birbirinden hoşlanacağından emindim. Üçümüz birlikte yemek pişirirken onlar da birbirlerini tanımak için fırsat buldular. Tony tam biz Lanni'yle lazanyanın sosunu hazırlarken gelmişti. Birbirimize sarıldık, Neal ve Hannah da, Tony'nin geldiğini duyup koşarak aşağı indiler ve kucaklaşmalar, çığlıklar bir süre devam etti. Tom bile çalışma odasından çıktı, gelip Tony'yle el sıkıştı ve kısa bir süre mutfakta kalıp sonra odasına döndü. Lanni ve Tony'yle enginarları doldurmaya oturduk, sosun tadına bakıp çeşnisini ekledik, bir yandan da sohbete devam ettik. Böyle zamanlarda leziz sarımsak, kekik ve domates kokularının tüttüğü ve sevgi selinin sıcaklığıyla içimi ısıtan mutfağımda olmayı çok seviyordum.

Lazanya malzemelerini bir araya getirmiş, hazırlıkları sonlandırmak üzereyken Tony buradan ayrılmadan önce yaz boyunca görüştüğü Sue'nun geldiğini söyledi. Akşam yemeğine kalmasında bence bir sakınca var mıydı? Elbette hiçbir sakıncası yoktu. Tom da iki öğrencisini daha davet etmişti, Nick Santos ve Nelson Bigelow. Nick'e pek bayılmıyorduk, Nelson da tamamen bir yabancıydı, ama o akşam kendimizi o kadar iyi hissediyorduk ki, bu iki siyaset bilimi öğrencisinin keyfimizi kaçırma ihtimali yoktu.

Yemeğin sonuna doğru arkama yaslanıp önümdeki sahneyi keyifle izledim. Tom yanındaki Nick ve Nelson'a bir konuda nutuk atarken, masanın benim tarafımda oturanlar arasında kahkalar eşliğinde başka bir sohbet sürüyordu. Aniden Tom'la ne kadar ayrı düştüğümüzü fark ettim. Tom'un iş arkadaşlarını eğlendirmeme kararım her ikimizin de farklı arkadaş çevreleri oluşturmamıza yol açmıştı. Belli ki tercihlerimiz taban tabana zıttı.

Tony ayrıldıktan bir hafta sonra Yüksek Lisans sınavına girdim. İyi hissediyordum, hayatımda ilk defa iyi hazırlanmıştım, artık sözcük kartlarımı bir yana bırakıp tarih okumalarıma devam edebileceğim için mutluydum. Hangi okula gideceğimi de ciddi ciddi düşünmeliydim. Syracuse Üniversitesi arabayla gidip gelebileceğim bir mesafedeydi, ancak orada doktoraya devam eden bir kadından duyduğum kadarıyla bir kadın için çok da tercih edilecek bir yer değildi,

çünkü öğretim elemanlarından pek azı kadın çalışmalarının meşru bir bilimsel alan olduğu fikrine katılıyordu. Kadın perspektifinden bir doktora tezi yazmak istemiş, ama seçiminin hoş karşılanmayacağını görünce konusunu değiştirmek zorunda kalmıştı. Cornell'de olma fikrinden nefret etsem de, başvuru formunu aldım ve daha iyi olduğunu düşündüğüm bir seçenek çıkmazsa değerlendirmek üzere bir kenara koydum.

New York State Üniversitesi'nin Binghamton'daki Tarih Bölümü'nde feminist öğretim üyelerinin olduğunu da duymuştum. Hemen bölüme bir mektup yazdım, siyah ve beyaz kadınların ortak tarihine duyduğum ilgiden bahsettim. Mary Ryan'dan yanıt geldi. Gelecek yıl açılması planlanan kadınların tarihi konulu bir dersin hazırlığı içinde olduğunu ve benimle tanışmak istediğini yazmıştı. Binghamton'a doğru arabayı sürerken kadınları konu edinen bir dersin hazırlığını yapan biriyle birlikte çalışma olasılığı ve yüreklendirici sohbetimiz beni heyecanlandırmıştı. Kampüste Kadın Çalışmaları Programı yoktu ama Tarih Bölümü'nde kadın tarihi konulu bir doktora programı açılmasına yönelik çalışmalar vardı. Oldukça kapsamlı bir bölüm olan Siyah Çalışmaları Bölümü'nde de birlikte çalışabilecek birilerini bulabileceğimi düşünüyordu. Ayrılma vakti gelip ayağa kalktığımda, elimi sıktı ve gelecek yıl beni araştırma asistanı olarak görmekten mutluluk duyacağını söyledi.

Bu yeni kazanılmış özgüven ve coşkulu sevinç haliyle Danforth bursuna başvurabileceğimi düşündüm. Uzun bir aradan sonra okula geri dönen kadınları desteklemek üzere verilen bir burstu. Başvuru formunu doldururken kadın hareketinin bana ne çok şey kattığını düşündüm. Hep gerçek anlamda bir hedefi olmayan vasat bir öğrenci olagelmiştim ve şimdi ulusal düzeyde son derece prestijli bir bursa başvuruyordum.

Kadın hareketi, kadınların kadınlarla arkadaşlığının önemini fark etmeme de yol açmıştı, Ithaca'da kendi akranlarım olan arkadaşlarımı acı bir şekilde kaybetmiş olsam da. Jane Smith, Texas'taki işinden ayrılıp New York'taki City Koleji'ndeki bir pozisyona kabul alınca mutluluktan havaya uçtum. Oradan ayrılır ayrılmaz ziyaretime

geldi ve gece boyunca konuşup gözlerimiz kapanana dek sohbet ettik. Hayatından hiç olmadığı kadar memnun görünüyordu. Böylesine iyi bir arkadaşa sahip olmanın mutluluğuyla yatağa gittim.

Ertesi sabah, Jane'in biraz gergin göründüğünü fark ettim. Bir sorun olup olmadığını sorduğumda, bana söylemesi gereken çok önemli bir şey olduğunu ve bunun kendisi için o kadar da kolay olmadığını söyledi. Devam etmesini bekledim, acaba yanlış bir şey mi söyledim diye endişe ettim. Jane'in söyleyeceği şeyin benimle doğrudan bir ilgisi yoktu oysa. Bir kadına âşık olduğunu söyledi. En eski arkadaşlarımdan birinin lezbiyen olduğunu duymak beni şok etmişti, ama hemen kendimi toplayıp, onun için çok mutlu olduğumu söyledim. Rahatlamıştı. Bana sevgilisini anlatmaya koyuldu. Geçen yaz Northampton'da tanışmıştı Pat Clarke'la. Birbirlerinden görür görmez hoşlanmışlardı ve çok geçmeden Pat'e duyduklarının arkadaşlığın ötesinde bir şeyler olduğunu hissetmişti. İlişkilerinden ve onun ne kadar destekleyici olduğundan söz ettikçe, arkadaşım adına gerçekten mutlu olduğumu duyumsadım.

Jane ayağa kalkıp yukarı kata duş alıp giyinmeye doğru yollanırken, "*queer oluşunu*" bu kadar olumlu karşılamamın onu gerçekten çok rahatlattığını söyledi. Olumsuz bir tepki vermemden korkmuştu. Onu hiç görmediğim kadar mutlu gördüğümü, bunun yeni ilişkisinden kaynaklandığını anlayabildiğimi, bunu anlamamak için aptal olmak gerektiğini ve benim onun mutluluğundan ancak mutluluk duyabileceğimi söyledim.

O ayrılınca masada oturdum ve durumu bu kadar iyi idare edebildiğime sevindim. Kadın Çalışmaları'ndaki işim esnasında tanıştığım lezbiyenler vardı. Özellikle iki kadın, Jenny ve Christine, kadın festivalinde çok çalışmışlar ve ardından yönetim kurulu toplantılarına da katılmışlardı. Ancak cinsellikleri üzerine çok kafa yorduğum söylenemezdi. Onlardan hoşlanıyordum, birbirleriyle olan ilişkileri de gayet iyi görünüyordu ve gerçekten beni ilgilendirmezdi. Onları daha iyi tanıdığım süre zarfında yaşadıkları kimi sorunları benimle paylaştıkları da olmuştu. Birbirlerine duydukları aşkı apaçık gösteremekten yakınıyorlardı. Elele gezdiklerinde ya da sokak ortasında

birbirlerine sarıldıklarında etraftan gelebilecek tepkilerden çekinmiyorlardı. Ama en yakın arkadaşlarından bazılarını bu yüzden kaybetmişlerdi, gerçi destekleyenler de olmuştu. En çok korktukları ise okulun ilişkilerini fark etmesiydi. Jenny daha önce lezbiyen bir çiftin okuldan kovulduğunu duymuştu. Bir diğer önemli sorunsa aileleriydi. Aileler lezbiyenliğin bir hastalık olduğunu düşünüyordu. Birbirine beslediğin bu harika duyguları gizlemek zorunda olmak çok zor, demişlerdi. Onları dinledikten sonra, dersime ikisi hakkında bir şeyler eklemek istemiştim. Jenny ve Christine, her ikisi de Gey Özgürlük Cephesi'nde aktifti ve sınıfa gelip konuşma yapması için birilerini ayarlamışlar, *Sappho Was a Right-On Woman*'ı* okumamı tavsiye etmişlerdi. Eşcinsellerin haklarını desteklemek başka, en yakın arkadaşlarından birinin "kimliğini açık etmesi" başka bir şeydi yine de. Bunun üzerine etraflıca kafa yormam gerektiğini düşündüm, ama Jane adına hakikaten mutluydum.

Jane geri geldi ve duştayken aklına harika bir fikir geldiğini söyledi. Massachusetts'teki yatılı kolejlerden birinde kadın edebiyatı üzerine vereceği dersi ocak ayı boyunca ırkçılık ve cinsiyetçiliğe ayıracaklardı. Cornell'de verdiğim ders tam da düşündükleri şeye uyuyordu. Üç haftalık, yoğunlaştırılmış bir ders olacaktı. Hem işi ben alırsam, Pat'le tanışıp yakınlaşma fırsatım da olabilirdi.

Neredeyse bir ay boyunca tek başıma ve evden uzakta olabilmenin düşüncesi bile beni heyecanlandırmıştı. Tom ocak ayında tatilde olacaktı ve bahar dönemini de ücretli araştırma izniyle geçirecekti. Henüz ne yapacağına karar vermiş değildi, ama Amherst'e gitmemi destekleyeceğini düşündüm. O akşam Jane şehirdeki başka bir arkadaşını görmeye gidince, Tom'a Jane'in önerisini açtım. Bu konuyu düşünmesi gerektiğini, ama muhtemelen mümkün olabileceğini söyledi.

Tom hislerimi gerçekten anlayabiliyor gibiydi. O yılın başlarında, soyadımı Voski olarak değiştirmek istediğimi söylemiştim. Büyükannemin ilk adıydı ve ailenin kadınlarının soyunu takip etme fikri

* Sydney Abbott, Barbara Love, *Sappho was a Right-On Woman: A Liberated View of Lesbianism*, Stein and Day, 1977

hoşuma gitmişti. Tom da asla bir "O'Brien" olmadığım ve olmayacağım konusunda bana katılıyordu. Soyadımı değiştirmek istersem beni destekleyecekti. Böyle zamanlarda Tom'dan gerçekten ne istiyorum ben, diye düşünürdüm.

Ocaktaki pozisyon için Massachusetts Üniversitesi'ne başvurdum ve Şükran Günü'nün hemen ertesinde, seçici kurul üyelerinden biri aradı. Başvurumla gerçekten ilgileniyorlardı ancak, nihai karar verilmeden önce kurulla bir görüşme yapmam isteniyordu. Cumartesi günü buluşmamız mümkünse, Amherst'e kadar arabayla gidebileceğimi söyledim. Tom hep beraber gitmeyi önerdi, böylelikle görüşmeyi Vickersları ziyaret etmek için bir fırsata dönüştürebilirdik.

Görüşme çok iyi geçmekle kalmadı, Massachusetts Üniversitesi'yle ilgili daha önce bilmediğim pek çok şey öğrendim. Seçici kurul, adı yakınlarda MacKimmie Humanity House olarak değiştirilmiş olan yurtlardan birinin yöneticisi ile komplekste yaşayan birkaç öğrenciden oluşuyordu. Southwest Residential Koleji'nin, hem kendi Kadın Çalışmaları Merkezi –Jane'in dersini ve benim başvurduğum dersi fonlayacak olan– hem de Irksal Farklılıklar İdrak Merkezi vardı. Massachusetts Üniversitesi aktivistler için bir cennet olmalıydı. Böyle bir üniversite toplumunun bir bileşeni olmaya can atabilirdim, kısa bir dönem için bile olsa.

Vickers'lara vardığımda kendime güvenim artmıştı. Kadın Çalışmaları Programı'ndaki deneyimim ve kadın hareketi içinde olmam kayda değer niteliklerdi. Birkaç gün sonra Ithaca'ya döndük, yurt yöneticisi Abby Peters'tan iş teklifi geldi ve ben de sevinçle kabul ettim.

Amherst tam anlamıyla bir feminist cennetiydi ya da bana 1973'ün Ocak ayında öyle gelmişti. Southwest dört ayrı dersi destekliyordu, tümü de ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı üzerineydi. Bu üç haftalık program pek çok başka kültürel etkinliği de kapsıyordu.

Yurtta içinde küçük bir buzdolabı da olan bir odam vardı. Mutfağı bile olmayan bu tek göz odada yaşamak tuhaf bir duyguydu, ama Abby ve kocası Charles son derece misafirperverlerdi ve beni sık sık yemeğe davet ettiler. Ulaşım aracım da yoktu, yine de bütün

bu eksikliklere rağmen kendimi özgür hissettim. Yetişkinlik hayatım boyunca ilk defa başka birilerine karşı herhangi bir sorumluluğum yoktu.

Üç hafta rüzgâr gibi geçti. Pat Clarke'ı tanıma fırsatım oldu, kadınlardan müteşekkil bir rock grubunda çalıyordu. Hoşuma giden pek çok başka kadınla daha tanıştım. Ben de Jane'e karşı duyduklarımın arkadaşlığın ötesine geçtiğini duyumsuyordum. Beni cezbediyordu. Kendimin de "queer" olup olmadığımı sorguladım. Bu olasılığı bu kadar sakin düşünebilmeme de şaşırmıştım. Belki de bu sakinliğim Jane'in Pat'e duyduğu aşkın çok aşikâr olmasından ve onunla cinsel anlamda bir birlikteliğin söz konusu bile olmayacağı öngörüsünden kaynaklanıyordu. Jane'in bir ilişkisi vardı ve bu yüzden güvenliydi. Başka biriyle birlikteliği olmayan bir kadına ilgi duysaydım ne olurdu acaba? Belki işte o zaman bunun çöküntüsünü yaşardım.

Dönem sonunda Tom çocuklarla birlikte beni almaya geldi. Onları görmek güzeldi, özellikle de Neal ve Hannah'yı. Ama açıkçası eve dönmeye hazır değildim. Amherst'teki bu zaman dilimi bana nefes aldırmıştı. Bir sürü feminist kadınla ve hatta feminist erkekle tanışmıştım. Ithaca'ya dönmek o gereksiz yalnızlığa geri dönmek demekti.

Dönmeden bir önceki akşam Pat'in grubu sahneye çıkacaktı ve onları dinlemeye can atıyordum. Carolyn de gitmek istiyordu ve Richard'la Tom da bize katılmak isteyince çok sevinmiştik. The Rusty Scupper adlı mekân kadınlarla ve az sayıda erkekle tıklım tıklım doluydu. Onları da yanımızda görmek rahatlatıcıydı. Grup çalmaya başladı. Tom ve Richard dans etmek istemiyorlardı, biz de Carolyn'le dansa kalktık. Lindy yapmaya çalıştık ve her ikimizin de ne dansı yönlendirmeyi ne de diğerini takip etmeyi bildiğimizi fark edip gülmeye başladık. Kendi başımıza dans ettik. Ara sıra Jane ya da tanıdığımız başka kadınlar bize eşlik etti. Tom'la Richard ise masada oturup içmeye devam ediyorlardı. Grup aradan sonra devam etmek için sahne aldığında, bir kez daha dans edip etmek istemediklerini sorduk, fakat yine reddettiler. Öteki erkeklerin de dans ettiğini ve çok keyif aldıklarını söylediğimizde, Richard kendilerinin böyle iyi

olduğunu söyledi. Carolyn'le benimse oturmaya hiç niyetimiz yoktu ve tekrar dansa kalktık.

İlk şarkıdan sonra ayağa kalktıklarını gördüm, bize katılacaklarını sandım. Ama Tom gideceklerini söyledi. Bense kalmak istiyordum, Vickers'lara beni geri bırakacak birilerini bulabileceğimden emindim. Carolyn, Richard'la konuşuyordu. Onun da kalacağını umut ettim, çünkü çok iyi vakit geçiriyorduk. Dans pistine geri döndü ve çılgınca dans etmeye başladı. Bana doğru eğilip, Richard'ın ayrıldığını söyledi. Bildiğimi söyledim. Carolyn onun bardan ayrılıyorum demediğini, senden ayrılıyorum dediğini söyledi. Carolyn'e Richard'ın ne demek istemiş olabileceğini sordum. O da emin değildi. Her ne idiyse, o kalmaya karar vermişti.

Birkaç dakika sonra Richard'ı unutmuştum. Carolyn de unutmuş görünüyordu. Scupper'daki ortam dans pistindeki birkaç erkeğin varlığına rağmen, daha önce katıldığım kadın danslarından çok daha iyiydi. Benim yaşımda kadınlar vardı ve en eski iki arkadaşımla dans ediyordum. Kadınların bir aradalığının kutlaması gibiydi, bir bakıma yeni bir hayatın filizlenmesiydi.

Grup programını tamamlayınca Jane hep beraber gidip bir şeyler yemeyi teklif etti. Hiçbirimiz akşamın sona ermesini istemediğimiz için mutlulukla kabul ettik. Restorana giderken Carolyn kulağıma eğilip, döndüğünde Richard'ı evde bulup bulamayacağını merak ettiğini fısıldadı. Ona isterse doğrudan eve gidebileceğimizi söyledim, ama Richard Scupper'da onu bırakıp çıktığı an, artık yapması gerektiğini düşündüğü şeyi değil, gerçekten ne istiyorsa onu yapmaya karar verdiğini söyledi.

Carolynlere geri döndüğümüzde çok geç olmuştu. Işıklar sönüktü. Tom'la Richard'ın uyuduklarından tamamen emindik, ama onları battaniyelere sarınmış halde sönmekte olan şömine ateşinin başında otururken bulduk. Biz girdiğimizde başlarını kaldırıp bakmadılar, yine de merhaba dedik. Ateşe bakmaya devam ettiler. Yukarı çıkarken Carolyn'e hayatın şöleninden çıkıp ölüm sessizliğindeki bu odaya geri döndüğümüzü fısıldadım. O da onayladı. Birbirimize iyi geceler diledik. Tom odaya girmeden uyuyakalmışım.

Kahvaltıdaki ortam gergindi. Ama kimse dün gece olanlardan söz etmedi. Carolyn'le ben her ikisiyle de sohbet etmeye yeltendik, ancak girişimlerimiz homurtuyla yanıtlandı. Biz de birbirimizle sohbete koyulduk. Gitmek için sabırsızlanıyordum. Harika bir uğurlama olmuştu ve artık tek istediğim bu mutfaktan çıkmaktı. Ithaca'ya geri dönüş yolculuğu her zamankinden daha sessizdi. Ama Tom'a ne hissettiğini sormamak için direndim. Artık ona bu konuda yardım etmemek yönündeki yeminime sadık kalacaktım.

Amherst'te olmayı özlüyordum ama tekrar çocuklarla olmak ve Lanni'yi görmek iyi geldi. Döndükten kısa bir süre sonra Tom kendine ayrı bir oda istediğini söyledi ve üçüncü kattaki oyun odasında badana yapmaya girişti. Giderek benim evimde oturan bir kiracıya dönüşüyordu. Dr. Julien'le Neal hakkında konuştuğumuz aylık görüşmelerden birinde ona, ayrılmamız halinde Neal'ın ne hissedebileceğini sordum. Üzülmüş görünüyordu, boşanmayı düşünüp düşünmediğimi sordu. Hayır dedim, en azından henüz düşünmüyordum. Ancak Tom'un değişmeyeceğine artık kesinlikle kani olmuştum. Hayatımı daha da zora koşmadığı sürece, onunla birlikte kalacaktım. Hâlâ tek başıma olmaya hazır olmadığımı düşünüyordum, ama ilişkimizi onarabilme konusunda giderek daha karamsar olmuştum. Dr. Julien ayrılma düşüncesinin genellikle çiftler arasında ilişkiyi yeniden kurmaya yönelik yeni bir çabaya neden olduğunu söyledi. Evliliğim hakkında benim hissettiğim artık bu değildi. Geçen eylülde Tom'a ilişkimizin o haliyle bittiğini ifade etmiştim. Eğer düzeltmeye niyeti varsa, duygularını açıklama konusunda biraz sorumluluk alarak beni buna ikna etmeliydi. Yapmak istediklerimi dışarıdan destekler gibi görünse bile benimle samimiyetle iletişim kurmaya çabaladığını hiç görmemiştim. Hep kendi meşgaleleri vardı. Dr. Julien Neal'ın da her çocuk gibi ebeveynlerinin ayrılmasından üzüntü duyacağını, ancak bunun onda ciddi bir gerilemeyi tetikleyeceğini düşünmediğini söyledi.

Hayatımın nasıl ilerleyeceğini bilmiyordum. Bir ilişkiden beklediğim şeyin Tom'un bana vermediği ya da vermek istemediği türden bir paylaşım olduğunu biliyordum. Bu durumumuzun çocuklar üze-

rinde olumlu bir etkisinin olmayacağını bilsem de o olmadan çocuklarla özellikle de Neal'la tek başıma nasıl baş edebileceğimi bilmiyordum. Neal gelişme gösteriyordu ve bunun okul ve tedaviye yönelik seçimlerimizle olduğu kadar, bizim onla kurduğumuz gündelik iletişimle de doğrudan ilintili olduğunu düşünüyordum. Ne olacağını beklemekten başka bir çıkar yol göremiyordum.

Şubat ayında Tom elinde bir mektupla çalışma odasına geldi. Mektup Danforth Vakfı'ndandı. Daha önce finalistler arasına kaldığımı haber etmişlerdi. Açtım ve çok zarif bir dille yazılmış ret mektubunu okudum. Tom'a verdim, o da okudu, üzgün olduğunu söyledi ve arkasını dönüp çıktı. Ücretli araştırma iznindeydi. Dersi ya da kurul toplantısı olmadığını biliyordum. Nereye gittiğini sordum. Okuldaki ofisinde yapacak işleri olduğunu söyledi. Bu duyarsızlığı beni hayrete düşürmüştü. O anda reddedildiğimi öğrenmiştim ve bütün yaptığı üzgün olduğunu söyleyip arkasını dönüp çıkmaktı. Bir yabancının daha duyarlı davranacağından emindim. Onun vereceği duygusal desteğe ihtiyacım olmamasına sevindim. Kendi odasına taşınmış olmasından da memnundum.

Mart ortasında evden ayrılıp en az bir aylığına Kaliforniya'da Gestalt terapisi uygulayan Esalen Enstitüsü'ne gidecekti. O gidince kendimi nasıl hissedeceğimi merak ettim ve öyle ya da böyle onu özleyebileceğimi düşündüm. Aramızdaki bütün soğukluğa rağmen bu adamla on iki yıldır evliydim. Ancak onu havaalanına bıraktığımda, hiçbir şey hissetmedim. Takip eden günlerde onu düşünmemi sağlayacak bir şeyler olmasını ve evdeki varlığını özlemeyi bekledim. Ama hayatım her zamanki seyrinde aktı.

Tom gittikten bir hafta sonra hayatın gündelik akışı olağanüstü bir olayla sekteye uğradı. Tony'nin geldiği akşam yemekte bize katılan siyaset bilimi öğrencisi Nelson Bigelow beni görmeye geldi. Tom'un pek çok öğrencisi gibi Nelson da onu ziyaret etmek için bizim eve sık sık gelirdi. Son birkaç ay içinde, uğradığında Tom yoksa, karşılıklı oturup sohbet etmişliğimiz olmuştu. O yılın şubat ayında bir gün Nelson kapıyı çaldığında mutfaktaydım, Tom'un yukarıda televizyonda spor haberlerini izlediğini söyledim, ben de mutfakta

domates sosu hazırlamaya başlamıştım, istediğini seçebilirdi. Bir an bile tereddüt etmeden, bir kesme tahtası istemiş ve karşıma oturup soğanları doğramaya başlamıştı. O akşamüstü Nelson'la vakit geçirmekten özellikle hoşlanmıştım. Ne yaptığımla ve planlarımla ilgiliydi ve bu ilgisini göstermekten de kaçınmıyordu. Tom uzaktayken Nelson'a ilgi duyduğumu düşündüm. Onun da benzer hisler içinde olduğunu sezebiliyordum, ama muhtemelen ilk adımı benim atmam gerekiyordu. On dokuz yaşındaydı, benden on beş yaş küçüktü ve ben onun hocalarından birinin karısıydım. Onu akşam yemeğine davet ettim, çocukları yatırdıktan sonra, derin bir nefes alıp ondan hoşlandığımı söyledim. O da aynı hislere sahip olduğunu söyledi. Birkaç ateşli öpücükten sonra, Nelson'un tam da benim de ne olup bittiğini kendime sorduğum bir anda geri çekildiğini hissettim. Rahatsızlık verici bir sessizliğin ardından, ne istediğimizi düşünmek için biraz zamana ihtiyacımız olduğu konusunda fikir birliğine vardık.

Nelson evden çıkınca, neden suçluluk hissetmediğimi sordum kendime. Kocam uzaklarda "kendini toparlamaya" çalışıyordu ve ben onun öğrencilerinden biriyle ilişkiye girmeyi tasarlıyordum. Tom'un bir ilişkisi ya da ilişkileri olup olmadığı umurumda değildi. Hatta onu Tom'a âşık olduğu çok bariz olan eski öğrencilerinden biriyle birlikte olmaya teşvik etmiştim. En sonunda kısa süreli bir ilişkileri olduğunda, tepkiye benzer bir şey hissetmiştim ama aslında umurumda değildi. Peki o halde Nelson'la eğer istiyorsam neden birlikte olmamalıydım? Düşünmek için zamanım vardı. Nelson birkaç güne kadar bahar tatili için evine dönecekti ve Tom da muhtemelen o tatilden dönmeden Ithaca'ya geri dönmüş olacaktı.

Havaalanına Tom'u karşılamaya giderken onu göreceğime sevindiğimi düşündüm ve gerçekten sevindim de. Kaliforniya'daki deneyimi çok heyecan vericiydi ve çocuklar yattıktan sonra bana orada neler yaptığını anlattı. Kendisinin yıllardır bastırmış olduğu kimi yanlarına "dokunabilmişti". Esalen'de kullanılan çeşitli teknikleri anlattı. Bir ara bana öyle geldi ki, bu tekniklerden birini benim üzerimde denemeye çalışıyordu. Doktorculuk oynamayı bırakmasını söyledim, ama enstitüde zamanının dolu dolu geçmiş olmasına

sevinmiştim. O gece ilerleyen saatlerde, buradan uzakta geçirdiği zaman diliminde harika sevişmeler yaşadığını anlattı. Esalen'de tanıştığı kadınlar cinsellik konusunda çok açıktılar ve hayatının en iyi orgazmlarını yaşamıştı. Tom'un farklı cinsel deneyimlerinin tasvirlerini dinlerken, Nelson'a hissettiklerimden bahsetmenin zamanının gelmiş olabileceğini düşündüm. O anlatacaklarını bitirince, sessizce o burada yokken Nelson'dan hoşlandığımı düşündüğümü ve muhtemelen onunla birlikte olacağımı söyledim. Tom bir dakika kadar sessiz kaldı ve cinsellikle ilgili sorunlarımı çözmeye teşebbüs ettiğime sevindiğini söyledi. Nelson'la bir ilişki benim için iyi olabilirdi. Beni yönlendirdiğini hissettim, onu öğrencisiyle yatması için teşvik ettiğimde onun da kendini böyle hissedip hissetmediğini merak ettim.

Ertesi gün Lanni ve Nelson bahar tatilinden geri döneceklerdi. Lanni kapıdan içeri girer girmez çocuklar ok gibi yanımdan fırlayıp karşılamaya koştular. Onu tekrar evde görmek beni de çok mutlu etmişti. Her zaman olduğu gibi karnı açtı. Hemen bir şeyler atıştırmak için mutfağa geçtik. Poughkeepsie'de neler yaptığını anlatmaya koyuldu ve sonra Tom'un Kaliforniya'da nasıl vakit geçirdiğini sordu. O sırada Tom mutfağa geldi. Günün geri kalanında evde olmayacağını söyledi. Akşam yemeğine belki dönebilirdi, ama pek emin değildi. Lanni için eve hoş geldin ziyafeti hazırlamıştım ve o an Tom'un evde olup olmayacağını hiç umursamadığımı fark ettim.

Lanni eşyalarını yerleştirmek için yukarı gitti, çocuklar da onun peşi sıra çıktılar. Nelson'un dönüp dönmediğini merak ettim. Bütün kasabanın Tom'un öğrencilerinden biriyle ilişkim olduğunu öğrenmemesi için çok dikkatli olmak zorundaydım. Akşam yemeğinden önce Nelson aradı ve beni görmek için sabırsızlandığını söyledi. Bütün tatil boyunca beni düşünmüştü. Buluşmak için sözleştik ve telefonu kapayınca kendi kendime gülümsedim. Daha yirmi yaşına bile basmamış bir adamla ilişkim olacaktı. Bu delilikti, ama umurumda değildi. Nelson çok tatlı bir gençti ve bu ilişkinin en azından eğlenceli olacağını tahmin ediyordum.

Tom akşam yemeği için eve geldi ama alışılmadık bir biçimde sessizdi. Yemekten sonra hemen odasına gitti ve Hannah ile Neal

yatıp Lanni kütüphaneye gidinceye dek, odasından dışarı çıkmadı. Geldiğinde şapkasını takmış, paltosunu giymişti. Oturduğum yere doğru yürüyüp artık benimle yaşayamayacağına karar verdiğini söyledi. Şaşırmıştım, ama eğer böyle hissediyorsa yapması gerekenin de bu olduğunu söyledim. Bir süreliğine dışarı çıkıyordu ve döndüğünde konuşabileceğimizi söyledi.

Kapı ardından kapandığında ilişkimizin bu kadar büyük bir yenilgiye uğramasından dolayı derin bir hüzne kapıldım. Nihayet sona ermişti. Aslında Tom'a değişmediği takdirde, ilişkinin benim için bittiğini söylediğim o zaman bitmişti. Korkuyordum da. Yalnız başına yapabilecek miydim? Boşanmanın maddi sonuçlarını göğüsleyebilecek miydik? Bu kadar çok sevdiğim bu evi bırakmam gerekecek miydi? Neal'a tek başına ebeveynlik yapabilecek miydim? Faturaları nasıl ödeyeceğimi bilmiyordum. Bunu hep Tom hallederdi ve araba da onun işiydi. Öğrenmem gereken çok şey vardı. Ama tüm bu korkulara rağmen kendimi inanılmaz derecede hafiflemiş hissediyordum.

Eve geri geldiğinde Tom fikrini değiştirdiğini söyler miydi acaba? Bir şeyleri değiştirmek için çaba sarf etmemiz gerektiğini söyler miydi? Hislerim, korku ve rahatlama arasında gidip geliyordu, ama ayrılık kararını bir kez daha gözden geçirmek istemiyordum. Tom'la daha uzunca bir süre yaşayabilirdim, muhtemelen birkaç yıl daha ama artık ayrılığın bir olasılık olarak netleştiği şu durumda ayrılmaktan yanaydım.

Lanni eve dönünce ona olan biteni anlatmaya karar verdim. Bu kadarını bilmesi gerekmiyordu belki ama bizimle birlikte yaşadığına göre onun da olan biteni bilmeye hakkı vardı. Olaylar zincirini anlattıkça, Tom'un benle yaşamaya devam edemeyecek olmasının ardında yatan asıl nedenin Nelson'la birlikte olmayı düşünmem olduğunu idrak ettim. Bunu dillendirmemişti. Bana bir gerekçe sunmamıştı, ben de gerekçesini sormamıştım. Ancak tekrar düşününce, artık dayanamayacağını fark ettiği o anın, başka bir erkeğin benim vücuduma dokunması ihtimaliyle ortaya çıktığını görmek mümkündü. Duygusal olarak geri çekildiğimde şikâyet etmemişti. Kendi evinde

kiracı gibi yaşamaya bile adapte olmuştu. Ama bir ilişkim olabileceği ihtimali bile fazla gelmişti. Bedenime sahip olmaya verdiği önem çok gülünç geliyordu, en azından bana göre sorun çıkarması gereken ve önem arz eden o kadar çok şey olmuşken ve hiçbiri cidden ilgisini bile çekmemişken.

İzleyen birkaç hafta boyunca Nelson'la birlikte oldum. Onunla olmak güzeldi. Ama aramızda söz konusu olabilecek her türlü birlikteliğin, ancak benim belirlediğim düzlemde kalacağı şartını net bir şekilde ortaya koymuştum. Bir başkasının ne hissettiğinden sorumlu olmaktan bıkmıştım. Benim söylediğim ya da yaptığım herhangi bir şeyle ilgili bir sorunu olursa, bunu bana söyleyip söylememe konusunda kendisi karar verecekti. Yaşamımın böyle bir zamanında biraz olsun bencil olabileceğimi anlamak zorundaydı. Çocuklar hariç başka herhangi birinin ne düşündüğüne ve ne istediğine değil, kendi isteklerime ve ihtiyaçlarıma öncelik verecektim. Yeni bir ilişki ancak bu temel üzerinden şekillenebilirdi.

Tom'la samimiydik. Bazen sanki hiçbir şey değişmemiş gibiydi. Ancak çocuklara ayrılacağımızı anlattığımız zaman kararımız nihayet somutlaştı. Neal ağladı, Hannah sessizleşti. Onlara zaten bir süredir ayrı düştüğümüzü anlatmaya çalıştık, ama söylemeye çalıştığımız şeyin onlar açısından hiçbir anlamı olmadığının da farkındaydım. Gayet iyi geçiniyor gibi görünüyorduk. Hiç kavga etmezdik. Dokuz ve yedi yaşlarındaki iki çocuğun birbirinden ayrı düşmenin inceliklerini kavramasını nasıl bekleyebilirdik ki? Onlar için çok üzülüyordum, hatta keşke biraz kavga etseydik ve onları bu ayrılığa daha iyi hazırlasaydık diye bile düşündüm. Fakat doğrudan yüzleşemeyişimiz sorunun ta kendisiydi zaten. Tom'un benimle kavga etmesini isterdim, ama o kadar ilgisizdi ki onu münakaşa etmek bir tarafa, hararetli bir tartışmaya çekmek bile olanaksız gibiydi.

İş annemlere nasıl söyleyeceğimi düşünmeye gelince, ayrılık fikri daha da somutlaştı. Bunun onlar için zor olacağını biliyordum. Ailede tek bir boşanma olmuştu. Vağuş amca karısı Vera'dan ayrılmıştı. O zamanlar on beş yaşındaydım. Ayrılığın nedenlerinden haberdar değildim, ama adını bile anmamam gerektiğini biliyordum. Vera

diye birinin bir zamanlar var olduğu bile ailenin hafızasından silinmişti. Alex amca evindeki filmleri tarayıp içinde Vera olan bölümleri silecek kadar ileri götürmüştü işi. Sadece beni salıncakta salladığı bir görüntü kalmıştı. Onu severdim ve bir daha göremeyeceğimi öğrenince yıkılmıştım. Anneme onu ziyaret edip edemeyeceğimi sormuştum. Edemeyeceğimi gayet sert bir şekilde ifade etmişti. Benim ailemde evlilikler sonsuza dek sürerdi.

Onlara telefonda söylemektense, bir mektup yazmaya karar verdim. Mektupta onları iyi olacağıma ikna etmeye çalıştım. Oysa onlar açısından bir kadının bir erkek olmadan hayatını idame ettirebileceğine inanmanın mümkün olmadığını biliyordum. Tom'la bir süredir birbirimize yabancılaştığımızı ve ayrılığın ikimiz için de iyi olacağını yazdım. Mektubu aldıktan sonra aradılar ve annemin ilk sözü "Nasıl geçineceksin?" oldu.

Çocuklara, annemle babama ve Tom'un annesine açıldıktan sonra ayrılığımızı daha fazla gizlemenin bir gereği kalmadığını düşündük. Arkadaşlarıma söyledim, o da kendininkilere. Ortak tanıdıklarımız, tıpkı çocuklar gibi haberi şaşkınlıkla karşıladı. İş arkadaşlarının kadın hareketini suçladıklarına emindim ve bir anlamda haklıydılar. Kadınların özgürleşmesi hareketi olmasaydı, hayatımı kökünden değiştiren bunca adımı atabilecek bilince sahip olabilir miydim? Hareket olmaksızın bunu tek başıma gerçekleştiremezdim. Arkadaşlarım şaşırmadı. Tom'la ne kadar az şey paylaştığımıza tanık olmuşlardı.

Tom'la ayrılığımızı ve Nelson'u Elaine'e anlattığımın ertesi sabahında beni geri aradı. Sabahın bu erken saatinde ayakta olmak Elaine'in hiç âdeti olmadığından acaba bir şey mi oldu, diye sordum. Bütün gece uyuyamadığını, beni düşündüğünü ve söyleyecek bazı şeyleri olduğunu, oturup oturmadığımı, ayaktaysam oturmamın daha iyi olacağını söyledi. Ithaca'dan taşınmayı düşünüp düşünmediğimi sorduğunda ona taşınamayacağımı söyledim. Çıldırmış mıydı? Neden burayı bırakamayacağıma dair tüm gerekçelerimi sıralamaya başladım. Çenemi kapatmamı ve dinlememi söyleyip lafımı böldü. Her şeyden önce asla "yapamayacağımı" hiçbir zaman zikretmemeliydim. Tom'un uzun süredir çocuklar, özellikle Neal üstünde kötü bir etki

yarattığını düşündüğünü söyleyerek devam etti. Elaine'e göre, Tom onların gerçekten büyümesini istemiyordu. Tom'un çocuklar üzerindeki etkisi konusundaki hissiyatımı daha önce kimseyle paylaşmamıştım. Elaine'in de aynı sonuca vardığını görünce şaşırdım. Onları Tom'dan uzaklaştırmanın zamanı geldi, dedi. Telefonun yanındaki iskemleye çöktüm ve arkadaşımın dediklerini daha iyi dinleyebilmek adına bu kez telefona yapıştım. Çocuklar büyüdükçe, ayrılmaları zorlaşacaktı. Bunun yanısıra Ithaca'da artık hiçbir somut desteğimin kalmadığını söyledi. Arkadaşlarımın çoğu öğrenciydi, onlar mezun olup şehri terk ettiğinde ben ne olacaktım? İhtiyacım olduğunda yanımda olabilecek, kendi akranım kadınları tanıdığım Amherst gibi bir yerde olmalıydım. Kendisi de Boston'da olacaktı, sadece iki saatlik araba yolculuğu kadar uzakta. Artık Tom O'Brien'ın karısı olarak anılmayacağım bir yerlere gitmeliydim. Yeni bir yerde, yeni bir hayat kurmalıydım. Nelson'la ilişkimi de hiç onaylamıyordu. Bana göre çok gençti ve belli ki yakında beni bırakacaktı. Çok fazla kapılmadan onu da hayatımdan çıkarmalıydım. Artık yorulduğunu söyleyerek bitirdi. Onu bütün gece ayakta tutmuştum ve artık gidip uyuması gerekiyordu. Birkaç güne kadar o ve Art, Boston'a doğru yola çıkmayı planlamışlardı. Her ikisi de yüksek lisansa başlayacaktı. Dersler başlamadan önce oturacakları bir ev bakacaklardı, ben de onlarla gitmeliydim. Boston'da işlerini bitirince, birlikte Amherst'e gidip çocuklarla yaşabileceğim bir ev ve Neal'ı yollayabileceğim bir okul olup olmadığına bakabilirdik.

Elaine haklıydı. Evde kimse yoktu, yine de evden dışarı çıkıp söylediklerini tekrar düşünme ihtiyacı hissettim. Evin yakınındaki küçük şelalelerden birine yürüyüp, kafamı toplamaya çalıştım. Nelson dışında bütün söyledikleri çok mantıklı geliyordu. Eğer biri bırakacaksa, o ben olacaktım. Diğer ilişkilerim hakkında söyledikleri ise doğruydu. Feminist olma sürecim ve Kadın Çalışmaları'ndaki hezimetten sonra, ne akranım olan arkadaşlarımı elimde tutabilmiş ne de yenilerini edinebilmiştim. Kathy Taylor bile ailesiyle Kaliforniya'daydı, orayı çok sevdiklerini ve dönmeyi düşünmediklerini yazmıştı. Öte yandan, Amherst'te Carolyn ve geçen ocakta edindiğim

arkadaşlarım vardı. Jane'in de gelecek sonbaharda orada olması kuvvetle muhtemeldi. Carolyn ona bir pozisyon bulmaya çalışıyordu. Jane'den aldığım son haberlere göre bu konudaki gelişmeler olumluydu. Amherst'teki kadın hareketi, ülkenin büyük şehirleri hariç görece küçük yerlerde olabileceği kadar güçlüydü. Ama Ithaca'da feminizm anlamında hâlâ gerçek bir ilerleme kaydedilememişti. Amherst'te okula devam edebilirdim. Kalacak yer bulduktan sonra, okul ücreti sorun yaratmazdı. Kampüste o kadar çok feminist varken, Tarih Bölümü'nün kadınların tarihi konulu bir yüksek lisans çalışmasına sıcak bakmaması ihtimal dahilinde bile değildi. Mary Ryan'ın dersinde asistanlık yapma fırsatından vazgeçmek hiç hoşuma gitmese de her şeye aynı anda sahip olmanın da imkânı yoktu.

Taşınmayı düşündükçe, bu fikir gözüme daha da cazip görünmeye başladı. Amherst'e gidip ne gibi olanaklar olduğuna bakmaya değerdi. Elaine o öğleden sonra tekrar aradığında, onlara katılmaya karar verdiğimi söyledim. Tom'a da birkaç gün uzaklaşma ihtiyacında olduğumu, Elaine ve Art'la Boston'a gideceğimi söyledim. Şaşırmış göründü, ama bir şey demedi.

Elaine, Merrill Rubin'de kalmayı planlamıştı. Merrill, Ithaca Koleji'nde Kadın Özgürlük Cephesi'nin kurucularındandı, şimdi Boston'da hukuk okuyordu. Onu gördüğüme sevinmiştim, ama bana çok soğuk davrandı. Ne olduğunu çözemedim. Daha birkaç ay önce görüşmüştük ve bana her zaman olduğu gibi sıcak davranmıştı. Elaine, Tom'la boşanmama Merrill'in çok bozulduğunu söyledi. O zaman öğrencilerin gözünde örnek bir çift olduğumuzu anladım, özellikle de kadın hareketindeki genç heteroseksüel kadınlar için. Tom pek çok erkeğe nazaran, kadın hareketine daha ılımlı yaklaşıyordu ve beni o kadar destekler gibi görünüyordu ki, Merrill açısından bakıldığında neden yürütemediğimizi anlamak zordu. Evliliğimizin yıkılmasından beni sorumlu tuttuğunu fark edebiliyordum. Sanırım Tom'dan çok fazla beklentim olduğunu düşünüyordu.

Merrill'in evinde, bütün bir sabah boyunca Elaine'in en "saygıdeğer hanımefendi ses tonu"nu takınıp emlak komisyoncularıyla yaptığı telefon görüşmelerini dinledikten sonra, Elaine'le Art'ı bek-

leyemeyeceğime karar verdim. Kendi taşınmamla ilgili bir an önce işe girişmem gerekirdi. Amherst'e giden otobüsün en ön koltuğunda oturup uzun bir yapılacaklar listesi çıkardım. Öncelikle Neal için ne gibi hizmetler bulunduğuna bakmalıydım. Okulda özel öğrenciler için bir programa ve bir terapiste ihtiyacı vardı.

Ithaca Koleji mezunlarından Kathy Salisbury'de kaldım. Massachusetts Üniversitesi'nde yüksek lisansa devam ediyordu. Bana bir telefon tahsis etti ve bazı isimler verdi. Ertesi gün özel eğitim programının direktörü ve öğretmenlerden biriyle konuşmuştum bile. Özel ihtiyaç sahibi çocukları olabildiğince ana akıma katmaya çalışan bir yol izlediklerini söylediler. Her çocuğa bir koordinatör veriliyordu ve bu kişi çocuğun daha önce görüştüğü uzmanlarla ve ebeveynlerle konuşarak çocuk için altı aylık ya da bir yıllık bireysel plan çıkarıyordu. Özel eğitim merkezinin direktörü Neal'la çalışabileceklerinden emindi.

Üniversiteye gidip Carolyn'i bulmaya karar verdim. Ona gelişimi ve nedenini önceden haber etmiştim, ama Richard'a henüz söylememesini tembihlemiştim. Hem Jane'in, hem de benim aynı bölgede olmam ihtimali onu heyecanlandırmıştı. Jane'in pozisyonu için maddi kaynak işi çözülmüş gibi duruyordu ve benim için de Kadın Merkezi'nde bir iş bulunması ihtimali olabilirdi. Judy Katz'ı da görmeye gittim. Geçen ocakta tanıştığım genç bir kadındı. Sylvan Bölgesi Kadın Merkezi'nin koordinatörüydü. O da orada bir iş olabileceğini düşünüyordu. Merkez, Kadın Çalışmaları Bölümü'nün kurulması ve geliştirilmesi konusuna sıcak bakıyordu ve orada bir işin benim için iyi bir fırsat olabileceği aşikârdı.

O günün sonunda, Amherst'e taşınmanın hem kendim hem de çocuklar için en iyisi olacağına büsbütün ikna olmuştum. Bir gün içinde Ithaca'da hiçbir zaman bulamadığım desteği almıştım. Taşınma kararım netleştiğine göre, artık işin maddi boyutunu düşünmeye başlamalıydım. İki çocuğu da ben alacağım için Tom'un maaşının yarısını almam gerektiğini düşündüm, çocukların ve benim buna hakkımız vardı. Tom'un şu an geldiği noktaya ulaşabilmesi için ona her türlü desteği vermiştim. Tezini bitirmesi ve akademik ça-

lışmalarını sürdürebilmesi için onun sorumluluğunda olan işleri de ben üstlenmiştim. Geçen seneye kadar öğretim üyesi arkadaşlarını ağırlamaya neredeyse kendimi adamıştım, şehirdeki en iyi yemekleri yapan, görev bilinciyle hareket eden mükemmel öğretim üyesi eşi rolünü eksiksiz yerine getirmiştim. Çocuklara bakmak, ev işi ve yemek konularında yükün ağırı her zaman benim omuzlarımdaydı. Artık çocukların eğitimine katkı konmasına ve kendi eğitimime devam edebilmek için de desteğe ihtiyacım vardı. Tom'un maaşının yarısı ve ders asistanlığından elde edebileceğim gelir bizlerin rahatça yaşamasına yeterdi. Yaşam standartlarımızda dramatik bir değişiklik olması için herhangi bir neden öngöremiyordum.

Elaine ertesi gün arayıp henüz uygun bir yer bulamadıklarını söyledi. Ona Ithaca'ya dönmem gerektiğini, çünkü bir sonraki pazarın Paskalya olduğunu söyledim. Orada olmazsam, çocuklar etkilenecekti. O da Art'ın Boston'da kalıp ev aramaya devam edebileceğini, kendisinin olabildiğince çabuk Amherst'e gelmeye çalışacağını söyledi.

Elaine beni almaya geldiğinde neredeyse her şeyi organize etmiştim. Neal'ın okul meselesini halletmiştim ve oradaki arkadaşların tavsiye ettiği ve görür görmez çok hoşuma giden terapist Judith Tompkins'le bir ön görüşme gerçekleştirmiştim. Neal için özel hizmet alabilmek uğruna giriştiğim mücadeleleri empatiyle dinlemiş ve o konuda da elinden gelen her şeyi yapabileceğini söylemişti. Yüksek lisans başvurumu yapmıştım ve iki ayrı iş olasılığım vardı. Bir ev alabilmek için tekrar gelmeyi düşünüyordum. Taşınacaksak, Ithaca'daki evimizi satmalıydık. İyi bir muhitte, büyük ve güzel bir evdi, en azından Amherst'te satın alabileceğimiz yeni evin peşinatını bu evin satışından bana düşen payla karşılayabilirdik.

Ithaca'ya yola çıktığımızda planladığımdan çok daha geç bir saate kalmıştık. Paskalya'da evde olma konusunda ısrarcıydım. Ne enginarlarımız, ne de boyanmış yumurtalarımız hazırdı ama orada olmak benim için önemliydi. Blanford, Connecticut'a ancak varmıştık ki, arabadan tuhaf sesler gelmeye başladı. Bir tamirciye çektim. Debriyaj pedalının neredeyse işlemez olduğunu söylediler. Öfkeden deli-

ye döndüm, araba sadece bir buçuk yıllıktı. Ama bu öfkenin şimdi hiçbir yararı yoktu. Springfield'da bir Volkswagen servisini arayıp arabayı pazartesi günü gelip almalarını ayarladım, Amherst'teki arkadaşlara bizi almaları için haber verdim.

Elaine'le birlikte Howard Johnsons Oteli'nin restoranında oturup onları bekledik. Tom'u arayıp olan biteni anlattım. Masaya döndüğümde Elaine'in çok gergin olduğunu gördüm. Ona ne olduğunu sorduğumda, fısıldayarak, gece vakti "beyaz taşra"da yalnız başına oturmaktan nefret ettiğini söyledi. Benim için sadece uygunsuz olabilecek bir durumun Elaine için ne anlama geldiğini görebiliyordum. Howard Johnson's benim için sadece konforlu bir yerdi. Annemle ve babamla çocukken yaptığımız yolculukları ve gerçek bir Amerikan yemeği yemenin keyfini hatırlatıyordu. Elaine'den hayatlarımızın ne kadar farklı olduğuna dair öğrendiklerimin sonu gelecek miydi?

Kathy'nin evine geri döndüğümüzde bizleri bir gece daha ağırlamaktan mutluluk duyduğunu söyledi ve ertesi sabah Ithaca'ya dönebilmem için kendi arabasını vermeyi teklif etti. Tamir edildiğinde gidip benimkini alabilirdi, ne zaman istersem geri almak için gelebilirdim. Bu cömertliği karşısında ona minnettardım. Ithaca'da kimsenin böyle bir yardımda bulunmasının mümkün olmadığını biliyordum.

Ertesi sabah, Elaine'i harekete geçirmeyi başarabildiğim anda tekrar yola koyulduk ve öğleden önce Ithaca'ya vardık. Elaine'i evine bırakıp, evime vardığımda, Lanni mutfaktan çıkıp koşarak beni karşıladı. Eve dönüşüme çok sevinmişti. Yokluğumda Tom hepten tuhaflaşmıştı, Hannah ve Neal da çok içine kapanmıştı. Odalarından dışarı çıkmıyor, öylece üzgün üzgün oturuyorlardı. Ama ben gelince biraz olsun neşeleri yerine geldi. Lanni güzel bir akşam yemeği planlamıştı. Tom odasından çıkıp aşağı indi ve Paskalya yemeğimizi elimizden geldiği kadar kurtarmaya çalıştık.

Çocuklar yatıp, Lanni de odasına çekilince, Tom'a Amherst'e taşınmaya karar verdiğimi söyledim. Okullar, ev ve işle ilgili edindiğim tüm bilgileri etraflıca aktardım. Bir süre sessiz kaldı ve sonra ayağa kalkıp mutfağa içkisini tazelemeye gitti. Odaya geri döndüğünde bir

şeyler planladığımı bildiğini söyledi. Ona her şeyin bir anda olup bittiğini ve nihai kararı verene dek bahsetmek istemediğimi açıkladım. Bana sonsuzluk gibi gelen bir sessizlikten sonra, Amherst'e taşınmanın bana iyi geleceğini düşündüğünü söyledi. Ben hayatımı yoluna koyana kadar çocuklar onda kalabilirdi. Şaşakalmıştım. Tom'un Neal ve Hannah'yı yanında tutmak isteyeceğini hiç düşünmemiştim. Çocukların onunla kalması, onunla tek ebeveyn olarak yaşayabilecekleri düşüncesi bende bir titremeye yol açtı. Ona bunun söz konusu bile olamayacağını söyledim. Neal ve Hannah benimle kalacaklardı. Bu Ithaca'da kalmam demekse, taşınmaktan vazgeçiyordum. Ona, çocuklara doğru düzgün ebeveynlik yapamayacağını düşündüğümü doğrudan söyledim. Akşamın sonunda, kendisi de bana hak verdi. O da maaşının yarısını vermenin adil bir çözüm olacağını düşünüyordu. Odama doğru yürürken, Tom'un her şeye rağmen doğru dürüst bir adam olduğunu düşündüm.

Evi satılığa çıkardık. Yüksek lisansa başvurumu yaptım. Judy ve Carolyn'e özgeçmişimi yolladım. Tom benimle birlikte Amherst'e gidip ev bakmayı bir kez daha teklif etti. O akşam çocuklara yazın başka bir eve taşınacağımızı söylemeye karar verdik.

Üniversiteye, şehir merkezine ve Hannah ile Neal'ın devam edeceği okula eşit yürüme mesafesinde bir ev buldum. Tamamen yenilenmişti. Böylelikle tamir ve bakım masrafından kurtulmuş oluyordum. Çok sevmiştim elbette, ama geride bıraktığım harikulade evle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Teklifim kabul edilince, depozit için oldukça büyük bir meblağa ihtiyacım olduğunu anladım. Tom endişelenmememi, bir çek yazabileceğimi ve kendisinin ödeyebileceğini söyledi.

Tarih Bölümü'ndeki yüksek lisans programı başkanının enstitüye başvurumun kabulünü önerdiğini öğrendim. Ancak iş olanaklarının ikisinden de henüz ses çıkmamıştı. Sylvan Bölgesi Kadın Merkezi'nde maddi kaynak arayışı sürüyordu, Carolyn'de Massachusetts Üniversitesi'ndeki Kadın Merkezi üyelerinin henüz yeni bir pozisyon için karar almadıklarını söylemişti. Ona kalırsa, merkez, kampüsteki Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınlar ve toplum arasında

uyumlanmayı sağlayacak bir pozisyon için uygun bir adaydım. Çoğu kadın grubu gibi, merkezin tamamı beyaz kadınlardan oluşuyordu.

Haftalar süren bekleyişin ardından her ikisinden de haber geldi. Carolyn, önerdiği pozisyon için bir deneme süresi onayı alabilmişti. Judy ise, maddi kaynağın bulunduğunu ve bana işi önermekle görevlendirildiğini bildirdi. Sylvan'daki pozisyon Kadın Çalışmaları Programı'nı yapılandırmak amaçlı olduğundan bana daha uygun olabileceğini düşündüm. Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınlarının uyumlanması işini nasıl yapabileceğimi bilmiyordum. Yerel topluluklar arasına ben de yeni katılıyordum ve ilişki kurabileceğim bir çevre yoktu. Carolyn'i arayıp, üzgün olduğumu, ama diğer işi kabul edeceğimi söyledim. Ek olarak yapabileceğim bir öğretici asistanlık işine çok ihtiyacım vardı, sadece ek gelir için değil, okul ücretinden tam muafiyeti içerdiği için. Öyle olursa eyalet dışından gelenlerin zorunlu olarak ödediği harcırahı ödemek zorunda kalmayacaktım. Kalacak yeri kendim karşılayacaktım.

Evin satışı çok da kolay olmadı. Şehirde bir hukuk ofisi açmak üzere taşınan bir kadının teklifini kabul ettik, ancak büyük oranda peşin ödeme yapacağı halde, banka garantör imzası olmaksızın kredi talebini onaylamadı. O da sinirlenip, bankanın teklifini geri çevirdi. Başka bir teklif almamıştık ve çok geçmeden bir yıllığına kiralamanın daha ivedi bir çözüm olabileceğini düşündük . Amherst'teki evin peşinatını nasıl karşılayacağım konusu ise beni çılgına çevirdi. Ancak Tom bir kez daha endişelenmememi, evi teminat göstererek onarım kredisi çekebileceğimizi söyledi. Taksitleri o ödeyebilirdi, evimiz satılınca da, bana düşen paydan ona olan borcumu kesebilirdi. Ona müteşekkirdim.

Hiç olmadığımız kadar iyi geçinmeye başlamıştık. Bu dostane ilişkimizin nedeninin, çocuklarla yalnız başıma kotarıp kotaramayacağımdan endişe etmeme rağmen kendimi harika hissetmem olduğunu düşündüm. Tanıdıklarımız evliliğimizin sona ermesinden duydukları üzüntüyü dile getiriyorlardı, onlara üzülecek bir şey olmadığını söylerken samimiydim. Nasıl hissettiğimi olanca çıplaklığıyla söylemek elbette uygun olmazdı ve söylemedim, ama mutluluktan

havalara uçuyordum. Hayatımda ilk defa kendi hayatımı yaşayacaktım ve bunu iple çekiyordum.

Hannah ve Neal da son birkaç aydır hayatlarında meydana gelen büyük değişikliklere oldukça iyi uyum gösteriyorlardı. Neal konuşma kampına tekrar gidecekti. Hannah da Lanni ile birlikte Metropolitan Baptist Kampı'nda on beş gün geçirecekti. Lanni birlikte gitmeyi önerdiğinde, Hannah hemen kabul etmişti. Ona orada yatılı kalmak zorunda olduğunu, Lanni'nin genellikle çok meşgul olacağını anlatmaya çalıştım. Ayrıca muhtemelen o ve Lanni kamptaki tek beyazlar olacaktı. Hannah, Lanni orada olduğu sürece kendini iyi hissedeceğini söyledi. Hem belki de kampta Jackson Five'ı kendisi kadar seven başka birilerini de bulabilirdi. Kendi okulundaki kızlar siyah bir grubu bu kadar sevdiği için onu biraz "acayip" buluyorlardı. Tom'la bunu düşüneceğimizi ve ertesi gün tekrar konuşabileceğimizi söyledik.

Neal'la Hannah yattıktan sonra, Lanni ile oturup kamp hakkında biraz daha ayrıntılı konuştuk. Kilise bağlantısı beni rahatsız ediyordu. Fakat Lanni çocukların herhangi bir kilise etkinliğine katılmaya asla zorlanmadığını, Hannah için bunun harika bir deneyim olacağını düşündüğünü söyledi. Hannah da üzerine biraz düşündükten sonra, hâlâ gitmeye kararlıysa göndereceğimizi söyledik. Ertesi sabah Hannah'nın ilk sözleri kampa dairdi, gerçekten gitmek istiyordu. Tom'la gitmesine izin verdiğimizi söyler söylemez sevinçle Lanni'ye koştu.

Taşınmak için ciddi ciddi işe koyulmanın zamanı gelmişti. Nelson üvey babasının kamyonetini alıp taşınmamda bana yardım etmeyi önerdi. Tom'la eşyalarımızı bir sorun yaşamadan ayırdık. Ayrılığın çok kolay olacağını düşünmeye başlamıştım, ama Tom'un evden ayrılışı travmatik oldu.

Bir cumartesi sabahı salondan gelen gürültüye uyandım. Ne olduğunu görmek için yataktan fırladım, tam o anda Tom odaya girip yatağı toplamamı söyledi. Arkadaşları eşyalarını taşımaya yardıma gelmişti. Şok geçiriyordum. Onun o gün taşınacağından o anda haberim olmuştu. En azından önceden haber verebileceğini ve çocukları evden uzaklaştırabileceğimi yüzüne haykırdım.

Olabildiğince çabuk giyindim, Neal ve Hannah'nın nerede olduğunu görmek için aşağıya koştum. O gün taşınacağını onlara söylemeye de zahmet etmemiş olduğu aşikârdı. Perişan haldeydiler. Hafta sonunu geçirmek için Tony gelmişti ve arkadaşlarla Ithaca yakınlarında bir nehir kenarına pikniğe gitmeye karar vermiştik. Çocuklarla birlikte aşağı indiğimizde, Tony'yi olan biteni seyrederken bulduk. Tom mobilyaları ön kapıya taşıyordu. Hannah ağlamaya başladı. Neal da koşup Tom'u tuttu ve o taşıdığı sandalyeyi bir kenara bırakmasını söyledi. Tony Neal'ı yakaladı, ikimiz birlikte çocukları mutfağa götürdük. Tom'un bir yandan bu kadar anlayışlı ve yardımcı olabilirken, öte yandan bu kadar zalim olabileceğini aklım ve havsalam almıyordu.

Tom'a o kadar öfkelenmiştim ki, onunla tek kelime bile konuşmak içimden gelmedi. Ithaca'dan bir an önce çıkıp gitmek istiyordum artık. Neal'ın kampı taşınmamın ertesi günü başlayacaktı, Tom'la o günü onda geçirmesi konusunda anlaşmıştık. Nelson ve Tony'nin arkadaşı Sue ile birlikte eşyalarımı kamyonete yükledik. Nelson Amherst'e doğru yola çıkınca, Hannah, Sue ve ben Hannah'yı Poughkeepsie'ye, Lanni'nin yanına bırakmak için arabayla yola çıktık. İkisi birlikte sabahtan kampa gidecekti. Lanni'nin evinde harika bir akşam yemeğinin ardından, yolda bir İtalyan bakkalına uğrayıp, biraz ekmek, peynir, salam ve zeytin alıp yönümüzü Amherst'e çevirdik.

Sue'yla birlikte oraya vardığımızda hava kararmıştı, ama ev ışıklar içindeydi. İçeride eşyaları oraya buraya taşıyan insanları görebiliyordum. Arabadan çıktığımda, beni Jane, Judy ve Kathy karşıladılar. Mutfakta masam ve sandalyelerim yerleşmişti, Jane buzdolabını açıp bir şişe şampanya çıkardı. Arkadaşlarımın bu sıcakkanlı karşılaması içimi ısıtmıştı, eski ve yeni arkadaşlarımdı hepsi. Arabaya koşup yolda aldığımız yiyecekleri getirdim. Masaya dizdiğimde Jane gülerek beni yeni bir eve taşıyabilecek tek şeyin iyi bir yemek olduğunu söyledi.

İzleyen birkaç gün içinde, eşyalarımın hepsi yerleşmişti. Nelson o yaz çalışacağı Adirondacks'a gitmek için ayrılmıştı. Evimin içinde

dolaşıp, bu boşluk hissinden haz duydum. Arkadaşlarımca karşılanmak, Nelson'ın yanımda olması ve Sue'nun yardıma kalması, hepsi harikaydı ama yalnız kalmak da çok iyi gelmişti. Hannah ve Neal'ın nasıl olduğunu düşündüm ama kısa sürdü, Amherst'te kendi evimde olmaktan o kadar mutluydum ki başka kimseyi pek de fazla düşünemedim.

Ertesi gün erkenden uyanıp güne başlamaya ne kadar istekli olduğumu görünce şaşırdım. Genellikle son ana kadar yataktan çıkmak istemezdim, ama duşumu alırken bu değerli zamanın bir dakikasını bile boşa harcamaya niyetim olmadığını fark ettim. İtalyan ekmeğinden kalanla birlikte sahanda yumurta yedikten sonra arka bahçeye çıktım. Çok büyük sayılmazdı, ama küçük bir bostana dönüştürebileceğim güneşli bir alan bulabildim. Toprağı çapaladım ve Tom'la Leverett'te yaşadığımız zamanlarda gittiğimiz bostana gittim. Hâlâ açık olduğunu görünce çok sevindim ve biraz domates tohumu, yeşillik ve kabak fidesi aldım. Akşam olduğunda kendi bahçemi ekmiştim bile. Yorgunluktan ölüyordum, ama kendimle gurur duyuyordum.

Nasıl geçtiğini bile anlamadan Hannah'nın kampı sona erdi. Böylelikle benim yalnız günlerim de bitti. Tom'la, Neal'ın beni tekrar görmesinin, Hannah'nın da her ikisini görmesinin iyi olacağına karar vermiştik. Neal'ın kamptan bir hafta sonu izin alması için gerekli ayarlamaları yapacaktı. Ben de Hannah'yı kamptan alıp Ithaca'ya götürecektim. Yaşamının bunca değişime uğradığı o kasabaya Hannah ile birlikte tekrar adım atarken orada özleyeceğim tek şeyin evim olduğunu düşündüm. Elaine haklıydı. Ithaca'da beni tutacak hiçbir şey kalmamıştı.

18. Bölüm

Amherst'teki ilk yazımız çabucak geçti. Hannah odasına bayıldı. Zaman zaman yalnızlıktan şikâyetçi olmakla birlikte, genel olarak hem ayrılığa hem de taşınmaya oldukça iyi uyum sağlamış görünüyordu. Komşularımdan birinin evinde seramik atölyesi vardı ve küçük bir meblağ karşılığında Hannah'nın atölyede kille çalışmasına ve küçük çanaklar yapıp fırınlamasına izin verdi. Hannah seramikten çanak yapımını East Hill'de öğrenmişti ve çok sevmişti. Zamanının büyük bölümünü de yazmaya harcıyordu. Bir akşam yeni bir deftere ihtiyacı olduğunu söyledi. Yazacak dört ayrı hikâyesi vardı ve adları bile belliydi. Sabırla ona genellikle insanların yazdıktan sonra başlığa karar verdiğini anlatmaya çalıştım. Ama o ne yazacağının zaten hazır olduğunu söyleyip içeriğini anlatınca, olay örgüsünü geliştirme becerisi karşısında şaşkına döndüm. Sonraki ayı kendi seçtiği defteri doldurmakla geçirdi. Aileyle ya da arkadaşlarıyla sorun yaşayan, ama eninde sonunda bu sorunların üstesinden gelmenin bir yolunu bulan kadın karakterleri beni yüreklendiriyordu.

Hannah'yla birlikte o yaz gayet iyi idare ettik. Ama Tom olmadan Amherst'te yaşamımızı nasıl idame ettireceğimizin sınavını henüz vermemiştik. Kuşkonmaz yaprakları o şahane sonbahar sarısına döndüğünde ve kocaman balkabakları turuncu renkleriyle tarlalarda görünür olduğunda, sık sık içime vuran korku dalgalarıyla ürpermeye başladım. Amherst'te özel çocukları ana akım çocuklarla kaynaştıran eğitim sistemi Neal'ın ihtiyaçlarına uygun muydu? Hâlâ içine kapanmaya meyilliydi, özellikle de stres altındayken. Hannah için de kaygılanıyordum. East Hill'den buradaki devlet okuluna geçmek, onun açısından önemli bir değişiklikti. Sevmese bile matematik problemi çözmek zorunda kalmaya ayak uydurabilecek miydi? Susup oturup, öğretmeni dinlemesi istendiğinde ya da "devlet" okulunun diğer kurallarına tepkisi ne olacaktı?

Hepsinden daha fazla kafamı kurcalayan ise yüksek lisansımın nasıl geçeceği sorusuydu. Tarih alanında ileri düzeyde bir çalışma yapmak için bilgi birikimimin yetersiz olduğunu hissediyordum. Ithaca Koleji'nde katıldığım tarih derslerinde iyi olduğumu ve yüksek lisans sınavında aldığım yüksek notu hatırlatıp bu işi gayet iyi kotarabileceğime kendimi ikna etmeye çalışıyordum. Buna karşılık, okuyup yazması olan herkesin o derslerde iyi olabileceğini, yüksek lisansa giriş sınavında gösterdiğim üstün başarının o senenin sınavının kolay olmasından kaynaklandığını da söylüyordum. Ciddi bir akademik çalışmayı yürütebileceğime dair kendime hiç güvenmiyordum. Okul açılınca muhtemelen kendimi kandırdığım ve pek de o kadar akıllı olmadığım ortaya çıkacaktı.

Ama işim konusunda kendime güvenim tamdı. Jane Smith, Sylvan'da kadın merkezinde vereceği dersi birlikte vermeyi önermişti. Ben de sevinerek kabul ettim. Kadın mücadelesi üzerine bir ders tasarladık ve adını "Duvarları Aşmak" koyduk. Duvar metaforu toplumumuzdaki cinsiyetçiliği simgeliyordu. Bu duvar karşısında kadınlara üç alternatif sunuyorduk: duvarın içine hapsolmak, duvarın üstünden zıplayarak atlamak ve duvarı tırmanarak aşmak. Dersin içeriği, siyah kadınlara yönelik basılı materyal bulmanın zorluğu dışında bana göre tatminkârdı. *A Raisin in the Sun*'ı* kiralayacak kadar paramız olmasını umut ediyorduk. Dersin "duvardan kurtulmak" başlıklı bölümünde kullanacaktık.

Dersin içeriği üzerinde Jane'le birlikte çalışmak son derece ilham verici ve eşit söz hakkına sahipmişiz gibi hissettirse de, sınıfta nasıl olacağını kestiremiyordum. Jane'le birlikte ders vermeye can atıyordum, çünkü kendi katkımdan ziyade, ondan çok şey öğrenebileceğimi düşünüyordum. Tıpkı Ruth Berman gibi o da öğrenci ve öğretmenin eşit olduğu bir sınıf ortamı yaratmaktan yanaydı. Ruth'tan farklı olarak dersi ve ders sorularını önceden hazırlamıyordu, bu şekilde öğrenciyi sınıfta daha fazla sorumluluk almaya iteceğini düşünüyordu. Bu şekilde öğrenciler dersi kendileri yaratacaklardı. Dersin

* Film, *A Raisin in the Sun*, Yön. Daniel Petrie, Oyuncular: Sydney Poitier, Ruby Dee, Amerikan, Dram, 1961

anahatlarının yapılandırılmaması konusunda bazı çekincelerim vardı ve Jane'e bunları çok açık olmamakla birlikte ifade etmeye çalıştım. Son derece kendine güvenli bir şekilde, öğrencilerin okumalar hakkında hiçbir fikri yoksa, bizim de sessizlikle baş etmeyi öğreneceğimizi söyledi. Bu yanıt beni tatmin etmemişti, ama korkularımın öğretmenlikteki deneyim eksikliğinden ve aslen kendimin bir yapıya ihtiyacım olduğu gerçeğinden kaynaklandığını düşündüm. Sonuç olarak Jane'in öğretme deneyimi benimkinden fazlaydı ve ne yaptığını biliyor olmalıydı.

Bütün bu kaygılarıma rağmen yeni bir hayata başlamanın heyecanıyla dopdoluydum ve Amherst bunun için en iyi yerdi. Carolyn ve Jane'le büyük bir proje oluşturmaya bile başlamıştık. Bir gece Pat'in sahnesi varken Jane benimle biraz vakit geçirmeye geldi. Geçtiğimiz yıl savaş karşıtı bir eylemci olarak deneyimlerini kitaplaştırmış ve yayımlamıştı. Başka bir kitap yazmaya niyetinin olup olmadığını sordum. Bizim gibi kadınların hayatını yazmayı düşündüğünü söyledi, kadın hareketiyle birlikte hayatlarında önemli değişiklikler olan kadınların hayatını. Benim de onunla işbirliği içinde olabileceğimi düşünmüştü. Çok heyecanlandım, ama kitap yazmanın benim becerilerimi aştığını düşünüyordum. Yine de ona bir tavsiyede bulunabilirdim. Bu tür bir çalışma için Jane, ben ve Carolyn iyi birer özne olabilirdik. Öğretim üyeleri eşleri iken birbirimizle tanışmıştık, gerçi Jane o zamanlar kendisi de bir öğretim üyesiydi, ama her zaman eş kimliğiyle anılmıştı, çünkü "asıl" işe sahip olan her zaman kocasıydı. İlk tanıştığımızda kadın hareketi henüz hayatımıza değmemişti, ama her birimiz kendi özgün deneyimimizi yaşamıştık ve yaşamlarımızda kökten değişiklikler olmuştu. Jane'in kafası karışmıştı biraz, ama bu tür bir projeyi ancak Carolyn ve ben onunla işbirliği içinde çalışırsak gerçekleştirebileceğini söyledi. Böyle bir kitap ihtimalinden bahsettikçe giderek daha çok heyecanlandık. Yeni bir anlatı biçimi yaratabilirdik, üçlü bir biyografi/otobiyografi. Hem kendi hakkımızda, hem de diğerleri hakkında yazabilirdik. Heyecanla Carolyn'i aradık ve onunla konuşmamız gereken çok önemli bir şey olduğunu söyleyip, haftaya buluşmak üzere sözleştik.

Jane Pat'in sahnesinin son bölümüne yetişmek üzere gidince, ben de yatmaya çıktım. Çok yorgun hissetmeme rağmen uyumak neredeyse imkânsızdı. Sadece kitabı düşünebiliyordum, bir de Jane ve Carolyn'le çalışmanın ne kadar güzel olacağını. Hepimiz farklı geçmişlerden geliyorduk: Jane Norveç asıllıydı ve Wisconsin'de küçük bir kasabadandı; Carolyn ise o kadar Amerikalıydı ki kökeni konu bile edilmezdi. Texas'ın orta ölçekte bir şehrinde doğup büyümüştü. Bense Ermeni'ydim ve New Yorkluydum. Birbirimizin geçmişlerinin detaylarını öğrenme olasılığı da beni büyülemişti. Böylelikle hakkımda ne düşündüklerini de öğrenmiş olacaktım.

Jane'in okuyacağı bir şey yazmak bana korkutucu geliyor olmasına rağmen, yeni hayatımda her şeyin mümkün olduğunu düşündüm. Son iki yıl boyunca, yapabileceğimi asla hayal edemediğim pek çok şey yapmıştım. Bu yetersizlik hissinin kaynağına inebilirsem ve ailemdeki ve kültürümdeki nedenlerini anlayabilirsem hayatımın geri kalanında yapabileceklerimi daha net görebileceğimi düşünüyordum. Amherst'te olmam zaten başlı başına bu yeni keşfedilmiş cesaret sayesindeydi. Şüphelerime ve korkularıma yenilmiş olsaydım hâlâ Tom'la birlikte yaşıyor olurdum. Düşüncesi bile korkunç geliyordu şimdi. Tanıdığım kadınlar da benimle aynı fikirdeydi. Yapmayı istediğimiz her şeyi deneyebilir ve birbirimizi bu çabalarımız esnasında destekleyebilirdik.

Carolyn ve Richard yeni bir ev inşa ediyorlardı. Carolyn'i bir grup adamı karşısına almış, evin temel direkleri hakkında son derecede bilgi sahibi biri gibi konuşurken duyduğumda büyülenmiştim. Oturma odasında ayakta durup çok güzel görünen şömineye baktığımda, hem kendim hem de Carolyn adına heyecanlandım. Bu güzelliği ocak ustasıyla beraber onun vücuda getirdiğini biliyordum.

Yalnızca erkeklerin yapabileceği her şeyi yapabileceğimizi bilmekle kalmıyor, daha iyisini yapabileceğimizi de biliyorduk. Kadınlar işbirliği içinde üretmeye daha yatkındı; diğerlerinin ne hissettiğini önemsiyorduk ve kendi duygularımızın da çok daha fazla farkındaydık. Kitap tüm bu farklılıkları yansıtabilirdi. Tek bir kişiye değil de, bizim gibi kadınların ortak deneyimlerini dile getirebilecek ortak bir

çabaya ait olabilirdi. Bir ürün olarak kitabın yanında yaratma sürecinin kendisi de önemliydi.

O sonbaharda ne olduysa, Jane ve Carolyn'in desteğinin Tom'dan o güne dek aldığım tüm desteğin önüne geçtiğini hissettim. Elaine gibi onlar da güçlü yanlarımı destekliyordu. Bana inanıyorlar ve başarılı olduğumu görmek istiyorlardı.

Neal kamptan döndü. Amherst'e taşındığım için ve babasını özlediği için bana kızgındı. Ama yeni evle ilgili hoşuna giden bazı şeyler de mevcuttu. Ithaca'ya bizi ziyarete geldiğinde tanıştığı Judy Katz onu yanına alıp şehirdeki ve kampüsteki plakçıları dolaştırmıştı. Birkaç gün içinde tek başına etrafı keşfetmeye çıkmaya başlamıştı. Ağustos sonunda, katılacağı programı koordine eden öğretmenle tanışmak için randevumuz vardı. Çocuklarla birlikte okula yürüyüp, onlara yolu öğrettim. Böylelikle yolun ne kadar sürdüğünü de görecektik. Yirmi dakikalık rahat bir yürüyüşten sonra okula vardık. Neal geniş bir alana yayılan tek katlı binayı keşfedeceği için heyecanlıydı. Okula bakınca bir rahatlık hissettim. Ithaca'da olduğu gibi her sene okul değiştirmektense, ilkokulu bitirinceye kadar kalabileceği Wilwood gibi bir okulda Neal'ın çok daha iyi olacağını düşündüm. Öğretmenle küçük bir odada buluştuk. Neal'ın bütün kayıtlarını almıştı ve onunla biraz yalnız vakit geçirmek istiyordu. Hannah'yla ben kütüphanede bekleyebilirdik. Büyük ve sessiz salona girdiğimizde çok sessiz duran Hannah'ya dönüp, okumak için ne kadar güzel bir yer olduğunu söylediğimde omuzlarını silkti. Halı döşeli merdiven basamaklarına oturduk ve Hannah'nın gerginliğini hissettim. Yaz sona ermişti.

Neal için aşırı derecede temkinli görünen bir plana onay vermiştim. Günde bir buçuk saat okula gidecekti, koordinatörü gösterdiği uyuma bakarak uygun gördüğü şekilde süreyi arttıracaktı. Wildwood'da sınıflar yüz kişilik büyük gruplar halinde bölümlenmişti. Her bir büyük gruba dört öğretmen düşüyordu. Koordinatör, bu büyük toplulukların Neal gibi bir çocuk için tehditkâr olabileceğini söylemişti. Bir sınıfa doluşmuş yüz çocuğu düşününce, Neal'ın ihmal edilebileceği korkusu içimi kaplamıştı, öte yandan Neal'ın alış-

tığı gibi tam gün okulda olmamasının onu nasıl etkileyeceği konusu da vardı. Neal'ın neredeyse günün tamamını evde geçirecek olması da ayrı bir mevzuydu. Evde zaman zaman yalnız kalmaya alışmak zorunda kalabilirdi.

Hannah ise bütün gün okulda olacaktı. Yaz sonuna kadar mahalledeki birkaç çocukla arkadaşlık kurmuştu, onlardan birinin kendi sınıfında olduğunu haber ettiğinde sevindim.

Eylülün ilk haftasında danışmanımla görüştüm ve üç derse kaydoldum. Bunlardan birinin, "Karşılaştırmalı Feminizm: Britanya ve ABD" olması benim açımdan mutluluk vericiydi. Okutman Joyce Berkman son zamanlarda kadın tarihine ilgi duymaya başlamıştı ve ilk kez verdiği bu derste deneysel bir yöntem izleyecekti. Danışmanımın kendi alanı Amerika'nın toplumsal ve entelektüel tarihiydi ve kadınların tarihiyle ilgilenmemi destekliyordu. Toplantıdan eve yürürken Massachusetts Üniversitesi'ndeki çalışmalarımı, en az SUNY-Binghamton'da olabileceği kadar iyi yürütebileceğimi düşündüm.

O hafta Sylvan Bölgesi Kadın Merkezi'nin diğer çalışanlarıyla da tanıştım. Jane'le birlikte vereceğimiz ders dışında ne gibi görevler üstleneceğim benim açımdan hâlâ net değildi. Cornell'deki kadın çalışmaları programındaki deneyimimden sonra, iş tanımının netleştirilmesi meselesi benim için çok önemliydi. Bu deneyim yüzünden işe alındığımı bildiğimi, ama merkezin bu birikimimi nasıl kullanmak istediği konusunda emin olamadığımı söyledim. İş arkadaşlarımdan biri cevaben *kendisinin* kadın çalışmaları programını yaptığını söylediğinde, panikledim. Öğrenci personelden biri de merkezde zaman geçirip hangi işe uygun olup olmadığıma karar verebileceğim tavsiyesinde bulundu. Merkezde takılacak kadar çok zamanım olmadığını söyledim. Tek ebeveyndim ve on dört yılın ardından tam zamanlı yüksek lisans öğrencisi olacaktım. Dahası işe yarayacağını düşündüğüm bir özel alan deneyimim vardı. İlk sorumu sorduğum anda işimle ilgili ne biliyorsam, toplantı sona erdiğinde de o kadarını biliyordum.

Jane'le birlikte dersime başladım. Üretkenlikten ziyade sosyalleşmeye yarayan haftalık toplantılara katılmaya devam ettim Carolyn Massachusetts Üniversitesi'ndeki Kadın Çalışmaları Merkezi'nin

personel toplantısına da katılmamı önermişti, benzer sorunlar yaşanıyordu ve onlar da bir kolaylaştırıcı görevlendirmişlerdi. Öğrendiklerimi Sylvan Bölgesi Kadın Merkezi'ne aktarabilirdim. Üyelere bu öneriyi ilettiğimde, onlar da toplantılarımıza katkısı olabileceğini düşündüler. Massachusetts Üniversitesi'nde geçen üç haftanın sonunda çok aydınlatıcı olmasa da, grubun dönüşümlü başkanlıkla idare edilmesi, her toplantının sonunda bir sonraki toplantının gündem önerilerinin belirlenmesi ve gündemin takip edilmesi yönündeki önerilerim desteklenmiş oldu. Bu önerilere verilen tepkiler olumluydu olumlu olmasına, ama birkaç hafta süren oldukça iyi organize edilmiş birkaç toplantıdan sonra, tekrar bir önceki hafta içinde hayatımızda olan biteni paylaştığımız toplantılara geri döndük. Bir kez daha kendi işimi kendim yaratmam gerektiğini fark ettim. Yapmam için işe alındığımı düşündüğüm işi bir başkası yapıyordu ve kadın çalışmaları konusunda ne yaptığıyla ilgili hiç bir malumatım yoktu.

Neyse ki Kadınların Statüsü'nden sorumlu olan Fakülte Senatosu Komisyonu'nun, kadın çalışmaları alt komisyonuna yüksek lisans öğrencileri temsilcisi olarak seçilmiştim. Bu grubun çalışmaları kadın çalışmaları lisans programı açmak üzere iki yıllık bir pilot program oluşturmak üzerine yoğunlaşmıştı. Carolyn daha geniş bir grubun başkanlığını yürütüyordu, Jane de bu alt komisyonun bir üyesiydi. Onun yanı sıra kendi bölümlerinde kadın konulu dersler veren diğer öğretim üyeleri de vardı. Grupta lisans öğrencilerini temsil eden bir öğrencinin bulunmasına da çok memnun olmuştum. Bu komisyondaki çalışma biçimi, tam da Sylvan Bölgesi Kadın Merkezi'nde yapmayı düşündüğüm türden bir çalışmaydı ve bunu iş edinmeye karar verdim.

Görevlerimi tartışmak için bir toplantı talep ettim. İş arkadaşlarıma tam bir aydır merkezde kendime bir iş aradığımı ve hayal kırıklığına uğradığımı söyledim. Jane'le birlikte ders vermek ve toplantılara katılmaktan başka bir şey yapmıyordum. Kadın çalışmaları alt komisyonundaki çalışmalarımın iş tanımım içine alınabileceği önerisini getirdim. Bana yapılabilecek başka bir iş veremedikleri için kabul ettiler.

Sylvan Bölgesi Kadın Merkezi'ndeki hayal kırıklığım, Jane'le verdiğimiz dersin sürecine dair hislerimle de örtüşüyordu. Sınıftaki sessizlikle baş etmeyi öğrenmek, tam da beklediğim gibi zor olmuştu. Bunun verimli olduğu konusunda da şüpheliydim. Tartışma olabildiği zamanlarda da Jane ve benim ne kadar müdahil olmamız gerektiğini kestiremiyordum. Onun yönlendirmesini takip etmeye çalıştım, ama genellikle benden bekleneni yerine getiremiyormuş gibi hissediyordum. Jane dersi tek başına veriyor olsaydı ya da öğrencilere karşı benden duyarlı biriyle birlikte veriyor olsaydı daha mı iyi olurdu diye düşünmekteydim. Jane onlara olması gerekenden fazla sorumluluk mu yüklüyordu acaba. Kendi sezgilerime de tam olarak güvenemediğimden bunları samimi bir şekilde Jane'le konuşamıyordum. Ders hakkında şüphelerimi dillendirmek, Jane'in felsefesine meydan okumak olurdu; hatta bu yapıyı sorgulamak aslen öğrencilerin kapasitesini o kadar da desteklemediğim anlamına gelebilirdi. Gizli otoriteciliğimi açık etmeye pek de gönüllü değildim, özellikle de Jane sınıfın bu halinden hiç şikâyetçi görünmezken.

Kendi derslerimle ilgili deneyimlerim de karmaşıktı. Kadın tarihi çok keyifliydi. Joyce Berkman inanılmaz derecede birikimli bir hocaydı ve kadın meselelerine cidden adanmıştı. Diğer iki ders ise, tam tersine bir eziyetti. Profesörler sadece ırkçı ve cinsiyetçi olmakla kalmıyor, öğrencileri sürekli aşağılıyorlardı. Yapmak zorunda kaldığım iş yükünün ağırlığıyla başa çıkamıyordum da. Bütün okumalarıma rağmen tarih alanındaki birikimim çok zayıftı, ve bütün ödevleri dikkatlice okuyacak kadar bile zamanım yok gibiydi.

Dönem ortasında Neal nihayet okula tam zamanlı gitmeye başlamıştı. Ne kadar ilgi gösterdiğinden emin olmasam da, koordinatörünün onun ilgisine dair söylediği olumlu sözler beni cesaretlendirmişti. Terapistini haftada bir görmeye de devam ediyordu. Muayenehanesi eve yürüme mesafesinde değildi, başlangıçta onu oraya arabayla götürmek ve seans bitene kadar beklemek zorunda kaldığım için üzülmüştüm. Zaman o kadar kıymetliydi ki, haftada bir harcayacak bir saatim bile yok gibiydi, değil ki tüm öğleden sonra. Fakat çok geçmeden, perşembe öğleden sonralarını iple çekmeye

başladım. Judith evinde çalışıyordu. Hava iyi olduğunda arka bahçesinde oturup, öğleden sonra güneşinin keyfini çıkarabiliyordum. Judith'le birlikte çalışan bir başka terapist olan Martha Ayres'la da tanışmıştım. Yağmurlu bir perşembe öğleden sonrasında iki görüşme arasında bir saat kadar vakti vardı ve Judith'in mutfağında kahve içip sohbet etmiştik. Neal'ın terapi saatinde genellikle boş oluyordu ve ondan çok hoşlanmaya başlamıştım.

Dönem sona erdiğinde o kadar tükenmiştim ki, Noel tatilini nasıl atlatacağımı merak ediyordum. Bütün isteğim yalnız kalıp uyumaktı ama tatil başlamıştı ve bir şeyler yapmam lazımdı. Tom'la bir yılbaşı daha birlikte olma düşüncesi gözümü korkutuyor olsa da, çocukların Noel'i hep birlikte geçirmeyi istediklerinin farkındaydım. Hannah ve Neal'a doğru düzgün bir gün yaşatmanın borcum olduğunu düşündüm. Noel'den önceki gün arabaya atlayıp çocuklarla Ithaca'ya gitmeme karar verdik. O geceyi bir arkadaşta geçirecektim. Neal ve Hannah da Tom'da kalacaktı. Noel akşamı onun dairesinde olacaktık. Annemle babam çocukları görmek isterdi, Tom da kendi annesini. Hediyelerimizi Ithaca'da açtıktan sonra, hep birlikte ayrı ayrı arabalarla New Jersey'e geçecektik. Çok kasvetli bir Noel'di. Tom'un tatil günlerindeki depresif modu her zamankinden daha da ağırdı. Ben de ona bu halinden çıkması için yardımcı olmaya her zamankinden daha fazla gönülsüzdüm ve kendim de öfkeli bir sessizliğe gömüldüm. Elimden gelenin en iyisini yapmak için vaktiyle çok çaba harcamıştım ve hiçbir işe yaramamıştı.

Tom çocuklarla annesini ziyaret ettikten sonra çocukları bırakıp Ithaca'ya döndü. Annemlerde birkaç gün daha kaldık. Yeni yıl gecesi için daha iyi bir program yapmaya kafa yordum. Çocuklar da en az benim kadar sıkkın görünüyorlardı. Lanni'nin, kendi ailesindeki yılbaşı kutlamalarını anlatışı aklıma geldi. Annesinin evinde toplandıklarını, gece yarısına kadar tombala oynayıp yeni yılın ilk dakikalarında biberli sosis yiyerek kutladıklarını ballandırarak anlatırdı. Lanni ve annesini görmek bize iyi gelebilirdi, Hannah ve Neal'ın da Lanni'yi özlediklerini biliyordum. Lanni'yi arayıp, yılbaşı gecesini onlarla geçirip geçiremeyeceğimizi sorduğumda sevinçten havalara uçtu.

1974'ün ocak ayı bir önceki yıla nazaran daha az vaatkârdı. Amherst feministler açısından yaşanabilecek bir yerdi evet, ama ilk başta sandığım gibi bir cennet değildi. Arkadaşlarım destekçiydi, ama belli ki, benim onların verebileceğinden fazlasına ihtiyacım vardı. Derslerimde genelde başarılıydım, ama ne Tarih Bölümü'nden ne de kendi performansımdan başım dönmüştü. Tarih konusunda yeterli bilgiye hiç sahip olamayacak gibiydim ve yazma becerilerimi geliştirmem gerektiğini ümitsizce görebiliyordum. Ödevlerim, dilbigisine dair ve yapısal düzeltmelerle geri döndüğünde yerin dibine geçiyordum. Kendimden utanıyordum. Yüksek lisans okumak benim için bir araçtı. Kadınların tarihini nasıl yazacağımı sadece kendim için değil, kız kardeşlerim için de öğrenecektim. Apaçık bir şekilde ya beceremediğimi ya da daha da fenası, kendime görev edindiğim şeyle baş edememiştim.

O dönem evde tek yetişkin olmaya bir ara verecektim. Nelson ocak ayının sonunda birkaç aylığına bize taşınacaktı. Yunanistan'a öğrenci değişimi için gidecekti ve Mart'a kadar vakti vardı. O zamana kadar gelip, bizimle yaşamaya karar vermişti. İkinci kattaki küçük televizyon odasında kalacaktı. Kendi özel alanımı kimseyle paylaşmaya niyetim yoktu. Tek başına uyumayı sevmeye başlamıştım. İlişkimiz hâlâ gözle görülür biçimde kolay akıyordu; sorunlarından kendimi sorumlu hissetmeksizin onunla zaman geçirmenin tadını çıkarıyordum.

Sylvan Bölgesi Kadın Merkezi'ndeki iş ilk dönem zorluklarla geçmişti. Ama Jane'le birlikte ders verip, Kadın Çalışmaları Komisyonu'nda çalıştığım için görevlerimi yerine getirdiğimi hissediyordum. Komisyondaki göreve devam edecektim, ama Jane'le dersimiz sona ermişti. Bir kez daha iş bulma problemiyle karşı karşıyaydım. Elaine, Harvard, Cambridge'de yüksek lisansına devam ediyordu ve ocak ayında ziyaretime geldi. Siyah ve beyaz kadınlar üzerine birlikte oluşturduğumuz, sonradan kendisinin Cornell'de verdiği dersi birlikte verebileceğimizi düşünüyordu. Merkez ona ödeme yapabilirse, haftada bir kez Amherst'e gelmeye gönüllüydü. Dersi Kadın Merkezi'ne önerdim ve beni şaşırtarak dersi kabul etmekle kalmadılar, Elaine

için maddi kaynak da yarattılar. Çok rahatlamıştım, Elaine'le birlikte Cornell'de vermeyi istediğimiz ders Ithaca da olduğu gibi bu kampüste de talep görüyordu. Elaine'i düzenli olarak görmeyi de çok istiyordum. Sadece tek bir sorun vardı. Merkez bünyesinde açılan derslere genelde ilgi ve kayıt az oluyordu, bu ders için de bazı kaygılarım vardı. Konu zordu. Öğrenciler arasında çok fazla tanınırlığım yoktu ve Elaine'in de Cornell'deki gibi iletişim kurup derse öğrenci çekebilecek bağlantıları burada yoktu. Korkularımda haklı çıktım. Sadece iki öğrenci kayıt oldu ve ders düştü. Kadın Merkezi'nde kendime bir iş yaratabilmek için elimden geleni yaptığıma karar verdim. Üyelerden hiçbir tavsiye gelmediği için, kadın çalışmaları komisyonundaki göreve devam ediyor ve haftalık toplantılara katılıyordum. Maaşımı aldığımda suçluluk hissetmemeye çalıştım. Olabildiğince esnek olmak için elimden geleni yapmıştım. Gelecek dönem bir ders asistanlığı bulmaya çalışacaktım.

Çalışmayı hiç düşünmediğim bir yer varsa, Tarih Bölümü'ydü. Öğretim üyeleri ve öğrencilere yabancılaşmıştım. Derslerde ne beyaz kadınları, ne de kadın veya erkek fark etmeksizin siyahları görmek mümkündü. Birlikte yüksek lisans yaptığım öğrencilerin zihinlerinde bile yoktular. Sadece Joyce Berkman bana hayati gelen bu türden konulara ilgi gösteriyordu. İlk toplantılarımızda beni destekler gibi görünen danışmanımın da dahil olduğu diğer profesörler, bilmem gerektiğini düşündüğüm hiçbir şeyi bana öğretemezdi. Kadın çalışmalarının meşru bir entelektüel zemininin olduğunu bile düşünmüyorlardı. Benim bilgi birikimim ve deneyimimi aşan taleplerde ısrar ediyorlardı. Ödevlerimi kadınlar üzerine yapmaya çalışıyordum, ancak onlar benden sadece kadınlar üzerine çalışmamı değil, kadınların tarihine dair bir yöntem sunmamı beklediklerini ifade ediyorlardı. Yüksek lisanstan sonra doktoraya devam etmeyi ciddi ciddi sorgulamaya başlamıştım. Tarihçiler için zaten çok az iş olanağı vardı. Eğitimim bana mutluluktan çok ızdırap verdiği gibi, kıymetli olduğunu düşündüğüm pek az bilgi kazandırıyordu.

Kadın Çalışmaları Komisyonu'nun toplantılarıysa Tarih Bölümü'nde ya da Sylvan Bölge Kadın Merkezi'nde yaşadıklarımın tam

tersiydi. Önerimizin son taslağını yazmakta bazı sorunlar yaşasak da hepimizin ortaklaşa katkı koyduğumuz ve üzerinde uzlaşmaya varabildiğimiz bir ürün ortaya çıkmıştı. Bu, kadın çalışmalarında anadal ve yandal programlarının yanısıra, sadece program bünyesinde açılacak olan bir dizi dersi de kapsıyordu. Öğretim üyeleri, öğrenciler, memurlar ve halktan bir temsilcinin de katılacağı bir idari kurul tarafından yönetilecekti.

Bir grup sosyalist feminist öğretim üyesi ve öğrencinin programı yeterince radikal bulmayıp rahatsızlık duyduğu kulağıma çalınmıştı. Halbuki bu program Cornell'deki deneyimle karşılaştırıldığında bana son derece ilerici gelmişti. Bu kadınları tanımıyordum ve neye özellikle itiraz ettiklerini de bilmiyordum. Komisyondaki kadınlarla, Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen bir grup kadın arasında yaşandığı ara sıra da olsa telaffuz edilen anlaşmazlık hakkında daha da cahildim. Sorduğum hiç kimse, ne olup bittiğini tam olarak anlatamamıştı. İş arkadaşlarımın bahsettiği bu kadınlardan bazılarını tanımış olmayı isterdim, ama belli ki kimse onlarla düzenli olarak görüşmüyordu.

1974 baharı yaklaşırken her geçen gün biraz daha fazla depresifleşiyordum. Okul gitgide daha zorlaşıyordu. Sınıfta beyaz kadınlar, siyah halklar, bunları bırakın, çalışan sınıfların gündelik hayatına benden başka ilgi duyan tek bir kişi bile yoktu. Bir derste endüstriyel sistem üzerine tartışma sürerken, yüzyılın başlarında fabrikada çalışan işçilerin gündelik yaşamları mevzusunu açtığımda dersin hocası ve diğer öğrenciler sadece dimdik suratıma bakmış, sonra da kendi sohbetlerine devam etmişlerdi. Belli ki insanların ne koşullar altında çalıştığı yüksek akademik söylemle pek ilişkilendirilemiyordu. Bu bağlamda yazılan ödevler ıstırap vericiydi. Sadece yazma becerilerimi geliştirmem gerektiği için değil, yazdığım her sözcüğün belgelendirilmesi gerektiği ve "resmi" tarih denilen şeyin içeriğiyle zerre ilgim olmamasından dolayı. Elbette, dersime giren profesörlerin çalışmama getirdiği eleştirinin politik boyutunu görebiliyordum. Ama yine de bu kendimi aptal gibi görmeme, hatta yüksek lisans düzeyinde bir eğitimi alabilecek kapasiteye sahip olup olmadığımı sorgulamama bir engel teşkil etmiyordu.

Hannah'nın okulu da iyi gitmiyordu. Yaz tatilinde dört harika öykü yazan ve çok güzel seramik kâseler yapan o yaratıcı çocuk, okumaya ve sanatsal beceri sınıflarına ilgisini bile yitirmişti. Okulla ilgili genel izlenimlerim de olumsuzdu. Bunu Hannah'ya belli etmemek için elimden geleni yapıyordum. "Açık sınıf" yapısını benimsemiş olmalarına rağmen, okul bana kendi ilkokulumun 1945'teki halini hatırlatıyordu. Ziyaretlerim esnasında öğretmenlerin temel kaygısının sınıfı kontrol altında tutmak olduğunu görmüştüm. Çocuklar nereye gidecek olurlarsa olsunlar, uzun kuyruklar oluşturup hareket geçmek için beklemek zorundaydılar. Hannah o kadar mutsuz görünüyordu ki, sınıf öğretmeninden görüşmek için bir randevu talep ettim. Beklerken sınıfta okutulan bir kitaba göz gezdirdim. İçinde sekiz öykü vardı. Dördü neredeyse hiç kadın karakter barındırmıyor ya da ana erkek karakterlerin çevresinde oluşturulmuş kadın karakterler içeriyordu. Üçünün başkahramanı eril hayvanlardı. Sadece sonuncunun ana karakteri sağır ve dilsiz küçük bir kızdı. Elbette tüm karakterler beyaz ve orta sınıftı. Kitabı bir kenara bırakıp, çocukların yaptığı duvarlarda asılı elişlerine baktım. Neden Hannah'yı heyecanlandıramadıklarını anlayabiliyordum. Duvar panolarına iliştirilmiş, teksir makinesinde basılmış kardan adam resimleri ve her birinin altında çocukların yazdığı küçük paragraflar. Tam da kendi okul yıllarımdan hatırladığım gibiydi. Hiç mi bir şey değişmemişti?

Öğretmenler görüşmeye hazır olduğunda artık zıvanadan çıkmış haldeydim. East Hill'de de beni rahatsız eden pek çok şey olmuştu ve aslında Hannah'nın bir "devlet" okulunda kamusal eğitim almasından mutluydum, ama Wildwood'un uzaktan göründüğü kadar katı ve hayal gücüne ket vurabilecek yapıda çıkacağını cidden beklememiştim. Öğretmenler Hannah'nın çok olumsuz olduğundan şikâyetçiydi. Ben de onlara bunun nedenini gayet iyi anlayabildiğimi söyleyerek yanıt verdim. Toplantı bir felaketti.

Neal'ın program koordinatörüyle ilişkim de kötülemişti. Neal'a "dağılmış bir yuva"dan geldiği için acıdığını hissetmiştim. Daha da kötüsü ondaki potansiyeli azımsıyordu. Dr. Tompkins ise, Dr. Julien gibi Neal'da ilerleme olduğunu gözlemliyordu ve kapasitesinin

küçümsenmesinin ondaki bu gelişmeye ket vuracağını düşünüyordu. O da Dr. Julien'in Neal'ın gözle görünenden çok daha fazlasını başarabileceğine inanıyordu. Öğretmenlerinin de ona yüksek beklentilerle yaklaşması bu açıdan hayati önem arz ediyordu. Bu bilgiler Neal'ın dosyasında yer aldığı ve Dr. Tompkins daha önce koordinatörle görüştüğü halde, onun da benim çok talepkâr olduğumu ve Neal'ın sınırlarını kabul etmekle yüzleşemediğimi düşündüğünü sezinleyebiliyordum.

O mart ayında çok yorgundum. Nelson gitmişti. Onun varlığı bile enerjimin ve zamanımın elverdiğinden daha çok şey yapmam gerektiği hissini azaltamamıştı. Bazen çocuklara, kendime, arkadaşlarıma ve dünyadaki tüm kadınlara karşı sorumluluklarımın ağırlığı altında ezildiğimi hissediyordum. Bir gün kampüste daha önce hiç karşılaşmadığım bir kadınla tanıştım. Sonra aslında onu tanıdığımı, ama bir süredir okulda olmadığını fark ettim. Nerelerde olduğunu sorduğumda yorgunluktan yatağa düştüğünü söyledi. Birkaç hafta yatakta kalması gerekmişti. Başına geleni duyduğumda onun için üzülmekle birlikte içten içe bir feministin daha tıpkı benim gibi var olmak ve her şeyi yapmakla ilgili zorluk yaşadığını duyup rahatlamıştım. "Süperkadın sendromu", en az alt etmeye çalıştığımız cinsiyet rolleri kadar yıkıcı olmaya başlamıştı.

Jane ve Carolyn'le ilişkimiz ise kısmen onların feministlere uygun davranış biçimlerindeki ısrarcı tutumlarından dolayı yara almaya başlamıştı. Hareket bizlerin güçlü olmamız gerektiğini söylüyordu. Belki de bizler o kadar düşkün ve korkmuştuk ki, birbirimizle gerçek hislerimizi paylaşmaktan acizdik. Jane'in işinin çok zor olduğunu biliyordum. Pozisyonu üç ayrı bölümde iş yapmasını gerektiriyordu; İngilizce Bölümü, Massachusetts Üniversitesi ve Sylvan Bölge Kadın Merkezi. Kendisinin durumuyla ilgili dobralıkla, hatta bazen iğneleyici bir tonla dile getirdiği yorumlarından da mutsuz olduğunu çıkarabiliyordum. Ama bu zorlukları açıkça ve doğrudan ifade etmeye hiç yanaşmıyordu. Ben de samimi bir itirafı yüreklendirecek herhangi bir girişimde bulunmuyordum, çünkü benim de Jane'i güçlü bir kadın olarak görmeye ihtiyacım vardı. Carolyn'in evliliği nihayet

sona eriyordu ve Kaliforniya'daki en büyük oğlu ciddi bir psikolojik çöküş yaşamaktaydı. Jane'le birlikte Carolyn için elimizden geleni yapmaya çalışmıştık, ama ona ulaşmak imkânsız gibiydi. Benim verebileceğim katkı çok sınırlıydı. Enerjimi kendimi ayakta tutmaya harcamam gerekiyordu. Kayıt altına aldığımız sohbetlerimize devam ediyorduk ve sonra deşifre ediyorduk. Ama sohbetlerimiz artık bu kayıtları nasıl kitaba dönüştürebileceğimize dair fikirleri içermiyordu. Bana öyle geliyordu ki, çöküşe geçtiğimizin farkında olmaksızın sadece birbirimize tutunma çabası içindeydik.

Judith Tompkins'in evinde geçirdiğim perşembe öğleden sonraları çölde vaha gibiydi. Nisan başı gibi artık yakın arkadaşım olan Martha, son derece şık bir MGB ile eve geldi ve arabadan gülerek inerek merhaba dedi. Bana yaklaşırken, yolunda olmayan bir şeyler olup olmadığını sordu. Martha yüz ifademden ruh halimi okuyabilen tek insandır, belki de onun karşısında kendimi gizlemediğimden. Nedense onunlayken hep açık olabileceğimi hissetmişimdir. Süperkadın imgesine ihtiyacı olduğu pek söylenemezdi. Şikâyet ediyordu, kendi kırılganlıklarını yaşamının sıradan bir parçası olarak kabul ediyor ve korkularını itiraf edebiliyordu. Ona, kendimi berbat hissettiğimi söyledim. Yorgundum, yalnızdım ve otuz dördüncü yaşgünümdü. Amherst'te o gün doğum günüm olduğunu bilen yoktu, çünkü kimseye söylememistim. Gözlerime hücum eden yaşları gizlemek için başımı önüme eğdim.

Martha'nın ayağa kalkmamı söylediğini duydum. Spor arabasıyla beni gezdirmek istiyordu. Biraz hız yaptık ve kendimi daha iyi hissetmeye başladım. Doğum günüm için özel bir şey isteseydim ne isterdim diye sordu. Bir an bile düşünmeden, bir bahçe istediğimi söyledim. Evimin arka bahçesinde üç büyük çam ağacı vardı. Bu yüzden ne toprak iyiydi, ne de güneş alıyordu. Geçen haziranda büyük umutlarla ektiğim fidelerin mahsülü çok zayıf olmuştu. Martha birkaç dakika sesiz kaldı, sonra dileğimi yerine getirebileceğini düşündüğünü söyledi. Artık orada yaşamıyor olmasına rağmen, bir evin yarısı kendisine aitti ve güzel bir bahçe yapılabileceğini düşündüğü bir alan vardı. İstersem, birlikte ekebilirdik. Çok heyecanlanmıştım.

Bahçe tam ihtiyacım olan şeydi, Martha'yla birlikte ekmek ve bakımını yapmak bu düşü daha da güzel kılıyordu. Toprağı kazmak bana her daim huzur vermiştir. Sadece toprağı, bitkileri düşünürüm, yapmam gereken onca işi değil. Martha, gelecek perşembe alanı kullanıp kullanamayacağımız hakkında bana haber vereceğini, ama sorun çıkacağını sanmadığını söyledi. Ona, bu mümkün olmasa bile şimdiye kadar aldığım en güzel doğum günü hediyelerinden birini verdiğini söyledim.

Bir sonraki perşembeyi iple çektim ve Martha mutfağa gelip, "Mutlu yıllar! Bahçe senin," diye bağırdığında şaşırmadım. Daha nisan olmasına rağmen, hemen planlama yapmak istiyordum. O cumartesi, Martha'yı bahçe işlerini konuşmak için akşam yemeğine davet ettim. Domates, patlıcan ve biber ekerek başlamak istiyordum. O akşam sofrada karışık sebze dolması olacaktı. Sonbaharda hazırlayıp, dondurucuda saklamıştım. Bu ortak bahçemizin bir kutlaması olacaktı. Davetimi kabul etti.

O sabah her zamankinden erken kalktım. Martha, akşam altıda gelecekti, ama onun gelmesinden başka bir şey düşünemiyordum. Evi temizlemeye karar verdim. Temizlik o yılki önceliklerim arasında en geride kalanıydı. Ortalığı pislik götürüyordu. Hannah ve Neal da odalarını topladılar. Temizlik bitince gidip biraz çizim kâğıdı aldım, böylelikle Martha'yla birlikte doğru düzgün bir bahçe planımız olacaktı. Odaklanabilmeyi ümit ediyordum, çünkü Martha'yı evde ağırlamak beni biraz germişti. Birbirimizi sadece haftada bir, o da Neal Judith'le görüşmedeyken bir saatliğine görmüştük.

Martha tam vaktinde geldi ve birkaç dakika içinde korkularımın ne kadar yersiz olduğunu anladım. Son yedi aydır ilişkimizi belirleyen rahat sohbetlerimizden birine dalıverdik. Neal ve Hannah ile çok rahat olduğunu görmek de beni rahatlatmıştı. Onlar da ondan hoşlanmıştı. Dolma, yoğurt ve salatadan müteşekkil akşam yemeği büyük bir zaferdi. Çocuklar televizyon seyretmeye çekilince biz de bahçe planımızı çalıştık. Bitkileri alana saçar gibi yaymanın en iyisi olacağına karar verdik, sıra sıra dizilmiş düzenli bir bahçe değil, yamalı bohça gibi bir bahçe olacaktı. Bahçe düzenlemesine dair

geleneksel olan ne varsa gülerek yıktık, ama ekim dikim usullerine harfiyen uyacaktık.

Martha ayrıldığında bir hayli geç olmuştu, ama ben onu yollamaya hazır değildim. İzleyen haftalarda da sık sık görüştük. Doğum günümden, Martha bana bahçe hediye ettiğinden beri çok mutlu olduğumu fark ettim. Okul her zamanki kadar zordu, Neal'ın program koordinatörü ile aram o kadar bozuktu ki, artık birlikte çalışıp çalışamayacağımızı bile bilmiyordum, Jane'le ilişkimiz iyice bozulup birbirimizle konuşmayı kesecek raddeye gelmişti. Ama Amherst'e taşındığımdan bu yana kendimi hiç bu kadar iyi hissetmemiştim. Bir kez daha gözüme her şey mümkün gibi görünüyordu.

Martha'ya karşı hislerimin arkadaşlıktan çok öte olduğu barizdi. Onunla değilsem, onu düşünüyordum. Birlikteyken fiziksel bir yakınlığın özlemini çekiyordum. Söylediği birkaç şeyden ötürü, onun lezbiyen olduğunu varsayıyordum ve kendi hislerimi sözel olmayan yollarla ifade etmeye çabalıyordum. Haftalar boyunca, koluna ya da omzuna dokunarak ya da birkaç tutkulu el sıkışması ile nasıl hissettiğimi göstermeye uğraştıktan sonra, hem bana karşı hiçbir cinsel çekim duymadığını hem de beni tam anlamıyla "karşı cinse ilgi duyan bir kadın" olarak görerek yolladığım bütün emareleri ıskaladığını fark ettim. Mayıs ortalarında, artık ona hislerimi açık açık ifade etmem gerektiği gerçeğiyle yüzleştim, anlaşılan oldukça fazla dil dökmem gerekecekti. Dönem bitene kadar da bekleyebilirdim. Aynı zamanda hem Martha'ya açılıp hem dönem sonu ödevlerimi yazmak mümkün değildi.

Ne söyleyeceğimi ya da Martha'nın nasıl tepki göstereceğini düşündüğümde beni en çok kaygılandıran nokta, benim için çok önemli bir hale gelen arkadaşlığımızı yitirme ihtimaliydi. Benimle cinsellik içeren bir ilişki istemezse bunu kabul edebilirdim, ama arkadaşlığını kaybedersem yıkılırdım.

Bahçe için tohum almak üzere sözleşmiştik ve o gün artık Martha'ya açılabileceğime karar vermiştim. Bostana gidip döndükten sonra, evine kahveye gelmek ister miyim diye sordu. Evindeyken çok sessiz olduğumu fark edip her şeyin yolunda olup olmadığını sordu.

Derin bir nefes aldım, yere baktım ve ona bir şey söylemem gerektiğini mırıldandım. Çok gergin olduğumu, çünkü arkadaşlığımıza çok değer verdiğimi söyledim. Hissettiklerimi ona söylemezsem, hislerimin arkadaşlığımız için bir tehdit oluşturmasından korktuğumu söyleyerek devam ettim. Hislerim halihazırda arkadaşlığımızı değiştirmişti zaten. Ona, ondan çok etkilendiğimi, ama daha önce hiçbir kadınla beraber olmadığımı ve ete kemiğe büründüğünde hakikaten nasıl hareket etmem gerektiğini bilmediğimi anlattım. Anlatmaya o kadar dalmıştım ki, ben konuşurken Martha'nın nasıl tepki gösterdiğine bakmıyordum bile. Konuşmaya başladığımdan beri ilk defa başımı kaldırıp ona baktığımda, Martha'nın söylediklerimin etkisiyle afalladığını gördüm. Bana saatler sürmüş gibi gelen bir sessizliğin ardından, bir içki isteyip istemediğimi sordu. Kafamı salladım ve o mutfağa doğru gitti. Geri geldiğinde, bir şekilde kendini toparlamış gibi görünüyordu. Bir şişe şeri ve iki şarap kadehi vardı elinde. Güldü ve şarabın kalitesi için özür diledi. Evde bir tek bu vardı ve belli ki her ikimizin de bir şeyler içmeye ihtiyacı vardı.

Gerçekten berbat olan şaraptan birkaç yudum aldıktan sonra, kendinin de bana çok değer verdiğini ama uzun bir ilişkiden daha yeni çıktığını ve hayatının bu döneminde yeni bir ilişki istemediğini söyledi. Şu içinde bulunduğumuz tarihsel dönemde ilişkilerin aldığı karmaşık yapıdan bahsetmeye başlayınca, ne olup bittiğini gerçekten merak ettim. Kadına sadece onu çok cazip bulduğumu söylemiştim, o da bana 1970'lerin ilişkileri üzerine sosyolojik nutuk atmaya başlamıştı. Susmasını bekledim, sonunda gerçekten sustu. Ona baktım ve o da eğilip beni öptü.

Hem çok keyif almıştım, hem de korkmuştum. Martha'yı hiç kimseyi önemsemediğim kadar önemsiyordum. Bu öpücük aramızdaki muhtemel bir ilişkinin son derece hararetli olacağının bir göstergesiydi. Nelson'la olduğu gibi ne açık ne de gizli saklı bir sınır yoktu aramızda. Saate baktım. Neyse ki, çocukların okuldan eve dönme vakti yaklaşmıştı. Ayağa kalktım ve Martha'ya şimdi gitmem gerektiğini, daha sonra onun uğramasını umduğumu söyledim. O da beni arayacağını söyledi.

Çocuklardan hemen önce eve vardım, evin içinde bir oraya bir buraya dolanıp Martha'nın ne zaman arayacağını düşünmeye başladım. Tam akşam yemeği hazırlığı için buzdolabını açmış bakınıyordum ki, evin girişine yanaşan bir araba sesi duydum. Avluya çıktığımda Lanni, Lanni'nin kuzeni Tina ve Tina'nın kızı Lisa'yla karşılaştım. Bir an kafam karıştı, ama hemen ardından bu hafta sonu ziyareti için plan yaptığımızı hatırladım. Zihnim o kadar Martha'yla meşguldü ki, Lanni'yi tamamen unutmuştum. Hemen kendimi toparladım ve onları karşıladım, bir yandan da hummalı bir şekilde akşam yemeğinde altı ya da sekiz kişiyi nasıl doyuracağımı düşünüyordum.

Harika bir hafta sonu geçirdik. O gece Martha da geldi. O ve Lanni tanışacağı için çok keyifliydim. Neal ve Hannah, Lanni geldiği için sevinçten deliye dönmüşlerdi, Hannah ve Lisa da çok iyi arkadaşlık ettiler. Lanni'yle yalnız kaldığımızda ona Martha'ya karşı hislerimden söz ettim. Çok şaşırmıştı, ama çok mutlu olduğumu görebiliyordu ve Martha da çok sıcak bir insana benziyordu. Martha'daki beni aylar öncesinden saran bu sıcaklığı Lanni'nin bu kadar çabuk hissetmesine sevinmiştim.

Çok âşıktım. Martha'yla geceler boyu sohbet ettik, birbirimize hayat hikâyelerimizi anlattık. Ergenlik döneminden beri lezbiyendi. West Virginia'daki küçük kasabasında ve sonra devam ettiği okulda yaşadığı çifte hayatı anlattı. Alfred'deyken sırf beni rahatsız hissettirdikleri için, Amy ve Jean hakkında dekanla konuşmayı istemiş olmamdan dolayı şimdi fazlasıyla suçluluk hissediyordum. Martha ve sevgilisinin üniversitedeyken yaşamak zorunda bırakıldıkları bazı korkular, belli ki benim gibi insanlardan kaynaklanmıştı. Bu olay hakkında Martha'ya açıklama yapma ihtiyacı hissettim. Benim hakkımdaki en kötüsü de dahil her şeyi bilmeliydi. Ona söylediğimde hayrete düştüğünü, ama itiraf ettiğim için hislendiğini görebilmiştim. Bu sırrı açık ettiğim için büyük bir rahatlama hissettim.

Martha'yla ilişkim diğerlerine hiç benzemiyordu. Kendimi yorulmuş hissettiğimde, yanımda olurdu. Tıpkı, dünyayı fethedecek kadar enerjik hissettiğimde olduğu gibi. Böyle bir şeyi daha önce hiç deneyimlememiştim. Erkekler bazı açılardan kadınları dünyaya karşı

koruyabilirdi belki, ama duygusal açıdan kadınların erkekleri gözettiğini görmüştüm hep. Tom'la ilgilenmeyi en sonunda reddetmiştim, Nelson'la da başından itibaren onun duygularının sorumluluğunu üstlenmeyeceğim anlaşmasını yapmıştım. Demek ki kendimi tanıdığım erkeklerce kullanılmaktan korumaya çalışmıştım ve onların duygusal destek beklentimi karşılayamayacaklarını düşünmüştüm. Bunun için kadın arkadaşlarım vardı.

En kayda değer duygusal ilişkilerim hep kadınlarla kurduğum ilişkilerdi. Ancak ben, tanıdığım pek çok lezbiyenin aksine, başından beri lezbiyen olduğumu düşünmemiştim ve yeni yeni duygularımın yönlendirmesiyle harekete geçebilmiştim. Kadınlar benim için hep önemliydi, ama erkekler de öyle. Erkeklerden nefret ettiğim için lezbiyen olmadım ya da kadınlarla yatmayı politik nedenlerle seçmedim. Tanıdığım pek çok lezbiyen arasında yaygın olan bu kanı, benim Martha'ya olan duygularıma zarar vermiştir hep. Ona, o olduğu için âşık oldum, "düşman" ile yatmayı istemediğimden değil. Sonradan düşündüğümde, 1975'te kadınlar arasındaki ilişkilerin kabul gördüğü Amherst'de yaşamıyor olsaydım, Martha'ya beslediğim hisleri reddedebileceğimi yahut bastırabileceğimi de fark ettim. Tanıdığım lezbiyenlerle görüş ayrılıklarıma rağmen, Martha'yla ilişkimden önce hissetmediğim kadar onlara bağlanmış hissettim. Bunun yanı sıra, eşcinsellik evrensel olarak sapkınlık kabul edilirken, ben artık Martha gibi kadınları seven kadınların gösterdiği bu cesarete hayrandım.

Amherst gibi bir yerde bile pek çok insan lezbiyenleri açıkça erkeklerden nefret eden kadınlar olarak yaftalıyordu, ancak Tarih Bölümü'ndeki öğretim üyeleri dışında tanıdığım azımsanamayacak sayıda insan bu konuda da oldukça açık fikirliydi. Elaine dışında bütün arkadaşlarıma Martha'yı anlatmıştım ve hepsi benim adıma mutluluk duymuşlardı. Elaine'in onaylamayacağını hissediyordum. Son zamanlarda yaptığımız düzenli telefon görüşmelerinden birinde anlatmak yerine, yüz yüze gelinceye kadar beklemeye karar verdim. Hayatım boyunca yaşadığım en sağlıklı ilişkinin, en hastalıklı ilişkim olarak görülebileceği aklımın ucundan bile geçmemişti. Sadece

Tom'un öğrenmesi halinde çocukları benden almaya çalışabileceği ihtimali beni endişelendiriyordu. Anneme ve babama söylemeye hiç niyetim yoktu. Onlara Nelson'dan da bahsetmemiştim, onlar da bana birkaç ay boyunca evimde yaşayan bu genç adam hakkında bir şey sormamıştı. Hayatım hakkında o kadar az şey biliyorlardı ki, lezbiyenliğim de onların kavrayamayacakları bir başka ayrıntı olarak kalabilirdi. Çocuklar Martha'yı seviyor gibiydi ve onlara cinsel hayatımdan bahsetmek uygunsuz kaçardı. Bana bu kadar çok şey kazandıran bir durumdan onların ancak yararlanabileceklerini düşündüm. Her halükârda, o yaz çok fazla ortalıkta olmayacaklardı. Okulları bitince babalarını ziyaret etmek için Ithaca'ya gideceklerdi. Sonra da her ikisi de ağustosa kadar kampta olacaklardı.

Neal için bulduğum yeni kamp beni çok heyecanlandırmıştı. Konuşma kampı ona altyapı kazandırmış ve diğer çocuklarla bir şekilde ilişki kurmasını sağlamıştı, ama aslında ona uygun değildi. Judith Tompkins, duygusal rahatsızlıkları olan oğlan çocukları için bir kamp olduğunu duymuştu. Fevkalade iyi bir kamp olduğunu düşünüyordu. Camp Wediko'dan gelen tanıtım broşürleri beni de etkilemişti. Başvuru formunu doldurdum ve heyecanla Neal'ın kabul edilip edilmeyeceği haberini bekledim. O baharın sonuna doğru, direktörlerden biri olan Harry Parade, Neal'la ilgilendiklerini, ancak nihai bir karara varabilmek için görüşmek istediklerini bildirdi.

Görüşmek için yola çıktığımızda ben de Neal da gergindik. Neal, konuşma kampını çok da sevmemişti, ama en azından bildiği bir yerdi. Şimdi yepyeni bir yer olasılığı ile karşı karşıyaydı. Benim duygularım da benzerdi: Bir başka uzman tarafından, bir kez daha mercek altına alınacaktım. Küçük bekleme odasında beklerken, beni destekleyen terapistleri düşünmeye çalıştım. Harry ofisten çıkar çıkmaz, Neal'a doğru yürüdü ve onunla konuşmaya başladı. Rahatlamıştım. Bu görüşme doğrudan Neal'la yapılacaktı, benimle olan ilişkisi üzerine olmayacaktı. Kamp dönemi boyunca çok fazla eğleneceğini, ancak danışmanların da akranlarıyla iletişim kurmak için çaba harcamasını bekleyeceklerini açıkça söyledi. Neal'ın söylediği her şeyi cidden dinliyordu, ben de Neal'ın korkularını dile getirmesini hayretle dinli-

yordum. Harry, Neal'ı daha önce hiç kimseyle girdiğini görmediğim türden bir diyaloğa çekmeyi başarmıştı.

Sohbetlerinin sonuna doğru Harry bana dönüp Neal'ın kampa son derece iyi uyum sağlayabileceğini, onu aralarında görmekten mutlu olacaklarını söyledi. Havalara uçmuştum. Kamp şu son bir saatte olan bitene en ufak benzerliği olan bir yerse, şimdiye kadar Neal'ın başına gelen en iyi şey olacaktı. Ayrılmak için ayağa kalktığımızda, Harry başvuru formumdan çok etkilendiğini söyledi. Neal'ı çok iyi tanıdığım belliydi.

Bu yorumlar karşısında minnettardım. Neal'ın Wildwood'daki koordinatörüyle ilişkimiz giderek kötüye gitmişti. Mayıs ayında bir rapor yazarak Neal'ın durumuna uygun hedefler koymadığımı, çünkü onun sınırlarını kabul etmek istemediğimi yazmıştı. Benim Neal'la ilişkimi, Tom'la olan ilişkisiyle de karşılaştırmaktaydı. Beni soğuk ve neredeyse düşmanca, Tom'u ise sıcak ve şefkatli buluyordu.

Benimle ne gibi bir problemi olduğunu bilemiyordum, ama tutumunun Tom'u terk etmemle bir ilgisi olduğu açıktı. Diğer bekâr anneler de öğretmenlerin onlar hakkında son derece eleştirel olduğundan şikâyetçiydiler. Belli ki Amherst gibi bir yerde bile, yalnız anneler tanım gereği kötü ebeveynler sayılıyordu. Besbelli bu durumu kavga ederek çözebilecektik. Koordinatörü Neal olmadan görmek için bir randevu aldım. O yazılan rapor Neal'ın sorunlarından kendimi sorumlu tuttuğum o suçluluk havuzunda bir yerde yüzüyordu yüzmesine ama, çok da öfkeliydim. Onunla karşı karşıya geldiğimizde, Neal için hedefler koymadığımı anlaması gerektiğini çünkü ne gibi hedefler koymam gerektiğini belirleyebilecek yetkinliğe sahip olmadığımı söyledim. Hem Neal hakkında kendi görüşlerim hem de onunla çalışan uzmanlardan edindiğim geri dönüşler sayesinde onun taşıdığı potansiyeli bilmemizin imkânsız olduğunu anlamıştım. Üç yaşında ve henüz tek kelime bile etmezken, Neal'ı hastaneye yatırmak belki "gerçekten" düşünülebilirdi. Artık on iki yaşında, okuyabilen, yazabilen, aritmetik işlemlerini yapabilen, mükemmel bir hafızası olan ve yetişkinlerle gayet olumlu iletişim kurabilen bir çocuktu. Gösterdiği ilerleme biraz da onun potansiyelinin, bu her

ne idiyse, görülmesi için verdiğim mücadelenin bir sonucuydu. Öte yandan babası erken çocukluk döneminden itibaren, farklı zamanlarda, Neal'ın bir hastaneye yatırılması için beni zorlamıştı. Koordinatör Neal'a ebeveynlik yapma biçimimi beğenmiyor olabilirdi, ancak her ikimizi de olduğumuz gibi kabul etmek durumundaydı.

Hannah da bir kampa gitmek istediğini söylemişti. Amherst'e bir saatlik mesafedeki Cummington'da, ilanlarında "özgür" bir kamp olduğunu beyan eden bir kamp bulmuştum. Çocuklar ve danışmanlar her sabah toplantı yapıp, o günün etkinliklerini birlikte planlıyorlardı ve East Hill'de olduğu gibi sanatsal etkinlikler ön plana alınıyordu. Direktörü de cinsiyet ayrımcılığına karşı bir ortam yarattıkları konusunda bana güvence vermişti. Bence Hannah, Wilwood'da gözlemlediğim katı sisteme bir ara vermeliydi. Shire Village'ı ziyaret ettikten sonra, Hannah denemeye karar verdi. Eve yakın olması ikimizin de hoşuna gitmişti. İstediğim zaman onu ziyaret edebilecektim. Hannah'nın en iyi arkadaşı da Shire Village'a gidiyordu ve orada başka iyi arkadaşlar edinebileceğini de umuyordum.

Yaz tatilinde çalışmıyor olmayı dilerdim. Ama paraya ihtiyacım vardı. Tom'la çocukların kamp masraflarını bölüşmüştük ve benim payıma düşen miktar tüm birikimimi silip götürmüştü. Kadın Çalışmaları Programı'nda çalışmayı umut ediyordum, ama maddi kaynak meselesi netleşmemişti. Program önerisi o baharda fakülte senatosunda onaylanmıştı. Fakat senato henüz bütçeye dair karar almamış olduğundan durum hâlâ bütçe işlerinden sorumlu dekana bağlıydı. Para taleplerimiz, programı kendi bölümlerinden ücretli izin alabilecek fakülte üyeleriyle kotarmamız tavsiyesiyle sonuçlanmıştı. Komisyon durumu tartışmak üzere toplandı ve pek çoğunun da tıpkı benim gibi fon olmaksızın programı başlatmamızın beklenmesi karşısında tepki gösterdiğini görünce rahatladım. Küçük bir fikir teatisinden sonra, dekana programın fon beklediğini hatırlatmak için küçük bir not yollamaya karar verdik. Eğer fon alamayacaksak, programı başlamadan sonlandıracaktık. Programın başlamadan bitmesi de kamusal bir mesele haline gelecekti. Bir hafta içinde, küçük de olsa başlangıç olarak yeterli olabilecek bir miktarda program bütçesi

onaylandı. Yaz için işe alınacak iki kadro içeriyordu. Pozisyonlardan biri için işe alındım.

Benim açımdan programın hayata geçmesi için gerekli olduğunu düşündüğümüz bir durumda komisyonun hemen harekete geçmesi bile, muazzam bir rahatlamaydı. Buradaki kadınların zihinlerinde, kadın çalışmaları ile kadın hareketi arasında hiçbir farklılık yoktu. Yönetime gönderdiğimiz mesaj son derece sarihti. Kadın çalışmaları tehdit altındaysa, komisyonun Amherst'te son derece güçlü olan kadın hareketini programı korumak için eyleme davet etmeye her türlü hakkı vardı. Program dahilinde çalışmaya başladığımda, katkı koyabileceğim bir şey olduğundan ve komisyonun arkamda duracağından artık emindim.

Komisyondaki lisans öğrencilerinden Marilyn Bogue'la birlikte çalışıyorduk. Dekanlık bize çalışacak bir ofis veremediğinden Massachusetts Üniversitesi Kadın Çalışmaları Merkezi kendi koridorunu bize çalışma yeri olarak tahsis etmişti. Telefon ve daktiloları kullanabiliyorduk. Küçük ofisimizi kurduk, temmuz başından itibaren artık altından kalkamayacağımız kadar çok işimiz vardı. Bir koordinatör ve üç personelin daha işe alınması için komisyonlarla iletişime geçtik, sonbahar döneminde açılacak derslerin ilk listesini çıkardık. Beş ayrı okulda görev yapacak ve üniversite içinde paylaşılacak bir fakülte öğretim üyesinin atanması için Smith, Mount, Holyoke, Amherst ve Hampshire kolejlerinin kadın çalışmaları komisyonlarıyla iletişime geçtik. Biraz boş zaman istemiştim, ama programda çalışmaktan çok memnundum ve gelecek akademik yıl içinde, bir öğretici asistanlık işi daha alabileceğimi duyduğumda da çok mutlu oldum.

Martha'yla harika bir yaz geçirdik. Çocuklar yaz kampından dönmeden bir hafta sonu tatili yapmamızı önermişti. Tatil için bir yere gitmeyeli iki yıl olmuştu. Sonuncusu Woods Hole'du ve pek keyifli geçtiği de söylenemezdi. Martha yıllardır Nantucket'a gitmek istiyordu. Ben de okyanusu hâlâ çok sevdiğimden, teklifini hevesle kabul ettim. Para konusunda biraz endişeliydim sadece. Feribot yolculuğu için yiyeceklerimizi hazır edersek biraz daha az harcayacağımızı söyledi. Bunun harika bir fikir olduğunu düşündüm ve fırında vichy soslu

tavuk hazırladım. Yola çıkmadan önce birlikte markete gidip, ertesi günkü öğlen yemeği için bazı ek malzemeler aldık. Alışveriş arabasını en sevdiğim krakerler, domates turşusu ve daha bir sürü leziz yiyecekle doldururken Martha'dan hiç ses çıkmadı, ama biraz francala ve peynir de alsaydık keşke dediğimde bana tuhaf tuhaf baktığını hatırlıyorum. Eve dönüp paketleme işine giriştik. Martha boş bavulunu arabadan çıkarınca, kendimi bir garip hissettim. Bir de bavul götüreceksek, soğutucuyu nereye sığdıracaktık? Kafası karışmış gibiydi, ama bir şey söylemedi. Giysilerimizi sırt çantasına koyabileceğimizi söyledim. Böylelikle ellerimiz yiyecekleri taşımak için boş kalacaktı. O da beni onayladı ve eşyalarını bavuldan çıkarıp, sırt çantasına koydu. Adaya geçen feribota yetişmeye çalışırken, durup ekmek ve peynirimizi de alabildik. Artık tüm öğünlerimiz eksiksiz hazırdı.

Falmouth'a vardığımızda bir hayli zaman harcamıştık, arabayı park ettik ve soğutucuyu güverteye taşıdık. Oldukça ağırdı, çünkü vichy sosu en sevdiğim döküm demirden, cilalı, sarı tencereme koymuştum. Feribota vardığımızda soğutucunun kulpu kırılmıştı ve taşıması bir hayli zorlaşmıştı. İyi bir öğle yemeği için oldukça düşük bir bedel diye düşündüm. Güzel bir gündü, güvertede oturup, enfes bir ziyafet çektik. Sekiz kişiyi doyurmaya yetecek kadar sos, elbette bitmedi. Ama artakalan sosu, tavuğu ve peyniri bozulmaktan kurtaracak kadar buz kalıbını soğutucuya yerleştirmeyi akıl etmiştim neyse ki.

Nantucket'a rezervasyonumuz olmadan gitmiştik, bu daha önce hiç yaptığım bir şey değildi. Ama Martha mutlaka kalacak bir yer bulacağımızı söylemişti. Feribottan indiğimizde elimizde soğutucuyla çok da fazla yürüyemeyeceğimizin farkındaydık. Bir de buzdolabı olan bir yer bulmalıydık; buz kalıpları bütün hafta sonu dayanamazdı. Bir taksiye atlayıp, şoförden bizi boş odası olabilecek en yakın pansiyona götürmesini istedik. Birkaç denemeden sonra, güzel bir odası olan bir yer bulabildik. Sahipleri de yemeğimizi buzdolabına koymayı kabul etmişti.

Nihayet odamıza yerleşip, yemek işini de hallettikten sonra yürüyüşe çıktık. Soğutucudan kurtulmak güzeldi ve en sonunda, ne

yaptığımı bir düşünebilme fırsatı bulabildim. Pansiyona geri döndüğümüzde, artık gerçekten koca bir aileyi doyuracak kadar yiyecek getirmiş olduğumu kabul etmiştim. Utançtan ölüyordum ve beni durdurmadığı için Martha'ya öfkelendim. Ona bu kadar komik duruma düşmeme neden seyirci kaldığını sordum. Kendisi çocuklar olmadan seyahat etmeye alışkındı, bana nasıl izin vermişti? Bana o akşam yola çıkmadan önce, eve vardığımız anı hatırlattı, vichy sos ve tavuk halihazırda yapılmıştı ve markette o kadar mutluydum ki beni durdurmaya içi elvermemişti. Yeterli ekmeğimiz olduğunu, üstüne bir de iki paket kraker ve üç çeşit peynire gerek olmadığını söylemeye çalışmıştı. İki kişilik yemek hazırlamayı öğrenmem lazımdı, sanırım. O akşam yemeğe çıktık ve restoranların girişine asılmış menülerdeki fiyatları görünce gülüp, ertesi akşam da artakalanları yemeye karar verdik.

19. Bölüm

1974 yılının sonbaharı bir önceki yılın vaatlerini taşımadığı gibi, korkularını da barındırmıyordu. Hayatta kalmayı başardım. Bazen kendimi ümitsizce yalnız hissettiğim oluyordu, ama Tom'layken hissettiğimden daha fazla değil. Bir başka yetişkinin varlığını, sorumluluklardan bazılarını üstlenmesini özlemiştim, özellikle de faturaların ödenmesi ve arabanın bakımı konusunda. Ancak o yıl biraz para biriktirmeyi başarabildiğim için kendimle gurur duyuyordum, bunu Tom'la birlikteyken hiç başaramamıştık. Arabalar konusunda hâlâ pek bir şey bilmiyordum, ama evin birkaç blok ötesinde bir tamirci bulmuştum ve ona arabanın ne gibi bir sorunu olduğunu anlatıp tavsiyelerini uygulamayı öğrenmiştim. Eskiden tamirciler söz konusu olduğunda beynimin işleyiş mekanizmasında bir şeylerin eksik olduğunu, nadir görülen bir afaziden falan muzdarip olduğumu düşünürdüm. Yüksek lisans ve derslerdeki performansım kimi zamanlar dayanılmaz derecede ızdırap verici olabiliyordu, ama onun da üstesinden gelebilmiştim ve bir yıl daha dayanabileceğime dair bir özgüven geliştirmiştim. Bana hakikaten mutluluk veren bir ilişkim vardı, ancak hem kendimden hem Amherst'ten hem de arkadaşlarımdan çok fazla şey beklemişim. Üçü de kısa bir süre sonra beklentilerimi karşılayamamaya başladı.

Jane Smith'le arkadaşlığımız sona erdi. Birbirimizle neden konuşmadığımızı anlamak benim için zordu, ama konuşmuyorduk. Kadın Çalışmaları program önerisi hazırlanırken, onu bazı durumlarda desteklemediğimi düşündüğünü biliyordum. O sıralarda elimden geleni yapmıştım ve ortaya çıkanın kötü bir öneri olduğunu düşünmüyordum. Pat Clarke'la aramızda kimi sıkıntılar olduğunun da farkındaydım. Benden hoşlanmadığını hissedebiliyordum, ben de Jane'in bu ilişkiye bağımlılığından rahatsız oluyordum. Jane'in bağımsız olması-

na ihtiyacım vardı ve onun Pat'le ilişkisinin bağımlılık üzerinden yürümesi bana tehditkâr geliyordu. Jane'in görevinin yenilenmeyeceğini biliyordum, Carolyn, onun New York'a döneceğini söylemişti. Onunki benimkinden de zor bir yıl olmuştu sanırım. Jane'in ihtiyaç duyduğu türden bir arkadaş olmayı beceremediğim için çok üzgündüm ve hayatımdaki eksikliğinin yasını hep tutacaktım.

Sonbaharda Carolyn'le ilişkim de bozulmaya yüz tutmuştu. O yaz evde bir yetişkinin varlığının işleri kolaylaştıracağını düşündüğüm için, Carolyn'in yeni sevgilisi Robert'ı Nelson'la geçen ocakta yenilemeye başladığımız ama bitiremediğimiz odayı bitirsin diye işe almıştım. Mutfağın arka tarafında, depo olarak da kullanılabilecek bir barakaydı. Odun sobasıyla kolaylıkla ısıtılabilirdi. Nelson'la birlikte onun üvey babasının çiftliğindeki ambardan çıkma çok güzel ahşap döşemelerle zemini yenilemiştik. Robert duvarları örecek, üç pencere takacak ve bir yatak konabilecek genişlikte bir asma kat inşa edecekti. İnşaat işlerinden çok anlamasam da bir ayda, hatta daha kısa bir sürede bitebilecek bir iş yükü olduğunu hesaplamıştım. Carolyn'in arkadaşı keyfi çalışıyordu, ağustos ortasına gelindiğinde düzenli olarak gelmeye başlasa bile eylülde dahi işi bitiremeyecek olduğu ortaya çıkınca, bizimle birlikte yaşayabilecek bir yüksek lisans öğrencisi bulmuştum ve o da gayet haklı olarak dersler başlamadan önce taşınmak istiyordu.

Robert'ı arayıp, işi bitirmesini istedim, o da yetişip yetişmeyeceğine bir bakacağını söyleyince sinirlerim tepeme çıktı. İhtiyacı olduğunu bildiğim için bütün parayı en baştan ödemiştim ve yeni birini tutacak kadar param yoktu. Son derece sorumsuz davrandığını söyledim, işi bitirmek için gerekenden daha fazla zamanı vardı ve odanın ne zamana yetişmesi gerektiğini önceden kendisine bildirmiştim. Aramızda sözleşme yapmamıştık, doğru, ama parasını da ödemiştim. İşin bitirilmesini istiyordum. Telefonu yüzüme kapattı. Odanın asla bitmeyeceğini anladığım için üzülmüştüm, ama Robert'la yaşadığımız çatışmanın Carolyn'le ilişkimizi olumsuz etkilemesinden de korkmaya başlamıştım. Robert'la aramızdakileri olabildiğince Carolyn'le arkadaşlığımızın dışında tutmaya çalışacağıma kendi kendime söz verdim.

Ertesi akşam Robert arayıp benimle konuşmak istediğini ve gelip gelemeyeceğini sordu. Kabul ettim, ama Carolyn'le birlikte geldiğinde hem şaşırdım hem de üzüldüm. O da gelmişti, çünkü sevdiği iki insanın birbirine darılmasını kaldıramıyordu, öyle söyledi. Robert, kendisiyle bir önceki akşam konuştuğum gibi konuşmaya hakkım olmadığını söyleyerek söze başlayınca, Carolyn'in onu benden korumak için geldiğini düşündüm. Öfkelenmeye hakkım olduğunu söyleyip, hislerimi açıklamaya giriştim. Nancy taşınmak istiyordu ve oda hazır değildi. Robert son günlerde hiç çalışmaya gelmemişti, geldiğinde de sadece birkaç saat kalmıştı. Ona emeğinin karşılığı ödenmiş olduğu halde, sanki bu işi bana iyilik olsun diye, benim hatırım için yapıyormuş gibi davranmıştı.

Carolyn her şeyi kendi aralarında konuştuklarını söyleyerek lafa girdi, buraya işi bitirmesi için Robert'a yardım etmeye gelmişti. Okul başlamadan birlikte bitireceklerdi. Öncekinden daha da fazla sinirlendim, Robert'ı korumaya geldiğine dair sezgim doğrulanmıştı. Ona yapması gerektiğini düşündüğü her şeyi yapmakta serbest olduğunu, ama ona değil Robert'a para ödediğimi söyledim. Birkaç gün doğru dürüst çalışsa,, işi bitirebileceğinden emin olduğumu ekledim. Onun bana ihanet ettiğini düşündüğümü de söyledim, bu akşam burada bulunmasının tamamıyla gereksiz olduğunu da. Benim sorunum Robert'laydı. Bu sorunu arkadaşlığımıza yansıtmamak için elimden gelen her şeyi yapmıştım. Bu benim için çok önemliydi. Buraya gelmekle bunu imkânsız kılmıştı. Robert'a yardım edecekse, bana önceden haber vermesi gerektiğini söyledim. Burada olacağı zaman, ben olmayacaktım. Carolyn tepkim karşısında şaşırmış ve üzülmüştü. İkisinden de artık gitmelerini istedim. Robert sessizce somurtarak oturmaya devam etti. Carolyn ise konuşmaya ve sinirimi yatıştırmaya çalıştı. En sonunda, ayağa kalktım ve odanın 31 Ağustos itibarıyla bitmesini beklediğimi söyledim, sonra da gitmelerini istedim.

Robert izleyen birkaç hafta boyunca toplamda birkaç gün çalışarak işi bitirebildi ve eylül ortasında Nancy benim odama taşındı, ben de barakaya geçtim. Hâlâ yapılacak işi vardı, ama bunun bana teslim edilebilecek son hali olduğunu da biliyordum. Carolyn Robert'a

yardıma gelmemişti ve sonraki birkaç ay boyunca ondan hiç haber almamıştım.

Enerjimi okuldaki gidişatla ilgili daha gerçekçi olmak için harcamaya çabaladım. Bütün bir yılı kız kardeşlerim adına kadınların tarihini yazmayı ummadan geçirmem gerekeceği açıktı. Tarih Bölümü'nün sunduğu yavan derslerden ve yüksek lisans öğrencilerinin farklı bölümlerden ders almasının yönetmelikle engellenmiş olmasından dolayı ya beni hiç ilgilendirmeyen ya da kadınlarla uzaktan yakından ilgisi olmayan dersler almak zorunda kalmıştım. Tarih Bölümü'nde kadınların tarihini konu edinen tek dersi açan Joyce Berkman'ın bu yıl verdiği dersler de bana hiç uymuyordu. O İngiliz entelektüel tarihi ile ilgileniyordu, benim ilgi alanım ise Amerikan tarihine giriyordu. Danışmanımın tam anlamıyla samimi olmadığını da düşünmeye başlamıştım. Geçen yıl onun dersinde sunduğum ödevime tepkisi son derece çelişkiliydi. Derinlemesine bakışıma ve bütünlüklü çalışmama övgüler düzdükten sonra, çalışmamı "profesyonelleştirmeyi" düşünüp düşünmediğimi sorarak yorumlarına bir son vermişti. Bu esrarengiz soru karşısında ne yapmam gerektiği konusunda kafam karışmıştı. Bilimsel bir tarih araştırmasında profesyonellik ölçütü, derinlemesine bakmak ve bütünlüklü çalışmak değilse neydi? Ona ne demek istediğini sorduğumda, ciddi anlamda akademik potansiyele sahip miyim yoksa sadece zihnim farklı mı çalışıyor, emin olamadığını söyledi. Ondan olabildiğince uzak durmanın en akıllıcası olduğuna kanaat getirdim.

Dönemin ortasında, doktoraya devam etmek isteyip istemediğime karar vermek zorundaydım. Haftalarca düşündükten sonra yüksek lisans diplomamı alıp bu işe bir son vermeye karar verdim. Tarih Bölümü'nde doktora öğrencileri için birkaç iş imkanı vardı, aslında araştırmanın bazı veçhelerinden hoşlansam da, hatta yazmak da artık daha çok keyif veriyor olsa da bu bölümde geçecek birkaç yılın daha beni mahvedebileceğini görebiliyordum. Bir kez daha yenilmiştim, ama bu kez daha iyi yenilmiştim.

Martha da o yıl başka bir karar alma sürecine zorluyordu. İlişkimiz çok iyi ilerliyordu, tek sorun birlikte geçirebileceğimiz ortak

zamanı yaratmaktı. Derslere harcadığım zamanda bazı kısıtlamalara gitmiş olsam da, tarihin bilmediğim dehlizlerine inip açıklarımı kapatabilmek için elimden geldiğince çok şey öğrenmeye takıntılıydım. Çocuklarla da elimden geldiğince çok vakit geçirmeye çalışıyordum. Ama bir "süperanne" olamamanın ezikliğini hiç gideremiyordum. Martha da tam zamanlı bir muayenehane işlettiği için zamanı kısıtlıydı. O da yüksek lisansını tamamlıyordu ve Connecticut'ta Jungcu psikanaliz çalışan birinin yanında staj görüyordu.

O okul yılının başında, Martha'nın haftada birkaç kez bizimle yemek yemesine karar vermiştik. Boş zamanının çoğunu bizim evde geçiriyor olmasına rağmen bu ayarlamanın çok uzun erimli olmayacağını da görebiliyordum. Geçici bir süreliğine kiraladığı küçük apartman dairesini evi gibi görmediğini biliyordum, yakın bir zamanda yeni bir yer arayışına geçecekti. Bulduğunda da bizim evde bu kadar çok vakit geçirmeye istekli olmayacaktı. Bütün bunları kafamdan atmaya çalıştım. Vermek istemediğim bir kararla karşı karşıya kalacağımın farkındaydım.

Martha'yla birlikte yaşamaktan korkuyordum. Evliliğimde kendime olan azıcık güvenimi de kaybettikten sonra, aynı alanı paylaşırsak ilişkimize ne olacağını düşünmek bile istemiyordum. Birlikte yaşamanın başa çıkamayacağım bir şey olduğunu düşünüyordum. Muhtemelen Martha'ya aşırı derecede bağlanacaktım. Onun çocuklarla ilişkisinin nasıl olabileceğine dair her türlü olasılığı da zihnimde tartıyordum. Benim beklediğim her şeyin olamaması durumunda pişmanlık yaşayabileceğimi hesaba katıyordum, içten içe daha gerçekçi düşünebilen bir tarafım kimsenin benim istediğim her şey olamayacağını fısıldasa da. Bu yeni ayarlamada ondan çocuklarla ilgilenmesini beklememiştim, ne zaman buna kalkışsa şaşkınlıkla karışık bir memnuniyetle karşıladım. Birlikte yaşamak bütün bunları değiştirirdi. İlişkimizin gelgeç bir heves olmadığı açığa çıkar çıkmaz, Martha'ya benimle yaşamak istemeyeceğine dair söz verdirmiştim. Gülmüştü, ama kabul etmişti.

Dönem ortalarında bir gün biraz kendimize vakit ayırmayı düşündük. Martha görüşmecilerini iptal etti, ben de derslerimi astım.

Baş başa geçen harika bir günün sonunda, Martha verdiği sözü bozdu. Bana bakıp masum bir yüz ifadesiyle, "Artık birlikte yaşayalım", dedi. Üzgündüm. Bu sözleri hiç söylemeyeceğine dair söz vermişti, ama ona bunu bağırarak hatırlatırken, karşı gelmenin imkânsız olduğunu da biliyordum. Birlikte bir hayat inşa ediyor olduğumuz apaçık ortadaydı, bunun zamanı geldiğinde bir evi paylaşmak anlamına geleceği de. Yine de perişan hissediyordum.

Biraz toparlanınca çoğunluğu bana ait olan korkularımız ve çeşitli olasılıklar hakkında uzun uzun konuşma sürecine girdik. İkiz bir ev almaya karar verdik. Bir tarafta Martha yaşayabilirdi, diğer tarafta da ben ve çocuklar. Ama bu da kulağa aptalca geliyordu. Birlikte yaşıyor olacaktık, ama gerçekten birlikte yaşamayacaktık. Çekirdek aile olarak devam edersek ilişkimizin bozulacağına dair inancım yüzünden başkalarını da aramıza katmayı önerdim. Bir süredir komün hayatını düşünüyordum ve Ithaca'da Tom'la ve Lanni'yle birlikte yaşamayı becerebildiğimiz o zamanlar bu hayale oldukça yaklaşmıştık. Martha için özel alanı kıymetliydi ve büyük bir evde kalabalık bir ahaliyle yaşamak fikrine çok sıcak bakmadı. Evin kendi mülkiyetimizde olması konusunda da kararlıydı. Birkaç hafta sonunda zaten birlikte yaşamanın mümkün olmadığını düşünmeye başlamıştım ve hem rahatlamış hem de hayal kırıklığına uğramıştım. Nihayet, bir akşam yemeğinden sonra Martha gerçekten benimle yaşamak istediğini söyledi. Düşünmüştü ve benimle yaşamak için başkalarıyla birlikte yaşaması da gerekiyorsa bunu yapmaya da istekliydi. Ama hâlâ bir ev almamız konusunda ısrarcıydı.

Bu karar karşısında ne kadar sevindiğimi görmek beni bile şaşırtmıştı. Martha'yla yaşamaktan korkuyor olsam da bir sürü olasılığı beraber tartışırken onunla yaşamanın harika olacağını görmüştüm. Tom'la yaşadığımıza benzer hiçbir yanı olmayacaktı. Martha da mutlu görünüyordu. Gece yarısına kadar sevdiğimiz evleri konuşup durduk.

Bir sonraki hafta Martha'ya, planlarımızı sekteye uğratacak bir telefon geldi. Country Place adlı şizofrenler için yatılı bir tedavi merkezinde kadrolu psikolog olarak çalışması teklif ediliyordu. Martha'nın son iki yıldır yanında staj yaptığı, Jungcu psikanalist Dr. Renee

Nell'le birlikte çalışabilmesi için bulunmaz bir fırsattı. İkimiz de bozguna uğramış gibiydik. Kadrosu gereği Amherst'e iki saat uzaklıkta bulunan merkezde ikamet etmesi gerekiyordu.

Martha'nın ilk tepkisi reddetmek yönündeydi. Ama üzerine konuşunca kararsız kaldı. Çok muğlak hisler içindeydim. Martha için besbelli çok iyi olan bir olanağın önünde duran kişi olmak düşüncesine bile dayanamıyordum. Ama birlikte bir hayata başlamak da istiyordum. Onun iki saat uzakta olacağı düşüncesine bile katlanamıyordum. Merkezin yönetici direktöründen düşünmek için birkaç gün süre istemişti ve bu süre boyunca bir ilerleme kaydedememiştik.

Martha'nın pozisyonunu uzun vadeli olarak düşünmemesi içimi rahatlatmıştı ve birkaç aylık bir sözleşme ihtimalinin mümkün olabileceğini düşünüyordu. Onu aksi yönde ikna edeceklerinden kaygılıydım, ama tam da isteğini elde etmiş olarak geri geldi. Birkaç aylık bir sözleşmeye evet demekle kalmamış, hafta sonlarının çoğunu da Amherst'e düzenli gelip gidebilmesi için boş bırakmışlardı.

Rahatlamakla birlikte, işlerin bu kadar sarpa sarmasına hâlâ bozuktum. Gelecek yıl için ev alma planlarımızı ertelemenin en iyisi olduğunu düşündüm. Bu arada o da Amherst'teki muayenehanesini yeniden kurabilirdi, ben de maddi durumumun gidişatını daha iyi görebilirdim. Martha planlarımızı hayata geçirme konusunda kararlıydı. Bir yıllığına vardiya usulü çalışacaktı ve bir sonraki yıl devam etmeyecekti. Beklemekte bir yarar görmüyordu. O haftadan itibaren satılık evlere bakmaya başlayabilirdim, o da nasılsa her hafta sonu Amherst'e gelecekti.

Bir emlak komisyoncusunu arayıp, bize uygun evleri ve piyasanın durumunu öğrenmek istedim. Kendi evimi satma işini kendim yapabileceğimi düşünüyordum. Ama ederinin ne olacağını öğrenmeye ihtiyacım vardı. Haberler çok iç açıcı değildi. Amherst'ün ekonomisi, üniversite bütçesindeki iniş çıkışlara sıkı sıkıya bağlıydı. Üniversite bütçesinde kısıtlamalara gidileceğine dair söylentilerden dolayı şehirde yaprak bile kımıldamıyordu. Şehir merkezine yakın mesafede satılık büyük ev yoktu. Taşrada çok güzel ve daha hesaplı evler bulmak mümkündü. Ama elbette, taşrayla ilgilenmiyordum.

Çocukların okula yürüyerek gidebileceği, kasaba merkezinde bir ev bulmak benim için önemliydi. Emlakçı, işlerin baharda daha iyi olacağını düşünüyordu. Beklemekten başka yapılabilecek bir şey yoktu. Ben de okul işlerime ağırlık verebildim.

Son dönemimdeydim ve bir kez daha kadınların hayatıyla uzaktan yakından ilgili olmayan derslere kayıt yaptırmak durumunda kalmıştım. Tarih alanında derinleşmek açısından bu kadar az destek alıyor olmak da yıldırıcıydı. Kadınların hayat hikâyelerini öğrenme görevini nasıl organize edebileceğimiz sorusunun, hem kariyerinin başındaki genç hem de saygın bilim insanlarının önünde hayati bir sorun olarak durduğunun dile getirildiği, kadın tarihi konulu konferanslara katılmıştım. Kendi üniversitemdeki Tarih Bölümü'nde bu sorun hiç gündeme gelmiyordu. İlk dönem Joyce Berkman'ın verdiği ders dışında malzemeler farklı dönemler üzerine verilen derslerden oluşuyordu. Yüksek lisans öğrencileri düzenli olarak kütüphaneye gidiyor, bilgi topluyor ve otuz ya da kırk sayfalık anlatılar oluşturuyordu. Metodolojiye dair tek yorumu, kendi metodolojimi sorguladığım bir ödevle almıştım. Yöntemi sorunsallaştırmak benim de hoşuma gidiyordu. Ancak, bunu metodolojiye hiç vurgu yapmayan bir dersin çatısı altında yapmak açıkçası bana zor geliyordu.

Bana öyle geliyordu ki, ödevlerimde olmayacak şeyler yapmam bekleniyordu. Derslerimden birinde, Amerikan Entelektüel Tarihi'nde, Emma Goldman üzerine çalışmayı seçmiştim. Kaynaklar konusunda yardım istemek için dersin öğretim üyesine başvurduğumda, sadece *Notable American Women* (Amerika'nın Önde Gelen Kadınları) seçkisini göstermiş ve bana alıntıları okumuştu. Ondan, özellikle belirterek anarşizmle ilgili kaynakları istediğimde, gerçekten bu konuda pek bilgisi olmadığını söylemişti. Goldman'ın düşünce dünyasını etkileyenler ve yoldaşları hakkında toplayabileceğim kadar çok bilginin yanı sıra, yaşadığı dönem hakkında bilgi verebilecek tüm materyalleri de kendi başıma topladım. Onun politik felsefesi üzerine, kapsamlı bir analiz olduğunu düşündüğüm bir ödev sundum. Goldman'ın düşünce dünyasını, doğrudan Amerikan ortamıyla ilişkilendirememiştim, bunun için sınıfın da bir katkısı ol-

mamıştı. Sınıfta üzerine çalıştığımız tüm düşünürler, erkek olmakla kalmayıp, hepsi de ya muhafazakâr ya da liberaldi. Sosyalizm, feminizm ya da bu yüzyılın ilk yarısının radikal addedilen diğer akımları ders malzemesine alınmıyordu. Birincil ve ikincil kaynaklarda da yer almamasına karşın, bu bağlantıları kurmam bekleniyordu. Radikal akımların nasıl örtüştüğünü incelemeyi kendi kendime halletmem bekleniyordu.

Kadınların tarihine ilgim konusunda bana düşmanca bir tutum almayan, Joyce dışında bir öğretim üyesi daha vardı. Kendisi sömürgecilik tarihi çalışan bir muhafazakârdı. Kadın meseleleriyle uğraştığımı ona söylediğimde sadece, "İyi yazdığın müddetçe, istersen fillerin tarihini yaz," diyerek yanıt vermişti. Massachusetts'te on sekizinci yüzyılda boşanma olgusu üzerine yaptığım bir çalışmaya kaynak bulmam konusunda inanılmaz bir destekte bulunmuş, hatta sömürge dönemini konu eden bir bilimsel toplantıda bir panele katılmamı önermişti. Bu türden bir yardım almak mutluluk verici bir sürpriz olmuştu, siyah arkadaşlarımdan bazılarının söylediği ya da okuduğum siyah yazarların yazdığı bir şeyi hatırladım, Kuzey'de hayat çok daha zordu. En çok bu adamla sorun yaşayacağımı düşünmüştüm, ama o bana yardımcı olmuştu. Liberaller, tam tersine, ilgi alanımı destekleyecekleri beklentisini oluşturup, sonra da kadınlar üzerine çalışmamı zorlaştırmak için ellerinden geleni artlarına koymamışlardı. Yüksek lisans çalışmasında benden bekledikleri düzeyde olmayabilirdim, ama kendime güvenim de küçümsenmişti. Konferansa gidip tebliğ sunma teklifini reddettim ve buradan kurtulacağım o günü düşündüm. Bölümde kalan üç beş ayımı kendimi kaybetmeden tamamlamayı ümit ediyordum.

Öte yandan, Kadın Çalışmaları'nın gelecekte vaat ettiği olasılıklar artıyordu. Program çok hızlı bir şekilde ilerleme kaydediyordu, yönetim de gelecek yıl için daha fazla kadro açmayı kabul etmişti. İdari kurul personel kadrosu açılırsa benim alınacağıma dair güvence vermişti. Mayıs gibi bütçe kısıtlamaları yürürlüğe girdi, ancak profesyonel kadrolar istisna olarak kısıtlamaların dışında bırakılmıştı. Eğer istiyorsam, program dahilinde zaten yapmakta olduğum işin biraz

daha fazlasını yapabileceğim yarı zamanlı bir kadro alabilirdim. Maaş çok düşük olsa da teklifi tereddütsüz kabul ettim. Tarih Bölümü'nde yaşadıklarımın izini silmek için Kadın Çalışmaları'ndan daha iyi bir yer olamazdı. Maddi açıdan idare edebilirdim. Derslerimi tamamlamıştım, yeterlilik sınavıma hazırlanıyordum. Üstün başarıyla geçtiğim halde, kendimi bir şeyi başarmış gibi hissetmiyordum. Sadece bittiği için rahatlamıştım.

Sınavdan bir hafta sonra Martha, Country Place'e gitti. Apartman dairesini boşaltmıştı ve hafta sonları Amherst'e geldiğinde benle kalacaktı. Biz taşınmaya hazır olana kadar, orada çalışmaya devam edecekti. Henüz bir ev bulamamıştık. Kendi evime de bir alıcı çıkmamıştı. Dönem bitmeden emlak pazarında bir kıpırdanma olacağı beklentisi içindeydim. O zamana dek endişelenmeye bile gücüm yoktu.

Martha arabayı evin girişinden geri geri sürdükten sonra yola koyulduğunda, onun artık gündelik rutinim içinde olmayacağı gerçeğiyle o ana dek hiç yüzleşmediğimi anladım. Çok uzun bir dört ay olacaktı. Bu birden nükseden yalnızlık duygusu korkutucuydu. Martha'ya zaten çoktan bağlanmış olduğumu hissettim ve kendi kendime kızdım. Kadın hareketinden öğrendiğim bir şey varsa o da bağımsız olmaktı, belli ki her şeyde olduğu gibi bunda da başarısızdım.

Hareketle edindiğim yeni bilincin, hayatımı kökünden değiştireceği inancı doğru değildi. En nihayetinde, evet, hayatım daha iyiye gitmişti. Artık kimsenin karısı değildim, kendim için yeni bir hayatın mümkün olduğunu düşünmüştüm ve hayatta kalmıştım. Elbette çocuklarla ilgili sorunlar vardı, ama onları nasıl yetiştireceğime dair çelişkilerim azalmıştı. Martha'ya bağlanmakla yenilmiş olduğum hissine kapılsam da onu çok seviyordum ve ilişkimiz benim için çok değerliydi. Fakat hakikaten çok acı çekmiştim. Entelektüel becerilerimi gerçekten çok sorgulamıştım ve en yakın iki arkadaşımı kaybetmiştim. O sabah mutfakta otururken, çok yoğun bir tükenmişlik hissettim. Hayatım başarı hikâyelerinden ibaret değildi, ama yine de doğru yoldaydım. Sadece hayallerimde bile tasavvur edemeyeceğim kadar zorluydu bu yol.

20. Bölüm

O yaz şehir merkezine yürüme mesafesinde satılığa çıkarılan çok fazla büyük ev olmadı, böylelikle Martha'yla birlikte yaşayabileceğimiz bir yer bulmak için hafta sonu ev bakma işim hafifledi. En sonunda, çok eski ve bakım gerektiren bir evde karar kıldık. Eskimiş ve rutubetlenmiş duvar kâğıtları sökülüp badana boya yapıldığında sevimli bir yere dönüşeceğini düşünüyorduk. İki genç kadın bizimle birlikte bu eve taşınmaya karar vermişti, başlangıçta akranımız olan kadınlarla birlikte yaşamayı umuyordum ama Karen ve Lisa'yı sevmiştim. Ev ahalisine katılmak konusunda çok heyecanlıydılar. Neal ve Hannah da onlardan hoşlanmıştı. Ödeyecekleri kira bizim için hayati önem taşıyordu, çünkü o yıl elimiz hayli dardaydı. Okulum bitiyordu ve Tom'la daha önceden kararlaştırdığımız üzere ondan gelen aylık azalacaktı. Kadın Çalışmaları'ndaki işim yarı zamanlıydı ve aldığım maaş aylık gelirimde çok büyük bir değişiklik yapmıyordu. Martha da yeni bir muayenehane açacağı için maddi açıdan sıkıntılıydı.

Düşük ücretine rağmen Kadın Çalışmaları'ndaki işi kabul ettiğim için hiç pişmanlık duymadım. Bu şekilde kendi politik görüşümü de büyük ölçüde yansıttığını düşündüğüm bir programın aktif bir bileşeni olduğumu hissedebiliyordum. Kendi programımı geliştirmeye devam edebileceğimi de biliyordum. Dönem başındaki koşturmaca sona erdiğinde, kadınlar için yüksek lisans düzeyinde bir çalışma hazırlamayı düşünmeye başladım. Kendi yüksek lisans deneyimim o kadar acı verici ve yalnızlaştırıcı olmuştu ki bilimsel çalışmanın bu ileri aşamasının bir parçası haline gelmiş gibi görünen bu yabancılaşma ve özgüven eksikliği hissini kısmen de olsa giderebilecek yollar aramaya başlamıştım. Massachusetts Üniversitesi Kadın Çalışmaları Merkezi kadrolu çalışanlarından olan yüksek lisans öğrencisi Marry Lou O'Neill'la birlikte hazırladığımız, yüksek lisans yapan kadın öğ-

rencilere destek grupları kurma önerimize idari kuruldan onay aldık. İlk toplantıya katılım çok yüksekti. Ancak onu takip eden toplantılarda sayı giderek azaldı. Grup çalışmasına katılmaya istekli kadınların hepsi, bütün olumlu yaklaşımlarına rağmen, çok fazla iş ve aile içi sorumlulukla yüklüydüler. O hissi çok iyi biliyordum.

Toplantılara devam etmedik, ama tam günlük bir konferans planladık. Konferans için gayet iyimser bir beklentiyle geniş bir salon ayarladık. Sandalyeler dolup taştıkça, yüksek lisans yapan kadınların desteğe ihtiyaç duyduğu öngörümüz de kanıtlanmış oldu. İlk konuşmacı, bölümünde yaptığı çalışmanın değersizleştirildiğinden ve erkek öğrenciler ve fakülte öğretim üyelerince profesyonel ve sosyal ağların dışında bırakıldığından bahsettiğinde etrafıma bakındım. Onaylama ve aşinalıkla, başlar inip kalkıyordu. Sonraki konuşmacı bir terapistti. Bir yetişkin olarak okula geri döndüğünde doğal olarak kendisine bir yetişkin gibi davranılmasını beklemiş ve hayal kırıklığına uğramıştı. Okul ortamı bir üniversiteden çok bir ilkokula benziyordu. Bu süreçte yetişkinlere çocuk muamelesi yapıldığını ve öğrencilerin, özellikle de kadınların aptal gibi hissetmesinin amaçlandığını söyleyerek konuşmasına devam etti. Dinleyicilerden gözyaşlarını silenler olduğunu gördüm. Bunun ardından konuşan öğretim üyesi bir kadın, umduğumuz ölçüde ilham verici oldu. Enstitülerin kadınlar açısından pek çok zorluk barındırdığını kabul ederek, en kötü tacizler karşısında geliştirilebilecek koruyucu stratejileri tartışmanın yanı sıra sistemi kadınların avantajına çevirecek yönlendirici yolları anlattı. Günün sonunda etrafımız konferansı düzenlediğimiz için bize teşekkür etmek isteyen bir sürü kadınla çevrilmişti, duygulanmıştım. O gün, yüksek lisansta yaşadığım zorlukların yalnızca bana özel olmadığını anladım. Kadın Çalışmaları Programı'nda çalışmanın bana bu konferansa kadar uzanan yolu açtığını gördüm. Olmam gereken yer burasıydı.

Programla ilgili rahatsız edici tek bir nokta vardı. Kadın Çalışmaları neredeyse sadece beyazlardan müteşekkildi. Afro-Amerikan Çalışmaları bölümünden iki öğretim üyesi, düzenli olarak siyah kadınlar üzerine kadın çalışmaları başlığı altında verilebilecek kimi

dersler öneriyorlarsa da, komisyonlarda çalışan ve programın gidişatı hakkında karar alan bütün fakülte öğretim üyeleri, personel ve öğrenciler beyazdı. İdari kurul ara sıra derslerimizin siyah ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınlar için cazip olmadığından şikâyetçi olurdu, ancak ırkçılık üzerine, siyah ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınlar üzerine geliştirilmiş bir ders malzemesinin programa dahil edilmesi için de herhangi bir tartışma yürütülmüyordu.

Kadın Çalışmaları'nın beyaz olmayanlara sunabileceği çok az şey vardı. Bu durumu değiştirmek isterdim, sadece derslerimizin siyah ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınlara cazip gelmesi için değil, bana kalırsa misyonumuz açısından son derece önemli oldukları için. Siyah ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınların hayatlarının derslerimizin yanı sıra programla ilişkili olan öğretim elemanlarının araştırma konusunun ana odağını oluşturması için dünya üzerindeki pek çok kadının beyaz olmadığı gerçeği bile fazlasıyla meşru bir gerekçeydi. Eğer amacımız kadınları çalışmaksa ve beyaz kadınların dünya üzerinde fark edilebilir biçimde azınlığı teşkil ettiğini görebiliyorsak, çalışmamızı salt beyaz kadınlarla sınırlamamayı doğal bir görev addetmeliydik. Irkçılık da, dünyadaki pek çok kadının hayatını doğrudan etkileyen bir olgu olmasından hareketle kadınlar üzerine yapılan çalışmalarda göz ardı edilemezdi. Beyaz kadınların da ırkçılıktan etkilendiğini sezebiliyor olmakla birlikte bu sürecin dinamikleri benim açımdan çok net değildi. Açık olan nokta şuydu: Nasıl ve ne zaman var olursa olsun, iktidar ve itaat etme meselelerine gönderme yapmayan bir Kadın Çalışmaları Programı kadınların hayatı üzerine ancak çok kısıtlı bir öngörü sunabilirdi.

Siyah ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınlara odaklanan bir çalışmanın gerekliliğine inancım çok kuvvetli olsa da, gerekçelerimi yeterince açık bir şekilde dillendiremiyordum. Programda kimse benimle aynı kaygıları gütmüyor gibi göründüğü için –derslere kaydolan siyahların ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınların farklı olacağını umut ediyordum– programın öncülleri açısından, hakikaten hayati olduğunu düşündüğüm bu konuları ciddi bir şekilde tartışacak ortamı bulamıyordum. Konunun o güne dek yaptı-

ğım okumalar ve Elaine'den öğrendiklerimin limitlerini aşan boyutu düşünüldüğünde, siyahların ve Üçüncü Dünya ülkelerinden gelen kadınların hayatları ve toplumumuzun gelişiminde ve uluslararası ölçekte ırkçılığın oynadığı rol hakkında oldukça cahildim. Tarih Bölümü'nde aldığım eğitim bir işe yaramadığı gibi, bölümde yüksek lisansa başladığımda çalışmaya niyetli olduğum bu meseleler üzerine yoğunlaşmamı da ertelemişti. Tarih Bölümü'ndeki öğretim üyelerinin dünyasında siyahların varlığı bile yok sayılıyor, ırkçılık da Amerikan tarihi ve kültürünün bir bileşeni değilmiş gibi davranılıyordu. Kölelik bile köleliği kaldıranların bakış açısıyla yazılmış anlatıların dışında, bir tarihsel gerçeklik olarak tartışılmıyordu.

Irkçılık, bana göre, hepimizin yaşamı üzerinde güçlü bir tahakküm aracı olarak etki etmeye devam ediyordu. Bu konularda kendimi eğitmeye başlamanın program açısından yararlı olacağını düşündüm ve idari kurula Afro-Amerikan Çalışmaları Bölümü'nde verilen dersleri takip edebileceğim önerisini sundum. Öğrendiklerimle program içeriğini zenginleştirmekle kalmayacak, kampüsteki siyah kadınların bir kısmı ile bile olsa irtibatlanmayı nihayet sağlayabilecektim. Kurul bu öneriyi onaylayınca sevinmiştim. Bütün öğrendiklerimi bir araya getirip düzenledikten sonra, öğretim üyelerinin bu malzemeyi derslerine katma konusunda istekli olacakları konusunda da içim rahattı.

Şans eseri o dönem Johnnetta Cole ve Esther Terry, "Siyah Kadınlar" başlıklı bir ders açmışlardı ve önerdikleri kitapların çoğunu daha önceden okumuş olmama rağmen, Profesör Cole ve Terry'nin bu kitaplar üzerine neler anlatacaklarını duymak için sabırsızlanıyordum. Öğrenciler arasında ne gibi tartışmalar yürütüleceğini de merak ediyordum. Derse katılmaya başlamadan önce onları dinleyip doğrudan katılmaktansa, duyduklarımdan olabildiğince çok malzeme toparlamaya karar vermiştim. Siyahların söyleyeceklerini duymak istiyordum: onların bu çalışmalara yaklaşımlarının ne olduğunu ve hangi meselelerin onlar açısından tartışmaya değer olduğunu duymam gerekiyordu. İlk akşam erkenden gidip, kendimi tanıttım ve sınıfa katılıp katılamayacağımı sordum. Profesörlere Kadın Çalışmaları'ndan olduğumu, derslerini alarak kendimi eğitmek için ida-

ri kuruldan onay istediğimi ve aldığımı söyledim. Yanıtları olumlu olmakla birlikte temkinliydi. Sınıfın arkasına doğru gidip bir sıraya oturdum. Öğrencilerin gelişini izledim. Birkaç başka beyaz yüz görmekten de mutlu olmuştum. Elaine'le ve arkadaşlarıyla deneyimlerimden ırklararası bir toplulukta yapılan tartışmalarla, beyazların olmadığı bir ortamda yürüyen tartışmalar arasında farklılıklar olduğunu biliyordum. Kadınların kadınlığa ait meseleleri, erkeklerin olduğu ve olmadığı ortamlarda tartışmaları arasındaki fark gibi.

Ders beklediğimden çok daha iyiydi. Profesörler konu hakkında sadece çok bilgili olmakla kalmayıp, meselelere heyecanla yaklaşıyorlardı. Dersi ekip olarak verme konusunda da mükemmel bir denge tutturmuşlardı. Profesör Cole'un ateşli anlatımı, Profesör Terry'nin sakin derinliği ile kontrast oluşturuyordu. Bu bileşim son derece konuşkan öğrencilerin yanı sıra en utangaç olanları bile derse katılmaya teşvik ediyordu. Arka sıralarda oturmaya devam ettim, sınıftan gerçek anlamda pek çok noktada ayrı duruyordum, ama benim için çok hayati bir şeye geri döndüğümü hissediyordum. Tartışmalarda bir kadın olarak beni de ilgilendiren pek çok nokta olmasına rağmen, konu edilen kitapların yazarlarının anlatıları, ırkçı bir toplumda siyah bir kadın olarak yaşamanın deneyiminin ifadeleriydi ve sınıftaki kadınları doğrudan ilgilendiriyordu, oysa beyaz bir kadın olarak benim hayatımda yer etmemişlerdi. Siyah öğrenciler, öğretim üyeleri ve yazarların benim bir dıştan bakan olarak gözlemleyebileceğim ortak bir kültürü paylaştıklarının da farkındaydım. Yine de izahı zor bir şekilde, bu yazarlara ve sınıftaki kadınlara hayatım boyunca tanıdığım tüm beyaz kadınlardan daha yakın hissediyordum. Kafam karışmıştı, ama emin olduğum bir şey vardı: Bu dersi almak benim için önemliydi ve gelecek dönem de devam etmek istiyordum.

Dersin benim için ifade ettiği anlamı dile dökmekte zorlanıyordum ve Kadın Çalışmaları'ndaki iş arkadaşlarıma ne söyleyeceğimi artık hiç bilemiyordum. Okuma listeleri ve Profesörler Cole ve Terry ile süregiden bir ilişki geliştirme olasılığı dışında öğrendiklerimi hangi yolla ifade edebileceğimi kestiremiyordum. Kısmen bu durum, bunun benim için neden bu kadar önemli olduğunu açıkça

anlayabilmemi sağlayacak birikimden yoksun olmamdan kaynaklanıyordu. Gelecek dönem Kadın Çalışmaları açısından daha somut yararlar elde edebileceğimi umuyordum.

Siyah kadınlar üzerine Afro-Amerikan Çalışmaları'nca önerilen başka bir ders yoktu, ancak siyah kadınların hayatını şekillendiren kültür hakkında daha çok şey öğrenmenin hayati önemini idrak etmeye başlamıştım. Bir sonraki dönem dersleri arasında siyahların müziği üzerine bir ders olduğunu görünce çok heyecanlandım. Dersi Siyah Güç Hareketi'nde sesi çok duyulan aktörlerden biri olan caz saksofoncusu Archie Shepp verecekti. *Village Voice*'da yayımlanan ateşli bir polemikte, Shepp'in beyaz karşıtı bir tutum içinde olduğunu iddia eden bir makale okuduğumu hayal meyal hatırlıyordum. Kendimi Profesör Cole ve Terry'nin dersinde hissettiğim kadar rahat hissedip hissetmeyeceğimi düşündüm, şimdiye dek hep çok sevdiğim bu müzik hakkında daha fazla şey öğrenmek istiyordum. Dersin adı da, ilgimi çekmişti: "Afro-Amerikan Müziğinde Devrimci Kavramlar".

Dersin ilk günü, kendimi tanıtmak ve dersine katılıp katılamayacağımı sormak için neredeyse titreyerek Profesör Shepp'in yanına yaklaştım. Yanıtı rahatlatıcıydı. Açıkçası onun da hoşuna gitmişti ve özellikle Bessie Smith'le ilgili bölümün ilgimi çekeceğini düşünüyordu. Bütün bir dersi bu büyük blues şarkıcısına adamayı düşündüğünü ve kadın çalışmalarının dersi listeye almakla ilgilenip ilgilenmeyeceğini sordu. Ona kesinlikle ilgileneceğimizin teminatını verdim ve o gün arka sırada otururken, Profesör Shepp'le ilgili okuduğum o makaleyi bir daha düşündüm. Beyazlara karşı tutumu değişmiş miydi? Yoksa *Voice*'taki o yazı da, siyahların kendilerini ifade etmesine beyazların gösterdiği aşırı tepkilerden sadece biri miydi? Düşüncelerim Profesör Shepp'in kilise müziği, blues, rhythm and blues ve kendi deyişiyle "siyah klasik müziği" olan caz gibi tüm Afro-Amerikan müziğinin temelini oluşturan Afrika müziğini tartışarak derse başlayacağımızı duyuran sesiyle bölündü.

Dersin içeriği de öğreticinin öğretme biçimi de "Siyah Kadınlar" dersinde olduğundan çok farklıydı. Müzik üzerine bir derste kulla-

nılan malzeme, doğası gereği, edebiyat ya da kadınların hayat hikâyelerini anlatan biyografiler kadar kişisel değildi. Profesör Shepp, daha çok konular üzerine uzun anlatılar oluşturmaya dayanan bir öğretme biçimini benimsemişti, öğrencilerden tartışmaya katılım beklemiyordu. Ama tıpkı siyah kadınlar hakkında duyduğum her şeyin beni fazlasıyla heyecanlandırdığı gibi, Afro-Amerikan Müziği'ne dair duyduğum her şey de beni çokça heyecanlandırmaya yetmişti. Afro-Amerikan Çalışmaları Bölümü'nün içinde yer aldığı New Africa binasında olmak da bende çok aşina olduğum bir yerde olduğum hissini yaratıyordu. "Siyah Kadınlar" akşam dersi olduğu için diğer birkaç gece dersine gelenler dışında bina genellikle boş oluyordu. Bu ders ise sabahtandı ve binanın atmosferi daha önce hiçbir kolej binasında görmediğim cinstendi. Çok gürültülüydü. Koridorlarda bağırışlar yükseliyordu. Sokaktan sınıflara seslenen insanları duyduğumda, neden New Africa binasının bende bu kadar tanıdık hisler yarattığını anladım. New York'taki eski mahallemdeymiş gibiydim. Arkadaşlarımla birbirimize sokaktan seslenirdik. Altıncı katta oturan Thalia'ya bile. New Africa binasındaki insanlar "makbul" ya da "profesyonel" bir tutumu benimsemiyorlardı ve bu harika bir duyguydu. Bu binada hissettiğim rahatlığın, sadece geçmişte yaşadığım mahalleye duyduğum özlemle açıklanamayacağının da farkındaydım. Beyaz olduğum yadsınamaz bir gerçekti ama, Afro-Amerikan Çalışmaları Bölümü'nden ders almak üzere geldiğim New Africa binasında, kendimi asıl ait olduğum yere geri dönmüş gibi hissediyordum.

Ders malzemesine verdiğim duygusal tepki de karmakarışıktı. Dersin ilk haftalarında Profesör Shepp, Afrika müziğinin temellerini özetlemişti ve bunların sadece kölelerce tarlalarda söylenen ve işe eşlik eden şarkılara değil, 1975'te müzik üreten siyahların şarkılarına da temel oluşturduğunu anlatmıştı. Afrika kültürünün derinliği ve gücü, Middle Passage* boyunca hayatta kalışı ve köleliğin yarattığı travma, sadece entelektüel açıdan muazzam olmakla kalmıyor, duygusal açıdan da içimde büyüyen saygıyı ve hatta hazzı körüklüyordu.

* Orta Geçit, milyonlarca Afrikalı'nın Atlantik köleleştirme rejiminin bir parçası olarak Yeni Dünya'ya zorla taşındığı bir insan ticareti ağıydı. (ç.n.)

Afrika ve Afro-Amerikan kültürüne ve halklarına yönelen bu olumlu tepkinin yanı sıra Batı kültürü ve beyazlara duyduğum öfke de artıyordu. Daha önce Afrika'yı, siyah Amerikalıların geldiği yer olarak tasavvur etmemiştim. Orayı çocukluğumda çıplak memeler ve kıçları resmeden fotoğraflara bakarak sayfalarını çevirdiğim *National Geographic* dergilerinde gördüğüm "yerliler"den başkasının anayurdu olarak düşünmemiştim. Bu ders sayesinde, siyah Amerikalıların Afrika'nın mirasçıları olduğu gerçeği, geleneksel Afrika müziği ile günümüz Afro-Amerikan müziği arasındaki yakın ilişkinin altı çizilerek doğrulanmış oluyordu. Sınırları belli kalıplar içinde sosyalleşmiş olmamızın boyutlarının bu derece büyük olması beni hayretlere düşürmüştü. Siyah Amerikalıların köleleştirilerek Afrika'dan getirildiklerini bildiğim halde, gerçek anlamda, kölelik dışında bir geçmişin mirasçıları olabileceğini düşünmemiştim bile.

İş arkadaşlarımın çoğu, bana kendimi bir tufana kapılmış gibi hissettiren bu yeni bilgi yığınıyla fazla ilgili değildiler. İlişkide olduğum insanların ilgisizliğinden daha da kötüsü, Martha'yla ilişkimizde yeni nüvelenen bir şeyin varlığıydı. Öğrendiklerimi dinliyor, ama baktığım her yerde ırkçılığın izlerini görmeme ve beyazlara karşı duyduğum öfkeye ilişkin belli ki benimle aynı şekilde düşünmüyordu. Çok korkunç kavgalar etmeye başlamıştık ve kavgaya mahal vermemek adına kendimi sansürlediğimi fark ettim. Bu yeni bilgiler, bir şekilde bende takıntı haline gelmişti. Hissiyatımın önemli olduğunu ve bu maceraya devam etmem gerektiğini biliyordum.

Bir sonraki dönem, kendisine sık sık farklı üniversite komisyonlarında rastladığım Johnnetta Cole'un verdiği tavsiyeye uyarak "Afrika Çalışmalarına Giriş" dersini aldım. Johnnetta'nın da dahil olduğu dört kişilik bir öğretim üyesi ekibi tarafından, ortak bir ders olarak ve ilk defa verilecekti bu ders. Fakülte öğretim üyeleri de, öğrencilerin, Afrika hakkındaki bilgilerinin cehalete varan boyuttaki yetersizliğinin farkında olduğundan, derse coğrafya bilgisiyle başlandı. Afrika'nın çok sayıda ülke, kültür, etnik gruptan müteşekkil, devasa bir kıta olmasının yanı sıra, birbirinden farklı çok sayıda iklimi de barındırdığını öğrenmiş olduk. Daha önceden zannettiğim gibi,

baştan başa devasa bir cangıl değildi. Haritada Afrika'ya bakarken önceki teklik algımın cehaletin bile ötesine geçtiğini fark ettim. Bu dev kıtanın yanında, ABD bir cüceye dönüşüyordu ve bu kadar, hatta görünenden de fazla çeşitliliğe sahip olması gayet anlaşılırdı. Her yeni ders, kıta hakkındaki varsayımlarımı tekrar yerle bir etti ve onları nereden edinmiş olduğumu sorgulattı. Bir şekilde Afrika'nın yekpare ve geri kalmış bir bütün olduğunu öğrenmiştim, halbuki büyük Afrika uygarlıklarının, Avrupa'da ulus devletlerin ortaya çıkışından çok daha önce var olduğuna dair her türlü kanıt mevcuttu.

Columbia'da öğrenciyken, antik Mısır'ın muhteşem sanatsal başarılarını öğrenmiştim elbette, ama Mısır'ın Afrika kıtasında olduğunu hiç hesaba katmamıştım. Yunan uygarlığının Mısır uygarlığından etkilendiğini hiç düşünmemiştim, ama Socrates'ın Afrika'da eğitim aldığını derslerden birinde okumuştum. "Bizim" Socrates, fikirlerini herkesin bildiği filozof Socrates, Batı uygarlığının temelini oluşturan merkez noktasındaydı. Yunan tanrıları, aslen Afrika menşeliydi. Bir kültür için kökenini reddetmenin ne olduğunu sorguladım. Çok temel varsayımlarımızın kökenine inemiyorsak, Batı'dakiler olarak kim olduğumuzu bilebilir miydik? Ders ilerledikçe, Batı uygarlıkları açısından Afrika'nın her zaman "karanlık kıta" olmadığını öğrendim. Afrikalı krallar bir zamanların Avrupa saraylarında saygınlıkla karşılanmıştı, ama bu köle ticaretinin ve sömürgeciliğin başlamasından öncesine denk düşüyordu. Afrika halklarını almaya ve satmaya başladıktan sonra, bunu haklı çıkarmak adına Batılı bilim insanları, kıta hakkındaki görüşlerini revize etmişlerdi. Mısırın görkemli piramitleri gözle görünür gerçeklikler olarak reddedilemeyeceği için, Mısır Afrika'dan ayrı bir yermiş gibi sunulmuştu.

Her hafta, Martha'ya öğrendiklerimi anlatıyor ve beyazlara duyduğum öfkeyi bir şekilde dışavuruyordum. Afrika'nın geri kalmış olduğu zalim yalanını uydurup suç işleyenlere, Afrikalıları alıp satanlara ve kıtayı emperyal emellerine alet edip sömürgeleştirenlere olduğu kadar, ne olup bittiğini görmezden gelmeyi tercih edenlere de öfkeliydim. Kavgalarımız gitgide derinleşti ve her ikimize de büyük acı vermeye başladı. Beyazlara saldırdığım zaman, Martha'nın

kendine saldırıyormuşum gibi hissettiğini anlamaya başlamıştım ve bu kafamı karıştırmıştı. Ben sınıftayken kendimi saldırıya maruz kalmış gibi hissetmiyordum ya da Elaine'in beyazlara öfkesini üstüme alınmıyordum. Bir zamanlar, kendimin de bir ırkçı olduğunu hissetsem de, bunu kabul etmek zor ve acı verici olsa da, Elaine'i ya da diğer siyahları inciten bu durumdan kendimi bir şekilde bireysel olarak sorumlu hissetmiyordum. Elaine, bana sıklıkla gerçekten beyaz olmadığımı söylerdi, ben de ona, ten rengimin bana sağladığı tüm öncelikleri yaşayarak, beyaz bir kız olarak yetiştirildiğimi anlatırdım. Ebeveynlerim kendilerini kesinlikle beyaz görürdü ve bana siyahların beyazlardan daha aşağıda olduğunu belletmişlerdi. Şimdi Elaine'in bu sözlerinin Martha'dan geldiğini duyuyordum, ama bu sefer öfkeyle bağırılarak söyleniyorlardı. En az onun kadar beyaz olduğumu, ama beyaz olmanın ne demek olduğunu idrak ettiğimi ve kendi ırkçılığımın üstesinden gelmeye çabaladığımı söyleyerek ben de bağırdım. Martha'ya çığlık çığlığa bu lafları ederken bile, Elaine'i ve onun ne demek isteyebileceğini düşünüyordum. Tanıdığım bütün beyazlardan daha farklı hissettiğimi biliyordum, ama siyah olmadığımı da biliyordum. Kim olduğumu merak etmeye başlamıştım artık. Bir şey çok açıktı, kendimi yapayalnız hissediyordum.

Dönemin sonunda, Martha'yla zamanımızın çoğunu kavga ederek geçiriyorduk ve münakaşalarımız genellikle ırk meselesi etrafında herhangi bir konu üzerinde uzlaşamamamız nedeniyle patlak veriyordu. Erkekler hakkında genelleyerek bir şey söylediği zaman, aslında çok benzer şeyleri kendim de kadın hareketi hayatıma ilk dokunduğu yıllarda yapmış olmama rağmen geriliyordum. Martha dile getirdiği zaman, kendimi bazen sakin, bazen yüksek sesle, bunun bütün erkekler için geçerli olamayacağını, bütün erkekleri aynı kefeye koyamayacağını söylerken buluyordum. Bazı erkekler –mesela siyah erkekler– beyaz erkeklerle aynı erke sahip değildi. Tartışma, çabucak sonu gelmeyen bir münakaşaya dönüşüyordu. Bir gün, bir süredir birbirimize bağırıp dururken, dedemin sahip olduğu erkin son derece kısıtlı olduğunu söylerken yakaladım kendimi. Anneannemin üzerinde baskı kurduğunu düşündüğümü, buna hiç şüphe ol-

madığını, ama ne olursa olsun, nihayetinde onun Türkler tarafından öldürüldüğünü söyledim. Dayımın Ermeni olduğu için bir kampa alındığını, dedemin hayatta olmuş olsaydı bile, onu kamptan çekip çıkarabilmek için anneannemden daha fazla gücü olmayacağını haykırdım. Gözlerime dolan yaşlarla devam ettim. İnsanlar üzerindeki baskıyı bildiğimi, bu baskının patriyarkayla arasındaki neden-sonuç ilişkisini gördüğümü söyleyerek devam ettim. Ermeni erkeklerinin de, *eril şoven domuzlar* olduğunun pekala farkında olduğumu, kadınların gördüğü muamele nedeniyle ailemin yakınında yöresinde asla yaşayamayacağımı, ama bizlerin ortak acısında beni, erkek ya da kadın bütün Ermenilerle her zaman birleştirecek olan bir bağın var olacağını haykırdım.

Bunu izleyen birkaç ay boyunca, yavaşça, Martha'yla geçmişlerimizin bizi getirdiği noktayı, baskı karşısında aldığımız farklı tutumları nasıl biçimlendirdiğini görmeye başladık. Anneannemin on dört yaşındayken bana anlattığı hikâye, duymak istemediğim o masal. Ailede ondan başkasının ağzına almadığı olaylar zinciri. Yıllardır üzerine düşünmediğim o öykü. Soykırım hayatıma geri dönmüştü. Bu kez daha fazlasını bilmek istiyordum. Türkiye'de ne olmuştu? Anneannemin deneyimi biricik miydi, tipik miydi?

O sıralarda annem bana sık sık yaptığı gibi, Ermeni bir yazarın kitabını yollamıştı. Ne yolladığına bakmaksızın genelde yapraklarını şöyle bir karıştırır ve ortalıktan kaldırırdım. Bu kez ilgimi çekmişti. Michael Arlen'in yazdığı *Passage to Ararat*'tı* bu. Arlen'in, Ermeni olduğu gerçeğiyle hesaplaşma sürecini anlatan bir otobiyografiydi. Bitirinceye dek, boş bulduğum her anı kitabı okuyarak geçirdim.

Arlen'in babası da bir yazardı ve Londra'da büyümüştü. Büyüyüp bir yetişkin olduğunda Dikran Kouyoumjian olan adını, Michael Arlen olarak değiştirmiş, ABD'ye göç etmiş ve romantik romanların usta yazarı sıfatıyla ün kazanmıştı. Oğlu, babasının yazınının Ermeni atalarına hiçbir gönderme içermediğinden bahsediyordu. Oğluna göre, bu eksiklik şaşırtıcı değildi. Çünkü babasından Ermenilere dair duyduğu birkaç olumsuz ibarenin dışında, ebeveynlerinin Ermeni ol-

* Michael J. Arlen, *Passage to Ararat*, Farrar, Strauss&Giroux, 1975.

duğuna dair hiçbir şey bilmeden büyümüştü. Oğlu, babasının hayatında etnik kökene dair göndergenin neden eksik olduğunu ya da kendi etnik kimliğini, kırklı yaşlarında anne ve babasını kaybedinceye kadar hiç sorgulamamıştı. Arlen, bir gün bir Ermeni derneğinden, çağdaş yazarlarla ilgili bir konuşma yapması için davet almıştı. Bu davet, onun hayatında derin bir iz bırakacaktı.

> Amerikan kimliğim benim için o kadar kat'iydi ki –en azından görünürde. Amerikalı bir karım ve Amerikalı çocuklarım vardı– fazlasıyla Amerikan ve tatminkâr bir kariyerim ve hayatım vardı. Sonra günün birinde, New Yorklu bir grup Ermeni umulmadık bir anda gelip yazma mevzusu üzerine konuşma yapmamı istediler. Bu davet beni hem şaşırtmış, hem de koltuklarımı kabartmıştı. Konuşma yapmak için davet almak, benim açımdan az rastlanır bir durumdu. Ben de kabul ettim.
>
> O akşamı bütün detaylarıyla hatırlıyorum. Konuşma, Second Avenue'daki Ermeni Katedrali'nin oditoryumundaydı. Daha önce ayak basmadığım bir yerdi. Önümde dizilmiş, küçük sandalyelerde oturmuş dinleyici kitlesi orta yaşlı Ermeni erkekler ve kadınlardan oluşuyordu, erkekler genellikle tıknaz yapılıydılar, kadınlar da eski moda çiçekli elbiseler giymişlerdi. Kayda değer şeyler söylemedim, ama birdenbire kendi kendime çok etkilenmiş hissettim. Kürsüde dikilip, önümde uzanan sıralarda oturan, Ermeni olduğu bariz olan o yüzlere bakarken –hayatım boyunca toplamda gördüğüm bütün Ermenilerden daha kalabalıklardı– olağanüstü bir çekim hissediyordum. Gözlerim bana bu insanların benden farklı olduğunu söylüyordu, ama pek o kadar da farklı olmadıklarını biliyordum. Başka ne bildiğimi ise bilmiyordum.
>
> Gür beyaz saçlı, yaşlı bir adam bana yaklaştı ve "İlginç bir konuşma," dedi. "Ermeni yazarları hiç zikretmeseniz de ilginç. Ne yazık ki, babanızı burada hiç ağırlayamadık."
>
> "Kendisini Ermeni olarak gördüğünü sanmıyorum," dedim. Ağzımdan çıkar çıkmaz da, söylediklerimin doğru olmadığını hissettim.
>
> "Elbette Ermeni'ydi," dedi yaşlı adam. "Sen de Ermenisin. Ermeni olmanın tuhaf bir tarafı yok. Gel, biraz kahve iç."
>
> Sanırım şöyle düşündüm. Ya oraya gidersin ya da olduğun yerde kalırsın. Sonra onunla gittim ve kahve içtim.

> Küçük başlangıçlar. O akşam kendi insanlarımla, yani Ermenilerle ilk defa bir araya geldim. Ermeni kadınlar gülüyorlar ve çok fazla soru soruyorlardı. Yapılı erkekler kollarını birbirlerinin omuzuna atıyorlardı. Bir sürü kahve içtim ve o tatlı küçük pastalardan yedim. *Oradaydım - orası* neresiyse. Bir yandan kaçıp gitmek isteğiyle baş etmeye uğraştığım, öte yandan beni kendine çeken, sığınılacak güvenli bir liman gibiydi. İçimden bir ses "Asla bu kadar yakınlaşmalarına izin verme!" diyordu. Öte yandan, bilmecede eksik kalan parçanın gayet görünür bir hal aldığının farkındaydım.
> Nihayet kapıya yöneldiğimde, biri arkamdan seslendi. "Yine geleceksin!" Bu bir soru muydu, yoksa bir temenni miydi, bilemiyorum. "Geleceğim" dedim. İşte, böylece yolculuk başlamıştı*.

Ermeni olarak büyümeye dair deneyimlerimiz farklı olsa da ben bir Ermeni cemaati içinde, bir Ermeni olarak büyütülmüştüm, onunsa etnik kökenine dair hiçbir fikri yoktu– aramızda o kadar çok ortak nokta vardı ki. Arlen'in kilisedeki ilk yüzleşmesinde bile bana hitap eden bir şeyler vardı. Aynı anda bağlılık hissi duymak ve "kaçıp gitmek" istemek. Arlen, kendi zorlu yolculuğunu tasvir ettikçe onu iştahla okudum. İki arada kalmasını anlayabiliyordum. Ermeni kimliğini keşfetmek açısından kendini hem mecbur, hem de gönülsüz hissediyordu. Bense Ermeni olduğumun gayet farkında olarak yetişmiştim ama, bu kitabın benim açımdan da ortaya çıkardığı bir nokta vardı, bu etnik kimlikte "eksik bir parça" vardı.

Doris Lessing okuduğumdan beri okuduğum hiçbir şey beni bu kadar heyecanlandırmamıştı. Martha Quest ve Anna Wulf hayatımın bir parçası haline gelmişti. Lessing'in kurguladığı bu hayatlar bütün farklılıklarına rağmen, en temel anlamıyla benimkini de temsil ediyordu. Lessing bir kadın olarak hayattaki deneyimlerimle farkında olduğum, ancak bilincine varamadığım son derece varoluşsal hakikatleri dillendiriyordu. Arlen'in kitabı da benzer etkilere yol açmıştı. Demek ki ataları hakkında muallakta kalan tek Ermeni ben değildim. O da tıpkı benim gibi Ermenistan'a, Ararat'a dönüş yolculuğunda ona rehberlik eden Sarkis'in tüm ısrarlarına rağmen, 1915 Soykırımı hakkında bir şeyler öğrenmeye direnmişti.

* Michael J. Arlen, *Passage to Ararat*, s. 13-14.

Okurken, Martha'ya da okuduklarımı ve benim için ne anlama geldiklerini anlatmaya çalıştım. Fakat girişimlerim tatmin edici bir sonuç vermedi. Onun bu mevzuda olabildiğince çok şey öğrenmesi için bir yol bulmalıydım. Sadece Arlen'in yazdıkları hakkında değil, benim için ne anlama geldikleri konusunda da. Kitabı okumayı kabul etti, ama ben hâlâ tatmin olamamıştım. Sonra, eğer birlikte ve birbirimize yüksek sesle okursak, sözcüklerin üzerimdeki etkisini görebileceğini ve hissedebileceğini düşündüm. Ben de bunların onda yaratmaları muhtemel olan etkiyi gözlemleyebilecektim.

Birlikte okumaya başladık ve daha ilk bölümlerden itibaren aramızdaki farklılıkları onarabileceğimiz ortaya çıktı. Martha, Arlen'in tariflediği Ermenilerin hal ve hareketlerinin benim akrabalarıma ne kadar uyduğunu, hatta utanarak itiraf etsem de, benimkilere ne kadar uyduğunu görünce benimle birlikte güldü. Arlen'in 19. yüzyılda Ermeni köylerinin tahrip edilmesini, Türklerin Ermenilere zulmünü ve son olarak 1915 Soykırımı'nı anlattığı bölümde benimle birlikte sessizleşti.

Martha'nın da, *Passage to Ararat*'tan çok etkilendiğine hiç şüphe yoktu. Gerçi, Arlen'in bu kadar açıkça sadece Ermeni erkeklerine odaklanmasını nasıl karşılayacağını merak etmiştim. Yolculuğu Ararat'a ve babasınaydı. Onunki bir Ermeni olarak kim olduğunu keşfetmeye ve babasını anlamaya bir teşebbüstü. Ara sıra ben de Arlen'in Ermeni kadınlarını bu kadar görmezden gelmesine sinirlensem de, kitabın benim için anlamı o kadar büyüktü ki, çoğunlukla bu eksikliği pas geçebilmiştim. Martha kitabın bu veçhesi hakkında hiçbir şey söylemedi. Konuyu ben açtığımda ise kendisi için sorun olmadığını söyledi. Rahatlamıştım. Aylardır çığlık çığlığa ifade etmeye çalıştığım sözlerin nihayet Martha'ya ulaştığını hissetmiştim. Kendime ne olup bittiği konusunda ise bu kadar emin değildim.

21. Bölüm

Martha'yla birlikte *Passage to Ararat*'ı okumayı bitirdikten kısa bir süre sonra, Kadın Çalışmaları'nın sponsorluğunda Andrea Dworkin konuşması düzenlendi. "Kadınlar ve Yeni Sağ". Konuyla ilgilendiğim için gitmeye karar verdim ve Martha da bana katıldı. Büyük oditoryum neredeyse dolmuştu, yine de sahneye yakın iki koltuk bulabildik. Biz yerleştikten kısa bir süre sonra Dworkin sahneye davet edildi ve podyuma ayak basar basmaz salonda bir alkış tufanı koptu. Konuşmasına kadınlar üzerindeki baskılar hakkında genel bir özetle başladı ve sonunda Anita Byrant'a odaklandı. Anita Byrant, o dönem gey ve lezbiyen karşıtı kampanyasına henüz başlamıştı. Beni çok şaşırtan bir şekilde, Dworkin dinleyicilerden Byrant'la empati kurmalarını isteyerek konuşmasına devam etti. Byrant'ı bir kadın olarak görmeliydik, tıpkı kendimiz gibi, patriyarka tarafından ezilmiş bir kadın olarak. Dworkin erkeklerin kadınlara karşı işlediği suçları sayarak devam ederken, giderek artan bir rahatsızlık hissettim. Salona bir göz gezdirdim ve dinleyiciler arasında iş arkadaşlarımı ve tanıdık öğrencileri gördüm. Hiçbiri, Dworkin'in sonu gelmez bir resital gibi kadınların güçsüzlüğünü anlatmasından rahatsızlık duymuşa benzemiyordu. Bir kadın olarak kendi ezilmişliğimi kabullenmekte sorun mu yaşıyorum acaba, diye düşündüm.

Koltuğumda gözle görülür bir biçimde kıpırdanmaya başlamıştım. Martha'nın yüz ifadesinden, onun da rahatsız olduğunu anlamıştım. Ona yaklaşıp, kulağına eğildim ve "benim anneannem böyle değildi" diye fısıldadım. Bu sözcükler daha ağzımdan çıkarken bile aslında ne demek istediğimi merak etmiştim. Martha başını sallayarak onayladı. Çaresizce buradan çıkıp gitmek istiyordum, ama mümkün değildi. Dinleyiciler kulak kesilmişti ve sıranın tam ortasında oturuyorduk. Dworkin'in bitirmesini bekledim, artık onu duymu-

yordum, sadece anneannemi düşünüyordum ve kendimi zaptetmeye çabalıyordum.

En sonunda konuşma sona erdi ve Martha, "Buradan bir an önce çıkalım," dedi. Dinleyicilerden alkış koptuğunda, biz kapıya doğru koşuyorduk. Serin akşam havası çok iyi gelmişti. Derin derin nefes alıp öfkemi dindirmeye çalıştım. Beni anlatmıyordu. Ben bir kurban değildim. Eyleme geçebilirdim. Hayatımı değiştirebilirdim. Eylemlerimden sorumluydum, Anita Byrant'ı da kesinlikle kendi eylemlerinden sorumlu tutabilirdim. Oditoryumda ağzımdan dökülen o sözcükler bir kez daha aklıma geldi –benim anneannem böyle değildi. Hikâyesini tekrar dinlemeye ihtiyacım vardı.

Annemin, teyzemin ve anneannemin hikâyelerini kayda alacaktım, bu düşünce beni çok heyecanlandırdığı gibi çok da korkuttu. Uzun zamandır arama büyük bir mesafe koyduğum ailem ve etnik kimliğim hayatta kalmaya devam edebilmem için gerekli bir hale gelmişti. Olabildiğince Amerikalı olabilmek için çaresizce çırpınıp durmuştum. Bu aynı zamanda ailemin haddini aşan beklentilerinden bağımsızlaşma çabasıydı. Feminist olduktan sonra aile içinde kalmaya devam etmek demek, ya katı biçimde sınırları çizilmiş kadınlık rollerine sadık kalmak ya da sürekli mücadele etmek demek olacaktı, bunu da anlamıştım. Şimdi artık otuz beşime gelmişken, bu girişimim rayına oturmuş olan bu ilişkiyi tehdit edebilirdi. Ama başka bir şansım yoktu. Anneannemin hikâyesini bir kez daha duymalıydım.

Martha'dan da konuşmaları kayda geçirmek için New Jersey'ye yapacağım yolculukta bana eşlik etmesini istedim. Onun desteği olmadan bu projeye girişemeyeceğimi hissediyordum ve o da benimle gelmeyi kabul edince ona bir kez daha minnettar kaldım. Hazırladığım sayfalarca soruyla kuşanmış olarak annemlerin New Jersey'deki evine vardık. Anneannemin hayatta kalma hikâyesini kayda alacaktım, ama bunun yanı sıra kadın olarak aile içinde ve toplumdaki rolüne ilişkin bir şeyler duyabileceğim ümidiyle soykırımdan önceki ekonomik statüsü hakkında da bir fikir edinmek niyetindeydim. Ona düğününün nasıl olduğunu, nasıl bir evde yaşadığını, ev temizliğini ve yemek işlerini kimin yaptığını sorduğumda anneannem çok da

ilgilenmemiş göründü, hatta asabileşti. Hayatının erken dönemine dair hatırladıkları oldukça karanlıktı ve kafası karışmış gibiydi. Bu durumu kurtarmak açısından köhneyip paslanmış Ermenicem yeterli değildi. Onu neredeyse hiç anlayamıyordum. İngilizce konuşmaya çalıştı ama İngilizcesi hatırladığım halinden çok daha kötüye gitmişti. Ars teyzemi çeviri yapması için odaya çağırdım, ama durumda bir iyileşme olmadı. Önümde oturan küçücük kadına dikkatle baktım. Belki de çok geç kaldığımı düşünüp üzüldüm. Anneannem çok yaşlanmıştı. Seksen dokuz yıl nihayet kendini belli ediyordu.

Teyzemin de yardımıyla Elmas Tutuian/Tutuyan'ın ilk zamanlarına dair bir fikir edinebildim. Annesi öldüğünde iki yaşındaydı. Babası, onu ablası Turvanda'nın yanına yollamıştı. Turvanda evliydi ve kızı da Elmas'la yaşıttı. Turvanda ve kocası Arakel ona karşı çok iyilerdi, annesi babası gibiydiler, öyle söylemişti. On yedi yaşına geldiğinde, Arakel'in arkadaşı olan Hampartzum Tutuian onunla evlenmek istedi. Elmas onu tanımıyordu ve kendisi için çok yaşlı olduğunu düşündü. Ama Arakel onunla evlenmesi için Elmas'ı ikna etmişti, çok iyi bir adam olduğunu ve ona tıpkı kendisinin baktığı gibi çok iyi bakacağını söylemişti. Ona başka bir soru daha soramadan, bu kez İngilizce olarak, "On yedi yaşındaydım. O da yirmi sekiz. Yirmi yedi yaşımda, kocamı benden aldılar. Berç iki yaşındaydı. Ars yedi, Aşot dört. Üç çocuğum var. Türkler bizi evden çıkardılar. Kocam askerdi. Üç çocuğum vardı," dedi. Sonra teyzeme dönüp "Ona bizi anlat. Ona Türkleri anlat," dedi.

Ars teyzem hikâyeyi anlatmaya başaldı: "Noel zamanı bütün erkekleri ve on beş yaşından büyük çocukları sürgüne yolladılar. Sonra, Paskalya zamanı kiliseye gittik ve kiliseden döndüğümüzde bütün kapılar –nasıl anlatsam, kilitlenmiş ve ve üstüne mühür vurulmuştu– sadece yemek odası açıktı. Mutfak yok, hiçbir şey yok. Üstümüzde ne varsa, onlarla kaldık. Sonra annem polis komiserinin yanına gitti. Onun eskiden babamla arası çok iyiydi."

Anneannem ona sorular sormaya başladığım andan beri ilk kez rahatlamış görünüyordu. Hikâyesi anlatılıyordu, o da zaman zaman yorumlarla araya girip eklemeler yapıyordu.

Ars teyzem devam etti: "Annem ona evimize ne yaptıklarını anlatmaya gitti. Ne yapacaktık biz şimdi? O da, 'Çok kötü olacak. Herkesi sürgün edecekler. Neden Türk olmuyorsunuz?' demiş. Annem de şöyle yanıtlamış, 'Kocam askerde, beni nasıl sürgün ederler?'"

Anneannem araya girip teyzemi düzeltti: "Onlara, kocam Türk olduğumu duyarsa mezara girer, dedim. Sonra o da, çok kötü olacağını söyledi. Üzüleceksiniz, dedi. Onlara milliyetimin ne olduğunu söyledim. Neysem o kalacağım, dedim" Arkasına yaslanıp, teyzemden devam etmesini istedi. Ars teyzem, konuyu değiştirip, kendi kocasının ailesi ile ilgili bir şeyler söyleyince, anneannem, "Aşot'un hikâyesi. Aşot'un hikâyesi," dedi. Ars teyzem ona dönüp, elbette orayı atlamayacağını söyledi. Anneannem arkasına yaslanıp, kızının bize komiserin evlerinde birkaç odayı daha kullanabilmelerini nasıl ayarladığını anlatışını dinledi.

Bir gün bir Ermeni adam, nasılsa kasabadaki diğer erkeklerle birlikte sürgüne gönderilmekten kaçabilmişti ve kapıya gelmişti. Elmas'a onu saklaması için yalvardı. Başta reddetti, ama sonunda razı oldu. Yine de kullanımlarına açılan evin üç odasında onu çok uzun süre tutamayacağının farkındaydı. Adamın karısı ve annesine onun için başka bir yer bulmaları gerektiğini söylemeye gitti. O evde yokken, Ars, Aşot, Berç ve o zaman yüz on yaşında olan büyükanneleri evde yalnız kalmıştı. Adam da bir dolapta saklanıyordu.

Ars Teyzem devam etti: "Geldiler. Jandarmalar... muhtarla birlikte –muhtar, şerif gibi bir şeydi... ve dedi ki... Ben 'Kimseyi saklamıyoruz' dedim –aslında adam içerideydi... odunlukta. Titriyordum. Büyük büyükannemin bir değneği vardı. Değneğini aldılar –şöyle yaparak (elini başının etrafında sallayarak) yürüyor. Yüreğim ağzıma gelmişti. Muhtar dedi ki, 'Kibrit var mı?' Yoktu. Berç dedi ki –kaç yaşındaydı, iki ya da üç yaşında– dedi ki, 'Evet'. Kibriti elinden aldım ve dedim ki, 'Hayır, kibritimiz yok.'... Sonra, gittiler."

Elmas eve dönüp olan biteni duyunca adamın bir an önce ayrılması gerektiğini anlamıştı. Adamın karısı ve annesini Rum bir aile yanlarına almıştı. O ev, Türk polislerce sarılmıştı. O an bulduğu çözüm, adamı Türk kadınları gibi giydirip, teyzemi de yanında yol-

lamaktı. Teyzem de yanında çocuğu gibi görünecekti. Ars Teyzem kasaba içindeki yürüyüşlerini anlattı:

> Türk kadınları peçe takardı. Yüzleri görünmezdi. Annem peçe getirdi. Onu taktı, eşyalarını da bir mendile sardı. Annem beni onunla yolladı. Bilirsin işte, bayağı uzaktı. Ben önden gidiyorum o da beni takip ediyor... Evine vardığımda bütün jandarmalar, polis, bilirsin, her yerde. Sonra, adam dedi ki, arkadan dolanalım. Evi aradılar. Sonra o içeri girdi. Ben geri geldim. Bir daha asla, dedim. Titriyordum... Ama annem, onun hiç korkusu yoktu. Korkunun ne olduğunu bilmezdi. Paskalya geldi. Bizi yolladılar. Biz sona kalan sürgün edileceklerdik... Visim ailesi, onlar dört kişiydi, yok yok, üç kişiydi. Verjin'le birlikte üç, annem ve büyük büyükannemle birlikte beş... bir de uzak kuzenimiz vardı, onun iki kızı vardı –on bir kişi. Bizi öküzlerin çektiği o arabalara bindirdiler. Neyimiz varsa elimizden aldılar... çok, çok uzağa.

Anneannem araya girdi, "Ya Ermeni olduğumuzu söylemeyeceğiz ya da hiçbir şey yok." Teyzem yolculuklarının kaç gün sürdüğünü hatırlamaya çalışırken, anneannem sabırsızca ve İngilizce olarak, "Dur bir dakika. Oraya gidiyoruz. Adam geldi ve Ermenice dedi ki, 'Sizi kasabamızda istemiyorlar.'" Ars teyzem karşı çıktı. Ve ikisi olayların oluş sırası üzerine tartışmaya başladılar. Anneannem sandalyesinde öne doğru eğilip, "Bırak Ermenice anlatayım," dedi. Daha biraz önce ona hayatının ilk yılları hakkında soru sorarken göründüğünden çok farklı görünüyordu. Gözleri parlamıştı ve olan bitene tamamen dahil olmuş gibiydi. Ama Ars teyzem hikâyeye kaldığı yerden devam etti:

> O adam, o jandarma, herkes ağlıyordu... O da bizimle birlikte ağlamaya başladı. Çok iyi bir insandı. Neyse, üçüncü ya da dördüncü gün, yağmur yağıyordu, karanlıktı. Akşam biri geldi... muhtar ya da öyle bir şey. "Onları burada bırakmalıyım," dedi. "Hükümet bana onları buraya getirmem gerektiğini söyledi, ben de onları burada bırakacağım," dedi. O da "Hiç yerim yok," dedi. Ve bir odası vardı. Bir odası daha vardı... O da, "Bu ne?" dedi. O da, "Burası okul," dedi. "Anahtarı nerede?" dedi. Öteki, "*Hoca*da," dedi, öğretmene *hoca* diyorlardı. "Hoca başka bir kasabaya gitti," dedi. Ne yaptı biliyor musun jandarma, bir tekme attı, kapıyı kırdı. Hepimizi

oraya soktu, on birimizi de, bilirsin işte, küçük bir oda. Ve insanlar gelmeye başladı. Ermenilere gâvur derlerdi. Geliyorlar ve kapıdan bakıyorlar. On yedi, on sekiz yaşında genç çocuklar. Diyorlar, "Bakalım bu gâvurlar neye benziyor?" Bilemiyorum, belki bir saat sonra, büyük bir tepside yemek geldi. Görüyor musun, iki ağa varmış, iki erkek kardeşlermiş, biri İstanbul'a gitmiş, bilirsin işte, dönmüş, bizi doyurdu.

Onu dikkatle dinleyen anneanneme doğru döndü ve bu erkek kardeşin onları ne kadar süre boyunca doyurduğunu sordu. Anneannem, "Dedi ki, 'Bir hafta boyunca öğünlerini vereceksiniz'... Sonra da Aşot için geldiler." Teyzem ona hikâyeyi karıştırdığını söyledi. Aşot için daha sonra geldiklerini söyledi ve birkaç dakika boyunca tekrar tartıştılar. En sonunda anneannem tekrar arkasına yaslandı ve teyzeme devam etmesini söyledi. Bize o kardeşlerin onlara yolladığı yemekleri anlattı ve sonunda, "Bir gün geldiler. Birini yollamışlardı ve bir yere gitmek zorundaydık. Biz hepimiz gittik. Onlar ise sadece erkekleri alıyordu," dedi. Anneannem oturduğu yerde dikilip, Ermenice, "Bunu ben anlatacağım," dedi. Teyzem ara sıra lafa girmeye çalışsa da, anneannemi susturmak imkânsızdı. Çok hızlı bir şekilde konuşmaya başladı, ama bu sefer söylediği her şeyi anladım:

"Polis geldi ve bizi gördü, o iki kardeş de orada oturuyordu. Onlar (polis) orada kaç erkek çocuk olduğunu öğrenmek istiyordu. İki, dediler, iki oğlan var. Visim ve Didi (Ailedeki çocuklar Aşot dayıma Didi derdi). Sonra dedi ki, –baktı ve dedi ki– "Bu çok küçük. Şunu alacağım. Şu oğlanı alıyorum."
"Nereye götürüyorsunuz onu?"
"Oğlan çocuklarını topluyorlar"
Ben de, "Bu çocuğun babası asker. Bu çocuğu almayacaksınız. Size vermem onu. O benim. O benim," dedim.
O da, "O senin değil," dedi.
"O benim," dedim.
Türkçe bağırmaya başladık, "Onu vermem." Kardeşler dinliyordu. "Bu çocuk benim," dedim, "onun babası askerde," dedim. "Askerde, anlıyor musun?"
"Onu alacağım."

"Alamazsın," dedim. "Vermeyeceğim," diye haykırdım. "Onu sana vermeyeceğim," diye bağırdım. "Vermeyeceğim. Yapamazsın," dedim. "Sen kimsin, benim çocuğumu benden alıyorsun?" dedim.
Bana bağırdı. Sonra dedi ki, "Artık çok fazla oluyorsun sen."
Ben de ona, "Sen çok fazla oluyorsun. Anladın mı beni?" dedim. Nasıl bağırdı, bir duysan. Sonra ben, "Çocuğumu alamazsınız. O benim çocuğum," diye haykırdım.
O da, "O sultanın çocuğu," dedi.
"Hayır," dedim. "O benim. Onu size vermeyeceğim. Bunu anlayın," dedim, "Eğer göklerde bir Tanrı varsa, bu çocuk sizinle kalmayacak. Eğer bir Tanrı yoksa... Gece gündüz," dedim, "Dua edeceğim Tanrı'ya, İngilizler geldiğinde," (İngiliz der demez Türk titremeye başladı) "Senin de çocuğunu karının elinden alsınlar ki, sen benim ne yaşadığımı anla. Anladın mı? Gece gündüz dua edeceğim. Eğer Tanrı varsa, gelecek ve bunu yapacak, eğer Tanrı yoksa, ne istersen onu yap. Ama ben oğlumu vermeyeceğim, anladın mı?" Sonra ağlamaya başladım. Kardeşlere baktım ve dedim ki, "İngilizler gelsin ve sizin de çocuklarınızı karılarınızın elinden alsınlar. Eğer bir Tanrı varsa, bu başınıza gelecek."
O da, "Tamam. Bırak oğlunu alayım," dedi.
Ben de "Onu size vermeyeceğim. Beni de onunla alın. Gelirim. Beni de alın," dedim.
"Hayır," dedi. "Kardeşlere seni yarın getirmelerini söyleyeceğim. Çocuğu şimdi alacağım."
Ben de ona, "Pekâlâ, bizi yarın alacaksanız, ben oğlumu yanımda getiririm. Oğlumu getiririm," dedim.
"Hayır," dedi. "Oğlunu şimdi alacağım."
"Vermem," dedim, "Onu yanımda getireceğim."
Kardeşlere dönüp, ailenin geri kalanını yarın getirmelerini söyledi. Oğlanı şimdi alıp götürecekti.
"Çok iyi," dedim. "Oğlumu da yarın getireceğim."
"Bu işi artık çok uzattın," dedi.
Görümcem, "N'olur bırak alsınlar, biz de yarın gideceğiz," dedi.
Adamlara dönüp, ailenin geri kalanını bir sonraki gün Daday'a getirmelerini söyledi, bir kere daha.
Aşot'u alıp götürdüler. Arsenik ağlıyordu, "Önce babamı kaybettim, şimdi de Aşot'u kaybediyorum." Ağlıyordu. "Sessiz ol," dedim.

"Yarın biz de gidiyoruz. Sessiz ol." Ağlamaya devam ediyordu, önce babasını sonra Aşot'u kaybettiğini söyleyip, ağlamaya devam etti.
Görümcem, "Her şey yolunda, yarın biz de gideceğiz," dedi. Ertesi gün kardeşlerin evine gittik ve, "Biz hazırız. Bizi ne zaman alacaksınız?" dedik. Adam güldü.
Ben, "Neden gülüyorsun?" dedim.
"Seni kandırdı," dedi.
"Oğlunu aldı. Sonradan bize, sizin bu köyde kalacağınızı söyledi."
"Demek öyle," dedim. "Bekle de gör." Çocuklar uyuduktan sonra, görümcemle konuştum. Onu kız kardeşim gibi görürdüm. Birbirimizi severdik. "Ne yapacağım, biliyor musun? Köylülerle birlikte gideceğim." Kararım kesindi, Daday'a giden köylülerle birlikte gidecektim ve Aşot'u geri alacaktım.
Ertesi sabah ikimiz de örtülere büründük, benle görümcem. Sonra ben dedim ki, "Gelebilirsem, geleceğim. Gelemezsem, çocuklarıma iyi bak." Örtülerime sarındım ve yola çıktım. Bir dağın eteğinden yukarıya tırmandım. Kimsecikler yok. Yol yok. Hiçbir şey yok. Akşam çökmüştü, beş civarıydı. Karanlıktı. Dağda bir başımaydım. Önüme baktım, yaklaşan biri vardı. "Allahını seviyorsan, dur," diye haykırdım. "Allahını seviyorsan, dur!" Onunla gitmek istedim. Peşinden koştum ve atı yakaladım. Ona beni evine alması için yalvardım.
"Yapamam," dedi. "Oraya gitmiyorum kızım. Başka bir yere gidiyorum".

Bu noktada araya girip, adamın Türk olup olmadığını sordum. Ars teyzem, hemencecik, "Türk, Türk," dedi. Büyükannem devam ediyordu.

"Nereye gidiyorsun?" diye sordu.
"Daday'a gidiyorum. Daday'a nasıl giderim?" dedim.
"Şu yoldan aşağı in," dedi. "Karşına bir dağ çıkacak. O dağı aşan bir yol var. Yolu takip edersen Daday'a varırsın," dedi.
Onu hâlâ bırakmıyordum ve dedim ki, "Allahını seviyorsan, beni de yanına alırsın."
"Yapamam," dedi. "Başka bir yere çağrılıyım, yanımda genç bir kadını götüremem." Adam, Türkçe dedi ki, "Allah yardımcın olsun. Sana doğru yolu gösterdim."
Yola çıktım ve dağa tırmanmaya başladım. Dağdaydım. Dağda. Koca

koca ağaçlar. Bir ağacın altına oturdum. Karanlık. Ağacın altında oturdum ve, "Yüce İsa, oradaysan, yardım et bana, yardım et. Bunu evladım için yapıyorum," dedim. Hava aydınlanıncaya kadar orada oturdum. Uyanık oturdum. Hiçbir şey yememiştim. Kuşlar ötmeye başlayınca, ayağa kalktım. Adam Daday'a giden yolu tarif etmişti. Biraz daha gittim, insanlar vardı etrafta. Onlara doğru koştum. Üç kadın vardı, oturuyorlardı, (gözlerimle gördüm, bak söylüyorum)- üç kadın ve iki adam oturuyordu. Askerlere yemek götürüyorlardı. Adam dedi ki, "Ne istiyorsun? Nereye gidiyorsun?"

"Daday'a gidiyorum," dedim.

Adam halime acıdı. "Seni Daday'a götüreceğim. Biz de oraya gidiyoruz. Askerlere erzak götürüyoruz," dedi.

"Yok," dedim. "Bana yolu gösterin, ben tek başıma gideceğim."

Derderyanlar orada yaşadığı için ve Türk olmayı kabul ettikleri için, hayır demiştim. "Orada akrabalarım var, yürüyerek gideceğim."

Kadınlar gülmeye başladılar ve Türkçe, "Aman," dediler. Adam da onlara,"Şu kadının suratına bakın," dedi. "Utanmanız yok mu sizin? Ne demeye gülüyorsunuz?" Kadınlara kızmıştı.

Ben de, "Kızma onlara," dedim. "Ben Daday'a gidiyorum." Daday'a gittim, tamam mı? Daday'da Vahram'ın evine gittim. Onlar beni karşıladı. Ağlıyordum. "Aşot'umu aldılar."

Onlar da, "Evet, bütün oğlanları topladılar, hepsi burada. Okuldalar. İşte bu yüzden arkadaşımız geldi ve bizi Türk yaptılar. Tören düzenlendi ki, oğlumuz elimizden alınmasın."

Vahram'ın annesi, "Şimdi kahvaltı ediyorlardır. Yedikten sonra hepsi bahçeye çıkar. Büyük bahçesi olan, büyük bir okul," dedi.

Ben de, "Tamam o zaman. Bana bir kahve yapın lütfen. Kahvemi içip gideceğim. Kalmayacağım," dedim. Kahvemi içip okula gittim. İki sokak ötede demişlerdi. İki sokak gittim. Dışarıda anneler vardı. Bütün erkek çocuklarını almışlardı, anneleri de dışarıda bekleşiyordu.

Ars teyzem araya girip, Türklerin Ermeni çocuklarını Türk olarak yetiştirmeye niyetli olduğunu söyledi. "Onları sünnet edeceklerdi. Türk yapacaklardı. Görüyorsun değil mi, onlar böyle düşünüyordu."

Anneannem, onun sözünü bitirmesini bekleyip, hikâyesine devam etti. "Aşot beni gördü ve koşup geldi," dedi. 'Anne, anne, kur-

tar beni. Kurtar beni.' Ben de ona, 'Bu yüzden geldim –seni kurtarmaya. Seni kurtaracağım. Seni bu Türklerin eline bırakmayacağım. Üzülme sen,' dedim. Ağlayarak yukarıya çıktı. 'Bir sorunun olursa bana gel,' diyen polis komiseri aklıma geldi."

Kafam karışmıştı ve bu komiserin kim olduğunu sordum. Teyzem, Kastamonu'daki polis komiseri diyerek açıkladı. Sürgünden önce yaşadıkları yerdeki. Anneanneme, elinden geldiği kadarıyla yardım edebileceğini söylemişti. Teyzem, onun babasıyla iyi dost olduğunu anlattı. "Onun da büyük büyükannesi Ermeni'ymiş, görüyor musun? Hep, 'Benim kanımda da Ermenilik var,' dermiş. Çok iyi bir adamdı," diye açıklamaya devam etti. Sonra, büyükannemin Daday'dan Kastamonu'ya kadar üç gün boyunca nasıl yürüdüğünü anlattı. "Vardığında, ayak tabanları patlamış. Derler ki, annemin ayakları kütük gibi şişmiş."

Kastamonu'da sürgün edilmemek uğruna Türklüğü seçen Ermeniler varmış ve anneannem onların evine gitmiş. Teyzem biraz ara verir vermez, anneannem devam etti:

> Evlerine gittim, kapıyı çaldım. Bir Türk gibi giyinmiştim. Onlar da "Buyur içeri," dediler. Kapıyı çalarken artık hissizleşmiştim. Sanki aklımı kaybediyordum. İçeri bile giremedim. Türkçe olarak, "Buyur gel. Buyur gel, hanım," dediler. Yüzümü açtım, çığlık çığlığa bağırdılar. "Elmas!" Hepsi kapıya koştu, birbirimize sarıldık.
> "Ne oldu?" dediler.
> "Aşot'u aldılar," dedim. "Aşot'u aldılar. Polis komiserine gideceğim." Ama üç gün yürümüştüm, perperişan haldeydim.

Anneannem susunca, teyzem lafı devralıp, "Öyle, üç gün boyunca yürüyemezdi. Bize ne olduğunu düşünebiliyor musun? Orada, geride. Çünkü geldiler ve annemin nerede olduğunu öğrenmek istediler." Anneannem, "Ayaklarımı sıcak suya koydular ve tuzlu tereyağıyla ovdular," dedi. Sonra, polis komiseriyle görüşmesini anlattı:

> Cuma sabahı erken saatti. Elini yüzünü yıkamak için, aşağı kata yeni inmişti. Dün gibi gözlerimin önünde. Dedi ki, 'Lütfen, gel buyur içeriye," Türkçe söyledi. Ailenin geri kalanı yukarı kattaydı. Kapıyı kapadım ve yüzümü açtım.

"Elmas! Nereden geliyorsun? Ne oldu?"
"Aşot'umu aldılar. Aşot'umu aldılar," diyebildim.
"Sana demiştim, Türklüğü kabul et diye. Etmedin," dedi.
"En iyisini sen bilirsin," dedim. "Sana yalvarıyorum. Aşot'umu kurtar."
Yukarıdakiler, aşağıda iki kişinin konuştuğunu fark etmişti. Karısı aşağıya doğru eğilip, baktı.
"Madam Elmas!" dedi. "Yukarıya gelin."
"Aşot'umu aldılar," diye haykırdım. Ağlıyordum.
Komiser, "Ağlama. Ne yapabilirim, bakacağım. Ağlama," dedi.
"Ağlamayayım da ne yapayım? Söyle bana, Aşot'umu kurtarmak için ne yapayım? Onu kurtarmam gerek. Onu almam gerek."
"Bugün amirimi görmeye gideceğim. Onunla konuşacağım ve ne yapabileceğimize bakacağız... Ama kimseye burada olduğunu haber etme. Türk köpekleri cirit atıyor ortalıkta. Ermeni olduğunu söylersen, gırtlağını keserler," dedi.

Kısa bir süre zarfında, bu polis komiseri anneannemin resmi olarak Ermeni ecdadını reddedip, Türklüğü kabul etmesi için gerekli ayarlamaları yapmıştı. Aynı işlemleri çocukları için de, Aşot dahil, yapabilmişti. Sürgündeki diğer akrabaları için de. Komiser onları Kastamonu'ya getirme işini de ayarlamıştı, ama Aşot'un serbest bırakılması biraz zaman almıştı. Dört ayın sonunda, bütün aile tekrar bir araya gelmişti.

Ars teyzem, nasıl bir şey olduğunu anlattı. "Kastamonu'ya geldik," dedi. "Eskiden orada yaşardık, hepimiz, şimdi kaç odalı olduğunu unuttuğum büyük bir evde yaşardık. Evlerimiz vardı, ama artık hiçbiri yoktu. Ve artık Türk'tük... Küçük bir daire gibi bir yere yerleştik. Halam, kuzenler, hep beraber. Çuval dokurduk. Böyle hayatta kaldık. Sonra, bir gece, o geceyi asla unutmayacağım, iki adam neredeyse kapımızı kıracaklardı."

Anneannem araya girdi ve İngilizce, "Dur bir dakika," dedi. "Ben konuşacağım," ve Ermenice olarak anlatmaya devam etti.

Görümcem ve ben kız kardeş gibiydik. Askerlere çuval bezi dokuyorduk. Çocuklar yatmıştı. Dedim ki, "Kalk, sen de yatağa git. Bunu ben bitiririm. Yarın hepsini bitiririm." Kalktı, yatmaya gitti.

Neden sonra, yataktan fırladı ve bana doğru koşup, "Abla, abla, abla, kapıyı kırıyorlar," dedi.
"Telaş etme. Bir şey değildir," dedim.
"Yok, dediğin gibi değil bu, kalk, bak," dedi.
Ayağa kalktım. Kalktım ve kapının kırılmak üzere olduğunu gördüm. Kapıyı aşağı indirip, içeri gireceklerdi. Ne yapacaktık?
Ars, "Anne, beni camdan aşağı at," dedi. Ona, "Seni nasıl atayım ben," dedim.
"Nasıl yaparsan yap. Beni aşağı at," dedi. "Beni camdan aşağı at."
O an aklıma bir fikir geldi. "Camları açalım," dedim. "Camları açıp, hep bir ağızdan yangın var, diye bağıralım," dedim. "Kurtarın bizi, yangın var."
Hepimiz camdan dışarı doğru bağırmaya başladık. Sonra sokaktan geçen askerler gördüm. Askerlerin amiri olan, "Yangın değil, tecavüz var," dedi.
Sonra gittiklerini duyduk. Sonra polis geldi. Kapıyı çaldılar. Onlara, kapıyı açmayacağımızı söyledik. Onlar da, "Biz polisiz," dediler. İçeri girdiler. Ne olup bittiğini sordular. Böyle camdan bağırmak nereden aklımıza esmişti?
Sabah bizi polis komiserine götürdüler.
"Ne oldu?" diye sordu.
Ona anlattık. "Uyuyorduk, görümcem gelip, kapıyı kıracaklar diye beni uyandırdı. Kapıyı kırıp, içeri gireceklerdi."
Komiser, "Komşularınız kimler?" diye sordu.
"Ağa'nın oğlu, kunduracının oğlu ve birinin oğlu daha. Hepsi bu kadar. Başka yok."
Orada oturuyordum, ikisini getirdiler. Beni görünce bet beniz attı ikisinde de. Komiser, dün gece nerede olduklarını sordu. Onlar da evlerinde olduklarını söylediler.
"Hayır. Değildiniz," dedim. "Kapıya taşlarla vuran ve kırmaya kalkışan sizdiniz," dedim.
Komiser ayağa kalkıp ikisini de dövdü.

Anneannem, "Ne biliyor musun? Başım dertteyse, asla korkuya kapılmam. Türkiye'ye gittiğimde çok başımı belaya sokmaya çalıştılar," dedi. Türkiye'ye gittiğini, o sıralarda yetmişlerinde olduğunu hatırlıyordum. Bize olan biteni anlattı:

Geri döneceğime dair bir belge imzalamıştım, oradaki memur bunun sahte olduğunu iddia etti...
Belediye başkanı geldi ve, "Seni görmek istiyorlar," dedi. Ben de gittim.
"Şuradaki adama git," dedi. Oraya gittim. Adam, "Ne istiyorsun?" dedi.
"Hiçbir şey istemiyorum. Beni görmek istediğinizi siz söylemişsiniz, ben siz beni görebilesiniz diye geldim," dedim.
Bir sürü insan vardı etrafta...
"Bu kâğıdı kim imzaladı?" diye sordu.
"Ben," dedim.
"Hayır, sen değilsin," dedi.
"Bana kalemi ver," dedim. Kalemi aldım ve imzamı attım.
"Bu benim imzam," dedim. Aynısı olduğunu kendi gözleriyle gördü.
Devlet dairesinde açtım ağzımı, "Kendinizden utanmanız yok mu sizin? Utanın, utanın. Kimse benim adıma imza atamaz. İmza atılacaksa, kendim atarım. Bana bir bak, şu saçıma başıma bak. Bu kadın öyle şeyler yapmaz. Utanın kendinizden," dedim.
Devlet dairesi, herkes öyle oturuyor. Kimseden çıt çıkmadı. Asla korkmam. Söyleyecek lafım varsa, söylerim.
Adam yanıma geldi ve beni akrabaların evine geri götürdü. "Vallahi," dedi. "*Aslan* gibisin."

Ona o kelimenin ne anlama geldiğini sordum. Anneannem, aslan gibi gözüpeksin, aslan gibi kadınsın manasında söylendiğini anlattı.

Bir saattir kayıt alıyorduk. Anneannemin çok yorulmuş olabileceğini düşündüm. Bir süre ara vermeyi önerdim. Hiç yorgun olmadığına ikna etti beni. Teyzem de hikâyesini bitirmek istiyor gibiydi. Devam etmeye karar verince, anneannem arkasına yaslandı ve teyzem komşular kapılarını kırmaya çalıştıktan sonra olanları anlatmaya devam etti.

Rumların yaşadığı bir yere taşındık, bir Ermeni kilisesi ve okulu da vardı. O olaydan... sonra oraya taşındık... Annemle Araskin, Der Hayr'ın* karısı, bir kızı ve bir oğlu vardı. Biz bir odadaydık, onlar diğer odada. Annem birkaç kadınla birlikte - kasaba kasaba dola-

* Erm. Papazlara hitap sözü; kelime anlamı "Baba efendi". (ç.n.)

şıp, iğne, iplik, şu bu satıyorlardı. Bohçaları sırtlanıyorlardı. Bilirsin işte... Annem beni de götürürdü. O kasabadan bu kasabaya, birine vardık. Gece olmuştu. Gençler geldi, bilirsin, diyorlardı ki, "Şimdi bu gavurları buracıkta öldürsek, kimsenin haberi olmaz." Gerçekten de kimsenin ruhu duymazdı.

Sonra uzaktan sesler geldi. Anne babalarıydı, onlar geldi ve "Utanın, bunlar da insan," dediler. Sonra bize doğru dönüp, "Siz başka bir yere gitseniz ve orada konaklasanız daha iyi olur," dediler.

Biz de gittik... Geri gelip, biz başka bir kasabaya gidene kadar, köpekleri peşimize taktılar. Köpekler etrafımızı sardı. Aklımı kaybetmiş gibi oldum, ağlıyordum, bağırıyordum. Sonra, insanlar geldi ve köpekleri uzaklaştırdılar.

Ondan sonra, hastalandım... Annem geldi. O da hastalandı. Tifo olmuştu. Doktor beni gördü ve sordu, "Ona kim bakacak?" (O sıralarda Arsenik on yaşındaydı).

"Dedim ki, Ben."

"Onu soğuk suya batırılmış bezlerle sarman gerekecek," dedi. Bütün gece boyunca bunu yapmam gerekti... Çarşafı soğuk suda ıslattım. Bütün bunlara alışıktım –sadece küçük bir kızdım. Bütün gece boyunca, ateşler içindeydi, bilirsin. Soğuk suya, çarşafları batırıp çıkar, sarıp sarmala.

Kendimden geçmiş olmalıyım. Sesini duydum. "Arsenik?" Biliyorsun işte, benim adım. "İyiyim," dedi. "Rüyamda babanı gördüm."

Kendisinin tifoyla nasıl baş ettiğini anlattıktan sonra, teyzem, anneannemin aileyi İstanbul'a taşımayı nasıl başardığını anlattı.

İngilizler gelmişlerdi... Esir alıyorlardı. İngiliz askerler, Kastamonu'ya geldiler –bütün generalleri, şeyleri, bilirsin. Rehberleri, şeyleri vardı. Bir gece, kapımız çalıyor, çalıyor. İçeri girmek istediler. Hatırlıyor musun (anneanneme), İngilizleri?

Ertesi sabah, annem gidip amirleriyle görüştü. Olanları anlattı ve onlara öyle insanlar olmadıklarını söyledi. İçeri girmek istemişlerdi... İngilizler Ermenice bilen bir çevirmenle birlikte geldiler. Bütün yetimleri İstanbul'a götüreceklerdi.

Annem de gidip, çevirmenle konuştu. "Benim çocuklarım var. İstanbul'a gitmek istiyorum, buradan çıkmak, belki –Orada akrabalarım var. Kız kardeşim Amerika'da. Oraya gitmem lazım."

O da, "Sizi generale çıkarayım," dedi. Onu generale götürdü. O da, "Yapamayız," dedi. "Çok fazla insan var. Daha fazlasını alamayız," dedi.

Annem bunun üzerine, "Ben onlara annelik ederim. Bu yetimlerin bir anneye ihtiyacı var," dedi.

İşte böylece İstanbul'a geldik.

Türkiye'den çıkmaları yıllar sürmüştü. Turvanda ve Arakel, soykırım başlamadan hemen önce New York'a taşınmışlardı, ama Elmas'ın transferi için gerekli paraya güçleri yetmiyordu. Ars teyzem ne koşullarda yaşadıklarını anlattı: "İstanbul'da Amerika'dan gelen Ermenilerin getirdiği eski eşyalar, giysiler olurdu. Annem orada çalışıyordu. Biz çuval dikmeye devam ediyorduk... o adam, hayatını kurtardığım adam, Ermeni adam, bu işi yapıyordu. Bize o iş veriyordu."

Anneannem araya girdi, "Ben hep çalıştım." Onlara çok mu fakir olduklarını sorduğumda, teyzem yanıtladı:

Çok fakirdik. Bir odamız vardı. Bu bizim yatak odamızdı, bir apartmanda, bilirsin işte. Biz bodrum kattaydık. Bir oda. Yatak odamızdı, oturma odamızdı... Sefildi... Hepimiz çalıştık, başka türlüsü olmazdı; tarlalara gider semizotu toplardık ya da başka şeyler... et yok, bilirsin. Şekerimiz yok. Biliyorsun, savaş zamanı, (I. Dünya Savaşı) kimsenin yok. Her şey karneye bağlanmıştı...

Bir gün A&P* binasına gittim. Uzun bir kuyruk vardı. Müdüre, "Neden bu kadar uzun bir kuyruk var?" dedim.

O da, "Bugün karnesiz kahve dağıtıyorlar," dedi.

Ben de, "Peki, bu kadar uzun kuyruk bekleyemem, almayacağım," dedim.

O da, "Neden?" dedi. Ben, "Bilirsin, gördüm, onsuz da olunacağını gördüm. Telaşlanacak bir şey yok," dedim.

Şimdi burada her şeyimiz var.

Çok aç kalıp kalmadıklarını sordum. "Evet, tabii ki. Bazen akşam yemeğinde soğanımız olurdu, bazen elmamız. Ne bulduysak," diye yanıtladı.

---

* The Great Atlantic & Pacific Tea Company'nin (Büyük Atlantik ve Pasifik Çay Şirketi) kısaltması. (ç.n.)

En sonunda anneannem İran'daki bir halı ihracatçısında çalışan yeğenlerinden birinin adresini bulmuştu. Ona yazıp, başlarından geçenleri ve nelere katlanmak zorunda kaldıklarını, hayatlarının ne kadar zor olduğunu anlattı. O da onlara yolculuk için gerekli parayı yolladı, New York'a gitmek için Türkiye'den ayrıldılar.

Teyzemle anneannem, soykırımdan önceki anlarını birbirleriyle konuşmaya daldılar, ama o kadar tükenmiştim ki daha fazla dinleyemedim. Annem kapıyı çalıp, akşam yemeğinin hazır olduğunu söyleyince rahatladım. Anneannemin odasından çıkmak için ayağa kalktık. Ona bir şey söylemek istiyordum –hissettiklerimin birazını olsun, ifade edebilmek. Derinden sarsılmıştım. Ama bunu ifade edebilecek doğru kelimeleri bulamıyordum. Ne hissettiğimi aile üyelerine anlatmak hep bir sorundu ve buna yıllardır hiç kalkışmamıştım. Anneannemle ilişkim de, erkek kardeşimin doğumundan sonra neredeyse düşmanca olmuştu. Teyzem ve Martha odadan çıktılar, ben de büyükannemin sandalyesinden kalkmasını bekledim. Kolunu tuttum ve bana hikâyesini bir kere daha anlattığı için ona teşekkür ettim.

Hafta sonunun geri kalanını, annem, Ars teyzem, Dodo ve bir başka yaşlıca kuzenin anılarını dinleyerek ve kayda alarak geçirdim. Bu kez anneannem yoktu. Annem sürgüne dair çok az şey hatırlıyordu. Babasıyla ilgili hiç anısı yoktu, o gittiğinde sadece üç yaşındaydı. Türkiye'de yaşadığı açlıkla ilgili bir şeyler anlattı, geceleri baş etmek zorunda kaldıkları karanlıkla, lambaya gaz alacak paraları yoktu. Sonra, bulaşıcı hastalıkları ve İstanbul'daki Ermeni göçmenlerin çoğunlukla yaşadığı çadır kampını vuran açlık ölümlerini anlattı. Hatırladıklarının çoğu New York'tan sonrasına aitti, o zamanlar on bir yaşındaydı. Dodo'nun ailesi ise soykırımdan önce Türkiye'den çıkanlardandı. Bu ülkeye gelip, onlarda kalan akrabalarla ilgili çok canlı detaylar içeren hikâyeler anlattı. Ars Teyze'nin odaklandığı nokta ise evlenmeden önce ve sonra çalıştığı işlerdi.

Söyleyecekleri her şeyle çok ilgileniyordum, ama hiçbiri anneannemin hikâyesini dinlerken deneyimlediğim duygusal yoğunlaşmayı hissettirmiyordu. Hâlâ onun hikâyesi ile doluydum ve eve dönmek için sabırsızlanıyordum.

22. Bölüm

Son birkaç aydır anneannemin hikâyesinin kendi hayatımda çok güçlü bir etkisi olduğunu hissetmeye başlamıştım, tam olarak nasıl bir etki olduğundan emin olmasam da öyleydi. Kayıtları deşifre etmeye karar verdim, anlamaya çalışma girişimi olarak hikâyeyi kağıda dökecektim. Bunu aynı zamanda anneannem için yaptığımı düşündüm. Şimdi yirmi yıl önce söylediği şeyi idrak edebiliyordum. O zaman bana "Bunu tüm dünyaya anlat," demişti. Bu hikâyenin onunla birlikte ölüp gitmemesi için bana bir görev vermişti. Dünyaya nasıl anlatacağım konusunda o zamanlar hiçbir fikrim yoktu ya da istesem de nasıl yapabileceğimi bilmiyordum. En azından onun için anlatısını kâğıda dökebilirdim. Bu onun açısından sadece sembolik bir jest olacaktı, çünkü kendisi İngilizce okuyamıyordu.

Haftalarca, bütün boş zamanımı kayıtları deşifre edip çevirerek geçirdim. Defalarca dinleyip, Aşot için gelişlerini, anneannemin onu almaya hakları olmadığını nasıl haykırdığını, onun kendi oğlu olduğunu söyleyişini duyduğum her seferinde ağladım. Onun bu acısını ilk defa içimde hissediyordum. Annemin acısını, teyzemin, dayımın ve Ermeni halkının acısını iliklerimde hissediyordum. Artık kölelik döneminde siyah çocukların ebeveynlerinden koparılış hikâyelerini okuyunca, neden kontrolden çıkmış bir halde hıçkırarak ağladığımı biliyordum. Batı uygarlığının ve beyazların Afrikalılara ve Afrikalı Amerikalılara yaptıkları karşısında duyduğum öfke, artık Türkleri de kapsıyordu. Her iki durumda da kızgınlığım öfkeye dönüşüyordu, çünkü neden oldukları korkunç durumlar tanınmıyordu. Afrika karanlık kıta olarak kalmış, Ermeni Soykırımı ise unutulup gitmişti.

Elbette hikâyede anlatılandan çok daha fazla acı ve şiddet vardı. Anneannemin çok az hatırlayabildiği ilk yıllardan itibaren anlattığı parçaları ve Ars teyzemin anlattığı birkaç şeyi birleştirdiğimde apaçık

bir şeyi fark ettim: Anneannem kendisiyle ilgilenmek üzere büyütülmemişti, hatta her şeyin yolunda olduğu zamanlarda bile kendisini düşünecek zamanı olmamıştı. Yine de soykırımdan gözle görülür bir yalnızlıkla ve tek başına hayata tutunarak çıkmıştı. Oğlunu geri almış ve ailesinin sürgüne yollanan on bir ferdinin geri dönüşünü organize etmişti. Kastamonu'ya, oradan İstanbul'a, ailesinin barınmasını sağlamış ve onları İstanbul'da on binlerce Ermeni'nin ölümüyle sonuçlanan açlıktan koruyabilmişti.

Şimdi onun hikâyesinin asıl olarak bir hayatta kalma hikâyesi olduğunu görebiliyordum. Bu zorlu koşullarla başa çıkmakla kalmamış, kurban edilmeye de karşı durmuştu. Hikâyesinin zirveye vardığı nokta, Türklerin Aşot'u almaya geldiği ve hayır dediği o noktaydı –oğlunu almaya hakları yoktu.

Aynı kadın bana erkeklere saygı duymak gerektiğini de öğreten kadındı. Onun çok sevdiği ve kayırdığı erkek kardeşimin doğumundan sonra nefret etmeye başladığım erkeklere. Ama bu kadın, bana hikâyesi boyunca anlattığı gibi kadınların güçlü olduğunu da öğreten kadındı. Anneannemin direnişi ve hayata tutunuşunun bilgisi benim salt kadınların kurbanlaştırılmasına odaklanan bir feminist yaklaşımı kabul etmemi de imkansız kılmıştı. Bana gayri ihtiyari bir şekilde de olsa çok katı bir patriyarkal sistemde bile, kadınların çaresiz varlıklar olarak addedilemeyeceğini öğretmişti.

Anneannem sayesinde ortaya çıkan bu ironi beni eğlendirmişti bir bakıma. Anneannem, hem kadın hareketine açık olmamı, hem de onun mevcut halinden hoşnutsuzluk duymamı sağlamıştı. Hikâyesi yirmi yıl boyunca ruhuma sessizce eşlik etmişti, ama etkisi derin olmuştu. Politik yaklaşımıma hep eşlik eden duyguların yeşermesi için gerekli zemini sağlamıştı. Artık bunun reddedilmeyeceğini, reddedilemeyeceğini görebiliyordum. Sözlü tarihi bitirdim, bir kopyası anneanneme verilmek üzere ciltlettirdim. Mavi deri kapağın üzerine nakşedilmiş altın renkli harflere bakarken, kendimi tatmin olmuş hissettim: *Elmas Tutuian - Aslan Kadın*.

Anneannem kendi hikâyesinin benim için ne anlama geldiğini hiç bilemedi. Yazmayı bitirdiğimde, felç geçirdi. Annemle babam

onu Ermeni Yaşlılar Evi'ne yatırmak konusundaki zor seçimi yapmak durumunda kaldılar. Çoğunlukla kendinde değildi, kendine geldiğinde de, evde olmak, mahrum bırakılmak ve hayatta olmak üzerine sayıklıyordu. Tanrı'ya canını alması için dua ediyordu, bana öyle demişti. Bir de gözlerinde bir parıltı ile cesedinin yakılmasını istediğini söyledi. Hikâyesinin basılmasının onun için önemli olduğu o zamanlar artık geride kalmıştı.

Sözlü tarih anlatısını, anneme babama, Dodo'ya ve Ars teyzeme verdim. Sonrasında birkaç ay boyunca hiçbir geri dönüş almayınca annemle babama okuyup okumadıklarını sordum. Belki de anneannemin bakımıyla çok meşgul oldukları için zaman bulamadıklarını düşünmüştüm. Elbette okuduk, diyerek yanıtladılar. Pek çok yanlışlık olduğunu söylediler. Babam tarihlerin doğru olmayabileceğinden yakındı, annemse Ars teyzemin birbirine karıştırdığı pek çok şey olduğunu söyledi. Düzeltme yapabileceğimi, hikâyenin en azından yazıya geçirilmesi gerektiğini düşündüğümü söyledim. Bir şey demediler. Ailemle ilişkimin değişebileceği sanrısının hiçbir temeli yoktu. Hep olduğumuz gibi mesafeli kaldık.

Ama ben değişmiştim. Artık bilinçli olarak Ermeni kimliğimi sahipleniyordum. Ayrıca siyasi tutumlarımda kökenimin etkisini de çözümleyebilmiştim, ama emin olmadığım bir nokta hâlâ mevcuttu. Kendime dair bu yeni algı beni nereye götürecekti. Öteki Ermenilerle konuşabilmeyi çok isterdim, ama tanıdığım bütün Ermeniler aile toplantılarında ara sıra bir araya geldiğim akrabalarımdı. Kuzenlerimle son sohbet etme girişimlerim, 1960'larda politik spektrumun iki ayrı ucuna savrulup kutuplaştığımız o yıllarda sonlanmıştı. Aile üyesi olmayan başka Ermenilerle tanışmak istemem birtakım başka nedenlere de dayanıyordu elbette. Ermeni olmanın ne demek olduğunu bilmiyordum ve benim zihnimde canlandırdığım haliyle "Ermeni" olma tanımının sadece ailemin yapıp ettiklerine dayanıp dayanmadığını merak ediyordum.

Öteki Ermeniler hakkında bir şeyler öğrenmek umuduyla Boston'da haftalık olarak yayımlanan bir Ermeni gazetesine abone oldum. Her hafta kilise ileri gelenlerinin etkinlikleri, çeşitli Ermeni

derneklerinin organizasyonları ve kadınların yardımcı oldukları faaliyetler ile Ermenistan'a turlar üzerine yazılmış makaleleri okudum. Pek aydınlanmamıştım ve gazeteden çıkarsayabildiğim kadarıyla da Ermeni cemaatinde benim gibi birine yer yoktu.

Bir gün her zamanki gibi hızlıca gazetedekilere göz gezdirirken, hayatta kalanların çocukları üzerinde soykırımın yarattığı psikolojik ve sosyal etkiler başlıklı, tam günlük bir atölye ilanına rastladım. Atölye, iki Ermeni psikiyatrist tarafından düzenleniyordu ve anne babaları ya da büyükanne ve büyükbabaları soykırımdan sağ çıkmış insanları çalışmaya katmayı hedefliyordu. Kucağımda gazeteyle öylece oturdum ve soykırımdan hayatta kalanların hem kızı, hem torunu olduğumu düşündüm. Annemin de soykırım döneminin içinden geçtiğini biliyordum, ama odağımda hep anneannem olmuştu. Bana hikâyeyi o anlatmıştı, annemse asla Türkiye hakkında konuşmazdı. Onun sözlerini deşifre ederken ailesinin başına gelenlerle ilgili birkaç anısının olduğunu görmüştüm, ama özel olarak ne hatırladığının çok da önemi yoktu, onun da hayatını belirleyen olgu soykırımdı. Hiç şüphesiz dehşeti ve açlığı biliyordu. Bu acıyı deneyimlemiş birinin çocuğuydum ve artık kendi psikolojik tarihimde daha önce var olduğunu bilmediğim bir parçayı taşıyordum.

Soykırımdan sağ çıkmış bir büyükanne ve annenin torunu ve kızı olmanın benim hayatım üzerindeki etkileri neydi? Yıllar önce Tom'un bana verdiği bir *New York Times Sunday Magazine*'de okuduğum bir makaleyi hatırlamıştım. Yahudi Soykırımı'ndan sağ çıkanların çocukları hakkındaydı. Şimdi, belli belirsiz de olsa, o zamanlar okuduklarımın beni nasıl büyülediğini ve bahsedilen kitabı alıp okumak istediğimi hatırlıyorum. Ama alıp okumamıştım.

Belli ki, bu atölyeye katılmak iyi fikirdi. Yine de başvuru formunu doldururken çekimserdim. Gerçekten bir grup Ermeni'yle olmak istediğimden emin miydim? Nasıl insanlardı ve daha da korkutucu olanı, bana nasıl tepki göstereceklerdi? İçinde doğup büyüdüğüm çevrenin zihnindeki iyi Ermeni kadını imgesinden mümkün olan en uzaktaki insandım ve hâlâ haftalık Ermeni gazetesinde temsili olarak yer aldığını gördüğüm bu imgeden rahatsızlık duymaktaydım. Ka-

dınlar önem arz eden komisyonlarda yok hükmündeydi ama, para toplama etkinliklerinin organizatörü ve aşçısı olarak ortaya çıkıyorlardı. Sofradaki yansıması dışında, günlük hayatında Ermeni olmak adına hiçbir öğe barındırmayan benim gibi biri hakkında ne düşünecekleri konusunda da endişelerim vardı.

Atölyenin düzenlendiği yer annemlere yakındı. Cumartesi sabahı erken bir saatte başladığı için, Cuma gecesi onlarda kalmaya karar verdim. Böyle bir atölyeye katılmama nasıl tepki göstereceklerini de merak ediyordum. Ama bu konuda çok az konuştular. Oraya gittikten sonra konuşacak daha çok şey bulacağımızı düşündüm. Ama ilgilenmiş görünmüyorlardı. Babam psikiyatristlerin kim olduğunu sordu. Kim olduklarını söylediğimde, annem birinin büyükbabamın arkadaşlarından birinin torunu olduğunu söyledi. Eski mahalleden Bay Boyajian'ı hatırlamıyor muydum? Hatırlamadığımı söyledim ama onları bir kez daha soykırımın etkileri hakkında bir sohbete dahil etme girişiminde bulundum. Annem, kuzenim Dodo gelince böyle şeyler söylemeye devam etmememi isteyerek sözümü kesti. Dodo, George amca ve Ars teyze birazdan akşam yemeğine geleceklerdi. Dodo'nun annesinin bir Türk olduğunu aklımdan çıkarmamalıydım. Soykırım'dan konuşmak onu üzüyordu. O akşam da pek çok benzeri gibi, yemek yemek ve aile meselelerini konuşmakla geçti.

Ertesi sabah atölyeye vardığımda, çoğu benim yaşlarımda görünen kırk kadar insanı görünce memnun olmuştum. Kısa bir girişten sonra, günün geri kalanını birlikte geçireceğimiz küçük gruplara bölündük. On ya da on iki kişilik her bir gruba iki psikiyatrist liderlik edecekti: Bir Ermeni, diğeri de tarafsızlık sağlamak için Ermeni olmayan bir psikiyatrist. Psikiyatristler kendilerini tanıttılar ve Ermeni olmayanların hepsinin soyadlarından Yahudi olduklarını fark ettim. Onlardan birinin, Yahudi Soykırımı'nın çocukları hakkındaki hiç okuyamadığım o kitabın yazarı olup olmadığını merak ettim.

İyimserlikle kendi grubuma ayrılmış olan odaya doğru yürüdüm, ama soykırımdan sağ çıkan insanların çocukları ve torunları ile duygularımızı ve deneyimlerimizi paylaşabileceğimiz beklentim ivedilikle son buldu. Tartışma ağırlıkla Ermeni politikalarına dairdi. Bir adam

Türk hükümetine Ermenilere yapılanları kabul ettirmemiz gerektiğini anlattı. Bir diğeri toprağımızı geri almamız gerektiğini söyledi. Ermenistan'ı Türklerden ve Ruslardan geri almadığımız müddetçe Ermeniler olarak huzur bulamayacağımızı ekledi. Yine başka bir erkek, Sovyet Ermenistanı'nın elimizde olan tek şey olduğunu söyledi. Bunu daha iyi anlamalıydık. Başka bir şey elde edemezdik. Defalarca orada bulunmuştu ve hâlâ gitmeyenlerimiz varsa, yakın zamanda gitme planı yapmalıydık. Planlayıp olabildiğince uzun süre kalmamız lazımdı. Ancak o zaman, Ermenilerce yönetilen Ermenilere ait topraklarda olmanın ne demek olduğunu anlayabilirdik. Onun bu önermeleri ateşli bir tartışmaya yol açtı. Ermenistan, gerçekten Ermenilerin kontrolünde miydi? Bundan nasıl emin olabileceğimizi bir başka adam sordu. "Demir Perde"nin ardındaki bir Ermenistan'ın, Ermenilerin kontrolünde olduğundan nasıl emin olurduk? Bir kadın, özgür bir Ermenistan kuruluncaya dek huzur bulamayacağımızı söyledi.

Tartışmayı ilginç bulmakla birlikte, dinlemeye geldiğim şey bu değildi. Başka insanların Ermeni olmakla ilgili hislerini öğrenmek istemiştim. Onlar da benim büyürken hissettiklerimi hissetmiş miydi? Hayatta kalanlarca büyütülmek onlar açısından nasıl bir deneyimdi? Bu soruları sorabilmek için tartışmaya bir ara vermelerini bekledim. Sorduğumda da, sadece bir kadın yanıtladı. Babasının ona anlattığı bazı şeyleri aktarırken, gözleri yaşlarla dolmuştu. Babası, Türkler köyüne geldiğinde genç bir adamdı. Köyün bütün erkeklerini köyün eteklerine toplamışlar, dövmüşler ve vurmuşlardı. Bir şekilde babası ölümcül yara almamıştı ama, Türkler tarafından yaralı halde ölüme terk edilmişti. Babasının ona, Ermenilere neler olduğunu unutmasın diye başındaki kurşun yaralarını her gün gösterdiği çocukluk yıllarını hatırlayınca çöktü ve anlatmaya devam edemedi. Onun anlattığı bu hikâyenin, diğerlerini kendi hikâyelerini anlatmaya teşvik edeceği yerde politik tartışmayı daha da alevlendirmesi beni şaşırtmıştı. Adamlardan biri elini masaya vurup, dünyanın bu olan biteni unuttuğunu, bunun hesabını Türklerden sormamız gerektiğini söyledi. Ermenistan'a gitmemiz gerektiğini söyleyen adam ise ona katılmıyordu. Ermeniler, Ermenistan'ı desteklemek için enerji harcamalıydı.

Sadece oradaki Ermeniler dilimizi ve kültürümüzü koruyabilecek pozisyona sahipti. Sadece onlar geleceğimizi kurabilirdi.

Ermeni olmayan psikiyatrist söze karışarak, insanlardan soykırıma dair hislerini paylaşmalarını istedi. Yahudi Soykırımı'ndan sağ çıkanlar ve çocuklarıyla yaptığı bir araştırmasında sağ kalanların hayatta kaldıkları için suçluluk duygusu taşıdıklarını gözlemlemişti ve bu suçluluk duygusunu çocuklarına da geçirdiklerini görmüştü. Odaya bir sessizlik çöktü. Bu sessizliği, ancak Türkiye'nin yaptıklarını kabul etmesini sağladığımız zaman, hepimizin özgür olabileceğini söyleyerek yine bir adam bozdu. Psikiyatrist, soykırımdan hayatta kalarak kurtulanların hissettiği bu suçluluk duygusunun, Nürnberg duruşmalarından sonra bile dinmediğini söyledi. Nürnberg'de dünya toplumu resmen Almanya'yı ve bireysel olarak tek tek Almanları Yahudi Soykırımı'ndan sorumlu bulmuştu. Onun grubu hisler üzerinde tartışmaya yönlendirmeye dair bu çabası da tamamıyla başarısızlıkla sonuçlandı.

Günün sonuna doğru psikiyatristler meslektaşlarıyla durum değerlendirmesi yapmak için odadan çıktılar. Ben de odada bir tur dönüp, her birimizin bugünden ne beklediğimizi ve ne bulduğumuzu söylememizi istedim. Bir kez daha, oda sesizliğe gömüldü. Bu öneri kafalarını karıştırmış gibiydi. Nihayet, babasının hikâyesini anlatırken ağlayan kadın, benim ne beklemiş olduğumu sordu. Derin bir nefes aldım ve hakikati dillendirmeye karar verdim. Onlara, Ermeni olduğum gerçeğini çok zor kabullendiğimi anlattım. Öğle yemeği sırasındaki konuşmalardan, New York'taki Ermeni cemaatinin kalbi olduğunu öğrendiğim Washington Heights'da yaşarken bile diğerlerinden farklı hissettiğimi söyledim. Soykırım'ın kendi hayatım üzerindeki etkisi, ancak son zamanlarda, otuz beş yaşıma geldikten sonra düşünmeye başladığım bir şeydi. Bu atölyeye hislerimi ve sorularımı, benimle benzer deneyimler yaşadığını düşündüğüm insanlarla paylaşmak ve kendim hakkında daha çok şey öğrenmek umuduyla gelmiştim. Fazlasıyla hayal kırıklığına uğradığımı ve bugünü, sonrasında kaçırılmış bir fırsat olarak düşüneceğimi söyledim. Bu sözleri izleyen sessizlik de, Ermeni toplumuna geri dönmeme sevin-

diğini söyleyen bir kadın tarafından bozuldu. Bir kez içine girince, kendimi daha iyi hissedecektim. Kafam karışmış halde, ne demek istediğini sorunca verdiği yanıttan, Ermeni kültürünün sahiplenmek istediğim yanlarından bahsettiğimde, Ermeni cemaatinin bir parçası olmaya niyetlendiğimi düşünerek beni kesinlikle yanlış anlamış olduğunu anladım. Ona bu ikisinin benim açımdan kesinlikle iki ayrı durum olduğunu söyledim. Ermeni cemaati içinde yaşayabileceğime inanmıyordum. Bunu neden bu kadar açık ifade ettiğimi tüm dürüstlüğüyle sordu. Ona yetişkin bir kadın olarak hayatımı, olduğum halimle içinde hiçbir yer bulamayacağım Ermeni cemaatinin çizdiği sınırlar içine hapsedemeyeceğimi söyledim. Ne demek istediğimi anladığını söyleyerek beni şaşırttı. Ama devam etmedi. Başka konuşan da olmadı.

Bir sonraki aşama, diğer gruplarda neler konuşulduğunu duyabileceğimiz büyük toplantıydı. Belki de benim düştüğüm grup bir istisnaydı. Ama, hiçbir grupta soykırımın psikolojik ve sosyal etkileri başlığına dair bir şey konuşulmadığını duyunca bu son hevesim de kursağımda kaldı.

Atölye sona erdiğinde bir an önce oradan ayrılmak istedim. Belki de, Amerikalı Ermeni kimliğinin ne gibi bir tanımı olduğuna dair bir uzgörü geliştirebileceğim beklentisi gerçekçi bir beklenti değildi, fakat bir kez daha sadece kendimin farklı hissettiğini öğrenmek rahatsız ediciydi. Ben bir Ermeni'ydim. Hayatta kalmayı başaranların çocuğuydum, ama benimle benzer deneyimleri yaşamış diğerleriyle bu kadar az ortak noktam olması ne anlama geliyordu? Erkek egemen bir kökenden geldiği için Ermenilerin pek çok geleneğini kabul edememem ne anlama geliyordu? Hem Ermeni olup, hem patriyarkal geleneklere başkaldırabilir miydim? Kadim Hıristiyan Ermeni Kilisesi'ne bağlı olmamam ne anlama geliyordu? Anneannemin feragat etmeyi reddettiği dindi, sürgüne yollanmasına neden olan dindi. Kültürün sadece Sovyet Ermenistanı'nda korunabileceğini iddia eden adama katılmıyordum, ama bu dili artık konuşamıyor ve bilinçli olarak hiçbir Ermeni geleneğini çocuklarıma aktarmak için çaba sarf etmiyor olmam ne anlama geliyordu?

Ermeni olmakla ilgili kafa karışıklığım artık son raddesine ulaşmıştı. Nihayet eve döneceğim için mutluydum. Martha'yı görmek ve onunla olan biteni konuşabilmek harikaydı. Kendim olabildiğim bir çevreye dönmek de rahatlatıcıydı. Atölyedeki kadına gerçeği söylemiştim: Politik görüşümün, değerlerimin ve yaşam tarzımın kabul görmeyeceği bir Ermeni toplumunda yaşamamın imkanı yoktu. Sadece evlilik statüsü ve çocuk sayısı ile değil, aksine kendi bağımsız hareket edebilme yetisi ve kendine inancı ile toplum içinde yer edinmiş bir yetişkin kadın olabilmek için çok mücadele etmiştim. Önemli olduğunu düşündüğüm konular üzerinde çalışmaya ve dünyayı değiştirebilmek için elimden geleni yapmak için adanmaya ihtiyacım vardı. Martha'yla birlikte karşılıklı saygı üzerine şekillenen bir yaşam inşa ediyorduk. Farklılıklarımızı tanımlamak ve kabul etmek için çektiğimiz acıya da kavgalarımıza da değerdi. Ermeni olmak benim için çok değerliydi, ama hayatımın başka hiç bir veçhesinden vazgeçmeye niyetli değildim.

Hayatımın aldığı biçimden ve izlediği güzergâhtan memnundum. Ermeniliğimi idrak etmemin gelecekte ne gibi etkileri olacağını merakla bekliyordum. Nihayet anneannemin bana bıraktığı mirası kabul etmiştim. Bugün olduğum insan olmamı sağlayan bu miras, geçen onca yıl boyunca zaten hayatımın bir parçası olmuştu.

Sonsöz

BETTINA APTHEKER

1984'ün ilkbaharında, Arlene Avakian ve Martha Ayres Kaliforniya'ya geldiler. Bir haftalığına ben, sevgilim Kate Miller ve kızımız Jenny ile kaldılar. Beraber harika zaman geçirdik. Sırayla, farklı gecelerde her çiftin pişirebildiği bütün favori tarifleri elden geçirdik. Ülkenin iki farklı ucunda oturuyor olmamızın hepimiz için en hayırlısı olduğu konusunda hemfikirdik. Birbirimizle daha sık ve bir haftadan fazla vakit geçirmemiz ihtimalinde, çok yemekten yakında hiçbir yere yürüyemez hale gelecektik. Kate'in ve benim aşçılık becerilerimiz tartışılırdı, ancak Arlene'in mutfakta tam bir deha olduğu su götürmezdi. Bu hatıratı okurken, Arlene'in tarif ettiği yemeklerin kokusunu ve tadını alabiliyordum. Daha önemlisi, yemeğin onun hayatındaki duygusal manasını anlamıştım: Dikkatli ve ustaca hazırlanışını, sabırla, duyumsayarak tüketilişini. Yemek Arlene için her zaman esaslı bir bağ, farklı kültürler arasında gezinmesini ve farklı ırksal ve etnik özgeçmişlere sahip kadınlarla iletişim kurmasını sağlayan bir yol olmuştu. Bu doğrama, kesme, tatma, dövme sahneleri ve hikâye anlatımı, kuşaklar boyunca süregelen birçok mutfağı anımsatıyor.

Tıpkı mutfağındaki kokular gibi, Arlene'in sesi de okurken benimleydi: Güçlü New York aksanı, gürlüğü ve çınlayan alaycılığı ("Papa bile bizim başepiskoposumuza benzemiyordu," diyerek ailesinin mensubu olduğu Ermeni kilisesinden yakınmıştı). Anlatımı, Arlene'in kişiliği, duruşunun gücüyle yankılanıyor. Ayrıca burada hiçbir sahtelik, deneyimlerinin sulandırılmış, temizlenmiş ve kitap için süslenmiş bir biçimi yok. Hiddeti saf, duyguları aşikâr ve tonu belirli zamanlarda suçluluk ve öfkeyle keskinleşmiş. Eğer bu öfke kendi bağlamında –"neler olduğunu" sadece onun özgün bakış açısından renklendirmesiyle– ele alınırsa şahsi ilişkiler ve Kadın

Çalışmaları'nın biçimlenmeye başladığı yıllarla ilgili birçok bilgiye erişebiliriz.

Mesela, şahsi ilişkilerinde Arlene'in yoğun duygusal varlığı, bazen insanların ondan uzaklaşmasına sebep olmuştur: Ya öfkesinden kaçmış ya da sabit bir karşıt cepheye çekilmişlerdir. Bu duygusal varlığı, en azından bir kısmını, Manitowoc ve Sheboygan civarı bir buzlar diyarına taşındığı zamanki kültürel deneyimlerine, (etnisitesi, uçarılığı ve koyu teni olarak anlaşılan) kendi "farklılığının" beyaz, orta sınıf kültürüyle arasındaki bariz tezata bağlıyorum. Farklı zamanlarda, Arlene başkalarıyla beraberken kendi olmanın yollarını hararetle aradığında ve aynı dürüstlüğü karşısındakilerden talep ettiğinde çatışma çıkıyor. Hatıratı boyunca çok fazla acı, kendine yönelik şüphe ve inatçı bir yaşama iradesi ortaya çıkıyor ve Aslan Kadın'ın aslında Arlene'in kendisi olduğunu hissettiğim zamanlar da oluyor.

Bu cesareti en bariz biçimde oğlu Neal'ın hayatı için verdiği mücadelede –"potansiyelini geliştirmesi için, bu her ne ise," olan çabasında– görülüyor. Toplumumuzda tipik ve utanç verici olan, sadece Arlene'in bunu tamamen tek başına yapmak zorunda kalmış olması değil, fakat sıklıkla oğlunun durumu için suçlanmış olmasıdır. Hikâyesi, giderek genişleyen, psikiyatrik, sosyal ve çocuk bakım hizmetlerini inceleyen feminist edebiyata önemli bir eklentidir. Lakin, Neal hiçbir zaman büyümekten, değişmekten ve "potansiyelini geliştirmekten" geri kalmadı, çünkü Arlene hiçbir zaman ona inanmaktan vazgeçmedi.

Nihayetinde, hatıratın da bize söylediği gibi, feminizm, Ermeni kültürel mirasını tanıması ve lezbiyen kimliğini kabul etmesinin kesişimi, Arlene'e "kendi bahçesi" diyebileceği bir alan bulmasına olanak sağlar. Birbirleriyle bağlantılı kimlikleri keşfetme süreci, bunu paylaştığı kendi kuşağındaki birçok kadınınki için simgesel bir nitelik taşıyor olabilir. Önce, kendisi için çok geç geldiğini düşündüğü kadın özgürlük hareketine içerlemişti. Yine de yirmili yaşlarındaki genç kadınlar tarafından ve dünyada var olmanın yeni bir yolunun vaadiyle harekete geçirilince, evlilik ve annelik gibi geleneksel yapıları üzerinden silkip –kim geç olduğunu söyleyebilir?– onun için

"yeni bir ufuk" olan Amherst'e gitti. Arlene Avakian'ın hikâyesini okurken, zamandaşı Joan Lester'ın 5 Ağustos 1979'da yazdığı "Kız Kardeşlerime Mektup"taki bir paragrafı anımsadım:

> 1960'lar kalplerimizi yarıp açmış ve öfkemizin çalkantısında dünya tarihini değiştirirken biz de değişmeye başlamıştık. Bu ateş dalgasında hepimiz değişmiştik ve kadın olarak dünyayla olan ilişkimizin anlayışını temelden değiştiren yeni bir kararlılık ortaya çıkmıştı. İçinde yaşadığımız alanları genişletmeye başlamıştık. Bu genişleme, neredeyse hepimiz için, evliliklerimizin, en belirgin ve en dolaysız hapsoluşumuzun sonu anlamına geliyordu. Yeni hayatlar, yeni içeriğe yeni biçimler yaratma mücadelemizin başlangıcı da. Mücadeleye olan bağlılığı ilk sivil haklar kavgalarında şekillenen bizler mücadeleyi bu sefer evimize taşımış, sonra da yirmi beş ya da otuzumuzda kendimizi ve tarihi yeniden yaratmak için yola çıkmıştık.[1]

İki kadının da hatırladıklarıyla, kadınların özerk bir amaç ve yön ile kendilerini sahiplenmelerini sağlayacak bir hareketin doğuşuna tanıklık ediyoruz. Arlene Avakian için bu her zaman rahat bir yolculuk değil; nereye düşeceğini veya nasıl oraya ulaşacağını bilemiyor. Ne var ki, maksat –bu zamandan ve mekândan olan kadınların çoğu gibi– bu yolda kendi gücü ve iradesiyle yürüyebilmiş olmasıdır.

Arlene Avakian'ın kadın özgürlüğü ile tanışması, kadın çalışmalarının kuruluş çalışmalarına katılımıyla çakıştı. Şahsi ilişkilerinde verdiği kimlik mücadelesinde de olduğu gibi, Kadın Çalışmaları'nın içerisindeki tartışma, münakaşa ve kayıpların tasviri, yaygın ve uzun soluklu gerilimlere işaret etmektedir. O zaman "kadın çalışmaları", kadınları ana akım müfredata entegre etmeyi amaçlayan, üç yıl sonra da, entegrasyonun başarıyla gerçekleşeceğinin farz edildiği bu süre sonunda, feshedilecek bir program olarak mı görülmeliydi? Ya da bu yeni alan kendini –yeni metodolojileri, pedagojisi ve metinleriyle– dönüşebilir, kadın özgürlük hareketiyle derinden ilişkili bir alan olarak mı görmeliydi? Bu müzakerenin çeşitleri, Avrupamerkezci bir müfredat ve beyaz imtiyazının hâkimiyetinin getirdiği problemlerle beraber hâlâ Kadın Çalışmaları'ndaki birçok tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Bu temalar üzerine yeni çeşitlemeler de var. Ka-

dın Çalışmaları giderek kurumsallaştıkça –resmen bir bölüm olarak tanınıp kadrolu pozisyonlar açıldıkça– akademisyenler üzerinde, daha geleneksel disiplinlerdeki akademisyenler için tipik olan teorik bulandırma biçimlerini taklit etme baskısı da artmıştır. Ayrıca, bir başka baskı da akademik çalışma ile feminist aktivizm arasındaki ilişkiyi yüceltmek veya tamamıyla kaybetmek üzerinde kurulmuştur. Haklı olarak birçok fakülte, Marksist, Freudcu, Lacancı ve sömürge sonrası kuramların feminist uyarlamalarının teoriyi ciddi ölçüde aydınlattığına dikkat çekmiştir. Yine de, Afrikalı Amerikalı edebiyat eleştirmeni Barbara Christian'ın "teori için yarış" olarak adlandırdığının üzerine verilen mücadele, aynı zamanda teorinin kendisinin, yapay ve ayrıcalıklılaştırılmış olduğu için, ne denli eril ve Avrupamerkezci olduğunu ortaya çıkarmaktadır.[2] Bu tartışmaların zenginliği, Kadın Çalışmaları'nı entelektüel hayatın eleştirel kıyısına, tarih, siyaset bilimi, edebiyat, psikoloji ve antropoloji gibi birçok disipline hükmeden çerçevelere, mesela, özellikle Üçüncü Dünya'dan feminist akademisyenler tarafından meydan okunduğu bir alana yerleştirmiştir. Kadınlar, Chicana* bir eleştirmenin de ifade ettiği gibi, "kendi etnografları" olmuşlardır.[3]

Arlene Avakian'ın hikâyesi böyle bir etnografi olarak okunabilir, evrilen bir bilincin ifadesi, kadın olarak kolektif deneyimlerimizi ve etnisite, ırk, sınıf ve cinsel yönelimin bizi nasıl tanımladığını daha iyi anlamamızı sağlayan bir araç olarak.

Bu öz farkındalık arayışında kritik bir an, Arlene Avakian ve Martha Ayres'ın Andrea Dworkin'in "Kadınlar ve Yeni Sağ" başlıklı konuşmasına katıldıkları gece yaşanır. Dworkin'in kadınların güçlü yönleri ve direnişini ikrar etmek yerine yalnızca kurbanlar olduklarının üzerinde durduğunu hisseden Arlene, "bu benim anneannem değil!" diye mırıldanır. Gecenin sonuna doğru bu mırıltı serkeş bir perdeye yükselir: "Benim anneannem böyle değil!" Arlene'in on dört yaşındayken dinleyip bastırdığı, hatıratında da dramatik bir etkiyle yeniden aktarılan hikâye, bilincine çarparak kişisel tarihini yeniden çerçeveler. Özellikle, anneannesinin hikâyesi, Arlene'in si-

* Chicano/a: ABD'de Meksika kökenli Amerikalıların kendileri için kullandıkları isim. (ç.n.)

vil haklar hareketiyle özdeşleşmesini, evrensel kız kardeşliği vurgularken ırk, sınıf ve etnisite gibi farklılıkları silen bir feminizme karşı duyduğu tatminsizlik ve Afrikalı Amerikalı kadınlarla gittikçe artan birlik hissini açıklamaktadır.

Arlene'in anlatımında, ailesindeki kadınların olağanüstü gücünü, iradesini ve kararlılığını, aynı zamanda da çelişkili, çoğu zaman da sinir bozucu bir biçimde erkeklere boyun eğmelerini görüyoruz. Yengesi Lucy'nin hikâyesi, özellikle, direniş, başkaldırı ve boyun eğmenin karmaşık bir örgüsü. "Amerika'da elli yıldan daha fazla yaşamış olmasına rağmen tek kelime İngilizce konuşmadı," diyor Arlene, Lucy'nin duvardan duvara Acem halılarıyla kaplı dairesinin, "onun vatanı" olduğunu hatırlayarak. "Göçmek istememişti. Bu şekilde, aşina olduğu dünyaya olabildiğince yakın kalabilirdi."

Burada Judith Ortiz Cofer'in bir Porto Rikolu olarak çocukluğunu anlattığı *Silent Dancing*'i anımsıyorum. O da benzer biçimde annesinin asimile olmayı reddedişini tasvir eder:

> Annem hiçbir zaman ABD'yi sahiplenmedi; yirmi beş yıl boyunca babamı donanmadaki görevinden dolayı ada ve anakara arasındaki gidiş gelişlerinde takip etmiş olsa bile, Porto Riko dışında hiçbir yere uyum sağlayamadı. Her zaman *casa*ya –doğduğu yere–dönmeyi bekledi. Hayalini, çocukluk yıllarını erkek kardeşime ve bana anlatarak ayakta tuttu, biz de onun çocukluğunu paylaşıyormuşuz gibi hissedene kadar.[4]

Yine, kısmen otobiyografik olan denemesi "Mükemmel Dilin Saplantısı: Sınıf, Toplumsal Cinsiyet ve Irkın Sansürü"nde Mitsuke Yamada annesinin hikâyesini, sessizliğinin hem küçük düşmeye karşı direnişten hem de sınıfı ve göçmenliğiyle ilgili içselleştirdiği inançlarından kaynaklandığını anlatıyor. Yamada'nın annesi, kendi kırsal vilayetinin lehçesini, "standart" Tokyo lehçesini ve İngilizceyi konuşur. "İşte anlatacak inanılmaz hikâyeleriyle, üç farklı dilde konuşup yazabilen bir kadın" diye yazar Yamada, "fakat hikâyeleri bunların hiçbirinde kaydedilemeyecek, çünkü kendisi, bunların bir şekilde kusurlu olduğuna kanaat getirmiş."[5]

Arlene Avakian'ın hatıratı, Cofer ve Yamada'nın simgeleştirdiği kadın yazınının bu yeni türünün bir parçası olmakta ve bunu zenginleştirmektedir. Feminist bir sınıfsal, ırksal ve etnik farkındalıkla donanmış bu çalışma, kişisel tarihler ve anaç mirasları geri kazanma sürecinin bir parçasıdır. Bu talep, devasa bir gurur kaynağı olarak geleneksel akademik çalışmanın sınırlandıramadığı öğrenme biçimlerini öne sürer. Bu yazın aynı zamanda farklı kuşaklardan kadınlar arasında da bir bağ kurmakta, Marge Piercy'nin sevgi dolu ifadesiyle de "örülü hayatların hatıralarının / bir yapbozunu" tahayyül etmemizi sağlamaktadır.[6]

Arlene'nin otobiyografisinde ele alınan yıllarda, kadın hareketleri ve mücadeleleri serpildi ve ona hayatının devinirliliğini yerleştirebileceği daha geniş bir bağlam sağladı. Aktivistler "geceyi geri almak" ve lezbiyen ve gay onuru için yürüyüşler düzenledi; eş zamanlı olarak, şiddet görmüş kadınlar ve çocukları için sığınma evleri, kadın sağlığı merkezleri ve tecavüz mağdurları için telefon danışma hatları oluşturdular. Başkaları ise duruşmalarda saldırganların çapraz sorgulamasında tecavüz kurbanlarını korumak için yasal düzenlemeler yapılması ve olumlayıcı eylem yönergeleri için mücadele verdi. Farkındalık artırma grupları, kadınların kitabevleri ve kafeleri, kadınların yayınları, gazeteleri, dergileri, bültenleri ve el broşürleri, müzik festivalleri ve akla gelebilecek her türden kültürel etkinlikleri hızla çoğaldı. Siyah feministler ilk ulusal konferanslarını düzenlerken, Chicana feministler La Raza'da konferanslarda toplandılar ve Amerikan yerlisi kadınlar arazi hakları, sağlık hizmetleri, üreme hakları için ve hükümetin iskân tasarılarına karşı mücadelede ön saflara geçtiler. İşçiler, Sendikalı Kadınlar Koalisyonu'nu organize ettiler, birkaç yıl sonra da Yale'deki sekreterlik çalışanları, ataerkil otoritenin kalesi olan bu kurumun temellerini sarstılar (ve bu arada bazı kadınları sınıfsal eksende birbirinden ayırdılar).

Arlene'in Martha'yla birbirlerine nasıl âşık olduklarını anlatış biçimi, feminist hareketin 1970'lerin başından, homofobinin hareketi adeta parçaladığı bir dönemden bu yana ne kadar yol kat etmiş olduğunu gösteriyor. Arlene ve Martha'nın hikâyesi, burada hiçbir

savunmaya geçmeden, hiçbir bahane veya mahcubiyet olmadan anlatılmıştır. Espriyle, sevgiyle ve birbirlerine olan bağlılıklarının gücüyle anlatılmıştır. Arlene, Martha ile olan ilişkisini "şimdiye kadar hayatında sahip olduğu en sağlıklı ilişki" olarak nitelendirir. Martha, Arlene'in öfkesinden korkmuyordu. Düşünceler gibi duyguların da devamlı akış halinde olduğunu bilerek, beraber farklılıkları çözümlemeye veya onlarla yaşamaya izin veren bir yol buldular. Onlarınki hem kişisel hem de geniş siyasi içerimleri olan, teşvik edici, hatta ilham veren bir örnek. Feminizm sonrası bir dönemin beyanına rağmen, kadın hareketleri milyonların hayatını etkiledi ve bütün bir kuşağın bakış açısını değiştirdi. Bu hareketler aynı zamanda Arlene Avakian'ın hayatında aldığı kararları temelden ve şahsen etkiledi. Ona yaslanabileceği bir destek, bir topluluk vererek duygularının "deli bir ev kadınının" zırvaları değil, aksine çok zeki ve çok cesur bir kadının ileri görüşlü duyumsamaları olduğunu gösterdiler.

NOTLAR

1. Joan Lester, "Letter to My Younger Sisters," *Valley Women's Voice*, Eylül 1979.
2. Barbara Christian, "The Race for Theory," *Feminist Studies* 14, no 1 (Bahar 1988) s. 67-80. İlgili bir makale için bkz. Maxine Baca Zinn ve diğerleri, "The Costs of Exculsionary Practices in Women's Studies," *Signs* 11, no 2 (Kış 1986), s. 290-303.
3. Alvina Quintana, "Expanding a Feminist View: Challenge and Counter-Challenge in the Relationship between Women," *Revista Mujeres* 2, no 1 (Enero/Ocak 1985), s. 12. Ayrıca bkz. Judith Stacey ve Barrie Thorne, "The Missing Feminist Revolution in Sociology," *Social Problems* 32 (Nisan 1985), s. 301-316; Susan Hardy Aiken ve diğerleri, *Feminist Scholarship: Kindling in the Groves of Academe* (Urbana: University of Illinois Press, 1988).
4. Judith Orthez Cofer, *Silent Dancing: A Partial Remembrance of a Puerto Rican Childhood* (Houston: Arte Publico Press, 1990), s. 38-39.
5. Mitsuye Yamada, "The Cult of the 'Perfect' Language: Cencorship by Class, Gender and Race," Mitsuye Yamada ve Sarie Sachie Hylkema (ed) içinde, *Sowing Ti Leaves: Writings by Multicultural Women Writers*, s. 117.
6. Marge Piercy, "Looking at Quilts," *Living in the Open* içinde (New York: Knofp, 1974).

TÜRKÇE BASIM İÇİN EK

Miras Yaşıyor*

Yirmi beş yıl önce, İstanbul'daki bir Ermeni yayınevinin *Aslan Kadının Mirası*'nı Türkçeye çevirip yayımlayacağını aklımın ucuna bile getiremezdim. Anneannem Elmas Tutuian/Tutuyan, 1915'te Kastamonu'da yaşadıklarını anlattıktan sonra arkasına yaslanmış, gözlerimin içine bakarak hikâyesini "bütün dünyaya anlatmamı" istemişti. O zamanlar kimselere anlatmak istememiştim. Kendimi zaten Amerikan toplumunda "derkenarda kalmış" hissediyordum. Bu hikâyeyi başkalarına anlatmak, onu ailemin geçmişinin bir parçası olarak kabul etmek, beni daha da dışarı iter gibi geliyordu. Anneannemin benimle paylaştıklarını kimseye anlatmadım, aile fertlerime dahi. Zaten ailemden kimse bana soykırımdan bahsetmemişti. Anneannemin hikâyesi, uzun yıllar boyunca içimde üstü örtülü vaziyette kaldı. Büyürken, onun hikâyesinin benimkiyle iç içe geçmemesi için ne kadar direnirsem direneyim, otuzlu yaşlarıma geldiğimde artık Elmas'ın hikâyesinin hayatımdaki merkezi rolünü kabul etmiştim. *Aslan Kadının Mirası* 1992'de yayımlandığı zaman, nihayet anneannemin bana verdiği görevi yerine getirmiş ve hikâyesini "dünyaya" anlatmıştım. Son yirmi beş yıl boyunca bu hikâyeyle birlikte kat ettiğim yol dolambaçlı bir yol oldu, ama şimdi Elmas'ın hikâyesinin doğduğu ve çocuklarını dünyaya getirdiği ülkede anlatılıyor oluşu, beni

* Bu metnin bazı bölümleri, daha önce yayımlanmış şu makalelerden uyarlanmıştır: Arlene V. Avakian, "A Different Future? Armenian Identity Through the Prism of Trauma, Nationalism, and Gender ["Farklı Bir Gelecek mi? Travma, Milliyetçilik ve Toplumsal Cinsiyet Merceğinden Ermeni Kimliği"]. *New Perspectives on Turkey*, N. 42/Bahar 2010; Arlene Avakian, "Going Home? An Armenian American in Turkey" ["Eve Dönmek mi? Türkiye'de Bir Ermeni Amerikalı"], 24 Mayıs 2011; ve Arlene Avakian, "Hafıza Çakmaları Eşliğinde Kastamonu'ya Aile Köklerine Bir Yolculuk" *Agos*, 8 Ocak 2016.

hem büyük bir hayrete düşürüyor, hem de içimi sevinçle dolduruyor. Elmas'ın hikâyesi bu kitapla anayurduna dönüyor.

Elmas'ın Hikâyesini Kendiminkinin İçine Yerleştirmek

Anneannemin hikâyesi bu hatıratı yazmamdaki itici güçlerden biri oldu, ama aynı zamanda, "ırk"/etnisiteyi toplumsal cinsiyet tartışmalarının merkezine koymaya niyetliydim –kendi yaşamım ve onunki aracılığıyla toplumsal cinsiyetin diğer toplumsal yapılar ve bunlar arasındaki ilişkilere içkin olduğunu göstermek benim için önemliydi. 1970'lerin ilk yıllarında kadın özgürlüğü hareketinin başlamasıyla beraber hareketin aktivistlerinden ve 1970'lerin ortasında kurulan Massachusetts Üniversitesi Kadın Çalışmaları Programı'nın kurucularından biri olarak, aktivizm, araştırma ve eğitim süreçlerinde toplumsal cinsiyetin, diğer toplumsal süreçler ve kimliklerle etkileşmiyormuş gibi, tek başına ele alınmasına karşı mücadele verdim. Kimberlé Crenshaw'un, günümüzde toplumsal cinsiyet çalışmalarının merkezinde duran "kesişimsellik" analizini geliştirdiği hayli etkili makalesi* yayımlanmadan çok daha önce, "ırk"** ve sınıfın toplumsal cinsiyet kadar merkezi olduğunu ileri süren beyaz olmayan kadınların çalışmalarından derinden etkilenmiştim***.

* Kimberlé Williams Crenshaw, "Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color," *Stanford Law Review* 43/6 (1991): s. 1241-1299.

** "Irk" teriminden kastedilen biyolojik bir gerçeklik değil –ki zaten öyle değildir– zaman ve mekâna bağlı olarak değişim gösteren toplumsal bir yapıdır. Sözcüğün bu anlamına işaret etmek için terimi tırnak içinde kullanacağım.

*** Frances Beale, Student Nonviolent Coordinating Committee [Şiddete Karşı Öğrenci Koordinasyon Komitesi] aktivisti olup *Double Jeopardy: To be Black and Female* başlıklı kitapçığı yayımlamıştır; bu kitapçık daha sonra, Toni Cade'nin çığır açan derlemesi *The Black Woman: An Anthology* içinde yer almıştır: Frances Beale, "Double Jeopardy: To be Black and Female", *The Black Woman: An Anthology* içinde, yayıma hazırlayan Toni Cade, s. 90-100, New York: New American Library, 1970. The Combahee River Collective [Combahee Nehri Kolektifi], kendilerini kurdukları topluluğun adından başka bir şekilde tanımlamayan bir Siyah kadınlar grubu olup, "ırk", sınıf ve toplumsal cinsiyetin kesişmesinin ana hatlarını belirten bir bildiri kaleme almışlardır: Combahee River Collective. "Combahee River Collective Statement", *Capitalist Patriarchy and the Case for Socialist Feminism* içinde, yayıma hazırlayan Zillah Eisenstein, s. 247-

Ermeni soykırımının kimliğimdeki merkezi rolünü anlamaya başlayabilmemde bu çığır açıcı çalışmaların ve sivil haklar hareketinin Amerika Birleşik Devletleri'nde yarattığı dönüşümün rolü çok büyük oldu. Kimlik inşasının "ırk"/etnisite, sınıf ve cinsellik kavramlarının toplumsal cinsiyetin yanına basitçe eklenmeleriyle anlaşılamayacak kadar karmaşık bir süreç olduğuna kani oldum –bu kavramlara birer ek olarak yaklaşmak toplumsal cinsiyete ayrıcalıklı bir konum veriyordu. Oysa, toplumsal cinsiyet de etnisite ve "ırk" tarafından inşa edilir, tıpkı etnisite ve "ırk"ın toplumsal cinsiyet tarafından inşa edildiği gibi. Ayrıca, toplumsal kimlikler belirli iktidar yapıları bünyesinde ve belirli zaman ve mekânlardaki toplumsal konumlanışların etkileşimleriyle kurulurlar. Örneğin, Ermeni aileleri erkek egemen ailelerdir ve benim dedem de hanenin reisi olarak, muhtemelen ailesi içinde erk sahibiydi ve ilaveten bir tüccar olarak, sınıfsal açıdan da ayrıcalıklı bir konumdaydı. Yine de, soykırım sırasında ailesini ya da kendisini koruyacak güce sahip değildi. Celple Osmanlı ordusuna alınmış ve kendisinden bir daha haber alınamamıştı. Karısı ve çocukları evlerinden koparılıp Kastamonu'yu terk etmeye zorlanmışlardı. Benzer şekilde Amerika Birleşik Devletleri'nde beyaz olmayan erkekler, beyazların üstün olduğu anlayışı üzerine kurulu bir düzende ailelerini ya da kendilerini koruyacak güce çoğunlukla sahip olamıyorlar. Siyah erkekleri ve bazı kadınları hedef alan son polis cinayetleri dalgasının cezasız kalması da bunun çok açık bir göstergesidir. Yine benzer şekilde, beyaz işçi kadınlar "ırk" ekseninde ayrıcalıklı olabilirken, toplumsal cinsiyet ve sınıf ekseninde baskıya maruz kalabilmektedirler.

Bu hatırat bu etkileşimleri keşfedip, toplumsal yapıların bu şekilde algılanması ile ailemin soykırım hikâyesi arasında bağ kurmak yönünde bir girişim, ancak ironik bir şekilde, benim Amerikalı Ermeni bir kadın olmanın ne anlama geldiği meselesine gömülmem-

255. New York: *Monthly Review Press*, 1978. Şair, deneme yazarı ve aktivist June Jordan, bir dönüm noktası sayılan denemesi "Report from the Bahamas"ı, New England Kadın Çalışmaları Birliği'nin 1982 tarihli Salem Konferansı'nda açılış konuşması olarak sunmuştur. June Jordan, "Report from the Bahamas", *On Call: Political Essays* içinde, s. 39-49. Boston: South End Press, 1985.

den önceki bir tarihte bitiyor. Kitabın son bölümünde, Ermeni soykırımından sağ çıkanların çocuklarıyla buluştuğum bir toplantının ne derece zor bir deneyim olduğundan bahsetmekteyim. O toplantıya soykırım kurbanlarının ve soykırımdan sağ çıkanların çocuğu ve torunu olmanın psikolojik etkisini keşfetme arzusuyla gitmiştim, ancak diğer katılımcıların sadece Türkiye'nin soykırımı tanıması ve tazminat ödemesiyle ilgilenmesi beni hayal kırıklığına uğratmıştı. Acı veren bir tarihi paylaşmamıza rağmen, bu Ermenilerle bir akrabalık hissedemedim. Çünkü hatıratımda da dile getirdiğim gibi, "Ermeni olmakla ilgili kafa karışıklığım artık son raddesine ulaşmıştı." (s. 359) Bu yazıda da, Amerikalı Ermeni kimliğimi keşfedişimin ve Türkiye'ye ziyaretlerimin sonucu olan hayatımdaki muazzam değişimlerin hikâyesini anlatmakla işe başlayacağım. Ardından, kitabın yayımlandığı ilk tarihten bugüne dek ailemde ve hayatımda meydana gelen değişimleri kayda düşeceğim.

Amerikalı Ermeni Kadın Kimliğimi Ararken

Onca zaman Ermeni kimliğimden kaçışımın bedeli ağır oldu. Etnik kökenimin ve soykırım tarihinin yaşamımdaki merkezi rolünü es geçmem, kişisel farkındalığımın gelişiminde büyük bir boşluk yarattı. Soykırım tarihi ile ilgili daha çok şey öğrenmeye çalıştım, ancak 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında soykırım tarihi ile ilgili daha çok şey öğrenmeye çalıştığımda saf ve kurban edilmiş Ermenilerin karşısına barbar Türkleri koyan Ermeni anlatısının ötesine geçen, okunabilecek pek az kaynak vardı. Sözün özü, bu anlatılar Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde Ermenilere ne olduğuna ve soykırım suçunun neden işlendiğine dair sorularıma yanıt vermiyordu. Son birkaç yıldır üretilen pek çok etkileyici bilimsel çalışmanın bundan yirmi beş yıl önce esamisi bile okunmuyordu.

Amerikalı Ermeni bir kadın olmanın ne anlama geldiğini idrak edebilmek için izlediğim diğer bir yol da seküler Ermeni örgütlerine katılmaya çaba göstermek oldu. İlerici bir feminist ve gerçek bir ateist olarak Ermeni kiliseleriyle ya da geleneksel cemaat dernekleriyle ilişki kurmanın yararlı olacağını hiç düşünmedim. Bu yüzden sadece,

cemaatin dinsel ve ataerkil geleneklerinin daha az sirayet ettiği örgütlenmeleri tercih ettim.

Bundan sonrası, Amerikalı Ermeni cemaat kurumlarına yönelik son derece eleştirel bir yazı olarak okunabilir, yine de bu kurumların soykırımdan önce ve sonra Ermeni göçmenlerin hayatta kalması açısından son derece önemli olduklarının altını çizmek isterim. 20. yüzyıl başının nativist* atmosferinde, bu cemaat kurumları, Güney ve Doğu Avrupalı göçmenler gibi ayrımcılığa maruz kalan Ermeniler için sığınılacak bir liman oldular. Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeni etnisitesinin ırklar hiyerarşisindeki yeri 1909'a dek muallaktaydı. Bu tarihte Yüksek Mahkeme, Ermenilerin beyaz olduğu ve bu nedenle vatandaşlığa geçebilecekleri kararını verdi. Beyazlık 1952'ye kadar vatandaşlığa kabul edilmenin bir önkoşulu olarak kaldı.** Bu karar Ermenilerin vatandaşlığa kabulünü sağlamış olsa da, ayrımcılığın diğer yüzlerini ortadan kaldırmadı. Örneğin Ermenilerin ev sahibi olmalarını düzenleyen kısıtlayıcı mülkiyet sözleşmesi, 20. yüzyılın ortalarında sivil haklar hareketinin talepleri sayesinde kanun koyucular bu türden uygulamaları yasadışı olarak tanımlayıncaya dek yürürlükte kaldı.

Beyazlık önkoşulunu yerine getiren ve böylelikle ABD toplumunda toplumsal ve ekonomik basamakları tırmanabilen diğer etnik gruplar gibi Ermeniler de birtakım önemli kazanımlar elde ettiler. Amerikalı Ermeniler artık sistematik ayrımcılığa ya da ötekileştirmeye maruz kalmıyor. Bununla birlikte ABD hükümeti ne soykırımı resmen tanıdı, ne de kongre 24 Nisan'ın soykırımı anma günü olması için verilen çok sayıda önergeyi kabul etti. Bu gönülsüzlüğün Ermenilere karşı durmaktan çok, önemli bir müttefik olarak görülen Türkiye'ye taviz vermekten kaynaklandığına inanıyorum. Son yirmi yıldır, önde gelen gazeteler Ermeni soykırımının başına "iddia edilen" nitelemesini koymaktan imtina ediyor ve 2015'te Washington

---

* Nativist: (ABD'de) Bir ülkede doğanların hak ve çıkarlarını o ülkeye sonradan göç edenlerinkine karşı koruma politikasını destekleyen kişi. (ç.n.)

** Ian F. Haney Lopez, *White by Law: The Legal Construction of "race"* (New York: NYU Press, 1996) s. 205; Lopez bu çalışmasında, Asyalı Amerikalılar gibi diğer göçmen gruplarının vatandaşlığa kabul sürecini belgelere dayanarak incelemiştir.

DC Ulusal Katedrali'ndeki Dünya Kiliseler Konseyi'nin düzenlediği anma töreninde pek çok farklı dinin liderinin yanı sıra zamanın Başkan Yardımcısı Joe Biden ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın da hazır bulunması, yüzüncü yılında soykırıma verilen önemin arttığını gösteriyordu. Ülke çapında pek çok kamusal alanda soykırım kurbanlarının ve soykırımdan kurtulanların anısına adanmış çok sayıda plaket, heykel ve park var artık.

Amerikalı Ermeni örgütleri ülke çapında Ermeni cemaat kurumları oluşturmayı başardılarsa da, bunlar değişen çağa ayak uydurabilen enerjik yapılar olmaktan çok değişime ayak direyen kurumlar olageldiler. İlk deneyimim Providence'taki Brown Üniversitesi'ne bağlı Afrika Çalışmaları Programı'nda Ermeni kadınları üzerine bir proje yürüten Rites and Reason* Programı'ndaydı. Deneyimlediğim doğrudan bir Ermeni örgütü değildi ama sonraki yıllarda Ermeni cemaat kurumlarıyla yaşayacaklarımın habercisi oldu. 1982-1984 arasında projede araştırmacı akademisyen olarak görev aldım. Cemaatteki Ermeni kadınlarla ilgili malzeme toplamaktan sorumluydum. Bu malzeme Ermeni cemaatiyle sıkı bağları olan Amerikalı Ermeni genç bir kadın oyun yazarının kaleme alacağı tiyatro oyununun çıkış noktasını oluşturacaktı. Mülakat yaptığım bütün kadınlar da Ermeni cemaatiyle sıkı bağlar içindeydi; neredeyse hepsi Ermeni erkeklerle evliydi, Ermenice konuşuyordu ve pek çoğu en azından bir kere kültür mirası turlarıyla Ermenistan'a gitmişlerdi. Neredeyse bütün kadınlar ev dışında bir işte çalışmanın yanı sıra ev işlerinden ve çocuk yetiştirmekten de sorumluydular. Her ne kadar hiçbiri kendini feminist olarak tanımlanmasa da, kıymetlerinin bilinmemesinden, ev içinde ve cemaat içinde iş yüklerinin görmezden gelinmesinden şikâyetçiydiler. Pek çoğu erkek kardeşlerinin el üstünde tutulmasından dolayı ailelerine karşı öfkeliydiler, bazıları eğitimlerine devam etmek konusunda teşvik edilmeyip Ermeni erkeklerle evlenmeye ve Ermeni çocuklar büyütmeye zorlanmış oldukları hissini taşıyorlardı. Oysa proje sonunda yazılan oyunda araştırmamı hiç dikkate almayıp, cemaatle bağlantısı kopmuş genç bir kadının yeniden yu-

* Töre ve Mantık. (ç.n.)

vaya, ailenin ve cemaatin sıcak, güvenli kucağına dönüş hikâyesini anlatmayı seçtiler. Çok öfkelenmiştim. Bana büyük bir samimiyetle içlerini açan bu kadınlara –ki içlerinden bazıları daha önce bir kadın olarak yaşamlarına dair kaygılarını hiç dile getirmemişti– ihanet edildiğini hissettim. Oyun benim araştırmamın sonuçlarından yola çıkacaktı, onun için beni araştırmacı olarak projeye davet etmişlerdi. Onlara bunu hatırlatmaya çalıştım ama nafile. Ne oyun yazarını ne de programın direktörünü ikna edebildim. Verdikleri tek taviz, programa, oyunun araştırma sonuçlarıma dayanmadığını belirten bir ibare eklemek oldu.

Bu deneyimin hemen akabinde* Ermeni kadınlar üzerine birkaç araştırma projem daha oldu. Ermeni Öğrenci Birliği'nin birkaç şubesinden Amerikalı Ermeni kadınlar üzerine konuşma yapmak için davet aldım. Daha sonra, Massachusetts, Cambridge'deki Zoryan Çağdaş Ermeni Araştırmaları ve Dokümantasyon Enstitüsü tarafından, "Çağdaş Ermeni Kültürü ve Kadınların Statüsü: Çelişki ya da Fırsat" başlığını verdiğim bir dizi atölye çalışmasını yönetmek üzere davet edildim. Bu deneyimler sayesinde, pek azı kendini feminist olarak adlandırsa da toplumsal cinsiyet konularına ilgi duyan Ermeni kadınlarla ve birkaç erkekle bağ kurma fırsatım oldu. 1985'te, üç ayda bir yayımlanan *Ararat* dergisinin editörü Leo Hamalian benimle iletişim kurdu ve Ermeni kadınlara ayrılacak bir özel sayının giriş yazısını yazmamı önerdi.** Bu özel sayı ve cemaatteki toplumsal cinsiyet algısına dönük genel sorunlar hakkında yaptığımız sohbetler esnasında, Ermeni feministler üzerine bir başka özel sayı daha çıkarmasını tavsiye ettim ve o da büyük bir heyecanla kabul etti. Bu sayı da 1988'de yayımlandı.*** O dönemlerde Ermeni ve feminizm kavramlarının bir araya gelmesi imkânsız gibi görünse, tek başıma olmadığımı biliyordum. Benim gibi feminist olan başka Ermeniler

---

* *Aslan Kadının Mirası* 1992'de yayımlandı, ancak ben tezimi 1984'te tamamlamıştım. Metin biçem ve anlaşılırlık bakımından yayıma hazırlık aşamasından geçti, ancak yeni içerik eklemedim. Bu nedenle kitap, tezin tamamlanmasından sonraki sekiz yıla, 1984'ten sonrasına dair herhangi bir bilgi içermemektedir.

** *Ararat Quarterly: Remarkable Women Special Issue*, 27.4 (Sonbahar, 1986).

*** *Ararat Quartely: Special Feminist Issue*, 29.4 (Sonbahar, 1988).

de olmalıydı. *Ararat*'ın özel sayısına yazdığım giriş yazısında da ileri sürdüğüm gibi, Ermeni kadınlarla yaptığım araştırmada ve Ermeni cemaatinden kadın ve erkek grupları ile görüşmelerimde edindiğim izlenim şuydu: Cemaat içindeki erkek egemenliğinin pozitif ya da negatif etkisi üzerine fikir ayrılıkları olsa da Ermeni cemaatinin erkek egemen olduğu konusunda herkes hemfikirdi. Aramızda başka feministlerin de olması gerektiğine dair güçlü kanaatim, dergi için yaptığımız makale çağrısına tüm ülkeden gelen çok sayıda yanıtla doğrulanmış oldu. Bu çağrının kendilerine bir nefes aldırdığını söylüyorlardı. Özel sayının giriş yazısında, "Tek olduklarını düşünmüşlerdi: tek Ermeni feminist. En azından bu sayı var olduğumuzu ortaya koyacak. Yaratık/Ucube değiliz," diye yazmıştım. Sonra da o zamanın deyişiyle "Kız kardeşlerimiz var," diye devam etmiştim.*

1988 yılında çıkan *Ararat* dergisinin Feminist Özel Sayısı'nda yirmi iki kadın ve iki erkeğin yazılarını yayımladık. İçlerinde kişisel anlatılar da vardı. Örneğin, Zabelle mahlasıyla çıkan bir yazıda, Ermeni bir lezbiyen olmanın nasıl bir deneyim olduğu anlatıyordu. Ermeni kadın yazarlar, meslek sahipleri ve feministler üzerine makaleler ve Ermeni kadınlarca kaleme alınmış şiirler vardı. Çalışmaların tamamı feminist perspektiften yazılmıştı ve bazıları, benim yazdığım giriş yazısı da dahil, ırkçılığa karşı eleştirel göndermeler de içeriyordu. *Ararat'ın* editörü Leo Hamalian coşkulu bir geri dönüş olacağı beklentisi içindeydi, ancak sadece iki okur mektubu alındı ve sayının koparacağını umut ettiğimiz o fırtına kopmadı. Aksine kulakları sağır eden bir sessizlik vardı.

90'lı yılların başlarında, Ermeni halkının fotoğraf arşivini derleyen Project SAVE, Zoryan Enstitüsü ve Uluslararası Ermeni Kadınlar Birliği'nin (AIWA) de aralarında olduğu bazı Ermeni örgütlerinin yönetim kurullarında görev aldım. Üzerinde pek az sayıda çalışma yapılmış olan Ermeni Soykırımı'yla ilgili kuşaklararası travma aktarımı meselesiyle yakından ilgileniyordum. Zoryan Enstitüsü, atölyeleri yönetmemi istedikleri zaman olduğu gibi, bu ihmal edilmiş alanda da liderlik rolünü üstlendi ve konu hakkında bir günlük bir konferans düzenleme önerimi kabul ettiler. Birkaç psikolog travma

* *agy*, s. 5.

konusuna değinen sunumlar yaptı ve küçük gruplar oluşturarak katılımcıların kendi ailelerinde yaşadıkları deneyimleri ve soykırıma dair duygularını ifade edebilecekleri bir ortam sağlandı. Çok başarılı bir gün oldu, katılanlar kendileri açısından bunun yaşamlarını değiştiren bir deneyim olduğunu söyleyerek, bizlere teşekkür ettiler. Yine de, Boston bölgesinde büyük ve aktif bir Ermeni cemaati yaşamasına, Zoryan'ın tüm prestijine ve konferansın mükemmel biçimde duyurulmasına rağmen, katılan sayısı sadece yirmiydi. Bu konu hayatta kalanların torunlarının bile yeterince ilgisini çekmemişti. Maalesef, *Ararat*'ın özel sayısı karşısındaki sessizlik de bir defaya özgü değildi.

En zor olanı ise AIWA'da yaşadığım deneyimdi. Bu örgüt ile ilgili büyük umutlarım vardı, ancak, kurucularından ikisi açıkça feminist olmasına rağmen, feminizme ilişkin herhangi bir göndermeyi bu kadın örgütlenmesinin gündemine aldırmanın oldukça yüksek bir muhalefetle karşılaştığını fark ettim. Şimdilerde örgütün misyon bildirisi kadınların güçlendirilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğine vurgu yapan bir dil içermekteyse de, 1980'lerde AIWA bildirisine açıkça feminist olan herhangi bir ibareyi dahil etmek yönündeki tüm çabalarım başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Kişisel olarak daha da rahatsız edici olan ise, *Aslan Kadının Mirası*'na karşı tepkisiz kalınmasıydı. *Miras*, o zaman için bir ilkti ve 2008'e kadar da Amerikalı Ermeni bir kadın tarafından yayımlanmış tek hatırat olarak kaldı. *Miras*'ın yayımlanmasından bir yıl sonra, 1993'teki yıllık toplantının konusu Ermeni kadın kimliğiydi, ama ebeveynlerinden biri Ermeni olan ve açılış konuşmasını yapan romancının, Ermeni ailesini ve cemaatini romantikleştirmesi benim açımdan bir düş kırıklığı oldu. On yıllık bir zaman dilimi boyunca bu gruplarla çalıştıktan sonra, bu şekilde kendim olarak kalmamın –ilerici, ırkçılık karşıtı, feminist bir Ermeni kadın– mümkün olmadığını gördüm ve Amerikalı Ermeni örgütlenmelere dahil olmak sevdasından vazgeçtim.

Ermeni cemaati örgütlenmelerinde yaşadığım zorlu deneyimler cesaretimi kırmış olsa da, bu sayede cemaat hakkında pek çok şey öğrendim ve Ermeni kadınlara ilişkin merakım daha da arttı. Tıpkı benim gibi kendini yabancılaşmış hisseden bazı kadınlarla tanış-

tım, bu da ancak, *Aslan Kadının Mirası*'nın yayımlanmasından ve bir Amerikalı Ermeni feministler grubunun bir parçası olmamdan sonra mümkün oldu. Tıpkı benim gibi kendini yabancılaşmış hisseden bazı kadınlarla tanışma fırsatı buldum. Ama kendimi Amerikalı Ermeni bir kadın grubunun parçası hissetmem ancak *Aslan Kadının Mirası*'nın yayımlanmasından sonra mümkün oldu. Kitabın okumalarından birine katılan genç bir kadın, Martha Boudakian, okumadan sonra Ermeni feministlerden oluşan bir grup kurmanın ilgimi çekip çekmeyeceğini sordu. Ermeni gruplarla yaşadığım olumsuz deneyimlerden sonra temkinli davranmama karşın, bir toplantı planlamak için onunla buluşmayı kabul ettim. Gündemin katılan kadınlarca belirlenmesini istediğimizden, neden geldiklerini ve bu gruptan ne beklediklerini sorarak başlamaya karar verdik. Bu sorulara ilk benim yanıt vermemin buzları kıracağını düşündük. Martha ve arkadaşları –bazılarıyla *Miras* okumasında tanışmıştı– bu tür bir gruba sıcak bakacak kadınların isimlerini bir araya getirmeye giriştiler. Kulaktan kulağa yayılarak oradan buradan isimler derlendi, toplandı ve sayı otuzlara ulaştı. Bu sayı en iyimser olduğumuz anlarda bile tahmin edebildiğimizden daha fazlaydı. Duyuru şöyleydi: İlerici, ırkçılık karşıtı, Ermeni feministlerin bir araya gelip hayatlarından bahsedeceği tüm gün sürecek bir toplantıya davet.

Amerikalı Ermeni Kız Kardeşlerimi Bulmam

Massachusetts'in batısındaki evimden Cambridge'e kadar iki saat süren yol boyunca toplantıda söyleyebileceklerimi düşündüm. Hem heyecanlı hem de endişeliydim. Toplantı konusunda kaygılıydım ve Ermeni kadınlarla buluşmayı planlarken ne elde etmeyi umduğumu merak ediyordum. Toplantıya on beş kadın katıldı. Çember halinde oturup kadınların kara gözlerine ya da bir tanesinin havuç kızılı saçlarına şaşkınlıkla bakarken, bu toplantının organize edilmesine katkım olduğu için mutlu olduğumu ve buranın hem Ermeni bir kadın, hem yetişkin bir kadın ve hem de siyaseten ilerici bir kadın olarak kabul görebileceğim bir mecra olmasını umut ettiğimi söyleyerek, gayriresmi bir girizgâh yaptım.

Çemberdeki bir kadından diğerine yavaşça ilerledikçe, kendi hayatıma dair deneyimlerimin odadaki diğer kadınların seslerinde yankılandığını duydukça, gözyaşlarımı tutamadım. Erkek çocukların el üstünde tutulduğu ailelerde kız çocuğu olmanın sızısı, kadın olduğumuz için sınırlanmaya ve kontrol altında tutulmaya duyulan öfke, ailelerimizin ve cemaatimizin siyasi muhafazakârlığı karşısındaki yılgınlık, yetişkin birer kadın olabilmek için ailelerimizin yanından ayrıldığımızda kendimizi içinde bulduğumuz yalıtılmışlık ve bütün bunların ardında pusuya yatmış bekleyen, konuşulmayanın dile dökülmesi: Doğrudan aile büyüklerimiz öldürülmüş olsun ya da olmasın, hayatlarımızı biçimlendirmiş olan 1915 Ermeni soykırımı. Tek tek her bir kadının paylaşımı daha derinleşmeye, daha yoğun bir ilgiyle dinlenmeye başladıkça yarattığımız bu ortam bizi sarıp sarmaladı, besleyip büyüttü ve daha önceden dile getirmeye cesaret bile edemediğimiz bir şeyi, bizi birleştirecek bir bağı kurabilmenin özlemini çektiğimiz gerçeğini su yüzüne çıkardı. Kadınlardan biri hayatındaki zenginliklerden bahsetti. Arkadaşlarından, yakın ilişkisinden, araştırmasından, akademisyenliğinden ve öğretmenliğinden. Yine de bir boşluk hissediyordu, ruhunda bir delik vardı ve birlikte yarattığımız bu ortamda konuşan sesleri duydukça bu delik kapanıyordu.

Bir başka kadın kendini tanıtıp ruhumun karanlık dehlizlerinde bir ışık yaktığında çemberi tamamlamak üzereydik. "Adım Maro Kaloustian* ve lezbiyen bir Ermeni olarak burada bulunmaktan çok mutluyum." Kalbim çarpmaya başladı. Lezbiyen mi? "Lezbiyen bir Ermeni olarak..." demişti. Tuhaf bir biçimde, bu toplantının ne anlama gelebileceğine dair o kadar düşünüp taşınmış ancak cinselliğimi hiç hesaba katmamıştım. Ama şimdi çemberi yarıp, "Ben de. Ben de lezbiyen bir Ermeniyim," diye bağırmak istiyordum. Beni sarsıp kendime getiren, lezbiyen olduğunu söylemesi değildi. Hayat arkadaşım Martha ile olan ilişkim kitabımın büyük bir bölümünü oluşturuyordu. Yaşamımın büyük bölümünde lezbiyen kimliğimi açık ederek yaşamıştım. Yine de bütün o radikal feminizmime rağmen, Ermenilik söz konusu olduğunda lezbiyenliğimi hiç gündeme getirmemiştim. Ermeni cemaatinde bir feminist olarak o kadar dışarıda

* Söz konusu isim değiştirilmiştir.

kalmıştım ki bir de lezbiyen olarak açılmayı aklımın ucundan dahi geçirmemiştim.

Yılda üç kez buluşmaya devam eden bu feminist grup kendimizi olduğumuz gibi, tüm varlığımızla, tüm parçalarımızla ifade etme fırsatı oldu. Birbirimizi duyduk. Birbirimize tutunduk. Birlikte ağladık ve güldük. Amerikalı Ermeni benliğimi, toplumsal cinsiyetim, "ırk"ım, sınıfım ve "cinselliğim"le beraber kimliğimin merkezine yerleştirebildim. Bu grupta olmak, son derece güçlendirici ve iyileştirici bir deneyimdi. Sekiz yıl boyunca grubun bir üyesi olarak kaldım. Grup, yirmi beş yılın ardından kurucu bazı üyeleri de dahil olmak üzere hâlâ toplanmaya devam ediyor.

2009: Türkiye İle İlk Karşılaşma

Bu süreçte, Amerikalı Ermeni bir kadın olmamla barışmakla kalmayıp kimliğimin bu parçasını akademik çalışmalarıma da taşımaya başladım. Sonra 2009'da hayatımda ilk defa Türkiye'ye gittim ve bu yolculukla birlikte önümde yepyeni bir dünya açıldı. Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları kapsamında bir konuşma yapmam için Ayşe Gül Altınay'dan e-posta aracılığıyla bir davet almıştım. Bendeki ilk tepkime –bir tepki değil, tepkime– bunun bir çeşit dolandırıcılık olduğu yönündeydi ve mesajı neredeyse siliyordum. Etkinliğin, *New York Times*'da çıkan suikast haberiyle hakkında bilgi sahibi olduğum Hrant Dink'e adanmış olması, durup bir kez daha düşünmemi sağlayan tek şey oldu. İlginç ve cesur bir adam olduğu çok belliydi. Bu beni durdurdu. Belli ki, biraz daha bilgi edinmeliydim. Ayşe Gül Altınay kimdi? Erkek miydi, kadın mıydı? Hakkında biraz araştırma yaptım ve Duke Üniversitesi' nde antropoloji doktorası yapmış bir kadın olduğunu öğrendim, Kadın Çalışmaları alanında da diploması olduğunu görmek beni daha da rahatlattı. Konferans başlığının "Anadolu ve Komşu Bölgelerinde Toplumsal Cinsiyet, Etnisite ve Ulus-Devlet" olması da ayrıca ilgimi çekmişti. Ama hâlâ şüphelerim vardı. "Davet için teşekkürler. Çalışmalarımın Ermeni soykırımı ile sıkı sıkıya ilintili olduğunu biliyor olmalısınız. Elbette bir tebliğ sunmayı çok isterim, ancak teması soykırım olacaktır. Ne

Arlene Voski Avakian, Türkiye'ye ilk kez 2009'da, Hrant Dink Anısına Atölye Çalışmaları'nda konuşma yapmak üzere geldi. Yanındaki, diasporadan bir başka akademisyen, Hourig Attarian.

düşünürsünüz?" Ayşe, hem Türk hem de Ermeni konuşmacıların sunacağı soykırım konulu başka tebliğler de olacağını söyleyerek içimi rahatlattı. Bu beni ikna etti. Nihayet katılmaya karar verdim. Hayat arkadaşım Martha da benimle gelmeye razı olunca hepten rahatladım. Sevgili arkadaşım Hourig Attarian ile aynı panelde olacağımı öğrenmek de ayrıca rahatlatıcıydı. Alabileceğim tüm desteği almaya ihtiyacım olduğunun farkındaydım.

İstanbul'da olmak çelişkili ve güçlü hisleri su yüzüne çıkardı. Aynı anda hem yabancı hem tanıdık, hem kaygı verici hem rahatlatıcı bir dünyaydı bu; bir yabancı olduğumun farkında olmama rağmen tuhaf bir biçimde evimdeymiş gibi hissettiğim bir yerdi. Türkiye'de olmak, Türk hükümetinin ve vatandaşlarının çoğunun soykırımı tanımamaya devam etmesi karşısında duyduğum öfkeyi de açığa çıkarmıştı. New York'tan direkt uçuşumuza başladığımız o ilk anda bile, bu yolculuğun daha öncekilerin tümünden daha farklı olacağını biliyordum. Uçaktakilerin çoğu bana ve aileme benziyordu. Özellikle erkeklerin beden dili, her ne kadar İran'da yetişmiş olsalar da, babam

veya amcalarımınkine tıpatıp benziyordu. Tanıdık bildik insanların arasındaymışım gibi hissettim. Atatürk havaalanına indiğimde kulağıma çalınan Türkçe konuşmalar aynı anda hem tanıdık hem de anlaşılmaz geliyor, midemin korkudan kasılmasına neden oluyordu. Bu korku, sırada dikilip Türkiye devletinin bir memurunun pasaportumuza onay vermesi için beklediğimiz esnada daha da arttı. Sokağa çıktığımda, bu kez ailemin evinde pişen yemeğin kokusuna benzeyen kokular kendimi evimde hissettirdi. Ama aynı zamanda New York ve New England'da yetişkin hayatımın çoğunu geçirdiğim üniversite kasabalarında kültürel olarak ne kadar yabancı hissettiğimi de hatırlattı. İstiklal Caddesi'nde yürürken restoran camekânlarında kebap, lahmacun, mantı tabaklarının resimlerini gördüğümde, kendi kültürümün "öteki" sayılmadığı bir yerde yaşasaydım, nasıl bir hayatım olurdu, diye düşündüm. Hemen akabinde, her yerde sergilenen ay yıldızlı devasa kırmızı bayraklar ve ellerinde makineli tüfekleriyle dört ya da beş kişilik gruplar halinde gezen polislerle karşılaştığımda, korkum ve öfkem geri döndü.

Bu şizofrenik ruh hali, konferans esnasında yerini şaşkınlığa, teselliye ve umuda bıraktı. Soykırımı tartışan, bunun yaşandığını ve Ermeniler, Türkler ve Türkiye Devleti açısından devasa sonuçlar doğurduğunu dile getiren Türkleri dinledim. Sadece soykırım sözcüğünü kullanmış olmaktan dolayı hapse atılma tehlikesiyle karşı karşıya olduklarını bildiğimden, Türkiyeli akademisyenlerin ve aktivistlerin gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek mevcut Türkiye devletince ezilen Ermeniler ve diğer azınlıklar üzerine çalışarak büyük bir riski göze aldıklarının farkındaydım. Ermenistan Cumhuriyeti'nin yanı sıra diyasporadaki Ermeniler, Türkler, Kürtler, Boşnaklar ve bir zamanlar Osmanlı İmparatorluğu boyunduruğu altında ezilen diğerleri için tarihimizi ve güncel meselelerimizi toplumsal cinsiyet ve etnisite perspektifinden bakarak tartışabileceğimiz bir ortak bağlamın mümkün olması, hatta bunun bu kadar doğal görünmesi beni hayretler içinde bırakmıştı. Müşterek ve müstakil tarihlerimizi nasıl daha iyi anlayabileceğimiz ve gelecekte ne gibi projelerde ortak çalışmalar yürütebileceğimizi konuşuyor olmamız beni ayrıca çok şaşırtmıştı.

O esnada ne kadar çok şey bilmediğimi, daha önce aklımın ucundan bile geçemeyen bir sürü şeyi öğrenmem gerektiğini şaşırarak fark ettim. Bir zamanlar oralarda yaşayan Ermeni topluluklarının yok edildiği yerler olarak isimleri kulağıma aşina gelen şehirlerin adlarını duydukça, gerek Osmanlı İmparatorluğu gerek günümüz Türkiye Cumhuriyeti hakkındaki bilgimin Ermeni Soykırımı'nın ötesine geçmediğinin ayırdına vardım. Van, Bitlis, Erzurum, Harput, Sivas'ta hayatta kalıp devam edenler olmuştu. Belli ki öğrenmem gereken daha çok şey vardı.

Ayşe'nin ilk e-postama yanıtında ve diğer Türklerin Ermeni meselesi karşısındaki tepkilerinde bana hemen tanıdık gelen bir şey daha vardı. Beyazlık üzerine düşünen ve yazan, ırkçılık karşıtı beyaz bir aktivist olarak, soykırımla ve inkâr edilen öteki zulümlerle yüzleşen ve buna karşı tavır alan Türklerle ABD'de kurumsallaşmış ve bireysel ırkçılığa karşı duran beyazların gelişim çizgilerinde bariz bir benzerlik olduğunu fark etmeye başladım. Tahakküm kuran bir grubun mensupları olarak zulmü, kendi akademik çalışmalarında ve eylemliliklerinde hem toplumsal hem de bireysel düzlemde ifşa etmeye çalışıyorlardı. Bu Türkler, aynen ABD'deki ırkçılık karşıtı aktivistler gibi, soykırımla sonuçlanan ırkçılığı ifşa etmekle kalmayıp, ülkenin temellerinin kimileri için demokrasi kimileri içinse kölelik ve toplum kıyım olduğunu gösteren çalışmalar yapıyorlardı. Adil bir toplum yaratmak için adım atmanın olmazsa olmazı işte buydu. Bu türden bir çalışma her zaman risk taşır. Birleşik Devletler'de farklı zamanlarda ırkçılık karşıtı eylemlerde hayatlarını kaybedenler oldu. Ancak Türkiye bağlamında göze alınan risk, benim tecrübe ettiğim herhangi bir halinden daha büyük bir riskti.

Sunumların bazıları beni derinden etkiledi. Özellikle de Fethiye Çetin'in anneannesinin Ermeni olduğunu keşfetmesi üzerine olan sunumu. Bir subay kendi evinde bir Türk olarak yetiştirmek için, Fethiye'nin anneannesini çocuk yaştayken ailesinden almış. Fethiye kökenlerine dair bu yeni bilgiyi edindiğinde kendi hayatının ve çalışmalarının da buna bağlı olarak nasıl değiştiğini anlattı. Konuşmadan sonra Ayşe bizi tanıştırdı ama yanımızda kalamadı. Fethiye konfe-

ranstan ayrılmak üzere olduğu için buluşmamız kısaydı ve yanımızda çeviri yapacak birisi olmadığı için tatminkar olmaktan çok uzaktı. Yine de birbirimize sımsıkı tutunduk. Aramızda güçlü bir bağ olduğunu hissettim. Ailemdeki ve Ermeni cemaatinin kurumlarındaki patriyarkaya başkaldıran bir feminist ve Ermeni olarak, hem Türkiye'deki patriyarkal gelenek ve davranışları ortaya çıkarıp değiştirmek için çaba harcayanlarla, hem de Osmanlı boyunduruğunda ezilen diğer kültürlerden gelen insanlarla ortaklaştığımı hissettim.

Konferans mekân olarak son derece güvenliydi. Zaman zaman Hrant Dink'in ruhuyla dolup taşan, sevgiyle sarmalayan bir yerdi. Beynim patlayacak gibi hissettiğim, gözyaşlarımı zor tuttuğum, hatta kendimi tutamayıp ağladığım anlar oldu. Katılımcıların pek çoğuyla çok derin duygular paylaştım. İngilizce konuşamadıkları için iletişim kurmakta güçlük çektiğim ya da söylediklerinin pek azını anlayabildiğim insanlarla bile. Sunumları dinledikçe, soykırım dışında Osmanlı ya da İmparatorluk sonrası döneme dair pek az şey bildiğimi idrak ettim. Kültürel ve politik bağlarımız bir araya gelince o kadar

Avakian'ın Türkiye'deki yakın dostlarından biri, anlaşacak ortak bir dilleri yok gibi görünse de, Fethiye Çetin oldu.

Arlene Avakian, 2015'in Nisan ayında İstanbul'daki Depo'da açılan Nereye Gideceğimizi Bilmeden sergisinde, sanatçı Anti-Pop'un eseri önünde. Hrant Dink'e bir saygı duruşu, bir tefekkür anı.

güçlüydü, o kadar sağlamdı ki, konferans mekânında kendimi evimde gibi hissettim. O mekânda evimde gibi hissetmem elbette Türkiye'de *evimde* olduğum anlamına gelmiyordu. Sokağa geri dönünce, şizofreni de geri dönüyordu.

Konferans aynı zamanda Hrant Dink için tutulan engin yasın da mekânıydı. Konuşmacıların çoğu Hrant Dink'i şahsen tanıyor ve seviyordu. Sunumlarına arkadaş, mentor ya da hayranlık duydukları bir kişi olan Hrant'a atıfla başlıyorlardı. Aile fertlerinin de katılımıyla bir akşam Hrant Dink anmasına ayrılmıştı. Hepimiz ellerimizde mumlar taşıdık. Herkes ağlıyordu.

O sırada Martha ve ben de yastaydık. 2008'de iki çocuğumuzu da kaybetmiştik. Kızımız Leah'ya* 2006'da lösemi teşhisi konmuştu. Sekiz ay boyunca tedavi gördükten sonra hastalık altı ay kadar gerileme gösterdi. Ancak 2007'de kanser intikamını almak için geri döndü. 2008 ocağında kemik iliği nakli oldu. O hafta içinde oğlumuz Neal'a bir araba çarptı ve birkaç gün sonra yaşamını yitirdi. O ay

* *Aslan Kadın'ın Mirası*'nın özgün baskısı yapıldığında, yazarın kızı Leah kitapta adının değiştirilmesini arzu ettiği için ana metinde Leah'nın adı Hannah olarak verilmişti, biz de çeviride buna uyduk; ancak Avakian Türkçe baskı için yazdığı ek bölümde kızının gerçek adını kullanıyor. (ed.n.)

sonunda Leah hastaneden taburcu oldu ve güç kazanmaya başladı. Umudumuz vardı. Ancak kanser nisanda geri döndü ve haziranda onu da kaybettik. Bu derin yası da içeren pek çok duyguyla baş edemez gibi hissederken bu ağıt, sevgi ve umut mekânında huzuru da bulmuştum. Beklenmedik, hatta esrarengiz bir biçimde bütün bunlar İstanbul'da, Türkiye'de oluyordu.

2010: Anadolu ve Feminizm

Bu İstanbul yolculuğum, sonraki yıllar boyunca yapacağım ve her biri bir öncekinden daha yoğun geçen sekiz yolculuğun ilkiydi. Aradan geçen süre zarfında çok yakınlaştığım Ayşe Gül Altınay 2010'da birkaç kişinin katılacağı dört günlük bir Anadolu seyahati organize etti. Grubumuzda Ayşe, ben ve Martha'nın yanı sıra Pennsylvania Üniversitesi'nde İngilizce profesörü olan Amerikalı Ermeni David Kazanjian, New York Üniversitesi'nde Toplumsal ve Kültürel Çalışmalar alanında doçent olan partneri Maria Josephina Saldaña-Portillo ve kadına yönelik şiddetle mücadelede güçlü bir vakıf olan KAMER'in kurucusu Nebahat Akkoç vardı. Akkoç'la Erzurum'da buluştuk. Bizleri Erzincan, Dersim, Elazığ ve Diyarbakır'daki KAMER merkezlerine götürdü ve vakıf bünyesindeki kadınlarla tanıştırdı. Bu kadın merkezlerini ziyaretlerimizin ve kadınlarla tanışmamızın yanı sıra Nebahat Akkoç'la birlikte Erzincan'da yaşlılarla buluşma, Alevilerin kutsal mekânlarını ve Dersim'in dışındaki bir köyü Metin Kahraman'la birlikte ziyaret etme şansını da bulduk. Bir zamanlar binlerce Ermeni'nin evi olan Harput'a bağlı bölgelere de gittik. Habab/Ekinözü'ndeki bir Ermeni çeşmesi ve manastır kalıntıları da bir başka önemli duraktı. Fethiye Çetin'in anneannesi burada doğmuş ve buralar Ermenilerden "temizleninceye" dek burada yaşamıştı. Son günümüzü, mayıs ayında bile Suriye'den gelen kum fırtınası ile inanılmaz derecede sıcak olan Mardin'de geçirdik.

Bir kez daha kendimi güçlü ve karmaşık duygular içinde hissettim. Bu kez KAMER'deki kadınların, kadına yönelik uç noktalardaki şiddete karşı duruşlarına, iç gözlemlerine ve özeleştirel tutumlarına hayran kaldım. Bir önceki yıl konferansta Nebahat Akkoç'un

KAMER hakkındaki konuşmasını dinlemiş ve grup hakkında bir şeyler okumuştum. Ancak kadınlarla kendi ortamları içinde tanışmak, bizlere neyle mücadele ettiklerine ve nasıl bir başarı elde ettiklerine dair paha biçilemez bir bakış elde etme şansı sunmuştu. Kadınlar kapı kapı dolaşarak ulaştıkları kadın sayısından besbelli çok gurur duyuyorlardı. Kapı kapı dolaşıp kadınlara şiddet mağduru olduklarını anlatıyor, onlara da mağdur olup olmadıklarını soruyor ve onları da Merkez'lerdeki farkındalık gruplarına katılmaya davet ediyorlardı. Konuştukları kadınlardan bazıları kocaları evde yokken evlerinde kilit altındaydı. Bu halde bile Merkez'lerdeki farkındalık gruplarına katılmayı başarabilen ve hayatlarını değiştirmek için adım atan kadınlar olmuştu. Bizlere, yürüttükleri çocuk yuvası çalışmalarını, kadınlar ve kız çocukları için nasıl eşitlik mücadelesi verdiklerini ve aile içi rol dağılımını nasıl değiştirdiklerini anlattılar. Çocuklarla çalışırken, basmakalıp cinsiyet rolleri içeren hikâyelere nasıl daha eşitlikçi sonlar yarattıklarını anlattıkları bir örnek vardı. Kreşteki çocukların anneleri çocuklarına hikâyelerin bilindik sonlarını okuduklarında, çocukların karşı çıkıp yazmalarına yardımcı olunan yeni sonları talep ettiğini anlatıp şikâyetçi olduklarından, gülerek bahsettiler. Çocuklara bakılırsa hikâye anlatmanın doğru yolu buydu. Kreşteki öğretmenler annelere, çocuklarına hikâye anlatırken kız çocuklarını ve kadınları kötülemeyen yeni ve farklı sonlar üretmelerini salık veriyorlardı. Namus cinayetlerini önlemek için yaptıkları çalışmalardan bahsederken bile, herkes gelecekten umutluydu. Benzer bir iyimserliğe farklı şehirlerdeki kadınlarda da rastlamıştık, ancak Erzurum'da buna rast gelmek akıl almaz bir şeydi. Sokaklarda çok az kadın görmüştük. Kendi güvenliğimiz konusunda herhangi bir çekincemiz olmasa da, Erzurum'daki kamusal alanın eril bir alan olduğu gayet açıktı.

Merkez'de tanıştığımız kadınlar sadece fark yarattıklarına değil, aynı zamanda hareketin büyümekte olduğuna da derinden inanıyorlardı. Nereye gitsek kadınlar bizlere hayatlarının nasıl değiştiğini, KAMER'in sağladığı istihdam ve eğitim sayesinde özgüvenlerinin nasıl arttığını ve yepyeni beceriler geliştirdiklerini anlatıyorlardı. Bu

kadınlardan bazıları KAMER bünyesine katılmadan önce hiç kendi parasını kazanmamıştı.

KAMER'in beyan ettiği ilkeler ile hayata geçirdikleri arasındaki tutarlılığı da ayrıca takdir etmiştim. Nebahat Akkoç'un liderlik tarzı ile KAMER'in hiyerarşik olmama ilkesi arasındaki birebir örtüşme bu çalışma pratiğinin çok vurucu bir örneğini oluşturuyordu. KAMER'in kurucusu, itici gücü ve uluslararası tanınırlığı olan bir feminist olarak Akkoç, pek çok kadının, özellikle de yardım istemek için kendi ayaklarıyla merkeze gelenlerin kolaylıkla gözünü korkutabilecek karizmatik bir figürdü. Oraya ilk vardığımızda, sorularımızı ona bakarak sorma eğilimindeydik ve o, her seferinde diğer kadınlara döndü ve konu hakkında onların ne düşündüğünü sordu. Sohbet başladıktan sonra sık sık odadan çıkarak kadınların kendileriyle ilgili konuşmalarını sağlamak için alan açtı. Kadınlara ve bize, bu merkezlerde sorularımıza cevap verecek en doğru kişilerin yine bu kadınlar olduğunu gösterdi. Çalışmayı günbegün yürüten uzmanlar onlardı. 1960'lardaki ilk adımlarından bugüne dek kadın hareketinin içinde yer almış biri olarak, Nebahat Akkoç'un tutumundan etkilenmiştim. Hiyerarşik olmamak Batılı kadın hareketinin de bir ilkesi olmakla birlikte, bir liderin bunu bu kadar tutarlı bir şekilde gerçekleştirebildiğini daha önce hiç görmemiştim. O ilk yıllarda pek çoğumuz bunu başarmaya çalışmış, ağırlıkla çok kısa sürede yenilgiye uğramıştık. Artık hiyerarşik olmama ilkesi o kadar da çok tartışılmıyordu.

KAMER'in Batı'daki kadın hareketinin asla sahip olmadığı ve hayati önem taşıyan bir ilkesi de başkalarına uyguladığımız şiddetin sorumluluğunu da yüklenmekti. Kadınlardan birine bunun onlar için ne anlama geldiğini, kendisinin ne gibi bir şiddet uygulamış olabileceğini sorduğumda, kızını oğlundan daha farklı yetiştirmiş olduğunu söyleyerek yanıt verdi. Bir başkası içinse, farkındalık artırma gruplarına katılmadan önce Alevilere karşı ayrımcılık yapmış olması vaktiyle uygulamış olduğu şiddete örnekti. Şiddet nosyonunun anlam alanının Batı'daki kadın hareketinde de bu şekilde genişletilmesi, bazı kadınların ötekiler üzerinde kurduğu "ırk" ve sınıf üstünlüğünü tesbit ve bertaraf etme girişimlerimize yardımcı olabilirdi. Kanaatim

Diyarbakır KAMER'li kadınların Arlene ve Martha için sürpriz kına gecesinden.

odur ki, bu ilke Diyarbakır KAMER'deki kadınların 35. yıldönümümüzde Martha ve bana verdikleri çok dokunaklı bir hediyeye de vesile oldu. Lezbiyen birlikteliğimizi kutlayan, kadın dayanışmasının bir hediyesi olarak ellerimize kına yakıp, bizlere türküler söyleyen kadınları Martha'yla birlikte büyülenerek izledik. KAMER'li kadınlardan öğreneceğimiz çok şey olduğu açıktı.

2015: Kastamonu: Arşivleri Karıştırmak

Nihayet 2015'te Ayşe ve Martha Kastamonu'yu ziyaret etmem gerektiği konusunda beni ikna edebildiler. Kastamonu anneannem ve dedem Elmas ve Hampartzum Tutuyan'ın tanıştığı ve evliliklerinin on bir yılını geçirdiği şehirdi. Anneannem üç çocuğunu da orada doğurmuştu. Arsenik, Aşot ve en küçükleri olan annem Bercuhi'yi. Travmatik bir geçmiş, genellikle hafıza mekânlarının duygusal etkisini arttırır. Ancak, ailemin buradaki yaşamı hakkında çok az şey bildiğimden ve kuvvetle muhtemel oraya vardığımda o zamana dair bir ize rastlayamacağımdan, Kastamonu'da olmanın bende duygusal bir tepkiye yol açmayacağı ya da *vermem gereken* tepkinin, geçmiş deneyimlerce yönlendirilmiş –hatta yaratılmış– bir tepki olacağı endi-

şesini taşıyordum. Bu türden hislerle dopdolu halde Kastamonu'ya giden uçağa adımımı attım. Bunu izleyen yirmi dört saat boyunca deneyimlediğim şey, şimşek gibi bir anda parlayıp sönen, bir dizi çok güçlü hafıza çakmasından ibaretti. Hiç kuşkusuz ki, ailemin burada olduğuna, bu sokaklarda yürüdüğüne, bu pazarlarda işlerini gördüklerine, bu dükkânlarda alışverişlerini yaptıklarına dair geçmişe ait izleri bana iletiyorlardı.

İlk hafıza çakması uçak iniş için alçalırken oldu. Pencereden aşağı, engebeli dağlara baktım ve anneannemin otuz yıldan fazla bir zaman önce yaptığım röportaj esnasındaki sesini duydum. Jandarmaların götürdüğü oğlu Aşot'u geri almak için Daday'a yürürken başından geçenleri anlattığında sarf ettiği sözcükleri duydum, Ermenice konuşuyordu. "Dağlarda yalnızım, beni duyuyor musun? Karanlık. Yol yok. Hiçbir şey yok. Yalnızım. Anlıyor musun?" Şimdi karşımda duran bu dağlara bakarken, korkan, ama Aşot'u geri almaya kararlı olan anneannemi hissedebiliyordum. Sonra uçak yere indi ve pist üzerinden küçük terminale, Kastamonu'ya geldiğimizi bildiren işarete doğru yürürken anneannemin varlığını artık hissedemiyordum.

Ortasından akan bir nehir ve nehrin çeperini saran tepelere kurulmuş evleriyle, küçük, güzel bir şehre benzeyen Kastamonu sokaklarında yürüdük. Tahmin edileceği gibi, pek az insan İngilizce konuşabiliyordu ve iletişim kurmak için Ayşe'ye bağımlıydık. Otel çalışanlarından, Kastamonu dokumalarının eskiden beri çok meşhur olduğunu öğrenmişti. Bizi bunların satıldığı sokağa doğru yönlendirdiler. Krem rengi kumaşların üzerine basılmış büyük, siyah renkli figürleriyle türlü çeşitli masa örtüleri ve önlüklerin sergilendiği tezgâhların yan yana dizildiği bir sokağa vardık. Daha önce hiç bunlarınkine benzer bir desen görmemiştim. Bir masa örtüsünün kenarını tutup kaldırdığımda, teyzemin, babasının –dedemin– kumaşa baskı yapan bir makine icat ettiğini söylediği aklıma geldi. Bir titreme hissettim. Hampartzum hakkında çok nadir anlatılan bir şeyi hatırlatmıştı. Anneannem dedemden ara sıra bahsederdi, ancak onun hakkındaki yorumları hep aynı olurdu. Dedemi dünyanın en harika ve akıllı adamı olarak yerlere göklere sığdıramazdı. Bu övgü dışında dedem hakkın-

da başkaca bir detay vermezdi. Şimdi Kastamonu kumaşlarıyla çepeçevre sarılmışken, bu çok özel figürlerin onun makinesinden çıkıp çıkmadığını merak ettim. Kastamonu'nun bu özel baskılı dokumalarla meşhur olmasını o sağlamış olabilir miydi? Kendimiz için bir masa örtüsü ve arkadaşlar için hediyeler aldık. Ayrılırken Hampartzum Tutuyan ile aramda oluşan o ince bağı hissettim.

Avakian'ın Türkiye'deki akrabalarından, Nektar Tutuyan Özkeşiş, *Lion Woman's Legacy*'nin fotoğraf sayfalarında aile üyelerinin yüzlerine bakıyor.

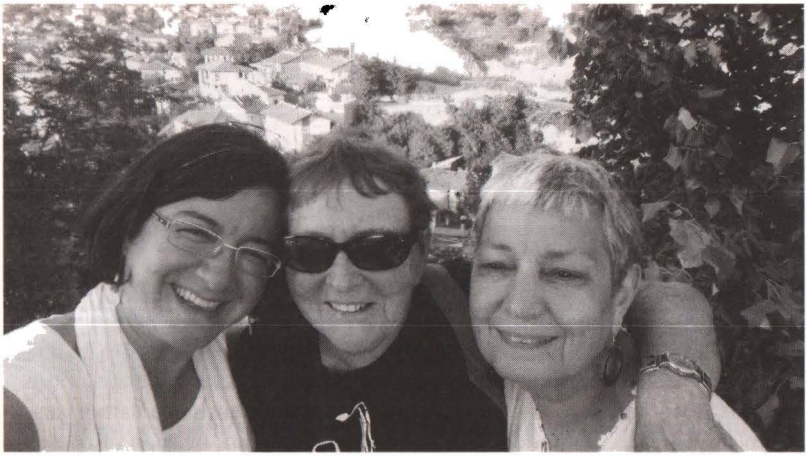
Ayşe beni Kastamonu'yu ziyarete ikna etmeye çalışırken, nüfus kayıtlarında ailemle ilgili daha çok bilgiye ulaşabilmemin de mümkün olabileceğinden bahsetmişti. Elmas Tutuyan'ın torunu olduğuma dair belgelerin kopyalarıyla birlikte, otomatik silahlı polislerin koruduğu büyük bir binada bulunan devlet dairesine yaklaştım. Türkiye devletinin temsilleriyle karşılaştığımda hissettiğim korku beni bir kez daha alt etmişti. Türkiye devletinin bir memuruna *Ermeni* ailemle ilgili bir şeyler soracaktım. Mideme kramplar girdi, arkamı dönüp olabildiğince hızlı bir şekilde oradan uzaklaşmak istedim, ama iki yanımdaki Ayşe ve Martha tarafından desteklenerek merdivenleri tırmandım. Bilgisayarlı bir masanın başında oturan bir adama doğru yönlendirildik ve masanın önündeki koltuklara oturduk. Ayşe adama ailemle ilgili bir şeyler sordu, Arlene Avakian ve Elmas Tutuyan dediğini duyduğumda, içinde belgelerim olan dosyayı kavrayan elimin soğuk soğuk terlediğini hissettim. Adam bana doğru döndü ve benimle göz teması kurarak ama Ayşe'ye hitaben, 1915 öncesinin kayıtlarının onlarda olmadığını, tüm kayıtların Ankara'da olduğunu söyledi. Oraya gidebilir ve onları talep edebilirdim ya da

ABD'deki konsolosluğa gidebilirdim. Sıkılı duran parmaklarım çözülüverdi ve adama gülümsedim.

Duygusal açıdan oldukça yoğun bir gündü ve gevşemek için bir bardak votkaya ihtiyacım vardı. Ayşe, şehrin en eski mahallesindeki Kurşunluhan Otel'de alkol bulma ihtimalimizin yüksek olduğunu söyleyip oraya gitmeyi önerdi. Arnavutkaldırımı döşeli meydandan geçerken, ince tabanlı sandaletlerimin altında hissettiğim eski taşlar bir başka hafıza çakmasına yol açtı. Elmas ve Hampartzum da büyük olasılıkla bu taşlar üzerinde yürümüştü. Teyzem, dayım ve annem, ufaklık hallerinin sarsak adımlarıyla Elmas'ın ya da Hampartzum'un elini tutarak bu taşlar üzerinden geçmişti. Bu duyguya tutunmak istedim, 1915'ten önceki yaşamlarının nasıl olduğunu hissetmek istedim. Ama bu duygu da otele varınca uçup yitti. Akşamüstü güneşi altında geniş avlusunda oturduğumuz otelin güzelliğinde huzur bulduk. Garson binanın geçmişinin 15. yüzyıla dayandığını, o tarihlerde tüccarların konakladığı bir mekân olduğunu, ancak 19. yüzyılda dokuma ve diğer malların satıldığı bir pazar haline geldiğini anlattı. Dokumacılar pazarı. Hampartzum bu avluya kumaş alıp satmaya gelmiş olmalıydı. Buraya bizi getiren tesadüfe şaşarak oturduk. Saat altıyı geçmişti ve o gün erken saatlerde gördüğümüz pastırmacıyı kapanmadan yakalamak istiyorsak, çıkmamız gerekiyordu.

Küçük dükkâna girdik, genç bir adam siparişimizi aldı ve pastırmayı kâğıt inceliğinde dilimlemeye başladı. Ayşe, arkasındaki duvarda resimleri olan adamlar hakkında genç adama sorular sordu. O da fotoğraftakilerin babası, dedesi ve büyük dedesi olduğunu söyledi. Kendisinin 1870'te kurulan bu dükkânın dördüncü kuşak sahibi olduğunu anlattı. Elmas bu dükkânın kurulduğu tarihten otuz dört yıl sonra Kastamonu'da genç bir gelindi. Ayşe genç adama atalarının burada 1915'te yaşayan bir Ermeni olan anneanneme pastırma satmış olabileceği ihtimalinden söz etti. O da tereddüt etmeksizin, bana bakarak gülümsedi ve bir dilim pastırma uzattı. Lezizdi. Belki de hayatım boyunca yediğim en lezzetli pastırmaydı.

Kastamonu'da olmak, o sokaklarda yürümek, o dükkânda pastırma yemek, hepsi sadece bölük pörçük parçalar. Muhtemelen hayatları altüst olmadan önce anneannemin ve dedemin kim olduğuna

Ayşe Gül Altınay, Martha Ayres ve Arlene Avakian,
Avakian'ın memleketi Kastamonu'da. 2015.

dair asla daha fazlasını öğrenemeyeceğim. Dedem Hampartzum'un nasıl öldüğünü hiç öğrenemeyeceğim. Ailemin neden ölümüne bir yürüyüşe zorlanmadığını, yürümek yerine bir arabada yol aldıklarını, neden bir eve alınıp karınlarının doyurulduğunu hiç bilemeyeceğim. Ermeni çocukların Müslümanlaştırılmak için bekletildikleri kampta jandarmaların dayımı ne kadar tuttuklarını, o süre zarfında deneyiminin ne olduğunu ve bunun hayatını nasıl etkilediğini hiç bilemeyeceğim. Anneannemin yokluğunda teyzem ve anneme ne olduğunu asla öğrenemeyeceğim. Korku ve belirsizliğin hüküm sürdüğü o zamanlarda, annelerinin evden çıkıp gitmesinin, evlerini, babalarını ve üstüne erkek kardeşlerini kaybetmenin sonraki hayatlarını nasıl biçimlendirdiğini hiç bilemeyeceğim. Ama yine de yaşadıkları şehre gitmekle, nasıl bir yurtları olduğunu azıcık da olsa deneyimlemiştim. Zihnimde çakan şimşeklerin ardında bıraktığı o imgeler hâlâ bende.

2014 yılında, İstanbul'da, hayatımda ilk kez bir Ermeni Soykırımı anmasına katıldım. Olağanüstü güçlü, ekseriyetle sessiz geçen anmaya katılan yüzlerce insan, 24 Nisan 2015'te kaybedilmiş insanlara ait fotoğrafların etrafını çepeçevre sarmış olarak yerde oturuyordu. Ermeni ezgileri çalındı ve kayıpların isimleri ve meslekleri okundu. Sessizlik içindeki kısa saygı duruşundan sonra, anma sona erdi. Yasın bu şekilde ortaklaşması, ailemden bana miras kalan soykırım

8 Ocak 2016'da *Agos*, Arlene Avakian'ın Kastamonu gezisini anlattığı yazıyı yayımladı. Bu yazı, sonrasında, pek çok Kastamonulunun, Avakian ve ona eşlik eden Ayşe Gül Altınay'la temasa geçmesini sağladı.

travmasını atlatmamı sağlayan ve özellikle Taksim Meydanı'nda olacağına ihtimal dahi veremeyeceğim bir başka deneyim oldu.

Birkaç gün sonra Cumartesi Anneleri'nin eylemine katıldım. Anmada yerde dizili duran kayıp Ermenilerin fotoğrafları, bu kez kaybedilmiş Kürtlerin fotoğraflarının yanı başına dizilmişti. Hayretler içindeydim. Soykırım esnasında Ermenileri öldüren, Ermenilerin topraklarında ve evlerinde yaşayan aynı insanlar, bugün ölülerimizi kutsuyor ve suça iştiraklerinden dolayı özür diliyorlardı. Ertesi yıl yüzüncü yıl anması için İstanbul'a tekrar geldim ve Cumartesi Anneleri'nin eylemine bir kere daha katıldım. Eylemi düzenleyenler, bir Ermeni'nin de söz almasını istediler, ben de birkaç kelam etmeye razı oldum. Kaybedilmiş Kürtler ve Ermenilerin fotoğrafları ile çevriliyken, celple orduya çağrılan ve bir daha kendisinden haber alınamayan dedemi düşündüm. Daha önce onu bir kayıp olarak tasavvur etmemiştim. Ayşe her zaman olduğu gibi benim için çeviri yapıyordu ve organizatörlerden birine dedem hakkında konuşmak istediğimi söyledi. Sonra bana dönüp "Dedenin ismini öğrenmek istiyorlar," dedi. O an dedemin ismini hatırlayamadım. O anda, dedemin iki kez kaybedildiğini düşündüm; ilkin soykırımda, sonra da soykırımın inkârıyla. Ailem soykırım ya da Türkiye'deki hayatları hakkında konuşmazdı. Anneannem sık sık dedemin ne kadar mükemmel bir

adam olduğunu söylerdi ama ismini pek zikretmezdi. Dedem ve çifte kaybedilişi hakkında konuşurken, elimde bir Kürt'ün fotoğrafını taşıyordum. Kürtlerin, Ermenilerin ve Türklerin buradaki bir aradalığının geleceğin bir tezahürü olmasını umut ettiğimi söyleyerek, konuşmamı bitirdim. Son konuşmacı bendim. Konuşmamı bitirince Kürt, Türk, çok sayıda insan gelip bana sarıldı, elimi sıktı. İngilizce konuşamayanlar gözleriyle konuştu.

Ayşe ve Fethiye ile birlikte yaşamımı değiştiren türden bir başka deneyim daha yaşadım. 2014'ten bu yana düzenli olarak bir araya gelerek, bir sohbet kitabı üzerine çalışıyoruz. Farklı coğrafyalar ve farklı bağlamlarda ifade bulmuş olsalar da, paylaştığımız ortak politik duruşu enine boyuna ele aldığımız bir sohbet alanı açtık. Bu alanı bir uzlaşma ya da iyileşme alanı olarak algılamıyoruz. Daha çok, kendi bağlamlarımızın güç dinamikleri içinde, "ırk"/etnisite, toplumsal cinsiyet, sınıf, cinsellik ve bunların birbirleriyle etkileşimlerinin inşasındaki benzerlikler ve farklılıkları değerlendirebilmemize imkân veren bir alan olarak görüyoruz. Kimi zaman acıyı ve yası paylaştığımız bir alan olmakla birlikte, kimi zaman da, kişisel ve politik yolculukların, bütün renkleri ve tatlarıyla yaşamın, ev yapımı yemek tariflerinin ve pişirme yöntemlerinin paylaşıldığı bir alan. Yanı sıra, hikâyelerin, belli başlı olayların geçtiği mekânların paylaşıldığı bir alan. Kahkahanın ve sevginin alanı. Bu alanı yaşamın bizde açtığı yaraları iyileştiren bir alan olarak deneyimledik. Ancak bu iyileşme hiçbir zaman birincil amacımız ya da arzumuz olmadı. Bir kere yüreğini ve zihnini, hatta yaşamını bir başkasına açmaya başlayınca, her şey iyileşmeye başlıyor. Bütün yapabildiğimiz, bu açıklığın ve bir başka yaşamın mümkün olabildiği bir alan yaratmaktı.

Türkiye'de ve kitabımız için çalışmalarımız esnasında edindiğim deneyim o kadar güçlüydü ki, Ermeni kimliğimi ve bunun bağlamlarını keşfetmek için bana bir alan açtı. Çünkü siyaseten ortaklaştığım, beni bir bütün olarak görüp duyabilen ve benim de onları görüp duyabildiğim insanlarla birlikte olabildim. Kimi zaman Fethiye ile olduğu gibi ortak bir dilimiz olmasa bile. Artık Ermeniliğimi kayıtsız şartsız kabul edebiliyorum, çünkü icra ettiğim haliyle kabul edileceğini biliyordum. Artık bir "derkenarda kalan" değilim. Kendi topluluğumu ve evimi, Türkiye'deki arkadaşlarım ve meslektaşlarımda buldum.

Kayıp

Son on yılda çok büyük kayıplar yaşadım. 2008'de her iki çocuğum, Leah ve Neal, hayatlarını kaybetti. 2016'nın ağustos ayında sekiz aylık bir kanserin ardından sevgili Martha öldü. *Aslan Kadının Mirası* 1992'de yayımlanmıştı, ancak hatıratım gerçekte 1982'de sona eriyordu. O zamanlar Martha'yla ben kırklı yaşlarımızın başındaydık, Neal yirmi, Leah on sekiz yaşındaydı. Hatıralarımı yazmayı bitirdikten sonra geçen yıllarda üçü de dolu dolu hayatlar yaşadılar.

Neal liseyi bitirdi ve hizmet sektöründe işe başladı. Bilişsel engeline rağmen bağımsız ve dolu dolu bir hayatı idame ettirebildi. Çok küçük yaşından itibaren müziği, özellikle de rock and roll'u sevdi ve yaş aldıkça bu konudaki istisnai yeteneği ortaya çıktı: bir anlığına duyduğu bir şey Amerikan müzik tarihi ile en kıyıda köşede kalmış ve unutulmuş olayları anımsayıp anlatmasını sağlayabiliyordu. Sanatçılar ve hayatları hakkında sınırsız bilgi depolamıştı. Geniş müzik zulasında, kitaplar, videolar ve haritalar biriktirmişti. Bit pazarlarını, garaj satışlarını ve bu alandaki uzmanlığıyla çok iyi tanınır hale geldiği plak toplantılarını dolaşıp koleksiyonunun parçalarını topluyordu.

Evimizin yakınındaki bir sitede kendi dairesinde yaşayabilecek duruma geldiğinde, sosyalleşemeyip tek başına kalacağından endişe duymuştum. Onun, New York'ta doğup büyüdüğüm, insanların birbirini gözettiği o eski mahalleye benzeyen, ırksal, ekonomik ve farklı varoluşsal durumların olumlu anlamda gözetildiği bir komünde yaşamasını arzu etmiştim. Böylesi bir imkân yaratabilmek için, bilişsel engelli insanların aileleriyle ve konutlandırma aktivistleriyle tanıştım. Kâr amacı gütmeyen konut edindirme gruplarından birinden, projemizi finansal açıdan destekleyeceklerine dair yardım sözü alabildik. Beş yıl süren çok yoğun bir çalışmanın ardından, beşi bilişsel engelli yetişkinler için tasarlanmış 25 dairelik bir konut koooperatifi olan ABODES'in temellerini attık. Neal orada yaşamaya bayıldı. Aylık yönetim toplantılarına ve sosyal etkinliklere katıldı. Komün dışında da arkadaşlıklar kurdu. Öldüğünde bir sevgilisi vardı. Çok sevildi. Cenaze törenine yüzden fazla insan katıldı.

Arlene Avakian ve 42 yıllık hayat arkadaşı, eşi Martha Ayres İstanbul'da. 2015.

Kızım Leah'nın ergenlik yılları oldukça zor geçti, liseden atıldı ve restoranlarda çalıştı. Ancak yirmi yaşına geldiğinde lise denkliğini aldı ve üniversiteye girdi. Ada Comstock Araştırmacı Programı'ndan aldığı tam bursla Smith College'dan dereceyle mezun oldu. Senaryo yazarlığı dalında üç kez Denis Johnston, bir kez de Jill Cummins MacLean mükemmeliyet ödüllerini aldı; sonra da Julliard School'dan senaryo yazarlığı branşında diplomasını, Iowa Üniversitesi Yazarlık Atölyesi'nden Sanat Alanında Yüksek Lisans derecesini. Oradayken, Öğretmenlikte Mükemmeliyet ödülüne layık görüldü ve yıllık Iowa Senaristler Festivali'ne iki kez katılmaya hak kazandı.

Leah oyunlar, uyarlamalar, şiirler, denemeler, şarkı sözleri, kısa öyküler yazan ve performans sanatçılarıyla işbirliği içinde çalışan bir edebiyatçı olmasının yanı sıra, *Punk Planet* dergisinde editörlük ve köşe yazarlığı yaptı. Yazdığı oyunlardan, Ermeni Soykırımı hakkında bir kara komedi olan *Bleach* ile toplumsal adalet konulu oyunlara verilen Maibaum Ödülü'nü kazandı. Bir aile komedisi olan *Raised By Lesbians* ABD'nin hemen her yerinde sahnelendi. Hizmet sektöründ

konu edinen bir edebiyat antolojisi olan *For Here or To Go*'nun* editörlüğünü yaptı.

Leah aynı zamanda bir eğitimciydi. Vassar ve New York Sahne ve Sinema Powerhouse Tiyatrosu Çırak Yetiştirme Programı'nda lise ve üniversite öğrencileriyle birlikte çalıştı. New York City devlet okullarına bağlı çalışan bir öğretmen sanatçıydı. Öldüğü esnada, bünyesinde Yazma Merkezi'ni kurduğu Laboratory Institute of Merchandising New York City'de hocaydı.

Leah'nın ölümünün ardından Martha'yla ve bir grup arkadaşıyla beraber yetenekli, ancak henüz tanınmamış kadın oyun yazarlarını desteklemek amacıyla, Leah Ryan Yetişmekte Olan Kadın Yazarlar Fonu'nu kurduk. Yıllık nakit para ödülüyle, yetişmekte olan bir kadın oyun yazarını destekleyecek ve kazanan oyunun New York'ta bir okumasını gerçekleştirecektik. Fon yakın zamanlarda, ciddi bir hastalıkla mücadele eden yazarlar için acil bir kaynak oluşturarak Leah'nın bir dileğini daha yerine getirdi.

Martha, Jungcu rüya analizini feminist açıdan yorumlayan ve yıllar boyunca rüya gruplarıyla çalışan çok başarılı bir psikoterapistti. Pek çok terapist gibi, o da insanların anlattığı hikâyelerden büyülenirdi. Kendisi de muhteşem bir hikâye anlatıcısıydı, en sonunda da bir yazma grubuna katıldı. Birkaç yıl sonra, benim de çalışmalarına katıldığım yazma grubunun yönetimini ele aldı. Grubun diğer katılımcılarıyla birlikte, onun hayat doluluğundan ve yazarken duygularını dolaysız dışavuruşundan çok keyif alırdık. Aynı esnada, Renee Nell Tedavi Merkezi'nde çalıştığı zamandan beri hep ilgisini çekmiş olan Kripalu Yoga sertifikasını da aldı. Haftada iki kez yoga dersleri vermeye başladı. Bu işe kendini adayan bir öğrenci kadrosu olmuştu. Yazma grubuna ve yoga derslerine hastalanıncaya dek devam etti.

Birlikte geçirdiğimiz kırk iki yıl boyunca ilişkimiz her geçen gün gelişti ve derinleşti. 2014'te Massachusetts eşcinsel evliliğine izin veren ilk eyalet olunca da evlendik. *Miras*'ın dikkatli okurları, inişli çıkışlı bir ilişkimiz olduğunu fark etmiştir. Dünyayı alımlamamız açısından iki insan birbirinden ne kadar farklı olabilirse, o kadar fark-

* İng. "Burada mı, paket mi?"

lıydık. Jungcu sınıflandırmaya göre, ben içe dönük bir tiptim, o ise dışa dönük. Ben duyularıyla, o ise sezgileriyle hareket eden insanlardık. İlişkimiz boyunca kimi zamanlar farklı diller konuşur gibiydik. Birbirimizi ve kendimizi kavgalarımız esnasında tanıdık. Fakat birlikte çok da eğlendik. Bir araya ilk gelişimizde ortaklaştığımız temel değerlerimiz yıllar geçtikçe daha da derinleşti.

Çocuklarımızın ölümünden sonra Ayşe Gül Altınay, bizi İstanbul'a davet etti ve hem kişisel hem de mesleki açıdan önüme yepyeni bir dünya sererek, bize en büyük hediyeyi vermiş oldu. Başta Türkiye'ye gitmek konusunda isteksiz olan Martha, ilk yolculuğumuzu izleyen sekiz yolculuğumuzda deneyimlediğimiz her şeyi çok güzel karşıladı. İstanbul'a ilk yolculuğumuz esnasında ailemin memleketi, annemin doğduğu şehir olan Kastamonu'yu ziyaret etmem konusunda ısrarcı olan da Martha'ydı. Onun ve Ayşe'nin ısrarlarına 2015'te ikna oluncaya dek kulak tıkamıştım. İnat edip direndikleri için, şimdi ikisine de minnettarım.

Onunla olduğum 42 yıl boyunca Martha'yla ilişkim, daima gelişti ve derinleşti. Birlikte çok mutlu olduğumuz gibi, çocuklarımızın ölümü gibi çok sarsıcı pek çok acıya da birlikte katlandık. Artık onsuz bir hayatı yeniden kurma safhasındayım. Martha'yla beni seven aile üyeleriyle ve sevgili dostlarla çepeçevre sarılı olmaktan dolayı çok şanslıyım. Bazı arkadaşlarımız bizi çok eskiden beri, bir araya geldiğimiz ilk zamandan beri tanıyor. Diğerleri o hastayken ve ölümünden sonra hep yanımızda olan Leah'nın arkadaşları. Birlikte yasımızı tuttuk ve çok yakınlaştık. Martha'nın sekiz ay süren hastalığında da bu insanların desteği çok büyüktü. Şimdi yasımı tutup, hayatımı onsuz idame ettirebilmenin yolunu ararken, onlara tutunuyorum. Bu günlerde bazen yine anneannemi düşünüyorum. O da inanılmaz kayıplar verdi, evini, kocasını, kuvvetle muhtemel başka aile fertlerini ve arkadaşlarını kaybetti. Her ne kadar ABD'de sığınılacak bir yer bulmuş olduğunu varsaysak da, kendisine yabancı olan ve kendisinin bir yabancı addedildiği bu ülkeye göç etmeye zorlanmıştı. Ama o sadece hayatta kalmanın yeni bir yolunu değil, hayattan gerçekten zevk almanın yolunu da buldu. Keyifle yaşadı. Elmas, bana bir miras daha bıraktı.

Ասլան քատընըն միրասը Ամերիքալը պիր էրմէնինին ֆէմինիսթ օլմա եօլճուլուղու	Aslan Kadının Mirası Amerikalı Bir Ermeni'nin Feminist Olma Yolculuğu
Առիւծ կնոջ կտակը Ամերիկահայու մը ճամբորդութիւնը դէպի ֆէմինիզմ	**Lion Woman's Legacy** An Armenian American's Journey to Feminism
Արլէն Ոսկի Աւագեան	Arlene Voski Avakian
Յուշագրութիւն	Memoir
Թրքերէն	Turkish
(Անգլերէնէ) թարգմանեց՝ Մերալ Ճամճը	translator (from English) Meral Camcı
Մարտ 2020, Ստանպուլ	March 2020, Istanbul

Bundan yirmi beş yıl önce, İstanbul'daki bir yayınevinin Aslan Kadının Mirası'nı Türkçeye çevirip yayımlayacağı aklımın ucundan bile geçmezdi. Anneannem Elmas Tutuyan, 1915'te Kastamonu'da yaşadıklarını anlattıktan sonra arkasına yaslanmış, gözlerimin içine bakarak hikâyesini "bütün dünyaya anlatmamı" istemişti. O zamanlar kimselere anlatmak istememiştim. Kendimi zaten Amerikan toplumunda "derkenarda kalmış" hissediyordum. Bu hikâyeyi başkalarına anlatmak, onu ailemin geçmişinin bir parçası olarak kabul etmek, beni daha da dışarı iter gibi geliyordu. Anneannemin hikâyesi, uzun yıllar boyunca içimde üstü örtülü vaziyette kaldı. Büyürken, onun hikâyesinin benimkiyle iç içe geçmemesi için ne kadar direnirsem direneyim, otuzlu yaşlarıma geldiğimde artık Elmas'ın hikâyesinin hayatımdaki merkezi rolünü kabul etmiştim. Aslan Kadının Mirası 1992'de yayımlandığı zaman, nihayet anneannemin bana verdiği görevi yerine getirmiş ve hikâyesini "dünyaya" anlatmıştım ama şimdi Elmas'ın hikâyesinin doğduğu ve çocuklarını dünyaya getirdiği ülkede anlatılıyor oluşu, beni hem büyük bir hayrete düşürüyor, hem de içimi sevinçle dolduruyor. Elmas'ın hikâyesi bu kitapla anayurduna dönüyor.

ISBN 9786052100592